

MUSTAFA BALBAY

BALKANLAR

5. BASKI

Cumhuriyet Kitapları

Gezi-İnceleme

MUSTAFA BALBAY

BALKANLAR

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Emre KONGAR (Başkan), Ataol BEHRAMOĞLU, Doğan HIZLAN,
Egemen BERKÖZ, Hikmet ÇETİNKAYA, Turhan GÜNAY

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

KAPAK/GÖRSEL DÜZENLEME
Haydar BEY

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Serpil ÜNAY

BASKI
Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

5. Baskı: Haziran 2007

Çağ Pazarlama A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No:2 34381 Şişli - İstanbul
Tel : (0212) 343 72 74
Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.cumhuriyetkitaplari.com

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
3. BASKIYA ÖNSÖZ 13

BULGARİSTAN 17
VARNA: TURİZM BAŞKENTİ 19
HAMAL DR. HOŞNUT BEKİR 27
KOMŞULUK KAPISI 33
TORLAK'TA ŞEYH BEDREDDİN SOHBETİ:
"NERDE KALDINIZ SİZ?" 39
TUNA BAŞKENTİNDE 49
İSTANBUL'UN YARISINI VERSELER DÖNMEM 55
SOFYA: RUMELİ'NİN ESKİ MERKEZİ 63

YUNANİSTAN 71
SELANİK: İSKENDER'İN KIZ KARDEŞİ 73
ATATÜRK'ÜN DOĞDUĞU EVDE 81
GÜMÜLCİNE YA DA GÜMLÜ CİN 87
SEREZ: BİRAZ DOSTLUK BİRAZ GAREZ 97
YUNANİSTAN'I BÜYÜTEN BARIŞLAR 113
LAVRİON KAMPINDA NASIRLAŞAN ÖZLEMLER 119
SADE SUYA TİRİT ELDEN GİTTİ GİRİT 125
HANYA'YI ANLAMAK 141

MAKEDONYA 147
ÜSKÜP: ARADA BİR ŞEY 149
UMUT YOLCULARI 159
BAYRAK İÇİN İKİ ÖLÜ AZ 167
ATATÜRK MAKEDON MU ARNAVUT MU? 171
İLERLEME İLKOKULUNDA 177

ARNAVUTLUK 183
KARTALLAR ÜLKESİ 185
BEKTAŞİ TEKKESİNDE 195
MÜZELİK BİLE OLAMAMAYA GÖR 199
EN UCUZ ARABA MERCEDES 205

YUGOSLAVYA 209
BELGRAD: BEYAZ ŞEHİR 211
500 YIL OSMANLI ŞİMDİ ABD 217
BALKAN ÖĞRENCİLERİ:
"SORUNLARLA DOLU BİR CENNETTEYİZ" 225
TİTO'NUN YERİ 233
KOSOVA'DAN İNSAN MANZARALARI 239
BALKAN UZAYINDA SON PARÇALANMA 247

BOSNA HERSEK 251
SIRP SINIRINDA: "MUSTAPHA... SEN TÜRKSÜN" 253
LİSEDEN CEPHEYE:
"SİLAHI ELİME ALDIĞIM GÜN AĞLADIM" 263
İNAT EVİNDE İNADINA YAŞAM 267
MÜSLÜMAN ATEİSTLER 275
ULUSAL MARŞA SÖZ YAZAMAMAK 281
MOSTAR: KÖPRÜ ŞEHİR 287
EN YENİ YAPILAR: MEZARLIKLAR 293

ÖNSÖZ

Balkanlar deyince aklıma ilk, bu sözcüğün heceleri gelir:

Bal.. Kan... Lar...

İlk hecenin anlamını söylemeye gerek yok. Üstelik pek çok güzelliğin tamamlayıcısı:

- Bal dök yala.
- Bal gibi.
- Balcının var bal tası, oduncunun var baltası.

İkinci hece ise bir o kadar acıyı, olumsuzluğu anlatıyor. Deyimleri, atasözlerini, takıları bir yana bırakalım, sadece "kan" sözcüğünü yüksek sesle söylemek bile insanı ürkütmeye yetiyor.

Hecelerin dili gösteriyor ki, Balkanlar parçalanınca hiç de hoş olmuyor. Bir tarafı sefada bir tarafı cefada...

Ama "cefa" varken "sefa" rahat olur mu?

Balkan sözcüğü Türkçe. Anlamı şu:

"Sık ormanlarla kaplı sıradağ."

Bunu bugünkü duruma da uyarlayıp, "sık sorunlarla kaplı iç içe girmiş uluslar mozaiği" diyebiliriz. 19. yüzyıldan beri kaynayan bölgenin bir türlü durulmaması, "Balkanlaşma" deyimini de beraberinde getirdi. Bir sorun içinden çıkılmaz, karmaşık hale gelince şu tanım kullanılıyor:

- Balkanlaşma...

Yola çıkmadan önce okuduğum kitaplardan not çıkartırken kendi kendime söylenmiştim:

- Balkanlar hakkında bir şey bilmiyormuşum... Neler öğreniyorum...

Ama Balkanlar'ı dolaşırken söylenmem bitmedi:

- Öğrendiklerim ne kadar yetersizmiş...

Paris Üniversitesi, Doğu Avrupa Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdüren Catherine Samaray'ın, "Parçalanmış Yugoslavya-Bosna'da Etnik Savaş" kitabındaki, "Balkan uzayı" tanımını okuyunca irkildim. Balkanlar'da olup bitenleri, sorunların sonsuzluğunu, zenginliğin ölçülemezliğini ne güzel tanımlıyor. Tam bir uzay... Git git, güzellik sonsuzluğunda sorun çok son yok.

Robert Kaplan'ın, "Balkanlar'da Kaynayan Kazan"ı ise, gezi-araştırma türünün ilginç bir örneği. Bölgeyi daha önce dolaşanların değerlendirmelerinden aktardığı bölümler konunun derinliğini göstermeye yetiyor. İşte Rabecca West'in Kara Koyun ve Gri Şahin'inden bir tümce:

"Tarihin et ve kanla ne demek istediğini görmek için Yugoslavya'ya gelmek zorundaydım."

Velibor Çoliç'in "Bosnalılar" kitabında ise Saraybosna ve çevresinde 1992-95 arasında yaşanan vahşetten arta kalan insanlık dersleri vardı.

Yirmi yıl Güneydoğu Avrupa kültürü ve tarihi üzerine araştırmalar yapan Prof. Georg Schreiber'in, "Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan" adlı kitabı, Avrupalı gözüyle Türklerin Avrupa akınlarını anlatıyordu. Özellikle Balkanlar'a yerleşme sürecine ilişkin birkaç paragraf aktarmadan geçemeyeceğim. Kitabın 35. sayfasından:

"İster Yunanistan'da, ister Arnavutluk'ta ya da Epir'de olsun, hemen her yerde iki küçük prens birbiriyle kavgaya tutuşunca, bunlardan biri (bazen de ikisi birden) hemen Türkleri yardıma çağırıyordu. Murad da oraya atlılarını göndermekte hiç gecikmiyordu."

Bir bölüm de 49. sayfadan:

"...1393 yılı baharının başlarında bu ordu Balkan Dağları'ndan geçip başkent Tırnova önlerine geldi. Kent üç ay dayandı. Savunmayı Patrik Euthymios yönetiyordu, ama haziran 1393'de yeniçeriler anakaleye saldırıp buradan kente girdiler.

Türkler bu sefer sadece zaferle ve kenti ele geçirmekle yetinmediler, sadece egemenliklerinin tanınmasını ve haraç ödenmesini istemediler, aksine ülkenin yeni efendisi olarak sürekli bir işgali gerçekleştirdiler."

Osmanlı'nın İstanbul'a girmeden ve Anadolu'nun tümünde birliği sağlamadan Balkanlar'a yerleşmeye başladığı dikkate alınırsa bölgedeki Osmanlı izleri daha iyi anlaşılır.

Yılmaz Çetiner ise "Şu Bizim Rumeli" adlı gezi notlarında başka bir pencereden yaklaşmış, Balkanlar'a göçen Türklerle bu topraklardaki uluslar arasındaki ilişkinin dostluk-kardeşlik çizgilerini aktarmış.

Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar deyince akla ister istemez şu soru geliyor:

"Herkesin kaynayan kazan tanımlaması üzerinde birleştiği Balkanlar'da Osmanlı 600 yıl nasıl etkin oldu?"

Konuya ilişkin tarihçilerin saptamalarını okuduktan ve bölgeyi dolaştıktan sonra bunun şöyle açıklanabileceğini düşünüyorum:

"Osmanlı, Balkanlar'a girişte bölge halkları arasındaki çelişkilerden nasıl yararlandıysa, yönetirken de aynı yöntemi izlemiş. Balkan halklarını birbirine karşı, ortak hareket etmeyecek kadar dost, boğazını kesmeyecek kadar düşman tutmuş."

Bu yüzyıla gelirsek... Yirminci yüzyıl Balkanlar'la başlamıştı, Balkanlar'la bitiyor. Soğuk savaş döneminde bile tüm uçların birleştiği yer bu bölgeydi:

Arnavutluk, Çin'e yanaşmış... Bulgaristan, Sovyetler Birliği'nin özerk cumhuriyeti olmayı kabul edecek kadar iç içe... Yunanistan'ın gözü Batı dünyasında... Yugoslavya, bağlantısızlar hareketinin mimarı... Türkiye, Nato'nun ileri karakolu...

1990'lı yıllarda dengeler tümüyle değişince, bu tablo doğal olarak pek çok acıyı da beraberinde getirdi. Balkanlar üzerine okuduğum en etkileyici tümcelerden biri şudur:

"Bugün yeryüzünün neresinde büyük acı yaşanıyorsa, bilin ki o daha önce Balkanlar'da yaşanmıştır. "

Yakın dostlarım gezinin özeti gazetem Cumhuriyet'te dizi olarak yayımlandığında kimi güzel değerlendirmelerin yanında bir eleştiri getirdiler:

- Türk izi biraz fazla olmuş...

Gezi öncesi kafamda hiçbir önyargı yoktu.

1997 sonbaharında, "Haydi Balkanlar'a" deyip yola çıkarken kafamda Necati Cumalı'nın kitaba döktüğü Balkan coğrafyasının güzelliklerinden, 1990'lı yıllarda yaşanan acılara kadar geniş bir yelpaze vardı.

Sırtımda çanta dolaşırken yaklaşım yelpazesini de olabildiğince geniş tutmaya çalıştım. Gördüğüm Türk izlerini aktarırsam, "turancı mı" derler, Sırplarla dostluklar yaşarsam, "kimden yana" diye mi sorarlar kaygısına girmeden yaşadıklarımı olduğu gibi yazıya dökmeye çalıştım.

Bu kitabın herhangi bir "bilimsel araştırma" ya da "tarihsel değerlendirme" niteliği taşımadığını, sadece yeryüzünü dolaşmayı çok seven bir gazetecinin gözlemleri olduğunu vurgulayalım.

Türkiye'de Balkan kökenlilerin sayısı konusunda farklı rakamlar var. Kimileri 15 milyona kadar çıkıyor. Şu gerçek ki, gerek bugünkü Anadolu'daki insan mozaiği gerekse tarih açısından Balkanlar, Türkiye için büyük önem taşıyor.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1881'de Selanik'te doğduğunu, başka tanımla Balkan kökenli olduğunu söylemeye gerek yok. Ancak, Anadolu aydınlanma hareketinin, Türk edebiyatının başını çekenlerin küçümsenmeyecek bir diliminin Balkan kentlerinde doğduğunu anımsatalım. Buraya tümünü sığdırmak olanaksız ama, işte Balkan kökenli değerlerimizden bazıları:

Nâzım Hikmet, Cahit Arf, Necati Cumalı, Macit Gökberk, Yaşar Nabi Nayır, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Emin Yalman, İsmail Hakkı Tonguç, Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Tahsin Özgüç, Enver Ziya Karal, Hasan Tahsin, Sami Güner, Hasan Ali Ediz, Sedat Alp...

Sözü uzatmayalım, misafirperver Balkanlıları balkonda bekletmeyelim...

Mustafa Balbay
Şubat 1998

3. BASKIYA ÖNSÖZ

Balkanlar kitabının ilk iki baskısının ardından üçüncü baskı söz konusu olduğunda, aradaki zaman diliminde yaşananları eklemeden yapamadım.

1997'den 2003'e Balkanlar'da çok şey değişti ama, acıların ve umutların içeriğinde bir değişiklik olmadı!

Bulgaristan'da 2001'de yapılan seçimlerde Türkler, parlamentodaki güçleri arttırdıkları gibi hükümete de ortak oldular. Bu ülkede 80-90'lı yıllarda yaşanan acıların üzerine 2000'lerde yeşeren umutları eklememek olmazdı.

Yunanistan'a biraz daha derin girdik. Kitabın ilk iki baskısında sadece Batı Trakya'yı kaleme almıştık. Yunanistan'ın öteki bölgelerini daha önce enine boyuna dolaşmıştım. Onlar arşivde iyice "olgunlaştıktan" sonra Balkanlar'ın önemli bir parçası olarak kitaptaki yerini aldı. Girit'i "gir"ip "it"emezdik, uzunca tuttuk. Yunanistan'la dostluk kardeşlik duygularını yeşertmeye çalışırken tarihsel haritaları da görmemezlikten gelemezdik. Onları da ekledik.

Makedonya'daki "etnik salata"nın karışmadan durması zordu. Ne yazık ki öyle oldu.

Arnavutluk, öteki ülkelerde kendi nüfusundan fazla Arnavut bulunmasının sorunlarını ve zenginliklerini yaşamaya devam ediyor.

Kitabın dördüncü bölümü Yugoslavya idi. Evet, "idi"... Zira, artık böyle bir ülke yok. B-ölüne, b-ölüne bir hal olan Yugoslavya sonunda adını da yitirdi. Şubat 2003'te ülkenin iki büyük etnik grubunun adını aldı:

Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyeti!

Ahhh Bosna Hersek! Pamuk ipliğinin ucuna bağlı barış düşe kalka sürüyor ama, başkent Saraybosna'nın en yeni yapıları hâlâ mezarlıklar! Sonraki gidişlerimde de barışı koruma uğruna ulusal marştaki sözlerin dahi kaldırıldığı görmek ürkütücüydü.

Üçüncü baskının asıl konuğu Evliya Çelebi!

Balkan yolculuğuna çıkmadan önce onun Seyahatnamesi başucu kitaplarımdan biriydi. Sadece Türklerin değil, tüm insanlığın en zengin bilgilerle dolu gezginlerinden Evliya Çelebi'nin Balkan coğrafyasındaki, kentlerindeki gözlemlerini, araya bağlantı tümceleri koymadan aracısız aktarmanın bir sorumluluk olduğunu düşündüm. Pek çok kenti bir de onun gözünden, dilinden okumanızı istedim.

Evliya Çelebi kendi ifadesine göre 10 muharrem 1020'de yani 25 Mart 1611'de İstanbul'da Sağırcılar Camisi vakıf evlerinde doğdu.

Tam yarım asır boyunca dünyanın belli başlı yerlerini gezdi, en ince ayrıntılarına kadar yazdı. Böyle bir kişinin ölüm tarihi bilinmiyor. Kanılara göre ölüm tarihi 1682 yılı olarak kabul ediliyor. Mezar yeri de belli değil. Bir olasılık, Şişhane karakolunun yakınında, Meyyit yokuşundaki aile kabristanında yatıyor.

Seyahatnamesinin değişik bölümlerindeki kayıtlara göre seceresi şöyle:

Hoca Ahmet Yesevi- Mehmet Kirmani- Allahverdi Akay- Ece Yakub- Yavuz- Er- Turhan Bey- Demircizade Kara Mustafa Paşa-el-şehid Kara Ahmet- Derviş Mehmet Zılli- Evliya Çelebi.

İyi bir eğitim gördüğü sanılıyor. Önce mahallesindeki sıbyan okulu, sonra Şeyhülislam Hamit Efendi Medresesi'nde 7 yıl ders, ardından Sadizade Dar-ül Kurrasında 11 yıl ders...

1635'te bir Kadir Gecesi Padişah 4. Murat'a takdim edildi.

Takdimle birlikte önü açıldı.

Tanrı ona yürü ya kulum dedi...

Tabii Evliya Çelebi'ninki gerçekten "yürü" oldu... Yürüye yürüye yer küreyi dolaştı dolaştı, bugüne taşıdı...

Bugüne 10 cildi bulan 5 bin sayfaya yakın gezi notları kaldı.

Kitabın içinde başlıca rehberlerimizden olacak Evliya Çelebi'nin yaşamına da selam verdikten sonra Balkanlar'ın bugününe dönelim...

İnsanların ömürleri ile ulusların ömürleri arasında fark vardır.

Bir insan ömrüne dolu dolu gelen konular, ulusların tarihinde kocaman bir kitabın birkaç sayfası gibi kalabilir. Ancak bu, Balkanlar için pek geçerli olmasa gerek. Baksanıza, bu coğrafya hakkında birkaç yıl önce yazılmış bir kitabın bile pek çok bölümü hemen eskiyebiliyor.

Korkarım 3. baskı okura ulaştığında yine pek çok bölüm eskimiş olacak. Ama bir şey eskimeyecek:

İnsanların barış özlemi!

Dileyelim barış özlemden öteye geçsin, Balkanlar'ın tüm hücrelerine kadar işlesin. Dışarıdan yapılan hiçbir dayatma işlemesin!

Mustafa Balbay
Eylül 2003
Ankara

BULGARİSTAN

KİMLİK KARTI

Resmi adı: Bulgaristan Cumhuriyeti.

Nüfus: 8.4 milyon.

Yüzölçümü: 110 bin 993 kilometrekare.

Etnik gruplar: Bulgar yüzde 85.8, Türk yüzde 9.8, Çingene yüzde 2.3, Pomak yüzde 1, Makedon, Ermeni, Rum, Tatar, Rumen yüzde 1.1.

Ortalama yaşam: Erkekler 69 yıl, kadınlar 76 yıl.

Okuryazar oranı: Yüzde 93.

Kişi başına düşen ulusal gelir: 1993'de 1276 dolar, 1994'de 1200, 1996'da 415, 2002'de 4500 dolar.

VARNA: TURİZM BAŞKENTİ

İstanbul'dan Balkanlar'a çıkış, uluslararası bir yana, değil şehirlerarası, şehir içi bir yolculuk havasıyla başladı...

Topkapı'dan hareket etmek üzereyken hemen yanımızda Muş Tur'un bir otobüsü vardı. Onun arkasında da Eskişehir'e hareket etmek üzere olan İsmail Ayaz...

İsmail Ayaz'ın yolcuları ayazda kalmış gibi içeride sallanıyor. Zira dışarıdakiler onları uğurlamak için küçük çaplı tören hazırlıyor.

30 kadar genç otobüsün önünü kesti. Rastgele yanaşık düzen durdular. İstiklal Marşı'nı okudular.

Otobüstekiler askere gidiyordu...

İsmail Ayaz klasik sloganlar eşliğinde yola çıktı:

"En büyük asker bizim asker..."

Bizim otobüsteki yolcu sayısı iki elin parmaklarını geçmez. Bu yola çıkarkendi. İstanbul'un son evlerini geride bırakırken yarıladık...

Belediye otobüsü örneği, dört-beş semte uğrayıp yolcuları aldık. Trakya'ya daldık...

Çorlu'da yeni müşteriler bizi bekliyor. Başında beyaz şapka, tişörtü ayyıldızlı 45'inde bir delikanlı asker selamı vererek otobüse daldı:

- Hooşgeldinnn... Dört tane vardır bende...

Çorlu'dan dört yeni müşteri alıp devam ettik...

Kırklareli'ne kadar otobüs doldu. Burada şoför değişti. Yanında da, gümrükte ne sorun çıkarsa çözeceği görünümünden belli bir kişi daha bindi.

Kırklareli tabelasını ilk gördüğümde irkilerek, "Sabahattineli" gibi okudum... 1948'de Bulgaristan'a geçmek üzere yola çıkan Sabahattin Ali'nin Kırklareli'nde öldürülüşü aklıma geldi...

Sabahattin Ali'nin kendisini anlattığı bir derlemede okumuştum. Niçin "gerçekçi" bir yazar olduğunu soruyorlar. "Babam" diyor devam ediyor:

"İlkokuldaydım. Öğretmenimiz yaz tatilini nasıl geçirdiğimizi yazmamızı istedi. Yazdım. Babama gösterdim. İlk tümcelerden biri şuydu:

`Sabahları babamın güzel sesiyle uyandım...'

Babam yüzüme bir tokat yapıştırdı. `Eşşoğlu eşşek. Ben sana güzel sesimle mi kalk diyorum. Adam gibi doğruyu yazsana' dedi..."

Nadir Paksoy'un deyimiyle "sırt çantamdaki coğrafyalarda" Sabahattin Ali'nin doğum yeri Gümülcine de var.

Yola gelelim...

Dalgalı yollardan kıvrıla kıvrıla Dereköy'e doğru gidiyoruz. Az sonra Karadeniz coğrafyası başladı. Sıkı düzen ağaçlar, alabildiğine yeşillik, ayçiçekleri...

Güzelim ayçiçeklerini seyrederken aklıma Sadun Tanju'nun Kutsal İnekler kitabının girişindeki sözü geldi:

"İnsanoğlu yaşarken ve düşünürken bir ayçiçeği gibi hep ışığa dönmeli..."

Dereköy'ün hemen çıkışında yolumuz elindeki düzgün sırığın ucunda Türk bayrağını dalgalandıran delikanlıca kesildi. Bayrağın üst kısmında ipeksi kumaş var. Üzerinde 250-500 binlik banknotlar asılı...

Yolun hemen kıyısındaki alanda da 15 kadar genç halay çekiyor. Kimilerinin boynunda-kolunda kırmızı kumaşlar bağlı.

Düğün sandım. Gelin-damat aradım.

Evet düğünmüş. Ama asker düğünü. Eylül celbinde askere gidecek olanlar için halaylar eşliğinde para toplanıyor. Bunun yerel adı, asker düğünü...

Kaptan 250 bin lira verdi, yola devam ettik.

Asker düğünleri son dönemde daha çok yapılır olmuş. Eskiden sadece köylerdeymiş, şimdi büyük kentlere de taşınmış. Toplanan paralarla asker adayları ve arkadaşları güzel bir gece geçiriyormuş...

Tanrım, dünyanın kaç ülkesinde gençler askere düğünle uğurlanır?

Akşam saatlerinde Dereköy sınır kapısına vardık. Önümüzde iki otobüs var. Yolu bilen herkes rahatladı:

"Ohh hemen geçeriz..."

Günlerden pazar olduğu için otobüs azmış. Hafta içi 10-15 otobüslük kuyruklar oluşuyormuş. Saatlerce bekleniyormuş.

Yolcular, bugün rahat geçecek olmanın keyfiyle uzun bekledikleri günlerin öykülerini anlatmaya başladılar. Bilgisayara geçen yıl geçilmiş. Bunu kullanmasını bilmeyen memurlar işi daha da karıştırmış.

Otobüs biletini alırken gazeteci olduğumu öğrenen şirket görevlisi Muhittin beddua etmişti:

"Abi inşallah bilgisayar bozulur. Saatlerce beklersin de bu durumu yazarsın..."

İki saat kadar bekledik. Polislerle sohbet keyifliydi. Biri askerde astsubayın "gazabına" uğramış. Astsubay onun polis olduğunu öğrencince ayrıca "takmış"...

Polis, askerliğinin bittiği gün astsubayı uyarmış:

"Sivilde karşılaşırsak ben de sana yapmadığımı bırakmayacağım..."

Rastlantı bu ya. Günlerden bir gün astsubay polisin görev yaptığı ilçeye tayin olmuş. Polis trafikteki arkadaşlarına astsubayın aracının plakasını verip, "Rahat bırakmayın" demiş...

Gülerek son noktayı koydu:

"Arabasını sattı..."

Bunu anlatan polis önce astsubay olmak istemiş. Son anda başvuru formunu yırtmış.

Dereköy Gümrük Kapısı'nın Türkiye tarafını geçip Bulgaristan'a girdik. Pasaport kontrolüne başlayan Bulgar polisle hemen arkamda oturan Türk kadın arasında kahkahayla sonlanan kısa bir konuşma geçti.

Yol boyu örülen sohbet grubunun üyesi olarak dayanamayıp sordum:

- Ne konuştunuz?

Genç kadın polise, "Burada en çok sizi görüyorum" deyince polis, "Evet. Resmimi istediler. Tablo yapıp asacaklar" karşılığını vermiş.

Otobüs yolcularının çoğu Türk. Arada Romen, Rus var. On saatlik İstanbul-Varna yolculuğunda tanıştığım her Türk ayrı renk.

Mücellit Celil 1989'da Bulgaristan'dan İstanbul'a gelmiş. Ablası, annesi çok yaşlı olduğu için Şumnu'da kalmış. İki pasaportu var; Bulgaristan pasaportunda adı, Micko Jelev. Mahkemeye başvurup değiştirtebilirmiş ama yapmamış. Bulgar kimliğini de korumak istiyor, "Belki onlar Avrupa Birliği'ne daha önce girer. Ben de Avrupa'da rahat dolaşırım" diyor.

Mücellit, işletmelerin talan edilmesine üzülmüş:

"Güzelim çiftlikler kişilere paylaştırıldı. Kimine ahırın damı düştü alıp götürdü. Kimi, duvarları söktü... Aslında işletebilselerdi..."

Mücellit İstanbul'da ev için sıraya girmiş. Hâlâ bekliyor. "Bursa'da girseydim şimdiye çoktan çıkardı" diyor.

İbrahim Bey, yıllar önce Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmiş.

En büyük merakı avmış. Bulgaristan'da çok iyi av bölgeleri varmış. "Sosyalist dönemde tümünü kapatmışlardı. Yasaktı. Şimdi açmışlar. 15 gün av keyfi yaşayıp döneceğim" diyor.

Arada Bulgaristan'a tarla bakmaya gidenler var. Kırklareli'nde ayçiçeği üretiminin maliyeti yüksekmiş. Bulgaristan'da işgücü daha ucuz olduğu için, tarla kiralamak daha kârlıymış...

Yolumuz Burgaz üzerinden Varna'ya. Karanlık, virajlı yeşillikler arasından ilerliyoruz. Ağaç dalları yolu bir ara "tek yöne" indirdi...

Keskin virajlarda, otobüsün farı ağaç gövdelerine vurdukça dallar selam verir gibi sallanıyor.

Şoför, yanındakilere ustasının Moskova yolculuğunu anlatıyor:

"Koltuğunun hemen altında özel bölme vardı. Viski şişesini oraya koyardı. İstanbul'dan Moskova'ya kadar bir şişe viskiyi bitirirdi..."

Çevresindekiler kahkahayı basıyor...

Bizim şoför de keyifle gaza basıyor...

Benim de kulağım onlarda gözüm kiril alfabesinde. Balkan coğrafyasında en çok karşılaşacağım alfabenin harflerinin yazılışını ezberlemeye çalışıyorum. A aynı, B altı rakamına benziyor...

Harflerle dans ederken gümrükte tanıştığım Kamil yanıma oturdu. Yanındakinin meşgul olup olmadığına bakmadan sohbete girişmek yol doğallığıdır. Rüzgâr eserken kimi eğeceğine bakmaz ki...

Kamil'le bir saat kadar sohbet ettikten sonra sordu:

- Varna'da nerede kalacaksın?

"Bilmem" dedim, "yaz dönemi. Normal bir yer bulurum..."

Şöyle bir baktı...

Çocukluk arkadaşım...

Aynı mahallenin insanları...

Babamı yakından tanımış bir büyüğüm...

Yaşamın bir diliminde ortak kaderi paylaştığım dost...

Bütün bunların karışımı bir edayla seslendi:

- Bu gece bende kalırsın...

Yolculuğun dilinde yeryüzünün bütün sözcükleri vardır... Yolculuğun bedeninde yüzlerce kol vardır... Yolculuğun zaman bölümlemesinde yıllar saatlerden dardır...

50 yaşlarındaki temizlik malzemeleri pazarlamacısı Kamil'le bir saatte 40 yıllık dost oluşu başka türlü tanımlamak zor...

Geceyarısını az geçe Varna'ya ulaştık...

Bulgaristan'ın üç başkenti var. Sofya siyasal başkent, Rusçuk Tuna başkenti, Varna da yaz başkenti.

Kenti Miletoslu Yunanlılar İ.Ö. 6. yüzyılda kurmuş. O zaman adı, Odesos'muş. İ.S. 6. yüzyılda Bulgarlar'ın eline geçtikten sonra bugünkü adını almış. 1949-56 arası Stalin diye de anılmış. Nüfusu 400 bin kadar...

Mevsim yazın son demleri ama, Varna henüz yaz başkentliğini vermeye niyetli değil.

Aylardan Ağustos, havalardan Bodrum Eylülü...

Otobüsten indim, bagajdan çantamı alıp kenara çekildim, duvarın dibinde nefeslenirken otobüsün arkasına bir taksi yanaştı. İçinden iki kişi çıktı, hızla otobüsün bagajına yöneldi. Rasgele ellerine geçirdikleri dört çantayı alıp taksiyle hızla uzaklaştılar.

Arkadan koşanlar oldu ama, yetişebilene aşkolsun.

Varna'yla böyle tanıştım...

Anladım ki uyarılar boşuna değilmiş. Ekonomik sıkıntının tam olarak giderilemediği Varna sadece tatilcilerin değil, kapkaççıların da cenneti.

Kamil'le Murat 124 tipi bir taksiye bindik. Bir arkadaşından evinin anahtarını aldık. Varna'nın kuzeyinde dizi dizi bloklar geçtik. Tümü birbirine benzeyen insan silosu bloklar. 127'ncisinde durduk. Önlerindeki arabalar gümrüğe terk edilmiş araçlar mezarlığını andırıyor. Çoğu eski, boyasız, çarpılmış, parçaları sağdan soldan buluşturulmuş...

Asansör hantal bir vinci andıran gürültüyle bizi son kata taşıdı. İçeri girdik. Her taraf örümcek... Kendi kendime durumu akla uy-

gun hale getirmeye çalıştım:

"Balbaycığım duvardaki örümcekler önemli değil. Beyninde olmasın da..."

Yumurta kırıp peynirle yedik.

02.00'ye doğru Kamil yatağına ben uzun koltuğun üzerine...

Dışarıda gecenin karanlığını Bulgarca sözler giydirilmiş, "Neden saçların beyazlanmış arkadaş" şarkısı deliyordu...

Beynimse yol anılarını eliyordu...

Ayaklarımda yorgunluğun kafamda yolculuğun tadı...

Bir süre uyku tutmadı...

Sabah kahvaltıyı Kamil'in yanında çalışan Bulgar işçilerden Hoşnut Nihat ile birlikte yaptık.

Hoşnut'un öyküsünü anlatacağız. Önce Kamil...

Kamil İstanbullu. Varna'da iş kurmuş, genişletmeye hazırlanıyor. Bir dükkân açmış, bir daha bir daha düşünüyor.

İlk iş temizlik malzemeleri toptancılığı...

"İleride Bulgaristan vatandaşlığına geçmek istiyorum" diyor Kamil, devam ediyor:

"Bunlar bizden önce Avrupa Birliği'ne girecek. O zaman Avrupa'da serbest dolaşma hakkını kazanmış olurum."

Kamil, 1992'de kısa bir süre Susurluk Cezaevi'nde yatmış. Çekte küçük bir sorun çıkmış, çözülememiş. Ama cezaevi deyince hemen ürkmemek gerekiyor. Kamil'e göre herkes yaşamının bir dilimini cezaevinde geçirmeli.

İstanbul'dan Susurluk Cezaevi'ne sevki 15 saat sürmüş. Onu oğlu yaşında biriyle kelepçelemişler. Çocuk yolda altına etmiş.

Evlendiğinde kendisi 21 yaşındaymış karısı 16. Karısı ilk zamanlar bir bardak kolanın yarısını içemezmiş. Şimdi rakıyı birlikte içiyorlarmış.

HAMAL DR. HOŞNUT BEKİR...

Bulgaristan 1990'lı yılların başına dek gergin olduğumuz komşuların başındaydı. Ama şimdi her şey değişmiş, önümüzdeki döneme iyimser bakanlar çoğunlukta.

Biz doğal olarak soydaşlarımızın durumunu konuşuyoruz. Ama ekonomik bunalım Bulgaristan'ın bütün kaymak tabakasını alıp götürmüş. 300 bini aşkın doktor, mühendis, öğretim üyesi, üniversite mezunu ülkeyi terk etmiş. Bu yüzden fabrikaların, işletmelerin çoğu verimsiz durumda.

Türklerse 1980'li yılların acılarını unutmamışlar ama, o günleri zaman zaman gülümseyerek anlatıyorlar.

İsim değişiklikleri döneminde yaşananlar apayrı bir araştırma konusu.

Şimdi Hoşnut Nihat Bekir'i anlatalım...

Varna'da tıp fakültesini bitirmiş, ataları yıllar önce Kırım'dan göçmüş Tatarlardan. 33 yaşında.

Mesleğini yapmıyor. Bulgaristan'da doktorların maaşı ayda 60-70 dolar. Bununla geçinemeyeceğini, uzmanlık için de para biriktiremeyeceğini anlayınca doktorluğu bırakmış, bir Türk firmasında ne iş olursa yaparım deyip çalışmaya başlamış.

Şimdi maaşı doktorluktan kazanacağı paranın 7-8 katı.

Adının değiştirilmesi gündeme geldiğinde Hoşnut, önce ateş anlamına gelen Jar adını almak istemiş. Kabul etmemişler. Günlerce düşünmüş. Sonunda bulduğu adı şöyle anlatıyor:

"Bulgarların Omortak diye bir hanı var. Aslında bu ad Çuvaşlardan çıkma. Omurt küçük kartal anlamına geliyor. Sonunda bu adı aldım."

Hoşnut, 1988'de Varna Tıp Fakültesi'nde öğrenimini sürdürürken göç de başlamış. Dekan "bırakıp gitme" demiş, ama dinlememiş.

Türkiye'de de umduğunu bulamayıp Bulgaristan'a geri dönmüş. Ama bu kez fakülteye kabul etmemişler, yıllarca uğraşmış ve tekrar okula girmiş.

Tıp fakültesi tam 12 yılda bitmiş. 12 yılın ardından elindeki meslek hamallık.

Durumundan doğal olarak çok hoşnut değil. Biraz para biriktirirse yeni hayalleri var. Türkiye'ye dönmek istemiyor. İsrail'den 600 dolar teklif etmişler, ama istememiş.

Bulgaristan'ın bugünkü yönetimini fena bulmuyor. Yeni Cumhurbaşkanı için şu tanımı yapıyor:

"Clinton gibi."

Hoşnut'un özel zevkleri arasında fotoğraf işi de var. Amerika'daki yarışmaya iki fotoğraf göndermiş. Biri kilisenin önündeki uzun kuyruk, öteki de Varna açıklarında batmış, sadece ucu görünen bir gemi.

İkinci fotoğrafla Bulgaristan'daki sistemin çöktüğünü anlatmak istemiş ama, ne çare anlamamışlar.

Varna'yı terk edeceğim gün benim çantayı Hoşnut'un kız arkadaşının çalıştığı dükkânın sahibine bıraktık. Ermeni bir kadın. Türkiye'den geldiğimi söyleyince gülümsedi, seslendi:

"Tamam tamam, problem yok."

Hoşnut Nihat ve Kamil'le Varna'nın salt yayalara açık, eski kent bölgesinde dolaştık. Kamil, yol kıyısındaki banklarda kitap okuyanları gösterip, yorum yapıyor:

"Bunların kıçı bile okur. Tuvalet kâğıdı yerine eski gazeteleri kullanıyorlar..."

Çevremizden güzel kızlar geçiyor. Hoşnut Nihat'ın değişik bir gözlemi var:

"Çernobil'den sonra kızların bacakları uzadı, düzleşti..."

Çernobil'in herşeyi dümdüz ettiğini biliyordum ama, bacakları düzelttiğini bilmiyordum...

Hoşnut Nihat çevredeki binalar hakkında bilgi veriyor:

"Bu bina Ermeni'nindi. Komünizm döneminde devletin oldu. Şimdi Ermeni'ye geri verdiler..."

"Bu kocaman yapı Yahudi'nindi. Devletleştirildi. Sonra geri verdiler. Adam, İsrail'den geldi, sattı gitti..."

İki katlı binaların birinci katları bakımlı ve tabelalı. İkinci katları ise daha bakımsız ve tarih kokuyor...

Yolda Hoşnut Bekir'in, "çok yakın abim" dediği Yenal Bekir'le karşılaştık. Yenal hemen siyasete girdi. Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne (HÖH) çok kızgın. Çoğunun ajan olduğuna inanıyor, "yakında ortaya çıkacak" diyor.

Yol bizi denize götürdü. Hoşnut, "deniz bahçesine gidelim" dedi... Deniz kıyısı için bu deyimi kullanıyor...

Karşı kıyının Türkiye olduğunu, Nâzım Hikmet'in, Varna şiirini belki de bu kıyılarda yazdığını düşünmek tanımsız bir duygu...

Biraları önce onun için kaldırdık...

Arada Hoşnut'un arkadaşlarıyla karşılaşıyoruz. Ona selam veriyorlar.

Hoşnut'u herkes, "Omi" diye çağırıyor. Takıldım:

"Hoşnut, seni Hoşnut diye çağırmaktan hoşnutum ama, bu ne iş?"

Geçen yıl güreş hocası, Hoşnut'a, "sen Japonlara benziyorsun, adını Omi koyalım" demiş. O günden beri herkes bizim Hoşnut'a Omi diyor. Omi aşağı, Omi yukarı.

Bense Hoşnut demeye devam ettim...

Hoşnut, Kamil ve ben Varna'nın sahil boyundan 20 kilometre kadar dışında, bahçeli evler değil, küçük evli büyük bahçeler arasındayız.

Bulgar ordusundan 1982'de emekli olan albay Petko Steyanov'la bizimkiler tanışıp dost olmuşlar. Steyanov'un evine ulaştık.

Bahçede ilk bakışta dikkatimi çekenler:

Böğürtlen, kivi, üzüm, elma, yıldız çiçekleri, gül, domates...

Elim ister istemez üzüm iriliğindeki böğürtlenlere uzandı. Arada iri gövdeli böcekler dolaşıyor. Kanatları bedenlerini taşımakta zorlanıyor. Salkım salkım elmaların dalları kırmaması için direkler oturtulmuş...

Bahçede bizim için masa hazırlamışlar. Kendi ürünleri iki çeşit rakı getirdiler. Erikten olanını yapacaklarmış ama, bu yıl rakılık erik iyi değilmiş.

Sofrada rakı olunca, Bulgaristan'ı kurtarmamak olmazdı. Albaya göre, her şey ama her şey kötüye gidiyor. Yeni dünya düzenini şöyle özetledi:

- Yüzde birin çok zengin olması için yüzde 90'ın sefalete sürüklenmesi. Buna demokrasi denmez, bunun adı anarşidir.

"Biz" diyor, "herkesin eğitim görmesi, herkesin evinin olması, sağlık hizmetlerinin herkese yayılması hedefini yaşama geçirmiştik. Ama dönüşümü, yenileşmeyi sağlamakta zorlandık."

Albay, "sistem neden çöktü" sorusunun bugün yanıtlanamayacağı görüşünde olduğunu söyleyip ekledi:

"Kahramanlar hayattayken, tarih konuşmaz."

Steyanov'un emeklilik maaşı 18 dolar. Bahçede her şeyi yetiştiriyor. Yaşı için, "70 gibi" diyor. Sordum:

- Bahçedeki bütün işleri siz mi yapıyorsunuz?

"Evet" dedi gülerek, "hanım eve başka erkek getirmesin diye var gücümle çalışıyorum."

Albay arada Türkçe bir söz söyleyip gülüyor. Revaçta olanlar, "buyur", "efendi", "dost", "arkadaş"...

Sohbet sürerken bir akrabaları eşiyle birlikte geldi. Geçen ay Tunus'talarmış. Kadının adı Tanya. Çevreye baktı, "bu yeşilliklerin kıymetini bilmeliyiz" dedi. Açık sözlü biri. Bana, "Bulgaristan'da hiç hatıran oldu mu" diye sordu...

Önce anlamadım. Omi imdadıma yetişti. Hatıranın olması, bir kadınla ilişki kurulup kurulmamasına bağlıymış...

Kurmuşsan hatıran var, kurmamışsan yok...

Aklıma yıllar önce Filipinler'in başkenti Manila'da kaldığım oteldeki bir hatıram geldi. Odaya yerleştikten on dakika sonra resepsiyonda gördüğüm şişman adam, yanında iki genç kızla kapımı çalmış sormuştu:

- Hangisini istersin?

Duralayınca, "ikisi de olur" demişti... İstemediğimi söyleyince de çıkışmıştı:

- Mustafa Bey, madem bunu istemiyorsunuz, ülkenize dönünce ne anlatacaksınız ki?

Salata tabağının dibini bulduk. Ama rakının dibini bulmak olanaksız. Ev yapımı, bittikçe dolaptan getiriyorlar...

Fotoğraf çekmek istediğimde eşi karşı çıktı:

- Bu kıyafetle olmaz...

18 yaşında bir genç kız gibi koşarak eve gitti. Birkaç dakikada üzerini değiştirip döndü...

Sohbetin sonuna doğru, Steyanov takıldı:

- Şimdi ben seninle röportaj yapayım. Çiller çok mu zengin? Erbakan İslam yönetimi getirmek istiyor ama zor, ordu karşı çıkıyor değil mi?

Albaydan, Omi'den, Kamil'den ayrılış, uzaklardaki her ayrılış gibiydi. Sanki yarından tez yeniden görüşecekmişiz gibi, el sallayıp vedalaştık...

KOMŞULUK KAPISI

Georgi Yordanov'u, Balçık Akkırlangıç Festivali programı içinde konser veren Yıldız İbrahimova ve eşi CHP Ankara Milletvekili Ali Dinçer'in katıldığı yemekte tanıdım.

İbrahimova'nın yeni kaseti "Balkanatolia" ile yola çıkmışken, kendisiyle karşılaşmaya dense dense, "Balkan sürprizi" denir.

Yordanov'u herkes "Gogo" diye çağırıyor. Türkçe de biliyor. Ben de onu Gogo diye çağırmak için acele etmedim, tanışıklığımızın üzerinden birkaç dakika geçmesini bekledim.

Gogo, Türk-Bulgar ilişkilerine dokunup ikide bir şöyle diyor:

"Böyle olmaz, konuşmak lazım. Böyle olmaz, daha çok konuşmak lazım ki, problem azalsın."

İri gövdesindeki viski dengesini tutturmak için bardağı elinden bırakmayan Gogo bir ara çocukluğuna döndü:

"Bir komşumuz vardı, Nudiye Abla. Bizim evle onların evini ayıran duvarda küçük bir kapı açılmıştı. O günlerde komşular arasında böyle kapılar çok olurdu. İki komşu, birbirine yolu dolaşarak değil, aradaki kapıyı kullanarak giderdi. Buna komşuluk kapısı denirdi. Karşılıklı güven bu kadar sonsuzdu.

Annem iki gün ortalıkla görünmese Nudiye Abla, komşuluk kapısını vurup içeri girerdi..."

Gogo'nun amcası diplomatmış. İstanbul'da amcası sayesinde Alparslan Türkeş'le de tanışmış. "Ama o sonradan istenmeyen sağa geçti" diyor.

Yıldız Hanım uzun uzun Balkan müziğinden söz etti. Balkanlar'la Anadolu arasında ciddi bağlar olduğunu örnekleriyle anlattı.

Nakaratları Türkçe'de de Bulgarca'da da aynı olan şarkıyı mırıldanarak söyledi:

"Lale misin, sümbül müsün, gül müsün..."

Gece Bulgaristan Parlamentosu'nun Türk üyesi Güner Tahir'le buradaki Türk işadamlarından Recep'in aracıyla Şumnu'ya geçtik. Yolda bir yerleşim yeri tabelası:

- Tutankulak...

Sabah kısa bir Şumnu turu attık. Bulgarlar Şumen diyor. İlk durağımız Tombum Cami... Bu cami Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerinin en büyüğü olarak kabul ediliyor. Bahçesi dağınık. Mezar başları yan yatmış duruyor. Bu tür eserler bende, kan kaybetmekte olan ağır yaralı bir kişi izlenimi bırakır...

Bir genç kız otları yoluyor. Saçının yarısı açık, yarısı kapalı. Sordum:

- Adın ne?

"Elif..."

- Burada ne yapıyorsun?

"Anneme yardım ediyorum... "

- Annen nerede?

"İçeriyi süpürüyor. Annem bu caminin bakımından sorumlu. Ben de bazen gelip yardım ediyorum..."

Başını çevirdi, öteki sorularımı yanıtlamadı.

Kazancılar Sokak'a girdik. İki taraf Osmanlı evleri. Recep son dönemde pek çok evin yıkıldığını vurgulayıp ekledi:

- Demokrasiye girdik deyip bu evleri yok ediyorlar...

Eski Şumnu yarı yıkık camileriyle, hayatlı evleriyle tipik bir Osmanlı şehri...

İki katlı eski evlerin bakımlı olanlarının çoğu çeşitli sanatçı örgütlerine verilmiş...

Şumnu-Razgrad yolunda Türk köylerinin içinden geçtik:

- Boğazkesen, Çekmece, Boğdans...

Boğdans'ta sırtında ot yüklü bir kadına Türkçe yön sorduk. Aynen şu karşılığı verdi:

- Bu yol gıvrık, şu yandan gidin...

Yol boyu yeşil tarlaların, üzeri ördekli gölcüklerin kıyısından geçtik...

Solda uzun kuyruk... At-eşek arabalarının üzerinde çuvallar, yanında kasketli insanlar. Durduk. Değirmen önüymüş. Sıra bekliyorlarmış. Tümü Türk. Resim çektim, uyardılar:

"Altına güzel bir şey yazın..."

Bir tütün işletmesinin önünde durduk. Hemen yanımızda at arabası. Üzerinde 13-14 yaşlarında bir çocuk. Gözü kapıda. Az sonra anne-babası işletmeden çıktılar. Babanın elinde iki tip ip. Sanırım, tütün dizmek için. Yüzü öylesine gülüyor ki, sanki yeryüzünün tek ipli insanı o, başkaları ipsiz. Annenin elinde de üç yapraklı bir çiçek dalı var. Dalı özenle naylona yerleştirdi. Arabanın arkasına oturdu. Baba oğul öndeler...

Yalın bir mutluluk resmiydi...

Nüfusunun yüzde 30'u Türk olan İsperih'te durduk. Dana çorbası içtik. Eti çok ince kıymışlar, güzel bir yemek olmuş.

* * *

Razgrad'dan yöredeki Türk belediye başkanlarından birinin yardımıyla sağladığım araçla ince yağmur eşliğinde Rusçuk'a doğru yola çıktım. İlk durağım Ezerce köyü. Köye girişte uzun ipin ucundaki tahta çivisi çıkmış, irice bir at bizi karşıladı. Ona yol verip devam ettik.

Bahçe içinde bir kahveye girdim. Televizyonda Arif Sağ söylüyor. Teypte İbrahim Tatlıses var. Kahvenin bir tarafı bar, bir tarafı dört oyun makinesiyle kapatılmış.

Sahibi Ali Tarakçı, dertli, kırgın. Güreş hocasıymış. Kimi öğrencileri Türkiye'de milli takıma girmiş. 1989'da Türkiye'ye gelmiş. "Niye Naim gibi gelmedin" demişler. Bu sözler içine oturmuş. Ertesi gün soluğu yeniden Ezerce'de almış.

Bulgar polisinden yakınıyor. "Ne iş yapsak ensemizdeler. İşyerlerimizin çalışmaması için ellerinden geleni yapıyorlar"diyor. Birinde, ceza kesen polise, "sizin yüzünüzden Türkiye'ye döneceğim" demiş. Polis de, sonradan "böyle demesin, üzülürüm. Ben görevimi yapıyorum" diye haber göndermiş.

İki aya kadar bir yolunu bulup Türkiye'ye gelmeye kararlı...

Daha sonra yanımıza biri daha gelip oturdu. Adı Mehmet Ormancı. 1978'de Türkiye'ye göç etmiş. İki-üç yılda bir Ezerce'ye geliyormuş. Hem akrabaları buradaymış hem bu toprakları özlüyormuş. Durup durup yineliyor:

"En iyi zahireyi Dobruca verir..."

Köyü anlatmasını istedim. Güreşçileri saydıktan sonra eklediler:

- Osmanlı-Rus Savaşı'nın en kanlı bölümleri burada geçti, hemen şu üstümüzdeki İnançayır'da...

Oraya çıktık. Ali Tarakçı daha dün yaşanmış gibi anlatıyor:

"Bizimkilerin komutanı Ermeniymiş. Rusla anlaşmış. Bizim Memetçikler, karşıda düşman var dedikçe o, yok aslanlarım yatın, diyormuş. Bir gün sabaha karşı Ruslar saldırmış. Bizimkiler hazırlıksız. İşte şu gördüğün çukur kanla dolmuş. Buraya bir manda düşmüş, başını yukarıda tutarak kanda boğulmaktan kurtulmuş. İşte bu kadar çok kan akmış..."

Olayın gerçek olup olmadığı ayrı konu ama, Ali'nin anlattıkları bende şu çağrışımı yaptı:

"Tarihte en taze olan nedir diye sorulsa, `kuşaktan kuşağa anlatılanlar' demek en doğrusu olur."

Dönüşte, dört-beş kadın yanyana düzensiz oturmuş, değişik toprak ürünlerini işliyorlardı.

Elimde fotoğraf makinesi onlara doğru yürürken, biri Anadolu Türkçesiyle bağırdı:

- Kime geldin seeen?

Gülümseyip, "size geldim" deyince, hafifçe doğrulup seslendi:

- Bu daha iyi yaa...

Kadınların en yaşlı olanı saçı en güzel örgülü olanıydı...

O kadar güzel gülüyordu ki... Resimlerini çektim. Kadınlardan daha genç olanı, "dur" dedi, kocaman bir karpuz alıp seslendi:

- Bunu yolda ye...

Dönüşte kafamda hep, "bu daha iyi ya" sözü vardı. 40 yıl düşünsem böyle bir yanıt aklıma gelmezdi.

Kadının bunu söylediği anı içimde sürekli yaşarken Ali, Ezerce'den yetişen pehlivanları sıralıyordu:

- Koca Yusuuf, Kara Davuut...

TORLAK'TA ŞEYH BEDREDDİN SOHBETİ: 'NERDE KALDINIZ SİZ?'

Ezerce'nin anılarını özenle belleğime yerleştirip, Torlak Köyü'ne yöneldim. Köy, ağaçlar arasında iki katlı evlerle başladı. Torlak'ın yarısından biraz fazlası Türk...

Belediye Başkanı Necdet Cinali. Necdet Bey'in az sonra geleceğini öğrenince Belediye çalışanlarından Ekrem'le sohbete tutuştuk. Ekrem'in odasında Deliorman coğrafyasını anlatan çok güzel tablolar var. Yerel ressamlar yapmış. Ekrem'in bölgedeki Türklerin yaşamına ilişkin düşünceleri şöyle:

"Şimdi herhangi bir sıkıntı yok. Ama yok diye de meydanı boş bırakmamak lazım. Sustukça olmaz. Arada bir göstermek lazım kendimizi.

Eskiden bir Bulgar komutan Türkiye'ye gelmiş. Bakıyor Türk araba kullanıyor, gemi kullanıyor, uçak kullanıyor. Şaşırmış sormuş. Burada her şeyi Türkler mi kullanıyor demiş. Burada Türklere hiç hak verilmediği için hiç birini yapamaz diye düşünüyorlar..."

Ekrem Türkiye'ye gidip dönenlerden. Nedenini şöyle açıklıyor:

"Yazı... Demek ki burada yapacak çok şey varmış..."

Ekrem Türkiye'ye geldiğinde ailesiyle birlikte Çankırı'ya yer-

leştirmişler. Dördüncü günde işe girmiş, Yedinci günde ailesi de işe girmiş. 21. günde ev vermişler. Ama yine de olmamış. Yapamamış, Bulgaristan'a dönmüş...

Bir yandan kendimi çoook uzak coğrafyalarda hissediyorum. Bir yandan Çankırı'yı konuşuyoruz.

Konu Belediye Başkanı'na geldi. Cinali adının hoşuma gittiğini söyledim. Ekrem duruma genel baktı:

"New York'ta bile muhtar zenci, burada niye Türk olmasın..."

Sohbet giderek koyulaşırken Belediye Başkanı geldi. Çay içimi sohbetten sonra köyün tarihini öğrenmek istediğimi söyledim.

Başkan samimi davrandı:

"Gazeteci bey, ben bilmiyorum. Ama bilen birini buluruz..."

Odadaki kişiler birbirine bakıp, "Müzekka hoca" dediler. Sonra da bu saatte bulup bulamayacaklarını tartıştılar.

Telefonlar edildi... Müzekka Bey evindeymiş. Yola çıktık...

Müzekka Çakır emekli tarih öğretmeni. Evi Torlak vadisinin yamacında. İki katlı yeşillikler arasında bir ev. Asmaları eğip ikinci kata çıkarken bize genç bir kadın eşlik etti. Müzekka beyin geliniymiş. Ayakkabılarımı çıkarıp çıkarmama hareketleri yaparken, "yok yok" dedi, "zaten daha temizlik yapmamıştık".

Oysa merdivenler dahil ev tertemizdi...

Buyur ettikten hemen sonra, okula gitmesi gerektiğini belirtip defalarca özür diledi...

Bu nezaket benim için farklı bir "yolcu cesaretiydi"... Haddimi fazla aşmadığım sürece pek çok şeyi isteyebileceğim bir mekândayım...

Oturdum, az sonra Müzekka Bey geldi. Şişe dibi gözlük, sevecen bir yüz.

Müzekka Bey'le sohbete başlarken eşi Saime hanımı geldi. Elimi sıkarken, sanki çoktandır beklediği bir misafirmişim gibi seslendi:

- Nerde kaldın seen?

Aklıma Ezerceli kadın geldi. "Bu daha iyi ya"dan sonra, karşılama biçimlerine bir ek daha:

- Nerde kaldın sen?

İçimden, "tamam Balbay" dedim, istediğin gibi kur sohbeti. 40 yıllık dostların yanındasın.

Sigara tuttu. Kullanmadığımı söyledim. "Ben de vazgeçtim" dedi.

Derdimi anlattım:

"Bu köyü tanımak istiyorum. Ne zaman kuruldu, kimler kurdu? Adı bende çok şeyi çağrıştırıyor da..."

Müzekka Bey söze başlamadan önce şişe dibi gözlüklerini takıp çıkardı. "Siz genç kuşak belki bilmezsiniz" deyip temiz Türkçeyle başladı:

"Yavrum buralarda Şeyh Bedreddin hadisesi oldu. 1400'lerin başı gibi. Bunlar, topraktan çıkan, üretilen her şeyi beraber yiyip içelim demişler. Öyle bir düşünce yani. Mesela diyelim ki, iki gömleğin varsa birini olmayana vereceksin.

Şeyh'in iki yardımcısı vardı, Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal. Kendi düşüncelerini yaymak için Ege'de, Deliorman'da çalışırken, Osmanlı buna müsaade vermemiş.

Derken efendim, bunların hepsini asmışlar, kılıçtan geçirmişler. Torlak Kemal'in çevresindekilerden hayatta kalanlar buraya yerleşip Torlak Köyü'nü kurmuşlar."

Müzekka Bey'i dinlerken uzun bir koşunun ardından hiç beklemediğim güzellikler uçurumunun kıyısında manzarayı izler gibiydim.

Sordum:

"Peki Bedreddin'in ardından gidenler kimler, Türkler mi?"

"Hayır" dedi, "o zaman Hıristiyanlardan da katılan olmuş. Aslında ütopik sosyalizm gibi bir şey Şeyh'in düşünceleri. " Ardından ekledi:

"Bedreddin dindardı haaa..."

Arada eşi, masaya getirdiği yiyecekleri gösteriyor:

"Oğlum sen bu Müzekka dayına bakma. Tarih dedin mi on gün susmaz. Arada ye..."

Masada, vişne suyu, çeşiti bisküviler, siyah üzüm ağırlıklı meyve tabağı var. Hem Müzekka dayıyı dinledim, hem yiyip-içtim...

Müzekka dayım uzun uzun bölgenin güreşçilerinden, 1980-90 arası yaşadıklarından söz etti. Konu yeniden Şeyh Bedreddin'e gelince, "buralarda Alevi köyleri de var. Onlar biraz Şeyh Bedreddin gibi düşünürler" dedi.

Alevi köylerini sıraladı:

Kasçılar, Mesinmole, Akkadınlar, Karalar, Yeniköy, Galebina...

Sohbeti güncelleştirdim:

- Türklerle Burgarlar "kardeşçe" yaşayabilir mi?

Müzekka Bey, "bu nesil başaramaz, önümüzdeki nesillere" deyip devam etti:

"Eskiden bir Türk evlenirken damadın bilazeri Bulgar olabilirdi. Bu kadar yakındık birbirimize. Bunu yeniden kurmak çok uzun sürer..."

Bilazer, "sağdıç" demekmiş...

1980'lerdeki zorunlu ad değişimi döneminde Müzekka Bey, "Martin" adını almış. Nedenini şöyle açıklıyor:

"Bir liste getirdiler, seçtik. Martin Luther'den esinlenerek bu adı aldım."

Öğretmenliği süresince üç çeşit tarih okutmuş. Özellikle Osmanlı tarihiyle çok oynuyorlarmış.

Vişne suyunda dördüncü bardağa ulaşırken Saime Hanım araya girdi:

"Bizim canımız İstanbul'da. Oğlumuz... Kalite müdürü. Gelin Aktaş'da çalışıyor. O da müdür yardımcısı olmuş."

Saime Hanım Kırım Tatarlarından. Bu çevrede Kırım'dan gelen çok kişi varmış. Araya Müzekka Bey girdi:

"Kiev, damat demektir..."

Saime Hanım'la beraber çevredeki Tatar köylerini saymaya başladılar:

Semerciköy, Veto, Tırsenik, Küçükorhan, Büyükorhan...

Mezakka dayımın kitabı yok ama, çok makale yazmış. Çoğunlukla güreş üzerine. Son yazdığı beş sayfalık makaleyi bana verdi. Ekledi:

"Bizim Deliorman'da güreş tutmayana, ata binmeyene kız vermezler."

Konu Türkçeye geldi. Müzekka Bey, "Torlak ağzı" dedi, "Sultan ağzıdır. Padişahlar bu Türkçeyle konuşurdu."

Ayrılırken fotoğraflarını çektim. Sonra evin arkasından tepeye çıkıp Torlak'ı çektim. Müzekka Bey de benimle geldi. Yandaki ev ağaçlardan, asma dallarından görünmüyor. Duvarın dibinde kuzular, tavuklar...

Bereketin resmi...

* * *

Rusçuk'tan dönüşte Torlak'a yeniden uğramadan edemedim. Köyün ara sokaklarında dolaşmak geldi içimden.

Tek katlı, kocaman kapılı bir evin önü. Bir kadın, iki erkek akşam sohbetinde.

Yaklaşınca, iki soru birbirine karıştı. Erkeklerden daha yaşlı olanı:

- Oğlum sen kimlerdensin, çıkartamadım ya?

Kadın gülümseyerek:

- Geçip oturmak yok mu?

Tipik bir Türk ailesi. Parçalanmış. Yarısı Türkiye'de yarısı burada. Naciye hanım durumu özetledi:

"Leylekler gibi yaşayıp gidiyoruz evladım. Kah orda kah burda..."

Bir çocuğu Manisa'da öteki Bursa'da... Torlak'tan ayrılmaya da niyeti yok.

Kimlerden olduğumu soran Ali dayı 81 yaşındaymış. İki sözünden biri şu:

"Hayatta fazla kaldık..."

Bir ara yeniden bana döndü:

- De bakayım baban kimdir?

Hâlâ benim Torlak kökenli olduğumu, yakınlarımı görmeye geldiğimi sanıyor. Kadın bir kez daha anlattı:

- Türküyden gelme bu Türküyden...

Ali dayı bir kez daha, "Hayatta fazla kaldık" dedikten sonra yaşam öyküsünü özetledi:

"Sekiz yaşında çıraklığa başladım. Bulgar, al pulluğu sür dedi. 25 sene çırak kaldım. 44'te Rus geldi..."

Benim not tutmaya başladığımı görünce, sevinçle karışık söylendi:

"Yarabbim bu çocuk hepsini yazacak..."

Gözünü oğuşturup devam etti:

"44'te çıraklıktan kurtuldum, hayata katıldım. Bönkü günüme bin bereket. 60'ında emekli oldum... Hayatta fazla kaldık... 57'de eşim vefat etti. Uşak memeden emme emanet oldu..."

Araya kadın girdi:

"İlk eşini araba çarptı kazada öldü. İkincisi doğum yaparken öldü. Çocuğunu da çocuğu olmayan birine verdiler. Çok acı çekti çook..."

Kadın bunları söylerken Ali dayının gözünden iki damla yaş döküldü, mırıldandı:

"Hayatta fazla kaldık..."

Kalkalım derken, olmaz dediler. Oturduğumuz sırada 30 yaşlarında bir kadın hemen içeri girmişti. Meğer kahve yapmaya gitmiş. Kadın güler yüzüyle, dans eder gibi kahveleri getirdi. Ali dayı üzerindekileri gösterip anlatmaya devam etti:

"Ben hayatta yeni bir şey giyemem. Mutlaka yamalı olacak. Evde temiz, yeni iki-üç gömleğim var. Giyemiyorum. Bize yamalı yakışır."

Kadın tamamladı:

"İlle yamalı giyecekler, bunlar buna alışık."

Kahvemizi içip yola çıkmak üzereyken ot yüklü bir traktör geldi. Herkes hareketlendi. 40 yıllık tanış gibi vedalaşıp yola çıktık.

Razgrad'a yöneldik. Yolculuk güzeldi.

Vadilerden ağaç akıyordu. Hani bu zengin kıvrımlı yeşilliğe bırakıverse insan kendini, vadinin dibinde on aşılı ağaç olur biter.

Bu vadiye insan sesini koyverse kim bilir nasıl şekillenip güzelleşir.

Yağmur nasıl bu kadar kısa sürelerle biçim değiştirir... Sicim gibi, sağanak, ince ince, rüzgar eşliğinde yandan...

Tepemizde, uzaklarda yer yer bulutlar seziliyor. Sanki, bulutlar yeryüzü, biz denizin derinliklerindeyiz. Çevremizdeki yeşillikler de deniz dibinin insan eli değmemiş cenneti...

Yer yer ağaç kümelerinden geçiyoruz. Ama nasıl kümeler? Bir tepenin eteğinden aşağı doğru inen ağaçlar bende şu duyguyu canlandırdı:

Yüzlerce, binlerce genç kol kola aşağı doğru iniyor. Öylesine ateşliler ki durdurabilene aşk olsun...

Deliorman'ın eski adı Ağaçdenizi'ymiş... Bu dağlara, ağaçlara bu ad daha çok yakışıyor.

Ağaçlar denizler derken her şey şiirleşti.

Sabahtan akşama 10-12 saate sığan yılları düşündüm...

Bir an ürperdim, üşüdüm...

Yağmur sicimlerine tutunup bambaşka zamanlara uzandım.

Nâzım Hikmet'ten Şeyh Bedreddin'e hangi dilimde kim varsa andım.

Bereketli yağmur suları kapatırken önümü...

Aklımda Nâzım'ın Bedreddin Destanı'nın altıncı-yedinci bölümü:

"Bir gece bir denizde yalnız yıldızlar
ve bir yelkenli vardı.
Bir gece bir denizde bir yelkenli yapyalnızdı yıldızlarla.
Yıldızlar sayısızdı.
Yelkenler sönüktü.
Su karanlıktı
ve göz alabildiğine dümdüzdü.
Sarı Anastasla Adalı Bekir
hamamdaydılar.
Koç Salihle ben
pruvada.
Ve Bedreddin
parmakları sakalına gömülü
dinliyordu küreklerin şıpırtısını.
Ben:
- Ya! Bedreddin! dedim,
uyuklıyan yelkenlerin tepesinde
yıldızlardan başka bir şey görmüyoruz.
Fısıltılar dolaşmıyor havalarda.
Ve denizin içinden
gürültüler duymuyoruz.
Sade bir dilsiz, karanlık su,
sade onun uykusu.
Ak sakalı boyundan büyük küçük ihtiyar
güldü,
dedi:
- Sen bakma havanın durgunluğuna
derya dediğin uyur uyur uyanır.
Bir gece bir denizde yalnız yıldızlar
ve bir yelkenli vardı.
Bir gece bir yelkenli geçip Karadenizi
gidiyordu Deliormana

Ağaçdenizine...
Bu orman ki Deliormandır gelip durmuşuz
demek Ağaçdenizinde çadır kurmuşuz.
"Malum niçin geldik,
malum derdi derunumuz" diye
her daldan her köye bir şahin uçurmuşuz.
Her şahin peşine yüz aslan takıp gelmiş.
Köylü, bey ekinini, çıkar çarşıyı yakıp
reaya zinciri bırakıp gelmiş.
Yani Rumelinde bizden ne varsa tekmil
kol kol Ağaçdenizine akıp gelmiş...
Bir kızılca kıyamet!
Karışmış birbirine
at, insan, mızrak, demir, yaprak, deri,
gürgenlerin dalları, meşelerin kökleri.
Ne böyle bir alem görmüşlüğü vardır,
ne böyle bir uğultu duymuşluğu var
Deliorman deli olalı beri..."

TUNA BAŞKENTİNDE...

Torlak'ın ağız tadı geçmeden Rusçuk'a ulaştım. Rusçuk, daha önce vurgulamıştık, Bulgaristan'ın Tuna başkenti.

Tuna kıyısında kurulu. Karşı taraf Romanya... İki tarafı "Dostluk Köprüsü" bağlıyor...

Önce Valiye uğradım. Vali Dimiter Matchev bekliyordu. Odası, bizim bakanların özel kalem müdürlüklerinin giriş bölümünden hallice.

Arkasında iki bayrak var:

Bulgaristan ve Avrupa Birliği...

Bayrakların arkasında da Rusçuk haritası ve tablosu...

Matchev'den Rusçuk methiyelerini dinledim:

"Avrupa'yla Asya'nın yolları buradan geçer. Tuna'da büyük tonajlı gemiler Rusçuk'a kadar ulaşır..."

Altı ayda üç bin bina özelleştirmiş. Bunlardan 700'ü belediyeye aitmiş. Konu Türklere gelince, "kapım açık. Bundan fazlası da olmaz. Annem Şumnu'da, dedem İstanbul yakınlarında bir yerde doğmuş. Türklerle Bulgarların arası genellikle iyidir" dedi.

Valiye göre Bulgaristan'ın önünde iki hedef var. Gerçekleştirdi mi tamam demektir:

Avrupa Birliği ve NATO üyeliği...

Sıcak bir vedayla ayrıldım.

Ve yolculukların en güzel yanı, kent sokakları.

Tuna'nın hemen kıyısında yayalara açık geniş caddelerde yürüdüm, yürüdüm. Yağmur bir ara arttı. 30 metrede sırılsıklam edecek kadar. Azalınca yola devam.

İki-üç katlı tarihi evlerin dış görünümü bende şu izlenimi bıraktı:

Eski tabloların üzerine yeni resimler yapılmış. Yenisi güzel ama, eski resimler de alttan sırıtıyor. Kimi yerde, eski desenler yenilerden daha yeni.

Kentin simgesi dev kurtuluş anıtının iki yanında iki aslan heykeli var. Birinin ayakları altında fes...

Rusçuk İ.Ö. Birinci yüzyılda Roma limanı olarak kurulmuş. Yedinci yüzyılda yakılıp yıkılmış. Osmanlılar bölgeyi alınca, burada bir kent kurmuş. Yani Rusçuk baştan sona Osmanlılar'ın kurduğu bir kent. Kente damgasını vuranların başında Mithat Paşa geliyor. 1864-69 arası Tuna Vilayeti Valiliği'ni üstlenen Mithat Paşa, Osmanlı'nın ilk demiryolunu, Varna-Rusçuk hattını inşa ettirdi. Rusçuk'ta hâlâ Mithat Paşa'dan kalma lokomotif atölyeleri, teknik okullar, tarım işletmeleri var. Bulgarlar için Mithat Paşa, "saygın devlet büyükleri" arasında.

Ziraat Bankası'nın yine Mithat Paşa tarafından Soyfa'da kurulduğunu anımsatıp Tuna kıyısına gidelim.

Kıyıyı betona boğmamışlar. Yeşilin tonlarıyla süslemişler. Ağaçlar Tuna'yı kesintisiz görmeyi engelliyor. Tuna'nın akmam falan dediği yok, ağır ağır Karadeniz'e doğru yol alıyor.

* * *

Başta sözünü ettik... Rusçuk Osmanlı döneminin de önemli kentlerinden. Evliya Çelebi buraya gelince yine bütün ayrıntıları aktarmadan edememiş:

"2200 ahşap ve iki katlı evleri vardır. Hepsi tahta ile örtülüdür. Kiremitli ev yoktur. Büyük sarayları çoğunlukla Tuna sahilinde yapılmıştır. Bağlı bahçeli hanedanlardır.

Üç kefere mahallesi vardır. Yahudisi yoktur. Sadece ticaret için gelip giderler. Camilerinden çarşı içindeki Rüstem Paşa Camisi mamurdur. Mimar Sinan Ağa merhumun usta ellerinin hüneridir. Medresesi falan yok ise de çocuk mektebi çoktur. Üç han kale dibinde, Tuna kıyısında bir cami ve 300 adet dükkan vardır. Bedestanı yoktur. Halkının hepsi zengin tüccardır. Erkekleri güzel kumaştan, kadınları yassıbaş ile beyaz şeyh Abbasi ferace giyerler. Bu şehir içinde haftada bir büyük Pazar olur. Çarşı ortasında büyük meydanda insan denizi birikir.

Şehir halkı Ulah ve Boğdan lisanları ile Bulgarcayı güzel konuşurlar.

On adet kavun bir penzdir. Penz Eflak sikkesi olup bakır ve gümüşten yapılmıştır. Tuna kenarındaki bender ve şehirlerde geçerlidir. Diğer şehirlerde geçmez. On karpuz, bir kıyye ekmek, bir kıyye et birer penz olup, bir kıyye bal 4 penz ve bir kıyye yağ 10 penzdir. Bu beldenin batı tarafında Tuna Irmağı'na karışan Lom Irmağı, güneyde Kızanlık dağlarından gelir. Hayat suyu gibi bir sudur. 40-50 çeşit lezzetli balığı olur. Hatta Tuna sahilinde oturan kimseler arasında bir kimse iri cüsseli olsa, 'Lom suyunun balığı gibi şişmiş' derler. Ayan ve eşrafından Çavuşzade Paşa, serdar Ali Beşe soylu kimselerdir.

Ruscuk kalesini gezip gördük. Paşa 40 gün burada kalmayı emretti. 100 parça kayıkla Tuna'dan karşıya geçip Yerköy kalesine geldik."

Çelebi'nin Seyahatnamesi aynı zamanda bir "doğaname". Dağların, ovaların zenginliğini, doğanın güzelliğini içine rakamlar kata kata anlatıyor. İtiraf etmeliyim ki, bir yazıda pek çok rakam kullanıp, okurun canını sıkmamak çok zor. Evliya Çelebi bunu başarmış. Çelebi'den Tuna'nın öyküsünü dinlerken yanında küçük çaplı bir tarih ve dünya turu armağanı da var. Başlığı da şöyle koymuş:

"Tuna Irmağı ve çıktığı yerden döküldüğü yere kadar ona karışan kollar"

Sıra Tuna ve dünya sularında:

"Bu dünya adasını, Atlas Okyanusu ile Umman Denizi ve Büyük Okyanus kaplamıştır. Dünyada 240 adet büyük ırmak ile 44 bin küçük ırmak ve 360 göl, dünyayı çeviren denize karışır. Bu 240 ırmağın birbirinden uzaklığı 50 fersahtan bin fersaha varıncaya kadardır ki bin fersahtan fazlası 50 fersahtan eksiği yoktur.

Bütün kara ve deniz gezginleri ve eski filozoflar yeryüzünü gezip böyle görmüşlerdir. Bunlardan Seyhun, Ceyhun, Nil ve Fırat ırmaklarının cennet ırmaklarından olduğu hadisi şerif ile sabittir. Bunlardan Nil ve Fırat mukaddes topraklardan geçer ki cennet ehlinin içeceği ırmaklardır. Ama büyük İdil Irmağı hepsinden büyük olup Moskof ülkesindedir. Uzunluğu 40-50 mildir. 20-30 kulaç derinliğindedir. Rusya'nın batı tarafındaki Atlas Okyanusu civarındaki dağlardan doğar, doğuya doğru 7 aylık yol alarak Hazar Denizi'ne dökülür. Moskof gemileri Acem'in Bakü, Demirkapı ve Geylan gemileri, bu ırmakta Rusya'ya tüccar götürürler. Hatta 3. Murat zamanında Sokullu Mehmet Paşa, Azak kalesi dibinden akan Don Irmağının başı İdil Irmağına üç menzil yakın olduğundan, kanallar kazıp Don Irmağına akıtmak için 2 sene çalışmış ve birçok işler başarılmışken, kış gelip askerler kırılmış ve malzemeler de Ruslara kalmıştır. Eğer İdil ile Don birbirine karışsa idi, İstanbul'dan gemiler Karadeniz'e, Azak Denizine oradan Don ile ta İdil'e, oradan gemilerle Acem diyarındaki Demirkapı, Bakü, Sirvan ve Şemahı taraflarına gidip buraları kolayca ele geçirmek mümkündü. Hâlâ Osmanlı padişahları isteseler bunu yaparlar. Çünkü kazılan hendekler İdil'e bir saat mesafede kalmıştır. İdil'in yüksekliği Don'dan fazladır. Bunun için İdil'in Don'a akması kolaydır. Ben İdil hendeklerini Mehmet Giray zamanında gördüm. Bundan sonra Çaylık Irmağı gelir. Bu da Moskof diyarında Kazak ve Heştek Müslimleri içinden akıp yine Hazar Denizine dökülür.

Bundan sonra vasıflarını anlatacağımız ırmak Tuna'dır.

Büyük Tuna Irmağı: Tuna, taşkın ve sakin zamanlarında Rus-

çuk, Silistre ve İshakça önlerinde ana Tuna'dır. Çatal değildir. İki mil eninde 30-40 kulaç derinliğinde bir deryadır. Alman dağlarından doğar. Oradan itibaren batıya doğru akarak, 105 parça kale ve şehir sulayıp 117 konak doğuya akıp 5 yerden Karadeniz'e dökülür. Birinci kol ulakda deniz ile Tuna'nın dalgalandığı yerde, Kili kalesi boğazından Karadeniz'e dökülür. Buradan İsmail, İbrail, Kalas, İshakçı, Hırşova, Silistre, Ruscuk ve ta Budin'e bakıncaya kadar binlerce irili ufaklı gemiler gider gelirler. İkinci kolu, Tolç kalesi yakınında bulunan Slune boğazından denize dökülür. Üçüncü kolu Silistre'den ayrılıp Hızır İlyas boğazında Karadeniz'e dökülür. Dördüncü kolu Beştepe yakınında Karadeniz'e karışır. Beşinci kolu, Karaharman kalesi dibinde Karadeniz'e katılır. Büyük gemiler burada bağlanıp kışlarlar. Yüklü gemiler fazla girip çıkamazlar. İşte Tuna Karadeniz'e bu şekilde karışır."

Çelebi, Seyahatname'nin devamında Tuna'nın akışını, ona dökülen kollarla süslüyor. Tümünü tek tek yazmış, sanki yazmadığı kalırsa hatırını kıracakmış gibi!

Tuna, Türk edebiyatının da kahramanlarından... Bu konuda Anadolu'da yazılanlar, çizilenler, söylenenler yanında, Balkanlar'daki Türk yazarların ayrı bir duyarlılığı var. Bakın Yugoslav Yazarlar Derneği üyesi Altay Recepoğlu Tuna'yı nasıl anlatıyor:

"Bir efsanedir Tuna... Bir destandır Tuna... Tuna bizim halk kültürümüzdür. Gülen ayvamız, ağlayan narımızdır. Sabrın, işkencenin, yenginin, yenilginin yanan meşalesidir. Tuna, 600 yıllık imparatorluğun köprüsüdür... Şanlı tarihimizin mermere kazınan belgesidir. O, Rumeli insanının atardamarı, ulusal kimliğidir. Türkçemizin taçlandığı mekândır. Rumeli topraklarında akan kanımızdır. Evet, Tuna bu, şakaya gelmez. Bir bakarsın ki yaban taylar gibidir, deli dolu akar."

İSTANBUL'UN YARISINI VERSELER DÖNMEM...

Günbatımında Razgrad'a geldik. Burada Bulgaristan Parlamentosu üyesi Güner Tahir ve Türk belediye başkanlarıyla akşam yemeği yedik.

Bakımlı bir Osmanlı Konağı. Bahçesi geniş. Bugün sanatçılarevi olarak kullanılıyor. Bahçede oturacaktık. Yağmur yağınca bahçenin üzeri örtülü bölümüne geçtik. Sulu ağaç dallarının arasından geçerken, elimde olmadan yüzüme gelen yaprak kümesine sarılıp öptüm...

Yemekte Türk belediye başkanlarıyla beyazlaşmayan Bulgar rakısı eşliğinde sohbet ettik. Tabii ki böyle bir sofrada hem Türkiye'yi hem Bulgaristan'ı kurtarmak zor olmadı...

Doğal olarak Türk-Bulgar ilişkileri de masamızdaydı...

Bulgaristan'la ilişkilerimiz 1980'li yılların sonunda çok gergindi, 1990'ların ikinci yarısında yumuşadı.

Bulgaristan Cumhurbaşkanı Petar Stoyanov'un 28-30 Temmuz 1997'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilişkilerin önü daha da açıldı. Siyasal yumuşama Bulgaristan'ın kentlerinde, kasabalarında da hissediliyor. Ama her şeyin rayına girdiğini söylemek olanaksız.

Bulanık sular durulmuş görünüyor ama, insanlar bu kez, sanki

temiz suyun içinden her an bir cam parçası çıkabilecekmiş kaygısında...

Türklerin yoğun olduğu yerlerde belediye başkanlarının Türkler arasından seçilmesi, yumuşamayı biraz daha pekiştirmiş. Ama kimi başkanlar bunun yerini ekonomik baskının aldığı düşüncesinde. Demokratik Güçler Birliği'nden Meclis'e giren Güner Tahir de bu düşünceyi paylaşıyor.

Kubadın Belediye Başkanı Vehbi Dahil Osmanlı hoşsohbet bir kişi. Soyadına bir de "lar" ekletmek istemiş. Nüfus memuru, "Kardeşim bu kadar osmanlı yeter" demiş. Osmanlı, kendisinin ilk Türk belediye başkanı olduğunu söylüyor. İkinci kez seçilmiş. Türkiye'de bir süre kalmış, geri dönmüş. "Türkiye'de tutunmak için biraz yağcı olmak lazım. Şimdi İstanbul'un yarısını verseler gitmem" diyor.

Bir seferinde sahte çek vermişler. Başı belaya girmiş. Haftada 250 bin liraya bir pazarlama işi için anlaşmış, işe başladığında 200 bine indirmişler.

Kubadın adının Alaaddin Keykubat'tan geldiği söyleniyor. Vehbi Osmanlı'ya göre, bir başka anlamı da, "dört yol ağzı".

Vehbi beyin Bulgaristan'da askerliği zor olmuş. Başvurmuş, almamışlar. Nedenini sormuş?

"Sen kızsın" demişler. Resmi kayıtlarda adı, "Veybe Dahilova Osmanov"muş. Mahkemeye başvurmuş, bugünkü adını Vehbi Dahil Osmanlı'yı almış.

Mustafa Mümin, Abdülköy Belediye Başkanı. Kasaba bin nüfuslu, 660'ı Türk. Mümin'in ilk yaptığı işler şunlar olmuş:

- Fırın açmak, düğün salonu yapmak, Bulgar mezarlığının gereksinimi olan bir bina inşa etmek.

Gürcan Sami, kaz üretiyor. Etini Almanya'ya, ciğerini Fransa'ya ihraç ediyor. Kendisini "Osmanlı Türkü" olarak tanımlıyor, "buraları bırakamayız" diyor. Mustafa Kemal için ise şunu söylüyor:

"Onun için canımı veririm. Türkiye'yi kurdu."

Sami Türkiye'deki televizyon kanallarının çoğunu izleyebiliklerini söyleyip ekledi:

"Türkiye'deki her şeyi bilirim, Sofya'ya bomba düşse duymam."

Sami, "kaç çocuğun var" soruma, "iki kızoğlum var" dedi. Şaşırdım. Açıkladı:

"Bizde kız çocuğu için kızoğlan denir. Oğlan çocuğuna erkekoğlan denir."

Kızlarının adı Nevver ve Yülviye...

Soframızda bir de ormancı vardı. Övünerek ağaçlardan çok iyi anladığını anlattı. Deliorman'a âşık. Hangi ağacın ne halde olduğunu hemen anlarmış. İçindeki çürümeyi bile...

* * *

Razgrad'dan Sofya'ya Vehbi Osmanlı'yla birlikte gittik. Onun da Maliye Bakanlığı'nda ödenek işi varmış. Demek ki belediye başkanlarının derdi her yerde aynı.

Razgrad-Sofya yolu anlatmaya değerdi. Yol boyu yer yer camili köylerden geçtik. Çevre yine yemyeşildi. Ağaçlardaki kuşlar ırmak olup havadan tarlaya akıyordu.

Orman insana içinde kaybolup gitme hissi veriyordu. Tırnova yolunda yeşil bir tünele girdik. Kimi ağaç kümeleri seyrekti ama, dalları buluşmuştu. Halay çekiyor havasındaydılar. Bir Anadolu düğünü izler gibi dalların arasında dalıp gittim.

Radyoda Bulgarca haberler var. Şoför Fatih'le Başkan Osmanlı dikkatle dinliyor. Bir yerinde, "Tiraybizon" dedi. Fatih elinin birini havaya kaldırıp bağırdı:

"Yeeuuu Trabzon tur atladı. "

Yolda işkembe çorbası molası verdik. Izgara köfte yapan da var. Buna daha doğru tanımla "tencızgara" denir. Köfteyi ızgarada kızartıyorlar. Sonra ızgaranın üzerine tencere koyuyorlar. Köfteyi tencerenin içine yerleştiriyorlar.

Ezerce Köyü, Deliorman, yol kıyısında değirmen sırası bekle-

yen köylüler, beni aldı Şevket Süreyya Aydemir'in "Suyu Arayan Adam"ına götürdü...

Şevket Süreyya Aydemir, "Suyu Arayan Adam"da Edirne'de geçen çocukluk günlerini, felsefe derinliğinde, insan sıcaklığında anlatır. Balkanlar'dan göçenlerin ilk durağıdır Edirne:

"Bizim mahallemiz bir göçmen mahallesiydi. Kırım'dan, Dobruca'dan, Tuna kıyılarından, zaman zaman harpler, toptan öldürmeler içinde kopup gelen göçmen sellerinin artıkları, 150-200 yıldan beri hemen daima yenilen ordular, daima gerileyen sınırlarla beraber adım adım çekilerek buraya kadar sürülmüşlerdi.

Bir zamanlar imparatorluğun, o geniş Osmanlı devletinin başşehri olan Edirne, şimdi artık bir sınır kalesiydi. Şehrin kenarını çeviren bağlık tepelerde yer yer tabyalar, istihkamlar sıralanıyordu...

Bizim göçmen mahallemizin, her biri bir başka yerden göçüp gelen her ailesinin, konup göçtüğü yerlere ait bir hikayesi vardı. Sınırların ötesinden sızan yeni göçmenlerle mahallenin halkı gün geçtikçe artardı. Bu yeni gelenler, yuvalarını, topraklarını doğduğu yerlerde bıraktıktan sonra zahire, kap kacak, yorgan döşek namına ne alabilirse, iri öküzlerin çektiği ağır arabalara atarlar, yollara dökülürlerdi. Kadınlarla çocuklar bu yüklerin üzerine bindirilirdi.

Bu perişan kafileler, eski istila ordularının Balkanlar'da, Tuna'da ve daha ötede yerleşip, köy, şehir, kale kuran eski fatihlerin geri dönen çocukları, kalıntılarıydı.

Şahin atlar üstünde Avrupa'ya giden ataların bu çocukları, şimdi her tarafından torbalar, bakraçlar sarkan bu gıcırtılı arabalarla, yüzyıllarca süren bir egemenliğin ellerinde kalan bu hazin artıklarını geriye doğru taşıyorlardı.

Zaten yakın olan sınırlardan bu yana geçmekle, göçmen kafilelerinin kenar mahallemizi çeviren çayırlığa çökmeleri bir olurdu. O çayırlar ki, vaktiyle bu dönenlerin dedelerinin uzak ülkelere, Balkanlar'a, Tuna'ya ve daha ötelere yayılmak için yola çıkarken toplandıkları, saflarını düzdükleri, geçitlerini gösterdikleri meydanlardı.

Kenar mahallemizin sokaklarında zaman zaman:

- Çocuklar, muhacirler (göçmenler) gelmiş! diye sesler dolaşırdı. Mahallenin çocukları hep birden çayırlığa koşardık. Bu çayırlık, belki 100, belki 150 yıldan beri göçmenler için bir konak yeri olmuştu. Burada arabalar halka halka dizilirdi. Öküzler, mandalar bunların etrafına çökerlerdi. Uçları araba kanatlarına tutturulmuş kilimlerden, çarşaflardan odaklar kurulurdu. Yataklar serilirdi. Ateşlerde tencereler kaynardı.

Yeni gelen göçmenlerin çocuklarıyla, bizim kenar mahallenin küçükleri arasında hemen bir arkadaşlık başlardı. Çünkü yeni gelenlerin söyledikleri kasaba, köy isimlerini biz daha önce işitmiş olurduk. Aramızda onlarla hemşeri, komşu çıkarları da bulunurdu. Çünkü bizim de ailelerimiz vaktiyle oralardan kopmuştu. Onların geçtiği yollardan geçmişti. Şimdi onların konakladıkları bu çayırda konaklamışlardı.

Yeni gelen göçmenlerin, hemen ertesi gün, kimisi hükümete başvurur, kimisi hanlarda, kahvelerde. eski gelen hemşerilerinin dağıldıkları, yerleştikleri köyleri, kasabaları soruştururlardı. Ondan sonra kafilenin çözülüşü başlardı. Bir kısmı yakın yerlerde dağılırdı. Bir kısmı yeniden yollara dökülürlerdi. Arta kalanlar kenar mahalelnin bir ucuna yerleşerek mahalleyi genişletirlerdi. Bu yerleşme için, kırlardan kara çalı, böğürtlen, yahut güvem dikeni, bataklıklardan saz demetleri taşınırdı. Sonra etrafı çitle çevrilen bir avlunun ortasına, üstü sazla örtülü küçük bir kerpiç, yahut çit kulübe yaparlardı.

Böylelikle, daha birkaç gün geçmeden mahallede yeni bir baca tüterdi. Onun da dumanı mahallenin dumanları arasında karışırdı. O evin de çocukları mahallenin çocukları arasında katılırlardı.

Ben de bir göçmen çocuğuydum. Bu göçün hikâyesi Tuna kıyılarında başlar, bu kenar mahallede biterdi. Hikâye oldukça basitti. Fakat işin üzerinden, o zaman otuz yıl kadar geçtiği halde, babamın gönlünde bu anılar hâlâ tazeliğini muhafaza ederlerdi.

O tarihten otuz yıl kadar önce, 1877'de, Ruslar Tuna'ya geçince, Deli Orman da sarsılmıştı. Biz Deli Ormandanmışız. Babam kalabalık bir ailenin çocuğu imiş. Bu aile, gece kapılar kapanınca, etrafı çevrilmiş bir küçük kaleye dönen bir çiftikte yaşıyormuş. Evler, ahırlar, samanlıklar büyük bir avunun etrafına diziliymiş. Köpekler gece çiftliği beklermiş. Sabahın alaca karanlığında hayat başlarmış. Avlunun içi öküzler, inekler, kazlar, davarlarla dolarmış. Ona göre de geniş topraklarımız varmış.

Fakat Tuna'da harp patlayıp da Tuna'yı aşan kazaklar bu toprakların sınırında gözükünce, bu çiftlik de boşalmış. Kazakların atları, göçmenlerin öküz arabalarından daha çevikmiş. Bir gün kaçan kafile baskına uğramış ve parçalanmış. Benim çocukluğumdaki gibi, buralara kadar ulaşabilen göçmenler, kenar mahallemizin yanında arabalarını çözdükleri zaman, babamın 40 kişiyi aşan ailesinden, arabadaki ihtiyar anasından başka yanında kimse kalmamış. Kaybolanların izleri, akıbetleri hiçbir zaman belli olmamış...

Anamın göç hikâyesi biraz daha kısaydı. Onun babaları Batı Trakya'nın, Bulgaristan'a kalan dağlık bölgesinde, bir köyde yaşıyorlarmış. Oraları elimizden çıkınca, bölgenin bütün Türkleri gibi onlar da yavaş yavaş yurtlarını bırakmışlar.

Sonraları çeşitli akrabalık bağlarıyla bağlandığımız ailelerin de hikâyeleri bizimkilere karıştı. Örneğin bu ailelerden biri, Bulgaristan'ı ikiye ayıran Balkanların bir geçidinde yaşıyormuş. Tuna'yı aşan Ruslar daha buraya gelmeden köyde yaşayan Bulgarlar isyan etmişler. Kilisede çanlar çalınmış. Önceden ve gizlice hazırlanan teşkilat derhal meydana çıkmış. Neferler, çavuşlar, zabitler peyda olmuş. İsyancılar önce karakolu basmışlar. Kuleye kendi bayraklarını çekmişler. Köyün yağması kolay olmuş. Kadınlara dokunmamışlar ama, ileri gelen insanları birer birer temizlemişler.

Bu hikâyeyi bize anlatan kadın akrabamız kendi babasının, başı kesilirken zahmet çekmesin diye, kürkünün yakasını nasıl kıvırarak, kendini almaya gelen isyancılara teslim olduğunu anlatırdı.

İsyancılar o arada çok insan temizlemişler. Fakat bir Türk askeri kolu köyü bir aralık kurtarınca, arta kalanların göçü başlamış, göç kolları hücumlar, baskınlarla sapa yollara dökülmüşler. Nihayet sağ kalanlar, uzun maceralardan sonra bu mahallenin kenarına varmışlar..."

SOFYA: RUMELİ'NİN ESKİ MERKEZİ

Sofya usulca başladı. Doğayla kent bir bayrak yarışının ortasıydı.

Ama Sofya uykulu gibiydi. Ülkenin son yıllarda içine düştüğü ekonomik sıkıntı Sofya'nın yüzünden okunuyordu.

Vehbi Osmanlı beni Maliye Bakanlığı'nın hemen arkasında bıraktı. O ödeneğini koparmaya ben Sofya'nın tadını çıkarmaya...

Kent merkezindeki binalarda en çok dikkat çekenler arasında Osmanlı döneminde Rumeli Beylerbeyi'nin oturduğu konak var. Başta Parlamento binası olmak üzere devlet kurumlarının hemen tümünün tepesinde sırıtan boşluklar var. Bunlara Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda rastlamak olası. Orak-çekiç'ler sökülmüş, yeri boş kalmış.

Bu boşluk aslında sadece görüntüsel bir durum değil. Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu eskinin yerine ne koyacaklarını tam olarak bilmiyor. her şeyi özelleştirmek de sorunu çözmüyor. Bu kez mafya olağanüstü güçleniyor.

Bulgaristan'da da bunu gözlemek olası. Öyle ki mafya bir sigorta şirketi kurmuş. Evde, arabada bu sigorta şirketinin amblemi varsa ona hiçbir şey olmuyor. Mafyaya emanet...

Özellikle araçlar için önemli sorun ya da güvence! Sofya'da anlatıyorlar. Geçen aylarda Başbakan, "kimse aracıma bir şey olur

diye endişe etmesin" demiş. Bir hafta sonra aracını evinin önünde havaya uçurmuşlar.

Yeni kurulan şirketlerin çoğunun yine mafya denetiminde, gözetiminde olduğu söyleniyor. Belki de bu tür ülkelerin adlarına küçük bir ek yapmak gerekecek:

Demokratik Mafya Cumhuriyeti...

Vehbi Osmanlı'dan Türklerin kurduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) adresini almıştım. Genel Merkez, "Meclis tatil olduğu için" kapalıydı. Bulgaristan'da kaldığım 1997 Ağustos sonlarında HÖH'de yaprak dökümü yaşanıyordu. Konuştuğum belediye başkanlarının çoğu yeni oluşum arayışındaydı.

HÖH'ün girişinde bir Türkle karşılaştım. Türkçe konuşarak, adını söyledi:

- Vasil Vasilev... Kısaca Vasil de...

Sordum:

- Türkçe adın yok mu?

"Var" dedi, "Kenan Kumal. Ama bazen Bulgar adımı da kullanıyorum. Türkiye'deki Bulgaristan elçisi çok yakın arkadaşımdır."

Kenan'la kenti dolaştık. Parlamento binasının tam karşısında Merkez Camisi var. Tipik Osmanlı eseri. İçeri girdik. İki Somalili namaz kılmak için aptes alıyor. İçerisi çok bakımlı görünmese de temiz.

Camiden çıkıp Dimitrof'un mezarına gittik. Georgi Mihailoviç Dimitrof 1946'da Bulgaristan Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kurulmasını sağlayanlardan, 1949'da ölmüştü. Dönemin yönetimi Dimitrof'a Lenin'inkine benzer bir anıtmezar yaptırmış. Kenan anlatıyor:

"Bu mezarın dışında kocaman yazılar vardı. Komünist yönetim bitince onları sildiler. Dimitrof'un cesedini de alıp normal mezarlığa götürdüler."

Bugün "Türk konağı" olarak bilinen yapı da Dimitrof'un mezarının karşısında. Osmanlı döneminde Rumeli Beylerbeyi burada otururmuş.

Türkiye Büyükelçisi herhangi bir girişimde bulunduğunda ya da Bulgar yöneticilerle görüştüğünde aşırı milliyetçilerin yayın organlarında şu başlık yer alırmış:

"Rumeli Beylerbeyi talimatlarını verdi..."

Yolculukta yapılması gereken işlerin başında bir sonraki durağa gidişi garanti etmek gelir. Öğleyin otobüs terminaline gidip, Selanik için bilet aradım. Terminalin görünür yerinde önünde "İstanbul" yazan otobüsler var. Yaklaşıp, "Selam birader" dedim. İrice, hormonlu bir delikanlı ayağa kalkıp hafifçe eğildi, seslendi:

- He abim benim...

Derdimi anlattım. Selanik otobüsleri başka taraftaymış. Terminalin dışında. Oraya gitmeden tuvalete gittim. Üç çocuk işletiyor. İçeride müzik var. Bizim arabesk müziğimiz. Kaseti İstanbul'dan getirtmişler. Adam o kadar acı bağırıyor ki, insan kabız olsa altına eder...

* * *

Sofya Büyükelçiliğimiz Vasil Levski Bulvarı 80 numarada.

Bu adresin ayrıca önemi var. Mustafa Kemal, askeri ataşe olarak Sofya'ya atandığında bu adresteki evde oturmuş. O ev yıkılmış, sadece kapısı kalmış. Ahşap, işlemeli kapı şimdi Büyükelçiliğimizin ikinci katında sergileniyor.

Vasil Levski ise Bulgarların tarihi açısından önemli bir kişi. Asıl adı Vasil İvanov Kunçev. Cesaretinden dolayı "aslan gibi" anlamında Levski lakabıyla anılmış. Bulgaristan'ın Osmanlılar'dan kurtulması için verilen mücadeleye önderlik etmiş. 1872'de Osmanlılarca yakalanıp idam edilmiş.

Sofya merkezindeki alanların çoğunda Osmanlı İmparatorluğu aleyhine heykeller, anıtlar var. Bunların önemli bölümü de Ruslar'ın Osmanlı'ya karşı zaferlerini içeriyor. Bulgaristan'ın sadece kuruluşuna değil yakın tarihine de bakınca bunu yadırgamamak gerekiyor. Ama sadece bir şeyi yadırgadım; Bulgaristan'ın ulusal günü 3 mart. 3 Mart 1878'de Rusya'yla Osmanlı İmp. arasında Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştı. O dönemde Ruslar Ayastefanos'a, yani bu-

günkü Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. Bu anlaşma Bulgaristan'ın topraklarını da genişletmişti ama, keşke Bulgarlar, Ruslar'ınkini değil de kendi ürettikleri bir zafer gününü, "milli gün" seçselerdi.

Sofya'da göze çarpan güzel yapıların çoğu sanata ait. Tiyatro, opera... Söylenen o ki, Atatürk operayı ilk kez Sofya'da askeri ataşeyken izlemiş. O sırada yanında Rauf Orbay varmış. Ona dönüp, "Bulgaristan'ın kısa sürede nasıl uluslararası alanda yer alabildiğini şimdi daha iyi anlıyorum" demiş.

Özellikle salt yayalara ayrılmış sokaklarda arada bir kadınlar dikkatimi çekti. Tek kalıba sığdırmak olanaksız ama aralarında o kadar beyaz tenli olanlar vardı ki hani şeffaflığın bu kadarı olur. Ahmet Rasim "Avrupa'da Neler Gördüm" kitabında geçen yüzyılın sonunda geldiği Sofya'daki kadınları şöyle anlatıyor:

"Mat dediğimiz donuk, ama göz alan renk yerine Bulgar kadınlarında açık bir solukluk var. Duru, pembe üzeri beyaz, ebru ebru, fiske vursan kan fışkıracak gül yanak buralarda yok... Çekme burun ender. Uca yakın basık, sipsivri, biçimsiz tümsek, etli cins oldukça bol. Etli kırmızı dudağın izi yok. Sarkık türünü de görmedim. Kadınlarımızın pay veren dedikleri inceler epeyce yaygın..."

Ben de iki çift söz edecektim. Rasim söyleyince artık gerek kalmadı.

Sofya'dan Selanik'e akşam saatlerinde yola çıktım. Sofya usulca başlamıştı, uykulu bitti. Kentten ayrılırken şu duygulardaydım:

Hani misafirliğe gidersin, ev sahibi çok yorgundur. Seni uğurlarken gözünden uyku akıyordur. İşte Sofya'nın görünümü öyleydi...

Yolda ayçiçekleri, güzel kıvrımlı yollar vardı. Kimi tepe eteklerinde en önemli objesi alınmış anıtlar dikkati çekiyor. Örneğin yıldızı sökülmüş ya da orak-çekici çıkarılmış...

Otobüs birkaç saat sonra, Yunanistan sınırına ulaştı. Şaşırdım:

- Ne çabuk geldik...

Varna'dan başlayıp, Şumnu, Razgrad, Rusçuk, Sofya ve Yunanistan sınırına uzanan Bulgaristan yolculuğunu tek kalıba sığdır-

mak güç. Tanık olduğum kimi insan ilişkileri içimde, "yaşasın, kalıcı barış yakın" naralarına dönüşüyordu. Kimileri vardı ki, "bu önyargılar kaç yüzyılda aşılır" kayasına dönüşüp içimi kanatıyordu.

* * *

Yunanistan'a girmeden önce, Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik seyahatnamesinin 3. cildinden Sofya:

"Bu eski belde hakkında bütün Hıristiyan milletlerin tarihçileri birlik olarak şöyle yazmışlardır:

Adem ve insanların ikinci babası Hazreti Nuh, tufandan kurtulduktan sonra 70 adet adamından her birini bir tarafa gönderdi. Kalimon adlı hakimi dahi Hasan toprağına gidip, Mısır'da hazreti İdris'in talimi ile yapılan Herm dağları tufandan harab olduğundan, bunları onarıp yerleştirdi. Sonra ölünce Ehram dağlarına gömdüler. Oğlu Misrayim yerine geçip, Fustat şehrini yaptırdı. Sonra Misrayim ölüp, 70 tane çocuğu kaldı.

İşte bunun oğullarından Sarfiyail, önce Rum'a gelip gezip dolaşırken Sofya arazisinin su ve havasından hoşlanarak orada yerleşip evlat ve torunları türedi. Sarfiyail'in Sofa adındaki oğlu babası kadar mamur olup, Sofya toprağında 100 kadar şehir ve kale yaptırdı...

Latin tarihçileri olayları yazmaya bu Sofya'dan itibaren başlamışlardır. Hazreti İsa zamanında Elena adlı kraliçe İstanbul'u mamur ederken, Filibe şehrinde Ay-Sofya adında bir kız çok ün salıp başına asker toplayarak Sofya'yı aldı ve 150 sene hüküm sürdü. Vitoş dağında nice defineler bulup onunla Sofya şehrini güzelleştirdiğinden şehre Sofya dediler.

Özetle, burası nice devletten nice devlete geçip bu atlas renkli dünyada Sofya şehri bazen mamur bazen harab oldu.

Fetihten sonra Gazi Hüdavendigar üç sene bu şehirde kalıp, Rumeli diyarına vezirler merkezi olması için fethettiği yerleri bu şehre eyalet yazmıştır. Sonra Süleyman Han dahi Osmanlı mülkünü tanzim edince, Sofya şehri Rumeli eyaletine sancak merkezi oldu.

Sofya şehri o derece müstakil idi ki, İstanbul'un Yedikule dizdarı ölse, Rumeli'nin vezirinden arz gelmedikçe dizdarlık kimseye verilmezdi. Hâlâ Rumeli paşasının hası 1.100.000 akçadır. Tımar defterdarı, defter kethüdası, sağ kol ve sol kol beyleri ikişer tuğlu payeleriyle hakimdirler. Tımar defterdarının hası 52 bin akçadır. Bütün eyaletin 40 bin silahlı ve seçkin askeri olur.

Rumeli eyaletinde sekiz tane yörük beyleri vardır.

İhtiman beyi, Pilevne beyi, Naldöken beyi, Yanbolu beyi, Ofçabolu beyi, Koca beyi ve Selanik beyi. Bu beylerin paşa ile sefere katılarak üçer davul ve ikişer zurna çaldırarak birer tuğ ve birer bayrak taşımaları, üçer yüz cebeli Yörük yiğit götürmeleri Süleyman kanunu gereğidir.

Sofya şehri ki paşa sancağıdır. Sefer sırasında 3 bin asker çıkarır."

* * *

Geziden sonra da Bulgaristan'da olup bitenleri yakından izledim. Bu, gazetecilik görevinin yanısıra, anayasamın "değişitirilemez hükümleri" arasında yer alan, "gezdiğin gördüğün yerlerde neler olup bittiğini sürekli izle" ilkesine dayalı bir zorunluluktu. Temmuz 2001'de yapılan genel seçimlerde Türkleri temsil eden partiler de Meclis'e girdi. Hükümette yer bile edindi. 26 Temmuz 2001'de Cumhuriyet'teki köşemde seçim sonuçlarını Türkler açısından da irdelemiş, "Bulgaristan Seçimleri: Kinden Ekine!" başlığıyla işlemiştim. O yazının özetini paylaşalım:

Bulgaristan seçimlerinin sonuçları ve 10 yılda gelinen yol, bir haftalık yazı dizisini kaldıracak yoğunlukta. Ayrıntıları alınca benim hesabıma da üç günlük yazı konusu çıktı ama, bir sütunda toplamaya çalışalım.

1- Bulgaristan Kralı 2. Simeon artık, Başbakan Simeon Sakskoburgotski. 17 Haziran seçimlerinden iki hareket başarılı çıktı, yüzde 42.75'le Kral 2. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV), yüzde 7.45'le bu ülkedeki Türklerin öncülüğünde kurulan Hak ve Özgün-

lükler Hareketi (HÖH). Öteki partilerin tümü oy kaybetti. Hükümeti de seçim kazanan bu iki hareket kurdu.

2- 240 kişilik parlamentoda NDSV'nin 120, HÖH'ün 21 milletvekili var. NDSV bir milletvekili daha alsa tek başına iktidar olabilirdi. Belki transfer de edebilirdi! Ama yapmadı, HÖH'le hareket etti. Şimdi 17 bakanlı Bulgaristan hükümetinin 2 bakanı Türk. Tarım ve Orman Bakanı Mehmet Dikme, doğal afet ve sanayi kazalarından sorumlu Devlet Bakanı Necdet Mollov.

3- Türkler ayrıca 5 bakan yardımcılığı, 3 de valilik aldılar. HÖH, Kırcali Valiliğini istedi. Aşırı milliyetçi basın, 'oldu olacak, oradaki Bulgarlar azınlık ilan edilsin' çıkışları yapınca, Simeon, HÖH Başkanı Ahmet Doğan'dan anlayış istedi. Bu kez HÖH'e Sofya Valisi'ni atama yetkisi verildi. Sofya'ya atanacak vali Bulgar kökenli olacak ama, ismi HÖH belirleyecek.

4- 1990'da ilk seçilen HÖH milletvekilleri parlamento kapısından içeri alınmak istenmemişti. Karşılıklı gerginlikler bir süre devam etti. Hafta başında ise 21 HÖH milletvekili parlamentoda yemin ederek göreve başladı. Yemin, Bulgar anayasası gereği resmi dil olan Bulgarcaydı. Hiçbir Türk milletvekili, kişilik gösterisinde bulunmaya, Türkçe yemin etmeye girişmedi. O ülkenin anayasasına göre seçilmişlerdi, ona göre hareket ettiler.

5- Sözümüz Türkiye'den dışarı, Bulgaristan Hükümetinin 17 üyesinden sadece 7'si milletvekili, 10'u teknokrat ya da yerel yönetici. Simeon, kimi uzmanlık isteyen bakanlıkları belirlerken, ille de milletvekilleri içinden olmalı demedi, dışarıdan atama yaptı. HÖH de buna ayak uydurdu, iki bakandan birini dışarıdan atadı; Mollov, milletvekili değil, Omurtag Belediye Başkan Yardımcısıydı.

6-Türkler yaklaşık iki milyonla nüfusun yüzde 12'sini oluşturuyor. Türkler daha çok kırsal kesimde oturdukları için yaklaşık 4 bin muhtarın 500'ü Türk. 262 belediye başkanının 27'si Türk. Son genel seçimlerde HÖH, Türklerin az olduğu bölgelerde Bulgar aday gösterdi. NDSV-HÖH ortaklığı seçimden önce başlamıştı. Si-

meon, bazı sandıkların başına adam bulamayınca, HÖH'den rica etmişti. 80'li yıllardaki düşmanlık, 2001'de yerini seçim işbirliğine bıraktı.

Demokrasinin başarısı olarak yorumlanan gelinen noktanın üç ayağı var; Bulgar yönetiminin olgunlaşması, buradaki Türklerin terörize olmaması, Türkiye'nin `yurtta barış dünyada barış' felsefesi içinde bu ülkedeki Türklerin haklarını savunurken, toprak talebi ve benzeri istemlerinin olmadığını göstermesi.

7- Komşuya küçük bir toplu iğne batıralım. Onların yumuşak karnı da Makedonya. Makedonların kendi uzantıları olduğunu düşünüyorlar. Seçim öncesi bir Makedon partisi, yayınladığı bildiri nedeniyle kapatıldı!

8- Tarım Bakanı Necdet Dikme'yle telefonda konuşuyoruz. `Heyecanım hâlâ geçmedi' dedi. Gündemindeki ilk konuyu sordum, `ülkemiz, Bulgaristan'ımız tarım ülkesi. Ekinlere bakacağım, unda ekmekte sorun olmasın' dedi.

Evet, artık kin yok, ekin var!

YUNANİSTAN

KİMLİK KARTI

Nüfus: 10 milyon 600 bin

Yüzölçümü: 132.562 kilometrekare

Etnik yapı: Yüzde 95.5 Yunan, yüzde 1.5 Makedon, yüzde 1.2 Türk, kalan 1.8 Bulgar, Ermeni, Çingene.

Para birimi: Euroya geçti.

Kişi başına düşen milli gelir: 2002'de 14 bin dolar.

SELANİK: İSKENDER'İN KIZ KARDEŞİ

Diyelim ki bizim Mengen'de yemek festivali yapılıyor. Herkesin aklında fikrinde Mengen yemekleri...

Amerika'dan hamburgerci, Çin'den pilavcı getirilmiş...

İşte Selanik böyle bir kültür başkenti olmuş...

Avrupa Konseyi 1997'de kültür başkenti olarak Selanik'i seçti. Hakkıdır.

Ama Yunan yönetiminin Selanik'in hakkını verebildiğini söylemek çok zor.

Tren istasyonundan çıkıp, Dimokratias Caddesi'nden Aristotelous'a uzandım. Geçen yüzyılın güzelim kırışmış binalarının arasından kordonboyuna ulaştım. Şöyle bir soluklanınca, ilk aklıma gelen bunlar oldu.

Önce Selanik'in geçmişini tanıyalım...

Selanik bir genç kızın adı. İsa'dan önce 316'da Büyük İskender, kızkardeşi Thessalonike adına Ege'nin en güzel yarımadalarından Khalkidiki'nin dibinde bir kent kurdu. Selanik o günden beri pek çok uygarlığa beşiklik, tarihsel değişimlere eşiklik etti.

Roma İmparatorluğu döneminde Makedonya eyaletinin başkenti oldu. Bizans döneminde daha da gelişti. Osmanlı'nın Balkanlar'ı yurt edinmesine az kala Venedik'in egemenliğine geçti. 1430'da İkinci Murat kenti Osmanlı sınırlarına kattı.

Aynı yüzyılın sonunda İspanya'dan göçen 20 bin Yahudi göçmen kentin kimliğinde büyük değişiklik yarattı. Yeniçerilerin kumaş gereksinimi büyük ölçüde buradan karşılanıyordu. Selanik'te üretilen kumaşların adı, "Selanik çuhası" idi.

Osmanlı döneminde Üsküp, Elbasan, Drama, Manastır zaman zaman Selanik vilayetine bağlandı. İkinci Meşrutiyet burada ilan edildi.

Bugün İzmir'de yayımlanan Yeni Asır'ın merkezi Selanik'ti. 1895'ten 1924'e kadar burada yayımlandı. Bu tarihten sonra yayınını İzmir'de sürdürdü.

1923'teki Türkiye ile Yunanistan arasındaki "ahali mübadelesi" olarak bilinen karşılıklı değişimle Türklerin tümü Anadolu'ya göçtü. Anadolu'daki Rumlar da buraya yerleşti.

Bugünkü Selanik'in yüzde 80'e yakını Anadolu kökenli. Ege'nin çeşitli illerinden kopup gelen Rumlar Selanik'e yerleşip yaşam biçimlerini, kültürlerini burada sürdürmüşler.

Anadolu aydınlanma hareketinin önemli kentleri hangileri diye sorulduğunda ilk beş arasına Selanik de girer.

İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941'de Selanik'in Almanlarca işgal edilmesinden sonra 60 bin Yahudi sürgün edildi ya da öldürüldü.

Böylesine zengin bir tarihi Yunanlılar tutup tek renge boyamak istemişler. 500 yıllık Osmanlı dönemi için yapılan tanım şu:

"Post-Bizantin".

İnsan ille de postu kaptırmayacağım diye kendisine höst dedirtir mi? 1997'nin başından itibaren Selanik'in kültür başkenti olması için verilen çabaların perde arkasına bakınca durum biraz daha netleşiyor. Bir yıl içinde tam 3 sanat yönetmeni değişmiş. Selanik'i dünyaya nasıl tanıtacaklarına bir türlü karar verememişler. Belediye başkanının Yeni Demokrasi Partisi'nden, hükümetin de PASOK'tan olması, hükümetle belediye arasında sık sık sürtüşmelerin yaşanması sonucunu doğurmuş.

Yani yabancısı olmadığımız bir durum.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği bina, bugün Makedonya Valiliği olarak kullanılıyor. Tabii ki bölgedeki bütün Osmanlı adları değişmiş. Anadolu'ya bakınca bu da yadırganacak durum değil. Eski Selanik'i gezerken insan hem geçen yüzyılın izlerini yakalamanın sevincini yaşıyor, hem üzülüyor.

İki katlı, tabloyu andıran binalar betonlarla kuşatılmış. Balkonları işlemeli bir bina, iki yanında çok camlı 7-8 katlı kocaman bina. İnsan sanki iri yarı iki polis genç bir kişiyi kelepçelemiş götürüyor duygusuna kapılıyor.

Kimi olumlu adımların da hakkını yemeyelim. Hamzabey Camisi geçen yıllarda sinema olarak kullanılmaya başlanmış. Ancak bir grup Yunanlı profesör buna karşı çıkmış, ısrarlı mücadelenin sonucunu almışlar, cami sanat eseri olarak tescil edilmiş.

Kimi minarelerin şerefeye kadar olan bölümleri yıkık, çevresinde iskele var. Bir an tamir edilmekte olduğunu düşündüm ama, iskeleler çok eski. Sonradan öğrendim ki 15 yıldır yerinde duran iskeleler varmış. Anlaşılan yakında iskeleler tarihi eser olacak. Minareye kılıf diye buna denir.

Selanik sokaklarını gezerken bu kentte kültür diye sadece Helen döneminin olduğunu anlatmaya çalışan kent yönetiminin, kocaman bir sahnenin sadece bir bölümüne ışık tuttuğu hissediliyordu.

Selanik deyince kordonboyundan bahsetmemek olmaz. İlk bakışta İzmir. Tabii ki eski İzmir. Öyle anlaşılıyor ki Selanik Belediye Başkanı, 90'ların ikinci yarısının Burhan Özfatura'sı kadar başarılı değil. İnsan bu kadar uzun kordon bulmuşken bir yerlerine dolanmadan etmez mi? Şöyle bir iki kazık çakıp beton dökmez mi? Yapamamış.

Mimar Sinan'ın eseri, Selanik'in sembolü Beyaz Kule'den Aristotelous Alanı'na kadar iki kez yürüyüp denizin, güneşin keyfini çıkardım.

Beyaz Kule'nin rengi adının üstünde ama, biraz kirlenmiş. Etrafını yeşil bir halka kuşatıyor.

Genç kızların hemen her ülkede değişmeyen ortak bir özelliği var...

Bir genç kız tek başınaysa, çevresine duvar örüp tedirgin yürür.

İki genç kız birlikte yürüyorsa şen şakrak, çevrede olup biteni de hesaba katıp yola devam eder.

İkiden fazla iseler, onları tutmanız zordur...

Kordonboyunda zaman kaygısından uzak insanları seyre dalarken, ister istemez mırıldandım:

"İnsanların davranışları Türklere ne kadar çok benziyor..."

Masada uzo olunca doğal olarak sorunları çözmeye koyuldum.

Benim düşüncem o ki, Ege'nin iki yakası bir araya gelmeden Türkiye ile Yunanistan'ın iki yakası bir araya gelmez. Türklerle Yunanlılar bunu belki yapabilir ama, ahh dışarıdan karışan olmasa...

Araya olumlu bir çizgi sıkıştıralım...

Christos Zafiris "Selanik Hand Book" adı altında İngilizce kocaman bir kitap çıkartmış. Selanik'te doğan ünlüler bölümünde yirmiye yakın isim var. İki tanesi şöyle:

Mustafa Kemal, Nâzım Hikmet.

Altına da fotoğraflarını ve çok kısa yaşam öykülerini eklemişler.

Kitabın 184. sayfasında da Atatürk'ün doğduğu evin fotoğrafı yer alıyor.

* * *

Evliya Çelebi, Selanik'i anlatmaya girişirken konu başlığını uzun tutmuş:

Yahudi Diyarı Yani Selanik Adlı Rum Kralının Taht Merkezi.

Başlık bu olunca doğal olarak, uzun uzun Yahudilerin kentteki ağırlığından, dini merkezlerinden, devamında da cami ve medreselerden söz etmiş.

Çelebi'den Selanik'i dinlerken, gözlem gücüne bir kez daha hayran kaldım:

"Bezestan çarşısı: Sanat ve sanayiye ait dört bin dört yüz adet

küçük dükkan bulunmaktadır. Her türlü sanat erbabı bu şehirde mevcuddur. Her birinin güzel işlerinden birer parça söz etsek uzun söz olup, seyahatimizin yazılmasına engel olur. Ama bu şehirde kale gibi kagir, içi mal dolu, mükellef, mükemmel, kurşun kubbeli, demir kapılı bir bezestan var ki bu iş yerine giren kimselerin amber kokusu ve diğer baharat kokularından dimağları kokulanır. Bir bezestandır ki, nice Mısır hazinesine sahip zengin tüccarın altın ve kuruş sayma şıkırtısından insan hayret ve dehşetler içinde kalır. Bir alışveriş kalabalığıdır ki anlatılamaz. Bu şehir üç yüz adet büyük yol üzerinde olduğundan her sokakta birer esnaf halkı, çarşısı ve pazarı bulunur. Tahtakale Pazarı, kale dışındaki Mısır çarşısı, kale içindeki halıcılar pazarı, huffaklar pazarı, terziler çarşısı, takkeciler ve kavukçular çarşısı en meşhur ve kalabalık yerlerdir. Yiyecek ve içecek pazarlarından meyhane, bozahane gibi yerler ayrı bir semtte kurulmuş olup acaip ve garip seyredilecek yerlerdir.

Bütün kefere ve sapıklar buralarda mevcut olup 340 adet meyhane vardır. Her birine yüzer ikiyüzer atlı yolcular konup, içip göçerler, misafir olurlar, dinlenirler. Hem handırlar hem meyhanedirler. Ev sahibi kefereler hayasızca şarap satıp kazanç sağlarlar. Ev sahibi kefereler bütün çoluk çocuklarıyla birlikte misafirlere hizmet ederler. Yine böyle iken bir kimse mest olup meyhanecilerin evlat ve yakınlarına dil uzatıp sarkıntılık etmezler. Son derece mazbut ve dürüst şehirdir. Bütün köy ve kasabalardan gelip mal getirip, mal götürürler. Diğer gelip gidenler bu küçük dinlenme yerlerine konup göçerler. Her biri nice piyale şarap içip giderler.

Mahalleler: 48 adet Müslüman mahallesidir. Yedikule, Kelemerye, Hortaç, Kasım Paşa, Ayasofya mahallelerin en meşhurlarıdır. 16 adet de kefere mahallesi vardır. Ermeni, Rum, Frenk, Sırp, Bulgar ve Latin kefereleri bu mahallelerde otururlar. Bunların mahalleleri aşağıda Müslüman mahallelerinden ayrı bir semtte, Kelemerye kapısı tarafında kurulmuştur. 56 adet Yahudi mahallesi vardır. Bunlar da İskele kapısının iç yüzünde, hisar duvarı diplerinde

toplanmışlardır. Allah korusun, hakikaten pis, uğursuz, çifut evlerdir. Ama çarşı ve pazarın seçkin yerlerindedirler, kalabalık yerleri vardır. Mahkeme sicil kayıtlarına göre ve şehir emini, şehir kethüdasının söylediklerine göre bu Selanik şehrinde Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer keferelere ait olmak üzere 33 bin 60 adet ev vardır.

Frenk balyozları, konsolosları, çingene beyleri, yörük beyleri, elhasıl nice çeşit millet varsa burada mevcut olduğundan bu Selanik şehri sanki bir küçük İstanbul'dur. 100 bin kadar Yahudi vardır ki, onlar da Selanik'e bizim Selanik derler.

Şehrin havası o kadar latif ve hoştur ki yaz ve kış kuzusu ve oğlağı sürü ile şehre hediye gelir. Kış mevsiminde nice ihtiyarları kürk giymeğe gerek duymazlar. Sekiz çeşit rüzgarda yine de havası ılımandır.

Bütün sevimli çocukları on yaşına erdikte, yirmisine varınca güzel yüzlü ve huylu olup, güzellikleri son hadde varır, bunlar aynı zamanda zeki olurlar. Bütün ihtiyarların bile yüz renkleri kırmızı olur. Yaşları uzun olup, kuvveti gitmiş, görünüşü yetmiş, ömürleri yüzyetmişe yetmiş iken yine ata binip, kılıç kuşanıp, cimaa kudretleri vardır. Bütün kadın, genç ve kızları ay parçası gibi hepsi aynı güzellikte olup, sözleri düzgün, dişleri inci gibi saklı, kisvelerinin ipliği şeptar olup Rabiye-i Adviye derecesinde örtülü namus ehli hatunlardır.

Ünlü kişilerinden yiğitliği ile meşhur Afo Çelebi Baykuşzade Ağa, ünlü kadınlardan Gül Mise Kado, Gül Cemal Bula, Rabise Kadın, Zülfikar Kadın, Ümmihan Kadın, Hindu Kadın, Alim Kadın vardır...

Halkın çoğu dört lisan ile konuşurlar ama, açık ve seçik Türkçe bilirler. Rumca ve Bulgarca da bilirler ama, Yahudi lisanını daha çok bilirler. Zira gece gündüz alış verişleri Yahudilerledir.

Şehir müşteri yıldızı burcunda yazıldığı için denizinde balıkları çeşitli ve bol olup halkı da müşteri sıfatlı, alış verişe yatkın akar su gibi kimselerdir.

Şehrin yüzlerce bilgin hekimleri ve cerrahları vardır ki her biri zamanımızın Bukrat, Sokrat, Flikos ve Calinoslarıdır. Ama en ünlüsü Balık Pazarı yakınındaki Sayyid Latif Çelebi'dir. Cerrahların en ünlüsü Alamorya vilayetinden frenk Frankol'dur. Şaşırtıcı derecede çalışmaları ve hünerleri vardır ki anlatılması güçtür."

ATATÜRK'ÜN DOĞDUĞU EVDE...

Atatürk Evi, Aya Dimitriya mahallesinde Apastolu Pavlu caddesi üzerinde, 75 numarada. Evin hemen yanında Selanik Başkonsolosluğumuz var.

Arşiv kayıtlarından ve başkonsolosluğumuzun hazırlattığı broşürlerden Atatürk Evi'nin öyküsünü aktaralım.

Semtin geçen yüzyıldaki adı Koca Kasım Paşa, caddenin adı da Islahhane idi. Ev bodrumla birlikte üç katlı ve avlu içerisinde.

1870'den önce Rodoslu müderris Hacı Mehmed Vakfı tarafından yaptırıldı. Önce İbrahim Zühdü adlı bir kişiye sonra da Abdullah Ağa ve eşi Ümmü Gülsüm'e satıldı. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi evi sahiplerinden kiraladı.

Ali Rıza Efendi bir süre Selanik Evkaf Kâtipliği yaptı. 1876'da Selanik Askeri Milliye Taburu'nda birinci mülazım olarak görev aldı. Daha sonra serbest ticarete atıldı.

Zübeyde Hanım da Selanik'in tanınmış ailelerinden Sarıgüllü Hacı Sofulardan Feyzullah Ağa'nın kızıydı. Büyük olasılıkla 1878'de evlendiler.

Ali Rıza Bey evlendikten sonra, Kırmızı Hafız diye bilinen babası Ahmet Efendi'nin mahallesinden ayrıldı, bugünkü "Atatürk Evi"ne taşındı.

Ev o zamanlar yüksek duvarlarla çevriliydi, haremlik-selamlık olarak düzenlenmişti. Evin özellikleri tapu kaydından şöyle geçiyor:

"Bir bab fevkanı oda ve bir divanhane ve bir tahtessema ve iki bab tahtani oda, bir çeşme, bir miktar avlu..."

Atatürk 1881'de bu evin ikinci katında, sol taraftaki ocaklı odada doğdu.

1888'de Ali Rıza Efendi yaşamını yitirince, geçim zorluğu çeken Zübeyda Hanım oğlu Mustafa, kızları Naciye ve Makbule ile bu evin yanındaki daha küçük bir eve taşındılar.

Atatürk 1896'da İstanbul'da Harp Okulu'na girdikten sonra yaz tatilleri için yine bu yeni eve geldi.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce 1907'de Selanik'e gelen Atatürk pek çok siyasi toplantıyı yine bu evde yaptı. Balkan Savaşı'nın patlamasıyla birlikte Mustafa Kemal için Selanik'ten uzakta yeni bir dönem başlıyordu.

Zübeyde Hanım da Balkan Savaşı'nın ardından bölgedeki pek çok Türk aile gibi Selanik'ten göçtü. İstanbul'a Atatürk'ün Şişli'deki evine yerleşti.

Savaş bitti, barış günleri... Lozan Anlaşması'na göre, Atatürk Evi Yunanistan Hükümetine geçti. Hükümet de evi Yunanlı bir aileye verdi.

Selanik Belediyesi, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde, Türk-Yunan dostluğu ve Balkan Konferansı'nın bir anısı olarak evin sağ köşesine bir mermer plaka koydu. Üzerinde, Türkçe, Yunanca ve Fransızca olarak şu yazılıydı:

"Türk milletinin büyük müceddidi ve Balkan İttihadı'nın müzahiri Gazi Mustafa Kemal burada dünyaya gelmiştir. İşbu levha Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı münasebetiyle konulmuştur. Selanik, 29 Birinciteşrin 1933."

Bu plaka, 4 Kasım 1933'te, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi, Makedonya Genel Valisi, Selanik Belediye Başkanı ve öteki yetkililerle birlikte yerine kondu. Bugün de halen yerinde duruyor.

Selanik Belediyesi evi daha sonra sahibinden satın alıp Atatürk'e armağan etmeyi kararlaştırdı. Ev 19 Şubat 1937'de boşaltıldı. Anahtarı Selanik Başkonsolosluğumuza verildi.

Bu aşamadan sonra evin tüm bakımı Türkiye'ye aitti. Zemin katta sonradan açılan dükkânlar kaldırıldı. Ev eski haline getirildi. Dış boyası sarıdan ilk rengi pembeye dönüştürüldü.

İç düzenlemesini ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Enver Ziya Karal ile öğretmen eşi Fatma Karal üstlendi. Dolmabahçe ve Topkapı Sarayı'ndan eşyalar getirildi. Ankara'dan bazı kişisel eşyalar seçildi. Evin tüm odaları eski şekline göre ayrı ayrı düzenlendi.

Ev 1981'de onarımdan geçirildi.

Şimdi evi dolaşalım...

Önce bahçesi...

Balkonun tam karşısında kocaman bir nar ağacı var. Atatürk'ün doğumundan beri hayatta olan tek ağaç buymuş. Dalları salkım saçak nar dolu. Eylül başında yeşildi. Olgunlaşınca kıpkırmızı, taptatlı olurmuş. Kendimi tutamayıp, bir tane kopardım.

Ağacın gövdesi, çizgi çizgi nasırlarla örülü bir beden gibiydi. Arada oyuklar, dallara yayılan kıvrımlar...

Güller başka zenginlik. Evin hemen bitişiğinde Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğu var. Güllerin çok açtığı dönemde kabaca saymışlar, üç bini aşmışlar. Kimi gül ağaçları o kadar verimliymiş ki, bir gövdede 80'e yakın gül saymışlar.

Güllerin çoğu pembe tonları. Evin dış boyasıyla, güzel bir elbiseyle bedenin uyumu gibi duruyorlar...

Konsolosluktakilere göre asıl beceri Yunanlı bahçıvan Vangelos Teolodis'in. Vangel, yan gelmiyormuş ama, o da "hayır, toprak ve eğimi çok ideal" diyormuş.

Şimdi bir de japongülü dikmişler. Seneye nasıl olacağını merak ediyorlar.

Evin içi halen kullanılıyormuş gibi. Kimi bölümlerin önünde

içeri geçilmesini engelleyen kordonlar olmasa, sanki karşı odadan biri çıkıverecekmiş gibi.

Canlı renklerle işlenmiş, tablo desenli halılar... Her odada farklı, gelinlik gibi duran perdeler... Biraz abartılı, "önce ben varım" diyen iri kıyım koltuklar...

Doğrusunu aktarmak gerekirse, evi dolaşırken hissettiklerimi anlatmaya çekiniyorum. Bende kalsın. Nasıl olsa gidip gören herkes kendince farklı duygular içinde olur.

Evin karşısında bizim kahvelerimizle salaş meyhanelerimiz arası birkaç yer var. Tam karşısına gelen yere oturdum. Uzun Selanik yürüyüşünün üzerine evi dolaşmak da eklenince yorulmuşum. Ama bunu, oturunca hissettim.

İçecek olarak da Yunan rakısından başkasını istemek sanırım günün anlam ve önemine saygısızlık olurdu.

Genç bir kız tadımlık getirir gibi servisi yaptı. Ama, her yudumu nehire dönüştürmek çok zor olmadı. Yollarda en büyük zevkim haritayı incelemek. Daha doğrusu seyretmek. Uzuun uzun geldiğim yolları, gideceğim yolları seyredip hafiften kayboldum.

Pembe evin karşısında keyfi yenilemeyi tasarlayıp yola koyuldum. Apostolu Pavlu Caddesi'ni sonuna kadar tırmandım. Aya Dimitriya Mahallesi Türk evleriyle dolu. Arada yıkılmaya yüz tutmuş olanlar var. Ama çoğu bakımlı. Yunan hükümeti bu konuda yeni bir karar almış. Evlerin restorasyonuna girişilmiş. Arada zilini basıp girmek istediklerim oldu. Nedense son anda vazgeçtim. Kendimle o kadar güzeldim ki, binde bir olasılıkla bile olsa buna gölge düşmesini istemedim.

Sonra yeniden kordonboyu...

Her yürüyüşte biraz daha doyacağıma acıkınca, "yeter" deyip, deniz özlemimi erteledim.

Zaten yeterince terledim deyip, içimdeki Makedonya tarlasını sulamaya başladım.

Gözüm hafifçe Balkan haritasının orta bölümüne kaydı...

Ama daha Yunanistan bitmedi. Gümülcine vaaar... Serez vaaar...

Selanik'teki günlerim beni Dido Sotiriyu'nun "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" kitabına götürdü. Türkiye'de, Aydın'da doğan Sotiriyu çocukluğunu, 1922'de Anadolu'dan ayrılışını, Türk-Yunan insanlarının doğal kardeşliğini o kadar güzel anlatıyor ki...

Kitabın son birkaç paragrafını aktarmadan geçemeyeceğim:

"Ve sen... Kör Mehmet'in damadı. Hele sen! Neye böyle tiksinerek bakıyorsun yüzüme? Öldürdüm evet seni, ne olmuş! Ve işte ağlıyorum... Sen de öldürdün! Kardeşler, dostlar, hemşeriler... Koskoca bir kuşak, durup dururken katletti kendi kendini!

Bütün bu çekilen acı, bir kötü rüya olsaydı ah! Ve yan yana... omuz omuza verip yürüseydik tarlalara doğru yeniden! Sakakuşlarının türküsüyle şenlenen ormanlara doğru yürüyebilseydik. Ve her birimizin sevdiceği kendi kolunda, çiçeklere bürünmüş kiraz bahçelerinden gülümseyerek çıkıp, yan yana eğlenmek üzere... Şenlik meydanlarının yolunu tutabilseydik!

Anayurduma selam söyle benden Kör Mehmet'in damadı. Benden selam söyle Anadolu'ya... Toprağını kanla suladık diye bize garezlenmesin... Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların, Allah bin belasını versin!"

Sotiriyu'nun kaleminden emperyalistlere, kendi amaçları için Yunanistan gibi ülkeleri kullananlara da bir selam vermiş olduk.

Bu sözlere ekleyeceğimiz başka ne olabilir.

GÜMÜLCİNE YA DA GÜMLÜ CİN...

Selanik'ten 23.00'te raya çıkan tren gün ağarmadan 05.00 sıralarında Gümülcine'ye ulaştı.

Gümülcine'nin Yunanistan haritasındaki adı Komotini. Selanik'te bilet alırken ağzımdan bir an, "komidin" çıktı. Düzeltip, "kotimin" dedim. Üçüncüsünde doğrusunu söyleyip bileti aldım.

Biletçi bön bön yüzüme baktı.

Gece yolculuğunun güzel yanı, uyurken kent değiştirmektir, kötü yanı insan tanıyamamaktır.

Gümülcine yolu da öyle oldu. Trene yerleşen uyku düzenine geçti.

Ben de az kitap çok uyku, düzene uydum.

Batı Trakya notlarına şöyle bir göz attım...

Yüzölçümü 8578 kilometrekare. Meriç ile Karasu (Nestos) ırmağı arasında. Nüfus 350 bin Rum, 140 bin Türk (tahmini). Anadolu'ya göç eden Batı Trakyalı sayısı yaklaşık 400 bin. Türk nüfusun Yunanistan'ın toplam nüfusuna oranı yüzde 1.2.

Üç ilden oluşuyor. Evros, merkezi Dedeağaç (Aleksandrupolis); Rodopi, merkezi Gümülcine (Komotini); Ksanti, merkezi İskeçe (Ksanti).

Gümülcine'ye ulaşınca, nedense içimden istasyondaki görevli-

lere herhangi bir soru sormak gelmedi. Bekleme salonunda soluklanıp, dışarı çıktım.

Türklerin yoğun olduğu yere bu saatte nasıl ulaşırım?

Temiz havayla duş alırken, uzaklardan gelen bir ses adeta karanlığı aydınlığa çevirdi:

- Üü..ürü..üü...

Horoz seslerini dinleye dinleye ölü ışıklı sokakları geçtim. Sesleri giderek daha rahat duymaya başladım...

Hava usul usul aydınlanırken minarelerin arasından çukur kahveye ulaştım. Adını şöyle bir duymuştum. Ama yerini horoz sesleriyle bulacağım hiç aklıma gelmemişti.

Saat 06.00... Ocakta ince bıyıklı, esmer, göbeği-yüzü şişkin, tipik bir Anadolu delikanlısı var. Bakıştık, "Günaydın" dedim. Türkçe karşılık verdi:

- Günaydın abi...

Ses, avuçlarıma dökülmüş limon kolonyası gibiydi. Hemen yüzüme, saçlarıma, kollarıma sürdüm. Rahatladım.

Metin demli bir çay getirdi. Bir daha, bir daha... "Abi sana televizyon açalım" dedi. Açtı, kanalları çevirdi, Türkiye kanallarından birinde durdu. Belkıs Akkale acıklı bir türkü söylüyor:

"Sevdası kaldı kara bahtında/Yavrum kınalı kekliğim..."

Sonra haberlerin verildiği kanala geçti. İlk haber şöyle başladı:

"Hükümetin gündemi Güneydoğu..."

Üçüncü çayı getirirken önüme Türk gazetelerini yığdı. Türkiye sınırına giden taksiciler getiriyormuş. Kapakları yok, üçüncü sayfadan başlıyor. Sayfanın manşeti, bir pazarcının kendisinden alış-veriş yapan kadına evlenme teklif edip, reddedilince işlediği cinayeti anlatıyor.

Benim çalıştığım gazeteyi sordu. "Cumhuriyet" dedim. Yüzüme daha dikkatli baktı:

"Haaa şu beyaz gazete..."

Metin iki söz arası, kahvesini övmeden geçmedi:

"Gümülcine'nin kalbi burada atar."

Ardından yüzü biraz asık devam etti:

"Ne zaman gerginlik olsa, önce buraya saldırırlar. Biz, Türkiye için sadece burada bulutlar kararınca haber oluyoruz. Başka zaman olmuyoruz."

Metin'e Gümülcine'den başka yerde yapamazmış gibi geliyor. Bir ayakları Türkiye'deymiş, arkadaşları akrabaları varmış ama, göçmeyi düşünmüyor. Türkiye'yle Yunanistan'ı karşılaştırırken şöyle dedi:

"Bizim bin drahmi sizin iki milyonu geçer..."

Derken, kahveye ilk müşteri geldi. Türk olacağını düşünmüştüm ama yanıldım. Emekli bir Rum. Her sabah gelirmiş.

İçerde müşteriler, dışarda kepenk sesleri arttı. Yanımdaki masaya bir genç oturdu. Metin ona Türkiye'den geldiğimi söyleyince teklifsiz masama geldi.

Hüseyin Yassıköy'den. Boya badana işi yapıyor.

"Yakın geçmişe kadar, değil yeni ev yapmamıza, evleri tamir etmemize bile izin yoktu. Şimdi biraz rahatız. Benim işler de açıldı" diyor. Bursa'da ev satın almış. Kirası düşükmüş ama, akmasa da damlıyormuş.

Köylerine geçen Ramazan ayında Türkiye'den birkaç sakallı genç gelmiş. Teravih namazı öncesi, "eğer gerçek Müslümansanız..."diye başlayıp propaganda yapmaya girişmişler. İmam dahil tüm cemaat buna izin vermemiş. Tartışmışlar. "Siz de Müslüman mısınız" deyip gitmişler. Hüseyin, "o gece TV'de maç olmasaydı, namazdan sonra da onları bulup hadlerini bildirecektik" diyor.

Konu Türkiye'ye gelince, Hüseyin sözümü kesti:

"Önce Çiller'i temizleyin. Her şeyin başı o."

Sonra uzun uzun Yunanistan'ın daha önceki yıllarda yaptığı baskıları anlattı. Sürekli kontrol altında tutuyorlarmış. Türkiye'ye gidip süresinde dönmeyeni hemen vatandaşlıktan çıkarıyorlarmış ki Türk nüfus azalsın. Bir arkadaşını da, "Türkiye'ye gitti, dönmedi"

diye Yunan vatandaşlığından çıkarmışlar. Sonra anlaşılmış ki, Yunan ordusunda askerliğini yapıyor.

Metin saat 08.00'e doğru, bastonunun yardımıyla ağır ağır içeri giren kişiye bağırdı:

- Başladın yine argis argis...

Gelen Metin'in Yunanlı müşterisi. Eskiden daha erken gelirmiş. Argis, Yunanca geç kalmak demekmiş.

Metin çevredeki dükkanların açılış saatlerini biliyor. Kepenk açıldıktan bir iki dakika sonra mutlaka kahvesi gitmesi gerekenler varmış. Gitmezse, fırça geliyor. Bunlardan Yunanlı olan da çokmuş...

Çukur kahve gerçekten çukurda. Kaldırım kahveden 30 santim kadar yüksekte. Duvarlar genelde boş. İki Hong Kong fotoğrafı dikkati çekiyor. Bir de Türk firmasına ait 1997 takvimi.

Kahvenin yanında çorbacı var. Metin, işkembe önerdi. Uydum. Nefisti. Yanımdaki amca çorbasını içtikten sonra, tam hesabı verecekken bir arkadaşını gördü. Cüzdanını garsona verip, arkadaşıyla sohbet etti. Garson, cüzdandan çorba parasını alıp, müşteriye verdi.

Et-balık pazarının içinden geçerken selamlaştığım ilk kişi, önce elini uzattı, sonra taburesini. Oturdum.

Hüseyin Bey dertli mi dertli. Oğlu bir kızı sevmiş. Gidip istemişler. Sonra da vazgeçmiş. Şimdi, kızın ailesine ne diyecekler. Sucukları kendisi yaparmış. En çok sipariş Bursa'dan gelirmiş. "Yatırımlarımızı Türkiye'ye yapıyoruz. Bursa'da dükkân aldım" diyor.

Kahvemizi yudumlarken, aklına birden gelmiş gibi konuyu değiştirdi:

"Bak burada eğitim çok önemli. Haydi Öğretmenler Birliği'ne git. Onları mutlaka dinle..."

Zaten aklımdaydı. Müşterilerden birine seslendi:

- Bekir bu kardeşi Öğretmen Birliği'ne götürüver...

İdadiye Mahallesi'nin S çizen sokaklarında, iki katlı, bahçesi

çiçekli evlerin arasından yürüyüp birliğe gittik. Kapalıydı. Okulu gösterdiler.

Mahalle adını bu Osmanlı döneminin idadisinden alıyor.

Kapısı tuğralı okul bugün temel eğitim için kullanılıyor. Okula girdim, rastlantı bu ya Gümülcine Belediye Başkanı Yorgos Papadrealis, önümüzdeki öğretim yılında neler yapılabileceğini yerinde görmek için okula gelmiş. Yanında Başkan Yardımcısı Ali Mertoğlu da var.

Başkanın gidişinden sonra Mertoğlu ile sohbet ettik. Başkanın altı yardımcısından biri. Bu yeniymiş. Rum başkan, yardımcılarından birinin Türk olmasını istemiş. Mertoğlu, 1991'deki politika değişikliğinden sonra Batı Trakya'da barış içinde bir arada yaşama konusunda daha da umutlandığını söylüyor.

Ali Bey'in soyadı daha önce Memet'miş. Ama bu soyaddan çok olunca değiştirmiş. "Üç temel sorunumuz var" diyor, sıralıyor:

- Milli kimlik.
- Eğitim.
- Müftülük seçimi.

Batı Trakya'nın kaderi Lozan'da çizilmişti. Orada, "Müslümanlar" olarak geçiyorlar. Ali Bey ellerini iki yana açıp, söyleniyor:

- Biz Türküz. Ama diyemiyoruz.

Eğitim sorununun derinliği kitaplara bakınca anlaşılıyor. İstanbul'daki 6-7 Eylül olaylarından bu yana, Türkiye'den kitap gelimi son derece sınırlandırılmış. Ders kitaplarının çoğu 1950'li yıllara ait.

Celal Bayar Lisesi'nde okutulan Astronomi dersinin kitabından bir tümce aktaralım:

"İnsanlık bir gün mutlaka aya gidecek. Bilimsel çalışmalar bu konuda müjdenin yakın olduğunu gösteriyor."

Sohbet uzadı. Ali Bey, yaşamını yitirmiş bir Rum için, "Dininlen dinlensin" dedi. Başka dinden olana, bunu söylüyorlarmış.

Okuldan ayrılıp çarşıya doğru giderken, renkli çarşaflı bir kadın seslendi:

- Oğlum sen yabancı mısın?

Adı Radiye. Ayaküstü sohbet ettik.

Anadolu insanı için bir deyim vardır:

- Türk köylüsüyle konuşmak için tuttuğu sigarayı alacaksın, şehirlisiyle konuşmak için sigara tutacaksın.

Bunu bu topraklarda şöyle değiştirebiliriz:

- Balkan Türkleriyle konuşmak için beş dakikada bir tuttuğu sigarayı alacaksın.

Susurköy Belediye Başkanı Remzi Arifoğlu'nun tuttuğu ilk sigarayı nezaketen aldım. Az sonra ikinciyi tutunca, özür diledim. Bozuldu:

- Daa tutmam sana cigara...

Remzi beyin oğlu Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde doçent. Oğlunun bu noktaya gelişini övünçle anlattı. Kasabanın adını not ederken uyardı:

- Aman dikkat Susurluk değil, Susurköy...

Gülüştük. Remzi bey sigarasını tüttürüp başkanlığını anlattı:

"Miçotakis'le aram çok iyidir. Geldi, otelde başbaşa görüştük. Şu şu sorunlar hemen çözülmeli, dedim. Not etti..."

Susurköylüler de Remzi beye gaz veriyor:

"Başkan sen bu işi ölünce bırakırsın. Hep seçilirsin..."

Gümülcine'deki tek diplomat, Türkiye'nin Gümülcine Konsolosu. Bu durum resmi kokteyllerde değişik bir görüntü oluşturuyormuş.

Kahveden çıkıp Gümülcine sokaklarında rasgele dolaştım. Eski yapıların bir bölümü korunmuş ama, yok edilip üzerine beton dikilenler de az değil. Kimi sokaklardaki yanaşık düzen, beş-altı katlı binaların arasında sıkışmış iki katlı bahçesi güzel evler, semtin önceki yıllardaki görünümü hakkında ipucu veriyor.

Öğle yemeğini üzeri asma dallarıyla süslü, güneşin yaprakların arasından sızıp sofraya aktığı, iki tarafı terziden berbere esnaf kokan güzel bir sokakta yedim. Masalar sokağın ortasına konmuş, insanlar da iki kıyıdaki kaldırımdan geçiyor. Güzel bir zıtlık.

Hoştur söylemesi, sofrada Ege balığı ve salata vardı. Salataya tadını veren asırların geleneği zeytinyağıydı.

Yemekte zeytinyağı olsun ama, Gümülcine anlatımında zeytinyağlığı Evliya Çelebi'ye bırakalım üste o çıksın. Bir de onun Seyahatname'sinden okuyalım:

"Gümülcine ve Gümürcine yazılır. Aslı `Gümlü cin'dir. Yanlış söylenmiş olarak Gümülücin'den Gümülcin diye söylenmektedir. Bu ismin verilmesinin sebebi şudur:

Bu kale 774 (veya 776) tarihinde Gazi Evrenos tarafından Rum ve Yahudi keferelerin elinden alınmıştır. O an kalenin içinde bir Yahudi olup bütün bu eyalet onun idaresinde imiş. Kavala sahibi olan Kanalikos bu Yahudiyi defterdar yapmış ve adını Gümlücin demişlerdir. Çin ve Maçin Yahudilerinden olup İskender Zülkarneyn'e elçilik ile gelip Rum diyarının havasından ve suyundan hoşlanıp bu şehirde yerleşmiş ve kaleyi imar ettiği için Gümliçin kalesi adı verilmiştir. Sonra onun çocukları ve çocuklarının çocukları Gazi Evrenos'a kaleyi şartlı olarak vermeye razı olmuşlardır. Şart olarak bütün Yahudiler kale içinde kalacaklardı.

Bu şekilde kaleyi Gazi Evrenos'a teslim ettiler. Fakat fetihten sonra kale içindeki Yahudiler ve Kıptiler yani Çingeneler birbirleriyle geçinemez olmuşlardır. Bu kale İskender zamanından beri bizimdir, siz para kuvvetiyle zorla ele geçirdiniz diye Gazi Evrenos'un önünde büyük tartışmalar ve kavgalar olmuştur. Sonunda yine Yahudilerin kalede kalmaları ama kale neferlerinin Çingenelerden olması kabul edilerek anlaşma yapmışlardır. Bugüne kadar Yahudiler hep kalede kalmışlardır. Bu şehirde halen Yahudiler ve Çingeneler birbirlerinin baş düşmanıdır. İşte Gümülcine'nin bu şekilde adlandırılması Gümlüçin denilen Yahudi tarafından kurulmuş olmasıdır. Ama Yunan dilinde şu şehre Rumçine denir. Filozof Filgos'un temiz ve güzel bir kızı var idi. Adına Rumçine derlerdi. Cüzzam hastalığına tutulup babası bu kızı bu şehre bırakır. Şehrin su ve havasının güzelliğinden kız hastalıktan kurtulur ve bu şehri ilk defa imar eden Rumçine'dir.

Gümülcine şehri 16 mahalledir. Evleri kiremit örtülü, altlı, üstlü, bağlı ve bahçeli olup dört bin adettir. Bağ ve bahçelerin etrafları kamışlarla çevrilidir. Şehrin içinde Şikarlı çayı denilen güzel ve tatlı bir su akar. Bu küçük nehir üzerinde beş yerde ağaç köprü vardır. Suyun iki tarafı şehir olduğundan bu köprülerden geçilir. Şehre yakın akan Kalfa çayı ile birleşip Akdeniz'e dökülürler. Bu iki nehir şehrin kuzeyinden yayladan gelip binlerce bağ ve bahçeleri bostanları sulayıp akarlar."

Yine geleneği bozmayalım, Trakya'nın Evliya Çelebi'den öncesini ve sonrasını aktaralım...

Trakya sözcüğü, M.Ö. İkibinlerde bölgeye yerleşen Trak kabilelerinden geliyor. Türklerin bölgedeki varlığı İstanbul'dan da önce. Osmanlı, Edirne'ye 1361'de, Gümülcine'ye de 1363'te girdi 1913'te ayrıldı.

1913'ten 1924 Lozan'a kadar olan boşlukta bölge 14 kez el değiştirdi. Bağımsız hükümetler kuruldu, sonuçta Yunanistan'a kaldı.

Balkan Savaşı'nın ardından çevredeki Türkler Batı Trakya'ya geldiler, Gümülcine'yi merkez yapıp 25 Eylül 1913'te Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'ni kurdular. Bulgaristan ve Yunanistan bu devleti tanıdı. Cumhuriyet bayrağından posta pullarına kadar kendi kurumlarının oluşturduğu değerleri kullanmaya başladı. Ama Osmanlı'yla Avrupa ülkeleri arasında yapılan İstanbul Anlaşması'yla bölge Bulgaristan'a bırakıldı. Kurulan devlet bir ay sonra 25 Ekim'de son buldu.

Sonraki yıllarda Yunanistan etkinliği arttı. Türkler 1917'de yeniden bağımsızlık denemesine giriştiler. Hükümetlerini kurdular, birkaç ay dayanabildiler.

Batı Trakya Türkleri 17 Ekim 1919'da yeni bir hükümet daha kurdular. Fransa dönemsel çıkarları gereği bu hükümeti destekledi. Cumhurbaşkanlığına Peştreli Tevfik Bey getirildi. Bulgaristan yine dönemsel ve bölgesel çıkarı gereği yeni hükümeti tanıdı.

Yunanistan ise bölgenin durumunun netleşmesi için referan-

dum istedi. Yapılan referandumda çoğunluğun Yunanistan'a katılmaktan yana olduğu açıklandı. Türkler karşı çıktılarsa da 22 Mayıs 1920'de Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin son hükümeti de resmen ortadan kalktı.

Gümülcine 1941-44 arasında da Bulgaristan işgalini yaşadı.

Türk kaynaklarına göre 1924'te Türklerin toplamı nüfusun yüzde 85'ine ulaşıyordu. Bugün kabaca üçte bir.

Tarihte kim önce nereye gelmişti sorusundan hareket ederek bugünkü sorunları çözmek olanaksız. Bugün Batı Trakya'da müftülük seçiminden, Türklerin dinsel azınlık mı ulusal azınlık mı olduğu tartışmasına kadar onlarca sorun var. Gümülcine otobüs terminalinden ayrılıp tarlalar başladığında kafamda ilk netleşen görüntü Türklerden ayırmaksızın Yunanlıları da ağırlayan Çukur kahvedeki güleryüzlü Metin'di...

Çok kültürlü ortamlarda yaşanan sorunların çözümü için metin olmalı ya da Metin'ler çok olmalı...

SEREZ: BİRAZ DOSTLUK BİRAZ GAREZ...

Hani kovadan boşanırcasına yağmur yağar da sırılsıklam ıslanırsınız ya...

Sanki güneş, "yağmurun yaptığını ben neden yapamam" deyip işi inada bindirmiş. İnsan bedeninde kendisini hissettirmedik yer bırakmayacak.

Becerdi de...

Gümülcine'den Kavala'ya geliş güneşe yolculuk gibiydi. Doğal olarak Marmaris'ten Fethiye'ye geçişi ya da Ağustos'ta Bodrum'dan yola çıkıp Yalıkavak, Geriş'i dolaşmayı aklımdan geçirdim...

Kavala girişindeki, Kıbrıs'ın kuzey kısmını kanlı gösteren ve altında, "Kıbrıs'ı unutma" yazılı kocaman pano dışında her şey güzeldi.

Kavala sözcüğü pek çok Avrupa dilinde "at" anlamına geliyor. Eski çağlarda atların değiştirildiği menzil istasyonu buradaydı. Adını bu özelliğinden aldığı sanılıyor.

Mısır'ın son krallık hanedanının kurucusu Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1769'da burada doğmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı su kemeri, kale, Türk evlerinin bir kısmı hâlâ ayakta...

Kentin yaslandığı dağı betonlaya betonlaya kuşatmışlar. Zirveye az kalmış.

Geleneğimizi bozmayalım Kavala'yı bir de Evliya Çelebi'den dinleyelim:

"Hazreti Süleyman Nebi'nin oğlu Melik Recaim zamanında bu kaleyi Flikos hekim yaptırmıştır. Soyu beşinci kuşakta hazreti Süleyman'a ulaşır. Bazı Yunan tarihçileri bu Flikos'a Süleyman peygamberin oğlu Melik Recaim'in oğlu Flikos derler.

Rum Yunan hükümdarlarından büyük bir hükümdar olup, Süleyman'ın bu Kavala kalesinin bulunduğu yerde Belkıs ana için yaptırdığı köşkün yerine Flikos, Kavala kalesini yaptırmıştır. Kalenin yönetimini Kavala adındaki bir oğluna bıraktığı için adına Kavala kalesi denmiştir. Rum tarihinde de Kavala derler. Sonra bu Flikos ünlü bir hükümdar olur. Rum, Arap, Acem, Horasan ve Maveraünnehir'e varınce iki yüz parça büyük şehirleri ve halkını yönetimi altına alıp, İran ve Turan halkından aldığı vergilerle ve Kavala kalesini ve Selanik şehrini kurar. Sonra Hazreti Muhammed'in doğumundan 889 yıl önce Büyük İskender dünyaya gelir. Flikos'un yanında yetişip oğlu Kavalis ile bir yerde olgunlaştılar. Onun için Rumlar İskender'e Flikos Aleksandır derler..."

Kavala-Serez yolu Ege'yle Karadeniz'in karışımı. Kavala'nın beton yüklü kıyılarını arkada bırakıp dağı aşınca, tepeler orman, etekler tütün, üzüm, incir, domates...

Üzümler salkım salkım...

Tütünler her biri tek başına diri diri...

Zeytinlerin dalları yere yakın...

Yolu, Gümülcine'de Çukurkahve'de Türkler önerdiler:

- Serez'e Kavala'dan git. Orayı da görmüş olursun.

Yol boyu "Nea" ile başlayan kasabalarla dolu. Anadolu'dan 1920'li yıllarda buraya göçen Rumlar, terk ettikleri yerleşim yerinin adının başına yeni sözcüğünün Yunancasını koyup yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlar. Ancak şunu da eklemeden geçmeyelim, Anadolu'daki kimi yer adlarının aynısı ya da benzeri asırlar önce Balkanlar'da da vardı.

İlk Nea Bafra çıktı. Bir dağın yamacında kümelenmiş yeşillerin ortasına oturmuş güzel evler. Kahvelerde Türk kahvesi fincanları. Yanında su... Kahvenin birinde ilk bakışta yedi-sekiz fincan saydım.

Kendi kendime keyifle mırıldandım:

Heyy tanrım Nea Bafra...

Bu nasıl tafra...

Uçsuz bucaksız, yer yer engebeli bir ovadan geçtik. Uzun ince havuzlu çeşmeler, besili koyunlar dönüş yolunda...

Yeşil bir dere geçtik. Kıyısında incir. Hani kara incirlerden. Bu yıl inciri az yedim derken bir tabela:

Mandilli 3 km.

Otobüs, Serez'e 29 kilometre kala bir köye girdi; Nea Zihni.

Tahta sandalyeli kahveler. Kilise sanki camiden bozmaya benziyor. İnen-binen yolcu yok ama, bir Nea Zihnili bagajda kendisine gelen paketi arıyor. Bir koltuk değneği. İlk aklıma şu geldi:

"Türk-Yunan ilişkilerine lazım."

Zihni'nin ve Zihni yolunun bende yarattığı ilk izlenimlerin daha güzelini Evliya Çelebi aktarıyor. Seyahatname'de bu bölümün başlığı "Zihne Şehri Varoşu". Devamı şöyle:

"Bu belde Gayya kuyusu ve cehennem kuyusu gibi uçurum, bayırlı ve korkulu ve tehlikeli bir alanda, kırmızı topraklı bir zeminde kurulmuş iki mahalleden ibarettir. İki yüz adet kiremit örtülü, altlı ve üstlü, kaygir yapı evlerdir. Evler birbiri üzerine daracık aralıklarla yapılmıştır. Hatta bazı evlerin ölü yıkayacak yerleri bile yoktur. Küçük küçük evciklerdir. Ev sahibimiz Emir Molla Çelebi'nin, mütevellinin ve mahkeme hakiminin evleri hepsinden büyüktürler. Bütün yollar daracık ve inişli yokuşludur. Arabalar asla giremez. Acayip ve garip sarp yerlerdir. İnsanın yerleşeceği yer değildir...

Şehrin havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri de çoktur. Zihne'nin kasesi ve bardağı meşhurdur. Zira toprağı çok elverişli-

dir. Çin fağfurları gibi buranın da kase ve gözeleri her tarafa hediye olarak gider. Halk ağzında şu mısra meşhur olmuştur:

"Her şehrin bir beğenileni var Zihne'nin bardak
Serezek gözlü çoktur evleri çardak."

Zihne halkı son derece garip dostudurlar. Hak teala hepsini mutlu edip, gönüllerinde muratlarını ihsan etsin. Buradan kalkıp batıya doğru gittik. Porya, Sarusaklı, Topulyan köyleri ile Lanyan nehrini geçtik. Bu nehir Serez yaylasından gelip Siroz nehri ile birleşerek Akdeniz'e dökülür. Adı geçen köyler hepsi Siroz sahrasında olup, onları ve tarlaları dört saatte geçtik..."

Serez'i de Çelebi'yle gezeceğiz ama, önümüzde biraz daha yol var...

Güneşin feri sönerken, yeni bir köy; Nea Petra.

Serez'e az kaldı ama bende sabır kalmadı...

Serez, Selanik'in 100 kilometre kadar kuzey doğusunda. Nâzım Hikmet'in günümüze taşıdığı "Şeyh Bedreddin Destanı"nın noktalandığı yer. Daha doğrusu Şeyh Bedreddin'in destanlaştığı yer. Güneş eğildikçe içim daralıyor. Sanki gün batmadan yetişsem Şeyh Bedreddin'i ipten kurtaracağım.

Dalı yerde zeytin ağaçlarını, orman gibi incirleri geçtik, yeni bir yerleşim yeri; Nea Souli.

Çıplak bir dağın eteğinde, ama önündeki ovaya bakılırsa herşeyin peteğinde.

Ve Serez, 7-8 katlı evlerle başladı. İçimde bir gariplik:

Ya çarşıdan hiçbir şey kalmamışsa...

Otobüsten inip, insanların kalabalık oldukları yöne doğru yürüyünce uçsuz bucaksız bir çarşı başladı. Araçlara kapalı bölümler, iki katlı geçen yüzyılların anısını ayakta tutan binalar...

Çarşı içinde rastgele dolaşırken, yolum bir camiye çıktı. Bütün kapılar kapalı, sadece bahçesinde değil, duvarlarında ve çatısında da ot bitmiş. Herhangi bir saldırı izi yok, ama terk edilmiş.

Tekrar çarşıya döndüm, ortasındaki üçgende renk renk çiçeğin yanısıra sivri biberin de yetiştirildiği güzel bir bölüme geldim. Kahvedeki iki ayrı masada tavla oynanıyor. Ama tavla 2 kişiyle mi oynanıyor, 20 kişiyle mi belli değil.

Kahve ocağında sıra sıra cezveler, Türk kahveleri gidip geliyor.

Oturdum, az sonra yanıma 50 yaşlarında bir kişi oturdu. Çantadan çıkardığım notlardan, kâğıtlardan Türk olduğumu anlamış olmalı. İlk sorusu:

- Nasılsen sen?

Aman Tanrım... Türkçe... Annemin sesini duysam bu kadar sevinirdim...

Serez'de Anadolu'dan gelmiş Rumlar olduğunu biliyordum, ama ilk temas kuracağım kişiyle Türkçe konuşacağım hiç aklıma gelmezdi. Adı Yanni. Sohbet ilerledi, Türk kahvesini sordum. Gülümseyerek, şu karşılığı verdi:

- Siz Türk kahvesini unutacaksınız, ama buralarda yaşayacak.

Bir an Türkiye'deki kahveleri düşündüm. Yanni belki de haklı.

Yarın daha güzel Türkçe konuşanlarla buluşmak üzere Yanni'den ayrıldım.

Ertesi sabah güne yine çarşıyı dolaşarak başladım. İki katlı yapıların alt katları dükkan ikinci katlar bakımsız. Kiminde öylesine güzel, bakımsız pencereler var ki yer yer durup seyrettim.

Balkonlar, çatılar... Çarşının büyük bölümü müze gibi... Gözü tırmalayan tek şey tabela kirliliğiydi.

Dünkü kahveye gittim. Yanni orada. Yanında sözünü ettiği, daha iyi Türkçe konuşan ayakkabı tamircisi var. Adı, Nikolov Pandelidis. Güleryüzlü, 60'ında, Almanya emeklisi.

Türk kahvesi eşliğinde sohbet ettik. Nikolov, konuyu Türkçeden açtı:

"Gençler artık Türkçe bilmiyor. Zamanla unutuyoruz. Bu dili ben koca anadan öğrendim..."

Nikolov'u dinlerken bir an dalıp gittim. Acaba, İngilizce de olsa üç-beş tümce konuşacağım kişi bulur muyum diye düşündüğüm Serez'de, Serez'in esnaf çarşısında bir kahvede, Türk kahvesi eşliğinde Türkçe sohbet ediyorum...

Nikolov, Bursa'dan Serez'e gelişi anlatıyor:

"Neydi o, mübadele... İşte onunla biz Bursa'dan göç etmişiz. Koca ana hiç Yunanca bilmezdi, hep Türkçe konuşurdu. Ben de öyle büyüdüm. Okula gidince Yunancayla karşılaştık. Onu öğrendik. Türkçeyi biraz konuşunca kendi kendine geliyor..."

Nikolov evine çanak anten taktırmış. Türkiye'deki kanalların tümünü izliyor. İzledikçe de, "dil yavaş yavaş geliyor"muş...

Kahvesinden bir yudum höpürdetip sordu:

"Türkiye'de kaç tane Türkçe var? Her televizyon kanalındaki ayrı da..."

İki elimi yana açmaktan başka yanıt veremedim. Ben susunca, konuyu değiştirdi. "Çok istiyorum Simirna'ya (İzmir) gideyim" dedi, devam etti:

"Bir derici var. Yakında İzmir'e gidecekmiş. Ona Türkçe bilen biri gerekiyormuş. Bakalım belki ben gideceğim."

Nikolov'a göre, "temiz Türk" 20 milyon civarında çıkarmış. Kalanı karışıkmış.

Konu Almanya günlerine geldi:

"Türk komşu başkadır. Biz Almanya'da birbirimize sarılırdık. 22 yıl Almanya'da kaldım. İstanbul'dan çok arkadaşım oldu. Türk-Yunan-Yugo beraber olurduk. Kahvelerde beraber otururduk. Türklerle Yunanlıların yemekleri birbirine çok yakındı. Domuz eti de yerlerdi..."

Gülerek devam etti:

"Ama bazı imamlar vardı, onlar yemezdi..."

Eğer bir Almanla Türk kavga ediyorsa Türkün imdadına Yunan yetişirmiş. Yunan kavga ediyorsa ona da Türk yardımcı olurmuş. Nikolov bunu ballandıra ballandıra anlattıktan sonra tatlı bir gülümsemeyle ekledi:

"Kan çekerdi be yav..."

Konu yeniden Anadolu'ya, Bursa'ya geldi. Koca ana, "Anadolu'da neler bıraktık" deyip anlatırmış:

"Dut ağaçları, ipek, 40 baş manda-inek, tarlalar..."

Koca ana 105 yaşında ölmüş.

Nikolov Türkçe deyimleri de kullanıyor. Ayakkabı tamircisi olduğunu yineleyip çok kullandığımız deyimi bildiğini hissettirerek ekledi:

"Artık pabuç pahalı..."

Kahvelerin ardından çay söyledik. Çevremize birkaç kişi daha oturdu. Yanni dikkatle bizi dinliyor. Söylediklerimizi anlıyormuş ama, iyi konuşamıyor. Nikolov saymaya başladı:

"Pazarteeesi, saalı, carşambe, perşembe... Neydi söyle be sonrası neydi?"

Nikolov Atatürk'ü ve Venizelos'u çok seviyor. "Harp çok kötü. Harp oldu mu herşey bitiyor. Atatürk'le Venizelos beraber hareket etti. İyi oldu" diyor.

Arada iki kişi daha gelip oturdu. Her son gelene, benim Türkiye'den buraları merak edip geldiğimi anlatıyorlar. Kimi Türkçe, "Merhabaa efendiii" diyor. Kimi selamsız köşeye oturuyor.

"İstanbul'da 1992'de otobüsün yakılması, 40 kişinin ölmesi çok kötü oldu" dedi Nikolov devam etti:

"Burada İstanbul'a gitmeye çok meraklı olanlar var. İşte o olaydan sonra vazgeçtiler. İstanbul'da çok arkadaşım var ama, cüzdanı kaybettim. Kahroluyorum."

Yanni araya girdi:

"Kapali çarşiii... Otelleeer... İstanbul bizi kardeş gibi karşıladı."

Sohbet bu kadar derinleşir de siyaset olmaz mı? Olur tabii. Nikolov'a göre her şeyin başı Amerika:

"Ah o Amerikaaa, Amerikaaa... Hep Amerika yüzünden oluyor bunlar. Bize, 'heey Türkiye silahlanıyor sen de al' diyor. Size, 'heeey Yunanistan silah alıyor. Sen de al' diyor. Yazık, yazık..."

En son gelen Dimitri'nin aklı-fikri İstanbul'da:

"İstanbul'dan Yunanlıların gitmesi iyi olmadı. Çok usta vardı. Ama Türkler iyi terziydi..."

Sözü Serez çarşısına getirdim. Tarihi çok eskiymiş. Yöredeki köylerin tümü buradan alış-veriş yaparmış. O an aklıma yolda gördüğüm bereketli topraklar üzerindeki köyler geldi.

Çarşı çok yangın-baskın geçirmiş. Yüzyılın başında Bulgar komitacılar çok sık baskın düzenlemişler. Yakıp yıkmışlar.

Onlara Şeyh Bedreddin'i anlatmaya çalıştım:

"15. yüzyılda, Osmanlı döneminde ortak mülkiyeti savunan bir kişiydi. Din adamıydı ama, cennet ve cehennemin yeryüzüne ilişkin simgeler olduğunu söylemişti. Onun düşüncesinden yana olanlar Osmanlı'ya baş kaldırdılar. Şeyh Bedreddin de Rumeli'ye geçti. Bir süre Deliorman'da saklandı. Ama kısa süre sonra yakalandı. Serez'e getirilip idam edildi..."

Anlattıklarım onlar için çok fazla bir şey ifade etmedi. Ha-hı gibi tepkilerle dinlediler.

Serez çarşısında artık bakırcılar yok. Eski bakırcıların yerini hamburgerciler, dönerciler almış. Tabelalarını da coca cola amblemleri süslüyor. Hani Nâzım Hikmet, destanı bugüne uyarlasa belki de, "Bir coca cola tabelasının karşısında" diyecek...

Nikolov'a eskiden bakırcıların nerede olduğunu sordum. İşte burası deyip, kendisinin işlettiği ayakkabı tamir atölyesinin bulunduğu sokağı gösterdi. Adı, Kalambaka...

Onlardan, "yeniden görüşme" dileklerini karşılıklı yineleye yineleye ayrıldım. Ben sokağın ucunda kaybolurken sanki bir araca biniyormuşum gibi el sallaştık.

Kalambaka sokağını boydan boya geçtim. Sonra dönüp bir tur daha attım. Kent merkezindeki caminin ertafında dolaştım. Caminin tüm kapıları kapalı. Zincirli kocaman kilitler küf tutmuş. Kırmızı tuğlaların arasından otlar fışkırmış. Tek canlı onlar. Gariptir, sanki camiyi bu otlar ayakta tutuyormuş gibi bir havaları var.

Bir sokak çeşmesinden kana kana su içip yeniden Kalambaka sokağına döndüm. Sokakta üçgen bir meydancık. Ortasında, çevresi yarım metre kadar duvarla örülü bahçecik. İçinde çiçekler, biber fideleri...

Köşedeki banka oturdum. Çantamdan usulca Nazım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Destanı'nı çıkardım. Serez bölümüyle buluşup, tarihin beşiğinde sallanmaya başladım:

"Rumeli, Serez
ve bir eski terkibi izafî:
Huzuru Hümayun.
Ortada
yere saplı bir kılıç gibi dimdik
bizim ihtiyar.
Karşıda hünkar.
Bakıştılar.
Hünkar istedi ki:
bu müşahhas küfrü yere sermeden önce,
son sözü ipe vermeden önce,
biraz da şeriat eylesin ibrazı hüner
adab ü erkaniyle halledilsin iş.
Hazır bilmeclis
Mevlana Hayder derler
mülkü acemden henüz gelmiş
bir ulu danişmend kişi
kanalı sakalını ilhamı ilahiye eğip,
'Malı haramdır amma bunun
kanı helaldir'deyip
halletti işi...
Dönüldü Bedreddine.
Denildi: 'Sen de konuş.'
Denildi: 'Ver hesabını ilhadının.'

Bedreddin
baktı kemerlerden dışarı.
Dışarda güneş var.
Yeşermiş avluda bir ağacın dalları
ve bir akarsuyla oyulmaktadır taşlar.
Bedreddin gülümsedi.
Aydınlandı içi gözlerinin,
dedi:
- Mademki bu kerre mağlubuz
netsek neylesek zaid.
Gayri uzatman sözü.
Mademki fetva bize aid
verin ki basak bağrına mührümüzü..
Yağmur çiseliyor,
korkarak
yavaş sesle
bir ihanet konuşması gibi.
Yağmur çiseliyor,
beyaz ve çıplak mürted ayaklarının
ıslak ve karanlık toprağın üstünde koşması gibi.
Yağmur çiseliyor,
Serezin esnaf çarşısında,
bir bakırcı dükkanının karşısında
Bedreddinim bir ağaca asılı.
Yağmur çiseliyor.
Gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir.
Ve yağmurda ıslanan
yapraksız bir dalda sallanan şeyhimin
çırılçıplak etidir.
Yağmur çiseliyor.
Serez çarşısı dilsiz,
Serez çarşısı kör.

Havada konuşmamanın, görmemenin kahrolası hüznü
Ve Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü.
Yağmur çiseliyor."

Destandan ayrılmam kolay olmadı. Deliorman'ı düşündüm, Kavala-Serez yolundaki bereket yeniden gözlerimin önüne geldi. Nâzım'ın destanının yanında Bedreddin'i günümüze en iyi taşıyanlardan biri de Vecihi Timuroğlu. Timuroğlu'nun "Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Varidat"ında tarihçilerin Bedreddin'e ilişkin yorumlarına da yer veriyor. Kafkasyalı Mizancı Murat Bey'in kitapta yer alan değerlendirmesine göre, Bedreddin müridlerine şunları yayıyordu:

"Allah dünyayı yaratmış, insanlara sunmuştur. Tarım ürünleri ve servet kamunun ortak hakkıdır. İnsanlar eşittirler. Birinin sonsuz servet biriktirmesine karşın, öbürlerinin ekmekten bile yoksun kalmaları, Tanrısal adalete aykırıdır. Tanrısal amaç böyle bir haksızlığı kabul etmez. Nikahlı kadınlardan başka her şey, insanların ortak kullanacakları biçimde yaratılmıştır. Tanrının yasaları, insanların akılları ölçüsünde anlaşılır. Bir bölüm insanların inançları, bir bölümün inançlarına aykırı düşüyor diye, egemen olanların öbürlerine baskı yapmaları Tanrısal yasaya aykırıdır. Herkes Tanrı kuludur. Aralarında var olması gereken, eşitlik ve kardeşliktir. Meslek ve inanç özgürce seçilir."

Şeyh Bedrettin kendisinden sonraki kuşakları da çok etkiledi. Vecihi Timuroğlu'ndan dinlemiştim. Osmanlı arşivlerinde Pir Sultan Abdal'ın asılma gerekçesi olarak şu yazılıymış:

- Bedreddini olduğu saptanmıştır.

* * *

Serez'in batı kesiminde, binalarının büyük bölümü bakımsız Türk mahallesi var. O yöne doğru yola koyuldum. Çarşının dış kesimlerine doğru bir tatlıcı gördüm. Vitrininde kocaman bir tepside tepeleme lokma...

Dayanamayıp içeri girdim. "Lokma..." dedim. Beyaz önlüklü garson aynı sözcükle karşılık verdi:

- Ha ha lokma...

Lokmayı birkaç dakikada yiyip-yuttuktan sonra öteki tatlıları sordum. Tümünün adını Türkçe saydı:

- Baglavaaa, dulumbaaa...

Ayrılmadan önce tuvalete girmek istedim. Neden bilmem, sınırsız bir güvenle çantamı sandalyeye koyup, garsona da göz ucuyla işaret edip, gittim. Dönüşte alıp, vedalaşıp, Türk mahallesine doğru yola koyuldum.

İlk dikkatimi çeken kapılardı. Onlarca kapı resmi çektim. Ahşap, işlemeli, tokmaklı, sanat eseri kapılar... Ama çoğu, çerçevesi kırık, boyaları yıpranmış, uzun süre rutubette kalmış tablolar gibiydi.

Bir çıkmaz sokağa girdim. Tamamen Türk evleriyle dolu, dörtte üçü terk edilmiş. Geniş sofalar, bakımsız ağaçlar, yıkık bahçe duvarları... İçim acıdı. Kendimi bir an korku filmlerinde, yıllarca girilmemiş bir bodrum katta, canlı direğe bağlanıp iskeletleşmiş cesetler arasında hissettim... Sonra bu duygum geçti. Doğduğu, en güzel anılarının geçtiği semte yıllar sonra uğramış bir kişiyim... Her şey o kadar tanıdık. Hafızamı az zorlasam, şu sofası yarı yıkık evde oturan teyzeyi anımsayacağım. Çocuklarına çok mu bağırırdı neydi? Sanki sesini duyar gibiyim... Ya şu bahçesi budanmamış deli incir ağaçlarıyla dolu ev? Okul bitimi tatil arkadaşlarımdan biri bu incir ağaçlarının en iri olanı değil miydi?

Ahh penceler... Çoğu çiçekli olurdu. Şimdi böcek bağlamış. En uçtaki evin penceresi neden açık? İçerisi bomboş... Yıllar önce taşınmış olmalılar...

Dönüş yolu yine harabe doluydu. Bir evin sadece kapısı kalmış. İçerdeki duvarlar yerle bir... Arsaya kapıdan giriş. Garip bir görüntü...

Kendimi hiç de yorgun hissetmiyorum. Ama ayaklarımı kaldırırken arkasına kum torbası bağlanmış gibi hissedince, saatlerdir yürüdüğümü duyumsadım.

Yorgunluğumuzu atarken, gelelim Evliya Çelebi'nin gözlüğüne... Çelebi, Serez'e özel bir ağırlık vermiş, işe adından başlamış:

"Yunanlıların kurduğu şehri Gazi Hüdavendigar kuşattı. Kale fethedildikten sonra Farsça bugün demek olan `Siruz' adı verilmiştir. Ama halk ağzında değişik olarak Serez diye söylenir. Resmi kayıtlarda Siroz diye yazılıdır. Çelebi Sultan İsa'nın taht yeri olmuştur. Dağlarında gümüş madeni olduğundan Osmanlı sikkesinin darphanesi vardır. `Azze nasarahu duribe Siroz' damgalı akçesini çok görmüşüzdür. Siroz kalesi bir dağ eteğinde, aşağı şehrin doğusunda, bir yalçın kara kaya üzerinde, doğudan batıya doğru uzunluğuna yapılmış, beş köşeli taş yapı, güzel bir iş kalesidir. İki kapısı vardır. Biri doğuya biri batıya açılır.Ama kapılarının kanatları yoktur. Sadece birkaç harap ev, beş adet su sarnıcı ve bir adet viran kilisesi vardır.

Aşağı varoş hisarı

Bu surun içi insanoğlu ile donatılmıştır. Hepsi Yahudi, Rum, Ermeni, Latin, Bulgar ve Sırp kefereleridir. On adet mahalledir. İki bin adet kiremit örtülü evlerdir. Zengin tüccar evleri olduğundan mükemmel ve düzenli evlerdir. Bu kalenin kapıları dört tanedir. Birine balıkpazarı kapısı derler, kıble tarafına açılır. Biri doğu tarafına açılır. Biri batıya biri de iç kaleye açılır. Bu kapıların hepsinin ağaçtan kanatları vardır... Çevre uzunluğu tam dört bin kırk adımdır. Hisar içinde Rum, Yahudi, Ermeni ve Latin kiliseleri var. Yer yer işlek dükkânları bulunur.

Dış varoş Siroz şehri

Geniş bir ovada kurulmuştur. Bağlı, bahçeli, son derece mamur ve şenlikli, gelişmiş bir şehirdir. Şehir kethüdalığından resmi kayıtlarına göre tam kırk altı mahalledir. Bunlardan on mahallesi

yukarıda yazılan kalede olup Rum ve Yahudi mahalleleridir. Ahmet Paşa Mahallesi, Kurbağılık Mahallesi... Hepsi küçük büyük dört bin adet altlı üstlü, kargir yapı, porta kapılı, bağlı, bahçeli, baştan başa kırmızı kiremit örtülü düzgün ve mükellef evlerdir. Her evde birer akar su olup, fiskiye, havuz ve şadırvanlardan fışkırıp bağ ve bahçeleri sularlar. Şehirde tam doksan bir mihrap ibadethane vardır. On ikisinde Cuma namazı kılınır. Aşağı çarşı içindeki (eski cami) kurşun kaplı kubbesi ve yüksek, yuvarlak bir minaresi olan eski bir ibadethanedir...

Makramalı Camii, Alaca Camii, Selçuk Sultan Camii, Nurlu Türbe Camii, Koca Mustafa Paşa Camii ki bu cami büyük, bir sanat eseri camidir. Bütün imaretleri, medrese ve mektebi kurşun ile örtülüdür. Kara Ahmet Camii, Kara Hasan Camii, Abdizade Camii, Alibey Camii, Namazgah Musallası. Bu camilerin hepsini ayrı ayrı etraflıca anlatmış olsak imaretname adlı bir kitap yazmış oluruz...

Her evde bir çeşme olduktan başka mahalleler içinde her köşe başında da bir çeşme akar. Çarşı, Pazar ve mahallelerde ayrıca yetmiş yerde sebil suyu vardır... Ayrıca şehir içinde iki bin atmış adet Silvan kuyusu gibi ev kuyuları vardır. Siroz şehrinin iki bin adet dükkanı gerçi Halep, Bursa, Şam ve Mısır gibi kargir yapı, kubbeli dükkanlar değilse de dokuz kubbeli, kurşun örtülü ve dört adet demir kapılı bezestanı içinde zengin ve değerli mallar alınıp satılır. Beş adet şehir hamamı vardır.

İslam şehirleri arasında bu Siroz, son derece güzel, büyük bir beldedir. Dünya durdukça böyle devam etsin. Zira vilayet halkı ile çeşitli ilişkilerde bulunup, gerek şehirde gerekse yaylalarda nice kere sohbet ve fasıllar ettik...

Siroz şehrinin kuruluşu terazi burcunda olduğundan şehir halkı da birbiriyle terazi gibi dengeli geçinip kendi hallerinde, kazanç ve geçim yolunda bir alay tüccarlardır. Bir sınıfı ayan önde gelen kişilerdir. Bir zümresi alim, salih, mümin, imam, hatip, fazilet sahipleri ve sairlerdir. Sanata düşkün ve hünerli kişilerdir. Musikiyi

severler. Saz, söz, çengi, rübap, kadüm, ney, tanbur gibi sazlar çalarlar. Siroz şehri doğudan batıya uzunluğuna ta Ahmet Paşa Mahallesinden Mustafa Paşa Tekkesine varınca tam dört bin germe adımdır. Sadece şehrin içi adımlanıp dış bahçe ve bağlar adımlanmamıştır. Bu şehrin bulunduğu alan için kara ve deniz gezginleri ile buraya gelen gidenler öyle geniş bilgiler yazmışlar ve söylemişlerdir ki bu şehre sağ kol yolu demişlerdir. İstanbul'dan Budin yoluna da Sol kol yolu derler. Yine İstanbul'dan bu iki yol arasında kalan yollar ta güneyde Mora vilayetine varınca Erkek yol, Sofya'dan Bosna ve Hersek'e varan yola da Dişi yol denir. Ardından Arnavutluğun İlbasan, Avlunya ve Delvine sancaklarına varan yola Oğul yolu adı verilmiştir."

Çelebi yollardan söz etmeye başladı, biz de yola koyulalım...

Selanik'e dönme zamanı. Usul usul otobüs terminalinin yolunu tuttum. Arada, sağlama almak için yolu sordum. Bir manav Türkiye'den geldiğimi öğrenince bağırdı:

- İyi akşamlar...

Öğleden sonraydı ama, aklına ilk gelen Türkçe sözcük akşam olmalı. Tamir halinde sempatik bir camiyi geçip otübüs terminaline ulaştım.

Yol alabildiğine uzanan pamuk tarlalarıyla başladı. Pamuğun yerini tahıllar aldı, başak başak.

Güzel bir nehircik geçtik. Yanında tepecik, onun da yanında mezarcık. Pek çok Avrupa ülkesinde gelenek; yolda ölenlerin mezarı hemen oraya yapılıyor. Düşündüm; bizde böyle bir gelenek olsa yandık. Sanırım, yolların kıyısında en az yol kadar boşluk bırakmak gerekirdi. Belki kimileri işi sağlama alıp, yol kıyısından mezar yeri satın alırdı.

Yokuş başladı. Zeytin, badem, meyve ağaçları... Az düzlük, sonra yokuş, makilikler...

Radyoda Yunanca şarkılar. Birinin nakarat bölümü:

- Oh amaan oh amaaan...

Selanik'e 47 kilometre kala bir yerleşim yeri tabelası:

- Lahanas.

Akşamüzeri Selanik'e ulaştım. Hemen birkaç saat sonraki Üsküp trenine bilet aldım.

Ver elini kordonboyu...

Güneş, deniz, deli rüzgâr eşliğinde kordon sefasını tamamladıktan sonra tren istasyonuna döndüm. Üsküp-Belgrad trenine bindim. Yerime oturdum. Karşımda Maria Pouli adında şımarık ama, sevimli bir Yunanlı üniversite öğrencisi, onun yanında da erkek Makedon kız Alman bir çift sevgili vardı. Maria'ya Türk olduğumu söyleyince, tatile giderken birden ütüyü prizde unuttuğunu anımsamış biri gibi, "Aaaaa" dedi. Şaşkınlıkla yüzüme baktı. Bağırdı:

- Belgrad, Serbiya... Serbiya...

Sırpların "Türk düşmanlığını" düşünüp bana yanıyor. Ben de Üsküp'te ineceğimi ama daha sonra Belgrad'a geçeceğimi anlattım.

Sınıra gece karanlığında ulaştık. Makedonun durumu zordu. Yunanistan, Makedonya adını tekelinde tutmak için bu ülke pasaportunu kabul etmiyor. Onlara ayrı bir kâğıda vize veriyorlarmış.

Doğal olarak benim pasaportum da sorunlular arasındaydı. Aşağı indik. Sorunlular gümrükte gergin bekleyişte. İçeriden pasaportu damgalanıp geleni okuyorlar. Adını duyan heyecanla bağırıp, kendi dilinde sanırım, "benim" diyor. Niye bu kadar bağırıyorlar diye yadırgadım.

Sonlara kalınca ben de hayıflanmaya başladım. Görevli içeriden birkaç pasaport daha getirdi. Adımı duyar duymaz birden haykırmışım:

- Burdaaaaa...

YUNANİSTAN'I BÜYÜTEN BARIŞLAR

Yunanistan'ın kuzeyini enine boyuna aktardık... 1997'deki 6 Balkan ülkesini kapsayan gezi programıma Atina ve güneyini almadım. Zira bu bölgeyi daha önce 1992'de güzel bir nedenle kravatlı ve sırt çantalı olarak dolaşmıştım.

Kravatlı bölümü Abdi İpekçi ödülü almam nedeniyleydi. Ödül töreni kapsamındaki birkaç günden sonra tabii ki Yunanistan'ı terk etmedim, bir hafta da Atina çevresini dolaştım, Lavrion kampına gittim, güzel bir Girit turu yaptım.

Ödül töreni Caravel Otelindeydi. Ödülü, yine bir gezideki röportajımla almıştım. Cumhuriyet'in Pazar ekinde yayımlanan, Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentindeki atom bombasından kalan izleri içeren yazının ödülü olarak, yine bir geziye çıkmak güzel...

Gezide Türk-Yunan dostluğuna katkıda bulunan, barış için çaba harcayan ve bu çabalarıyla ödüle uygun görülen pek çok yazar, sanatçı, belediye başkanı vardı. En güzeli Aziz Nesin'le birlikte olmaktı. Nesin doğal olarak büyük bir ilgi odağıydı. Hoş sohbetinden, kendine has mizah anlatımından çok şey öğrendim. İçimde kalan büyük ukde Aziz Nesin'le şöyle zamanın arkamızdan koşturmadığı bir ortamda, olanak da varken uzuuun uzuuun konuşamamak. Ama olanaksızdı. Herkes etrafını kuşatmıştı. İki gün pek çok

programda aynı ortamlarda bulundum ama, şöyle elini sıkıp sıcacık bir merhaba diyemedim...

Akropolis'i yine özel bir davetli heyeti olmanın ayrıcalığıyla dolaştık. Açık alanda görünen pek çok heykel, giderek artan yıpranma nedeniyle ziyaretçilere pek açılmayan özel bölümlere konmuş. Ziyarete açık yerlerde de kopyaları var. Normal insan boyunun en az 1.5-2 katındaki heykelleri cam bölmenin ardından izledik. Burada özel korumaya alınan eserleri izlerken ister istemez bizdekiler aklıma geldi. Anadolu'daki antik kentlerdeki eserler çoğu ne yazık ki zamanın ve doğanın kaderine bırakılmış durumda.

Rehberimiz Akropolis'i anlatıyor:

"Eski Yunan kentlerinin en yüksek noktasında bu yapıları görürsünüz. Burası kentin temel yönetim merkezidir. Kentin en tepe noktasını seçmenin iki nedeni var:

Dinsel ve askeri...

Dinsel bakımdan tanrılar burada oturuyordu. Tabii ki bir ovada ya da alçak bir alanda oturamazlardı. İkincisi de kentin kolay savunulması gerekiyordu. Atina Akropolisi İ.Ö 5. yüzyılda inşa edildi. Etrafında da yüksek, aşılması zor surlar vardı..."

Rehber bunları anlatırken, bizdeki Bergama Akropolisi'ni düşündüm... Elde kalan eserler de elbette önemli ama, büyük çoğunluğu ne yazık ki, Berlin ve öteki Avrupa müzelerini süslüyor.

Yeri gelmişken vurgulayayım. Anadolu'da tam 3 bin antik kent, 40 bine yakın antik nokta var. Bu alanların coğrafi büyüklüğü bütün Yunanistan'dan daha fazla! Ama coğrafi büyüklük yetmiyor, bu büyüklüğün hakkını vermek ve anlatabilmek gerekiyor.

Akropolis'ten uzun uzun Atina'yı seyrettim. Düzenli caddeler ama, beton ağırlığı kente tarihi bir kimlik vermiyor. İki yüzyıl önce Atina'nın nüfusu 4-5 bin kadardı. 1830'da Yunanistan'ın kurulmasından sonra buraya akın oldu. 1922'deki büyük değişimle 1 milyona yakın Rum, Anadolu'dan Yunanistan'a göçünce çoğu Selanik'in yanı sıra Atina ve çevresine yerleşti. Atina'nın tam merkezinde olmasa bile merkeze yakın yerlerindeki semtlerden biri Nea Simirna.

İzmir'in yenisini kurmuşlar.

Gittim... Kilisenin yanındaki kahvede oturup çay içtim, insanları izledim. Çay ocağının hemen tepesini kocaman bir Ege haritası süslüyor. Tabii bir uçta İzmir var, ötekinde Atina...

Atina'da yarım günümü Vasilissas Sofias Bulvarı üzerindeki Benaki Müzesi, Rigilis Alanındaki Bizans Müzesi'nde geçirdim. Yunanistan tarihini üç ana evreye ayırıyor:

1- Eski Yunan

2- Bizans.

3- Modern Yunanistan'ın kuruluşu.

Tabii ki soracaksınız:

Hani Osmanlı?

O, Selanik'te de olduğu gibi "Bizans sonrası dönem".

Tarihinin bu kadar geniş, derin zenginliğiyle övünüp, gözlerden uzak tutulamayacak bir evresini Bizans perdesinin içine sokmak, ne ölçüde akılcı!

Daha tarihle çok uğraşacağız... Haydi bir aşk molası verelim. Üstelik de bir Türk kızıyla bir Yunan gencinin "mutlu sonla" noktalanan aşkı.

Onları, Atina'da kaldığım otelin girişindeki kafede tanıdım.

Yeni evliler.

Fatoş, İstanbullu...

Canlı, sempatik bir Türk kızı...

Aris, esmerce, sakin görünümlü bir Yunan...

Daha birkaç gün önce tanışıp, yıldırım aşkına tutulmuşlar gibi sıcak, sevecen davranıyorlar birbirlerine. Birinin eli hep ötekinin bir yerinde, omuzunda, elinde...

Aris Atina'da askerliğini yapıyor, Fatoş onu bekliyor. Bitince İstanbul'a yerleşecekler.

Fatoş daha, "nasıl tanıştınız" sorusunu sorar sormaz başladı anlatmaya:

"İtalya'da öğrenciydim. Aris'le orada tanıştık. Onu İstanbul'a

davet ettim. Hemen kabul etti. Aris, İstanbul'u çok sevdi. Birlikte her yeri dolaştık. Bir gün dolmuşa bindik. Yolun yarısında bana evlenme teklif etti..."

Takıldım:

- Dolmuşa binince dolduruşa geldiniz...

Gülümseyip devam etti:

"Evlenme teklifini o an kabul ettim. Ailelerimiz tanıştı. Ama Aris'in annesi, `oğlumu bir Türk kızıyla evlendirmem' diye tutturdu. Düğüne de gelmedi. Annem Aris'i çok seviyor. Ben de Aris'in annesini sevdim ama..."

Bozuk ama anlaşılabilir Türkçeyle Aris araya girdi:

"Her şeyi anlatmıyorsun..."

Fatoş, "neymiş" diye soran gözlerle bakınca, Aris sevimli bir ifadeyle devam etti:

"Sünnet ettiler. Acımaz dediler, ama çok acıdı..."

Fatoş, "ilahi Aris" deyip devam etti...

Aris'in ailesi Midilli'de oturuyormuş. Dedesi, Ayvalık'ta Türklerden çok ucuza aldığı halıları Avrupa'ya satarak zengin olmuş. O paralarla iki katlı bir ev yaptırmış. O evde şimdi, Aris ile Fatoş oturuyor.

Biz otelin dar kafesinde sohbetimizi sürdürürken 40 yaşlarında bir kişi selam verip yanımızdaki masaya oturdu. Atinalıymış ama, otelde kalıyormuş.

Fatoş bir çırpıda onun yaşam öyküsünü de anlattı.

Uzun yıllar Almanya'da çalışmış. Bir Almanla evlenmiş. Aldatınca hemen ayrılmış. Ardından Almanya'yı terk etmiş.

Burada her akşam Fatoş'a bir şeyler ısmarlamak istermiş. Nedeni Fatoş'un Türk olmasıymış. Fatoş da bazen kabul eder bazen etmezmiş.

Birinde dayanamayıp sormuş:

- Niçin bana hep bir şeyler ikram etmek istiyorsun?

"Çünkü" demiş, "Almanya'da Türklerin sırtından çok para kazandım."

Atina'nın etrafında dolaşmaya devam edelim...

Bir yarım günüm de Korint Kanalı'nda geçti... Kanal, Atina'nın 80 kilometre kadar batısında. Haritaya bakınca, Mora Yarımadasını ana karaya bağlayan incecik yerde zor dikkati çeken Korint Kanalı, aynı adı taşıyan körfezle Saroz Körfezini birleştiriyor.

Kanalın olduğu yerin adı da Korint Kıstağı. 1893'te kanal yapılmadan önce gemiler bu kıstağın üzerinden geçiriliyormuş.

Kanalın deniz yüzeyindeki derinliği 7 metre, uzunluğu 6.3 kilometre. Biz ise 100 metre kadar yukarıdayız. Bu kanal, Pire limanıyla Adriya Denizi'ni tam 322 kilometre kısaltıyor. Üzerinden bir demiryolu bir de karayolu geçiyor. Karayolunun kıyısına seyir bölümü koymuşlar. Şiddetli rüzgâr kanaldan alınan toprağın boşluğunu doldurmak istercesine deli deli dolanıyor. Altımızda peynir dilimi gibi bıçakla ikiye ayrılmış toprak parçası... Yüzümüze tepeden saksı düşmüş gibi yapışan rüzgâr... Dibimizde kolye gibi duran kanal...

Güzel bir kısa turdu...

Atina'ya gelip, Akropolis'in hemen yanından başlayan Plaka semtinde uzo içip, Yunan müziği dinlememek gezi haklarına aykırı olurdu. Gösterişsiz ama, göze hoş gelen yapıdaki tek-çift katlı binalar, önlerindeki temiz masalar, birbiriyle yarışan canlı müzikler...

Gecenin devamında tekerlemeyle karışık şunları bir kez daha not ettim:

Bu Ege'nin iki yakası, bir insanın iki yakası gibi... Ege'nin iki yakası bir araya gelmeden Türkiye ile Yunanistan'ın iki yakası bir araya gelmez!

Gezip dolaşmayı, tüm insanları seven bir gazeteci olarak Türkiye'nin Yunanistan dahil tüm komşularıyla barış içinde olmasını istiyorum. Zira dünyada komşularıyla kötü olup, iç düzeni çok iyi olan, kalkınan bir ülke yok...

Ancak Yunanistan'ın tarihsel sürecine baktığımızda savaşlardan çok barışları kullanarak büyüdüğünü, barış antlaşmalarından çoğunlukla toprak sahibi olarak çıktığını görüyoruz:

- 1830'da Mora ve çevresinde 47.516 km2'lik bir toprak üzerinde kuruldu.

- 1865'te İngiltere-Osmanlı antlaşmasıyla Ege'deki 7 ada Yunanistan'a bırakıldı, yüzölçümü yüzde 5.6 artarak 50.211 km2'ye çıktı.

- 1881'de İstanbul Antlaşmasıyla Tesalya ve Epir'in bir kısmı verildi, yüzölçümü yüzde 33.9 artarak 67.270 km2'ye çıktı.

- Mayıs 1913'te Londra Antlaşmasıyla Selanik, Güney Makedonya, Girit verildi, yüzölçümü yüzde 44.6'lık artışla 97.237 km2'ye çıktı.

- Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşmasıyla Epir'in tümü ve Güney Makendonya'nın kalan kısmı verildi, yüzölçümü 5.6 artışla, 102.730'a çıktı.

- 1914'te Londra Antlaşmasıyla Gökçeada, Bozcaada, Rodos ve Meis dışındaki işgal ettiği tüm Ege adaları verildi. 5.4 artışla, 108.311 km2 oldu.

- 1919'da Neuilly Antlaşmasıyla Batı Trakya verildi. 19.9 artışla, 129.880 km2'ye çıktı.

- 1947 Paris Antlaşmasıyla Menteşe adaları, Rodos ve Meis de verildi. Yüzde 2'lik artışla, 132.562 km2'ye çıktı.

Bu süreci gösteren haritaları birkaç televizyon programında gösterdiğimde pek çok kişi telefonla, faks mesajıyla, mektupla ulaşıp bu haritadan edinmek istediğini söylemişti. Bazılarına gönderdim ama, herkese ulaştırmak zordu. Bölümün başında haritaları yayımlayarak bunu kalıcılaştırmış olduk. Bölgemizde kalıcı barış isterken, tarihsel gelişimi de unutmamamız gerektiğini vurgulayalım...

LAVRİON KAMPINDA NASIRLAŞAN ÖZLEMLER

Atina'dan Lavrion'a, dar, kıvrımlı yollarda zeytinlikleri yara yara, bir buçuk saatte ulaştım. Bergama'nın bir dağ köyüne gidiyor gibiydim. Doğa aynı, insanlar da birbirine yakın.

1992 yılının, güneşli ama, soğuk bir kış günü...

Lavrion, ilkçağlarda gümüş madenleriyle ünlü bir yerleşim yeri. Atina sikkesi buradan çıkarılan gümüşle basılıyordu. Tam karşısında Makronisos Adası var. Ada, Lavrion limanını korunaklı kılıyor.

Lavrion adını 12 Eylül sonrasında duydum. 1980'li yıllarda Türkiye'den kaçan "siyasi suçlular" Ege adalarından Atina'ya gidiyordu. Siyasi sığınma hakkı istiyordu. Yunanistan hükümeti de önemli bir bölümünü Lavrion'da kurulu kampa gönderiyordu.

Bu yöntem bugün de geçerli...

Burada sadece Türkiye'den değil başka ülkelerden de pek çok insan barınıyor.

Lavrion'a girişte kenarları dikenli tellerle çevrili büyük bir maden ocağı var. Tel duvarın yüksekliği üç metreyi aşkın. 1980'li yıllarda Türkiye'den gelen gazetecilerin çoğu Lavrion Kampı diye buranın fotoğrafını çekmişler. Tel duvarın önünde poz verip, "Lavrion'a girdik" demişler.

Otobüs geniş bir caddeye girdi, az sonra sonra durdu.

Son durak.

İndim. İnsanların çoğunun yürüdüğü yöne doğru ilerledim. İçimden kimseye bir şey sormak gelmiyor. Zamanım çok. Sokaklarda rasgele dolanıp kendim bir şeyler bulmak istiyorum.

Türklerin kaldığı kampları adım adım kendim bulmayı deneyeceğim.

Yürüyüşe başlayalı daha on dakika olmamıştı ki, duvarda bir afiş ilişti gözüme:

"Erdal Eren ölmedi."

"Erdal Eren'i unutmadık."

"Şaban Koç'u şehit verdik."

Tamam. Türklerin yaşadığı bölgeye yaklaşmış olmalıyım.

Benzer afişlerden elektrik direklerinde de var. Onları izleyerek yoluma devam ettim.

Birkaç dakika sonra birbirine Türkçe küfreden çocukların sesini duydum. Kalın duvarlı, iki katlı bir binanın beton bahçesinde futbol oynuyorlardı.

Kampı bulmanın sevinciyle kendi kendime mırıldandım:

- Ne demişler, bana afişleri söyle, sana kampını bulayım.

Heyecanla, ama çok sakin görünmeye çalışarak bahçe kapısından içeri girdim.

Soğuk bir bina.

Üç-dört metre genişliğindeki girişin sağ ve sol duvarlarında Türkiye'de yasaklı örgütlerin afişleri, sloganları var. Kırmızı renk hâkim. Duvarın en üstünde şu söz yazılı:

"Hiç bir sorun yoktur ki, içinde çözümü de barındırmasın."

Yan tarafta masa tenisi oynayan bir genç beni karşıladı.

Gazeteci olduğumu, röportaj yapmak istediğimi söyledim. Beni salona aldı, "bekleyin, birkaç dakika sonra geleceğim"dedi.

Yüksek tavanlı, sigara dumanından gözün gözü görmediği kare şeklinde bir salon.

Ortada bir masaya oturdum. Üç kül tablası var. Öteki masalara

baktım, masa başına düşen kül tablası sayısı dördü buluyor. Salonda yaklaşık 15 kişi var. Çoğunun elinde sigara. Yüzler asık...

Girişin hemen sağındaki küçük bir çay ocağından yükselen buhar, sigara dumanıyla birdirbir oynuyor.

Çaycı, ben istemeden bir bardak çay getirdi. Yan masadan bir genç sigara tuttu. "İçmiyorum" demek istemedim. Zaten tutarken ateşi de hazırlamıştı.

Yaktı. Klasik tanışma soruları...

Adımı söylemeye kalmadan, 30-35 yaşlarında, yakasında Lenin rozeti, kısa kesilmiş saçlarından beyazlar parlayan bir kişi geldi. Yüzünden iyi şeyler söylemeyeceği belliydi. Yanında beni karşılayan genç de vardı.

Soğuk ve kesin bir ifadeyle seslendi:

"Burjuvazinin gazetelerine konuşmayız."

Israr ettim. Söyleyeceklerinin hiç değiştirilmeyeceğini anlattım. "Sen yazarsın ama değiştirirler" dedi.

"Değiştirirlerse ben de röportajın yayımlanmamasını isterim" dedim. İkisi birbirine baktı. Lenin rozetli bana döndü:

"Komiteyi toplayalım. O karar versin."

Sevindim. Ne çıkacağı belli değil ama, yeni bir umut. İkisi de ayrıldılar. Bu arada bir çay daha geldi.

On dakika sonra döndüler.

Görüşecekler.

Şartları şu:

Ben soru sormayacağım. Onlar sadece kendi değerlendirmelerini anlatacaklar. Teyp de kullanmayacağım. Onların önünde deftere yazacağım. Bir de kimliğimdeki bütün bilgileri alacaklar.

Tamam, dedim.

30-40 yaş grubundan altı kişi... En yaşlı görüneni söze başladı:

"Emperyalizm bizim içimizi boşalttı. Zaten mülteciliği emperyalist ülkeler körüklüyor ve destekliyor. Türkiye kendi başındaki belayı atmak için buna ses çıkarmıyor. Bizim, vatanımızı terk etmemizi sağlıyorlar.

Bizler, beyinleri boşaltılmış olarak bir işe yaramayan insanlar konumuna düşüyoruz.

Ancak buradaki mültecilerin çoğunluğu siyasi değil. Ekonomik nedenlerle Türkiye'yi terk etmişler. Simsarlara büyük paralar kaptırmışlar. 'Sizi Avrupa'ya götüreceğiz' deyip Yunan adalarında bırakmışlar."

"Yaşasın devrim. Kahrolsun Türkiye'deki baskıcı düzen" gibi sloganlı sözler duyacağımı düşünürken beklemediğim sözlerle karşılaştım.

Anlatıyorlar, ben yazıyorum:

"Mültecilik yeryüzünün en kötü yaşamı. Türkiye'de, burası bir cennetmiş gibi gösteriliyor. Ama gerçekte hiç öyle değil. Basın da burayı bir terörist yuvası imajıyla işliyor. Burada terörist yok. Hukuksal nedenlerle Türkiye'den ayrılmak durumunda kalmış insanlar var.

Mültecilik, emperyalizmin devrimciliği yok etmek, devrimciliğin içini boşaltmak için oluşturduğu bir kurumdur. Bu konuda burjuvazinin uluslararası dayanışması var.

Burası hakkında yazmanızı istediğimiz üç unsur var; birincisi, Türkiye'dekilere hiçbir şekilde ülkeyi terketmemelerini öneriyoruz. İkincisi, ekonomik nedenlerle mülteci olmak isteyenlerin tatlı vaatlere kanmamaları gerektiğinin duyurulmasını istiyoruz. Üçüncü isteğimiz de burasının bir terörist yuvası olmadığını yazmanızdır."

Görüşme burada noktalandı. Bunun dışında sorduğum sorulara kesik yanıtlar verdiler.

Dışarıda oynayan çocukları sordum:

"Burada evlenen arkadaşlar oldu. Evli gelenler oldu..."

Koğuşları gezebilir miyim?

"Hayır" dediler, "görünmesi sakıncalı arkadaşlarımız var."

Lavrion'da uzun süre kalanların bazıları bir yolunu bulup Atina'ya yerleşip serbest meslek sahibi olmuşlar. Yunanlılarla ortak işyeri açanlar da varmış.

Sürekli kampta kalanlar zaman zaman narenciye bahçelerinde

çalışıyor. Çünkü Yunanistan hükümetinin verdiği para azalmış. 1980'lerin başında çok daha fazlaymış.

Soruları arttırınca son yanıt şu oldu:

"Burada daha fazla kalmanız sakıncalı..."

Son bir soru:

- Resim çekebilir miyim?

Yanıt ilginçti:

- Komiteyi yeniden toplamamız gerekir. Daha önce niçin söylemediniz? Ama, olmaz zaten, Türkiye'de fotoğrafımızın yayınlanmasını istemiyoruz.

Zorladım:

- İnsansız olsun.

Sadece girişin fotoğrafını çekip ayrıldım.

Dışarı çıktım.

Çocuklar ana avrat küfürlerle futbol oynamaya devam ediyor.

Denize doğru yürürken ardımdan iki kişi çıktı. Biri beyaz tenli, uzun boylu, öteki esmer...

Deniz kenarına gelince geri döndüm. Karşılaştık, merhabalaştık, tanıştık.

İkisi de sekiz yıldır Türkiye'den uzakmış. Uzun süre Lavrion kampında kalmışlar. Bakmışlar kamp yaşamı çekilecek gibi değil, Atina'da başka bir düzen kurmuşlar.

Geçmişten, 12 Eylül'den konuştuk...

Türkiye onlara hem uzak, hem yüreklerinin ta içinde.

En azından kısa dönemde, kafalarında Türkiye'ye dönüş düşüncesi yok. İkisi de 12 Eylül öncesi üniversite öğrencisiymiş. 12 Eylül sonrasında kaçak duruma düşmüşler. Yunanistan'a gelmişler.

Anlattıklarına göre, Lavrion'da Türklerin kaldığı kampın hemen ötesinde Arnavutlarınki varmış. Onlar "komünist", bizimkiler "faşist" rejimden kaçıp buraya gelmiş. Yan yana yaşıyorlar.

Uzun sohbetten hafızama çakılı kalan şu tümce oldu:

"Türkiye'yi, arkadaşlarımızı, ailemizi çok özledik. Ama bütün özlemlerimiz nasırlaştı. Artık bizi acıtmıyor."

SADE SUYA TİRİT
ELDEN GİTTİ GİRİT

Atina'nın eski kent Plaka bölgesinde deniz kıyısı kokan küçük bir restoranda Aziz Nesin, Zeynep Oral, Zafer Keskiner, Kemal Anadol, Emre Kongar ile Atina'dan Abdi İpekçi dostları sohbet ediyoruz...

Konu Girit'ten açılınca Aziz Nesin, adanın Osmanlı'nın elinden gidişini kendine has biçemi ve mizah anlayışıyla özetledi:

"Girit'in elden gidişi kara mizahla karışık bir öyküdür. Hani bugün Kıbrıs neyse, 1900'lerde de Girit o... Yunanlılar bastırıyor, "Girit bizimdir" diye... İstanbul'da mitingler yapılıyor, "Girit bizim canımız, feda olsun kanımız" sloganları atılıyor...

Ama Girit elden gitmiş...

Durumu padişaha anlatmak gerek... Gerek ama, kimsenin de gözü yemiyor. Ben gözü yemiyor dedim ama, siz onu nasıl anlarsanız! Kelle gidebilir... Sadrazam vezire, vezir nazırlara önermiş, yanaşan yok. Biri "buldum" demiş. "Girit'in elden gittiğini padişaha soytarı anlatsın"...

Etrafındakiler şaşırmış. Soytarı her sabah padişaha çıkar güldürür, eğlendirir de, bu fena halde dramatik olayı nasıl anlatır...

İşi kimse üstüne almak istemediği için öneriye karşı çıkan da

olmamış. Soytarıyı çağırmışlar. Durumu anlatmışlar. Soytarı mırın kırın etmiş ama, etrafı kuşatılınca kabul etmek zorunda kalmış.

Efendim gün gelmiş, soytarı çıkmış padişahın katına... Elinde de bir tencere su. Döke döke padişahın huzuruna gelmiş. Padişah hazretleri şaşırmış. Öfkeyle sormuş:

- Bre bu ne?

Soytarı eğlence dozunda seslenmiş:

- Haşmetlim, bu sade suya tirit, elden gitti Girit!"

Aziz Nesin bu öyküyü anlatırken ben Girit'e gidiş planlarımı bitirmiştim. Atina'dan Pire'ye, oradan günlük feribot seferleriyle Akdeniz'in ortasındaki, Evliya Çelebi'nin deyimiyle, "Avrupa'nın demir kilidi" Girit adasına...

Her şey yolunda gitti. Ilık bir Ocak akşamında Girit feribotuna bindim. Yolcular sanki tanıdık. Selam vermesem ayıp olacak kimseler var ama, meşgulüm. Girit beni bekliyor. Ona hazırlıklı olmam gerek. Ola ki, "geldin iyi ettin. Hoş geldin" dedikten sonra, "söyle bakalım hakkımda ne biliyorsun" diye soracak!

Aziz Nesin'in selamını söylerim, anlattıklarını aktarırım. Ya yetmezse, "bunun altı üstü yok mu? Buradan gidenler adayı unuttu mu, yıllar yıllar önce Evliya Çelebi gelmişti, yazdıkları bugüne taşındı mı" diye sorarsa!

Yine kendimce güzel bir yolculuk zamanlaması. Bütün gece feribot beni başka bir yere taşıyacak. Uyandığımda varmak istediğim yerde olacağım...

Güneşle birlikte Girit'in Herakleon limanındaydım.

Yunanlılar İraklion da diyorlar.

Venedikliler ve Osmanlı ise Kandiye diyordu...

Bugün buradayım, yarın Hanya'da.

Kentin ana caddeleriyle karışık ara sokaklarını dolaşırken dört bir yanım evlerle, birkaç katlı yapılarla dolu olduğu halde bir adada olduğumu hissediyordum. Hava, insanlar, evler, evlerin önü, her şey, "arkadaş unutma burası bir ada. Burası Akdeniz'in ortası. Kendini bize teslim etmezsen halin kötü" diyordu.

Girit'te ilk genel nüfus sayımı 1868'de yapılmış. O dönemin koşulları gereği sadece erkekler sayılmış. 15 bini Müslüman olmak üzere toplam 55 bin erkek kaydedilmiş. Bugünkü nüfusu ise 600 bin dolayında.

Evleri nasıl anlatmalı?

Osmanlımsı da Rumumsu... Belki de her ikisi birleşmiş ortaya "Osmanlıyo-rum" çıkmış!

İki karışımı biraz kazıyınca da altından adanın en eski uygarlığı "Minos" çıkacakmış gibi, sinmiş duruyor.

Kent merkezinin ucu beni aldı bir şadırvana getirdi. Evet evet bir şadırvan. Bütün çeşmeleri kapatılmış, önünde ahşap sandalyeler masalar, şirin bir kafe olmuş. İlk yorgunluğumu burada attım.

Çeşme gözlerinin olduğu yerler kupkuru, iki gözü iki çeşme!

Hani biraz gözleri kör insanları andırıyor.

"Bu dünyadan Osmanlı geçti" demeye kalmadan, Kazancakis'in mezarı başındaydım. Giritli Kazancakis'e son derece mütevazı bir mezar yapılmış. Hani insan bilmese, "herhalde zavallının kimsesi yoktu. Öldüğü bu tepecikte gömüvermişler, üzerine de bir sopacık dikivermişler" diyecek. Mütevazılığı abarttığım yok, aynen böyle.

Nikos Kazancakis 1885'te İraklion'da doğmuş. Bu dönem tam, Girit'in iç işlerinin karıştığı, Osmanlı'ya baş kaldıranlarla Avrupa'dan destek arayanların yarıştığı yıllardı. Yunan edebiyatının öncüleri arasındaki Kazancakis'in felsefe denemeleri, trajedilerinin yanısıra gezi yazıları da var. Homeros'a selam veren lirik şiirleri, 33 bin 333 satırlık Odissa adlı eseri en kalıcı yapıtlarından ama, Türkiye'de daha çok Zorba ile tanınıyor.

Kazancakis'in mezar taşındaki minik şiiri, kitaplar dolusu anlatıma bedel:

Umutlarım ve hayallerim yok,
Ben özgürüm!

* * *

Evliya Çelebi'nin, Seyahatname'sinde en çok sözünü ettiği

yerlerin başında Girit gelir. Anlata anlata bitiremez. İtiraf edeyim, ben de okuya okuya doyamam. Çelebi'nin anlatım yeteneği elbette kendine özgü renklerle, zenginliklerle, güzelliklerle dolu... Ama zaman zenginliğine imrenmedim desem yalan olur. Örneğin Girit'te 3 yıl yaşamış. Dağlarına çıkmış, selvilerin gölgesinde oturmuş. Ovalarına inmiş, zeytin çeşitlerini saymış. Sularını içmiş, pınarları adlarını aramış.

Tamamı 10 ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin birinci, yedinci, sekizinci ciltlerinde Girit var.

Bu durumda Girit'in doğal zenginliklerini ve dönemin gerçeklerini bir de Çelebi'nin gözünden aktarmazsak gezi haklarına aykırı olur:

"Girit'in hepsi 850 adet köy olup bunlar birer kasaba misali gelişmiş köylerdir.

24 adet kasteller ve 24 adet kadılıktır. 97 bin reaya kalıp diğerleri Kandiye altında savaşta öldüler. Ama Arhonoa keferelerinin defterleri üzere bu Girit adası kefere elinde iken 600 bin insan ile dolu imiş. Şimdi 70 bin kadın deftere kaydedilmiş. 150 bin adet de müslüman askeri yazılmıştır.7 bin adet Rumdan dönme (Müslüman olma) burma taifesi kalmıştır. Halen 17 adet sağlam kalesi kalmıştır. 2800 adet küheylan at bulunur. 70 bin katır vardır. 263 bin camış ve diğer sığırları mevcuttur. 40 katar deve miri devlete aittir. 6 milyon keçi ve koyun bulunur.400 bin adet eşek kayda geçirilmiştir. Girit'in dağ, ova, bağ ve meralarının sayısı 900 bin kadardır. Burada 41 bin koyun ağılı yazıldı. Toplam 71 bin bal kovanı sayıldı.

Toplam 2 bin adet zeytinyağı değirmeni vardır.

6 bin adet de su değirmeni kaydedildi.

Toplam 176 bin ekili yer kaydedilip hepsi için onda bir vergi kayda geçildi. 9 yerde saz ve kamışlı göller olup hepsi seraskerlere padişah hassı olarak yazıldı. Serdar için de 100 bin akçe sade has kaydedildi. Elhasıl gökte uçan, yerde gezen, deryada yüzen ne varsa hepsi kayda geçirilmiştir.

Bu Girit adası öyle bir vilayettir ki su ve havasının güzelliğinden yaz ve kış kuzusu eksik olmadığından yılda iki kere ikişer ikişer kuzu elde edilir. Yaz ve kış çeşitli çiçekleri, sulu meyveleri, nice çeşit nebat, ot ve yeşillikleri eksik olmaz. Ama hurması az olur. Pamuğu iki cihanı tutup gayet güzel bezi olur.

Lodos rüzgarından başka 7 adet rüzgarı da gayet hafiftir. Ama lodos rüzgarı son derece şiddetli olup hastalıklı olan kimseler lodosta dışarı çıkmazlar. Zira birkaç kere bu Girit adası lodos rüzgarından harab olmuştur. Yine de bazen lodos çok şiddetli esip birçok yerde tarlaları, bağları harab edip, binlerce ağacı kökünden çıkarıp, ekili yerlerdeki ekinleri havaya uçurup insanı serseme çevirir.

İnsanların yüzlerinin renkleri: Bütün halkın renkleri 4 renk üzeredir. Adanın batı tarafının halkı beyaz renkli, vücut yapıları düzgün kadınları ve erkekleri güzeldir. Garip dostu olup misafirleri severler. Hanya taraflarının halkı tamamen rençber olup, çoğunlukla bağ, bahçe ve tarlalarda rençberlik edip balık avcılığı yaptıklarından buğday renklidirler. Son derece dürüst kimselerdir.

Retim'den ta Kandiye'ye varıncaya kadar Kanlı Kestel'e Bali Petre'ye ve güney tarafında Emilso kalesine kadar buraların halkı da rençber kimselerdir. Akla ne gelirse alıp satarlar. Kadın ve erkek güzelleri çoktur. Bunların renkleri kırmızıya yakındır.

Dördüncü çeşit halkın renkleri de turuncu olup bunlar Isfakya halkıdırlar. Büyük yaylalarda bulunduklarından havası ve suyu güzeldir.

Girit adasının bütün direkleri ve tahtaları tamamen servi ağacından olup cenabı hak bu adanın bütün dağlarını ve tepelerini, derelerini servi ağacıyla süsleyip servi kokusuyla kokulamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle servi ağaçlı bir yer yoktur. Osmanlı askerleri 27 yıl buranın servi ağaçlarını kıra kıra dökemediler.

Girit adası böyle dört hava üzere yaratılmış olup halkının renkleri de dört renk üzeredir.

Elhasıl son derece ibret verici kadınları olup gayet aşkperesttirler. Çoğunlukla halkı ileri derecede zeki yaratılmıştır. Temiz ve

olgun çocukları on yıl içinde müfessir ve muhaddis olurlar. Lakin adamları Bosna ve Morova halkı gibi iri, tuvana, boylu boslu olmazlar. Çoğunlukla kısa boylu kimselerdir. Ama Allah'ın garip hikmetidir ki daha önce anlatıldığı gibi çoğunlukla kadınları 12 yaşında ergenliğe kavuşup hamile kalıp 13 yaşında çocuk sahibi olurlar. Bazıları 7.5 ayda ve 8 ayda doğum yaparlar. Erkek çocukları da 11-12 yaşlarında ergenliğe varırlar. Garip hikmettir.

Yeryüzünde her ne yetişirse bu Girit adasında 5 kat daha fazlası yetişmektedir. Bitki, ot, meyve ne varsa. Çiftçiler bir kile buğday ekseler, bir kile buğdaydan yüz kile iri daneli buğday elde ederler. Bunun kilesine mahzar derler. Mısır'da Erdeb, Diyarbakır ve Erzurum'da Somar, Bağdat'da Sear ve Anadolu'da kile derler.

Balı meşhurdur. Atina vilayetinin balı gibi misk ve amber kokusu gibi kokulu olup 40 çeşidi vardır. 40 çeşit zeytin olur ki, daha taze iken hurma gibi lezzetlidir. Zeytinyağı ise hiçbir diyarda olmaz. Tereyağı, pamuğu, inciri, üzümü, narı, şeftalisi, kayısısı ve zerdalisi, diğer meyvelerinin ve içeceklerinin hesabı Hüda bilir.

Gerçi sahil vilayetidir ama, İskafya dağı ta Girit adasının ortasında olup Elburz dağına benzer. Yazın ve kışın karı ile akarsuları eksik değildir. Kestanesi, kızılcığı, kirazı, ahlatı, armudu, muşmula ve üvezi, yediveren üzümü, yaz ve kış daima bulunur. Nar, zeytin, kızılcık, şimşir ve servi ağaçları cihanı tutmuş olup bu vilayetin bütün keresteleri servi ağaçlarından sağlanır.

Diğer diyarlarda bulunmayan otları, çiçekleri burada mevcut olup bilhassa bir salkım üzümü 17, 20 ve 27 kıyye gelir. Bir ayva bir kıyye, bir şeftali 100 dirhem, bir kayısı 60 dirhem, inciri 50 dirhem ve şeker inciri 20 dirhem gelir.

Girit adasının madenleri: Üç yerde bakır, bir yerde altın, iki yerde gümüş, kurşun ve demir, yedi yerde tuz, 40 yerde güherçile, 3 yerde şap madenleri, yedi yerde alçı taşı madenleri olup taşları kireç madenleridir. Ayrıca, zırnıh, katran, zift, kükürt madenleri gibi toplam 170 çeşit madeni bulunur.

Bu Isfakya Dağları 300 mil alarka denizden görülür ki bu yüksek dağın üzerinde 87 parça şehir benzeri köyler olup Mekke ve Medine'ye kaydedilmiştir. Sultan Mansur bu Girit adasını fethettiğinde 77 sene ellerinde bulundurmuşlar iken Arap taifesi bu Isfakya keferelerinden kız aldıkları için buranın halkı Arap, Acem ve hem de Rumca konuşur. Silahları ok, yay, tafenk ve sapandır. Isfakya dağları gayet sarp dağlar olduğundan buranın halkı da cesur ve ataktırlar. Çoğu zaman Venedik kralına boyun eğmeyip itaat etmemişlerdir. Ama fetihten sonra Osmanlı devletine harbe ucuyla itaat edip, daha önceleri asla metrislere girmemiş iken bu defa zorla metrislere girmişler ve cebbar kafirleri bu metris ve lağımlarda ölmüşlerdir. Kadınlar ise hepsi itaat etmişlerdir.

Iskafya dağlarının kaleleri, Emiyori, Apolonya, Semane ve Amiyaroz kaleleridir. 4 kaleden başka İskafya dağlarına insanoğlunun girmesi imkansızdır. Bu 4 adet boğazda bulunan bu 4 adet kale fethedilmedikçe İskafya kafirleri itaat etmemişlerdir.

Girit adasının doğu, batı ve güney tarafında küçük ve büyük 360 adet akarsu vardır. Hepsinin kaynakları bu İskafya dağlarından çıkar. Bunlardan başka yine 300'den fazla derecikler bazı kayalardan çıkarlar ve büyük akarsulara karışırlar. Elhasıl Girit adasının küçük büyük bütün akarsuları 666 adettir. Bunlardan 6'sı acı su diye bilinirler. Diğerleri tatlı sulardır.

Girit adasında bulunan bütün Osmanlı reaya ve berayasının 44 adet tekalifinden ancak 4 adedi Girit reayasına ferman olunup Hazreti Ömer kaydı üzere kovan hakkı ve senede bir buğday öşrü, bağ dönüm hakkı, bostan hakkı ile reisi harac baliğ diğer tekaliflerden Girit reayası muaf olalar diye padişahtan fermanlar gelip sicillere kaydedildi.

Elhasıl Girit adasının 3 yılda bu kadar durumunu öğrenip bilebildiğimiz derecede özelliklerini yazdık. Daha geniş yazmış olsaydık bir cilt olurdu.

1080 senesi kurban bayramında İstanbul'a gitmek ferman olun-

du. Kandiye muhafızı, Ankebut Ahmet Paşa, diğer mirmiranlar, emirler ve Kandiye'de kalacak olan bütün askerler, zeamet ve tımar sahipleri ile iş erlerine derecelerine göre samur libaçeler ve hilatlar giydirilerek vedalaşıldı. Kapudan Kaplan Mustafa Paşa da 40 parça kadırga ve 40 kalyon iler hazırlandı. Daha önce İslam ordusu içinde ne kadar bilgin, büyük ve divan ehlinin halifelerinden eli kalem tutar kimse varsa hepsine Kandiye'nin fethine dair fetihnameler yazmaları için bir ferman çıkarılmış olup, şimdi Reisü'l Küttab Acemzade efendi ile Sadrazama 40 yerden çeşitli fetihnameler gönderilmişti. İçlerinden nicesi beğenilmişti. Bunlar sadetli padişaha götürülmek üzere hazırlanmıştı. Ben de yazdığım müsveddeyi Sadrazama gösterdiğimde bana 200 altın ihsan edip padişahın huzuruna götürmek için müsveddelerimi mühürleyip sakladılar."

Çelebi'nin de vurguladığı gibi Kandiye Kalesi'nin fethi Osmanlı için çok önemliydi. Çelebi de Girit'i çok sevmiş ya da Osmanlı'nın verdiği öneme paralel olarak ayrı zaman-sayfa ayırmış olmalı ki, kendisi de bir "Kandiye Kalesi Fetihnamesi" yazma gereği duymuş.

Fetihname'yi yine Çelebi'nin Seyahatname'sinden yine aslına tamamen uyarak özetleyelim:

"Evvela Allah'a şükürler olsun ki bu mübarek senede Kandiye kalesinin fethi müyesser oldu. Bu nedenledir ki Devlet kapısı için bu fetihname yazılmıştır. Girit adasının şimdiki durum ve ahvalinden bilgi edinmek istendiğinde aşağıda anlatılan şekilde olduğu beyan olunur.

Kandiye kalesinin ilk kuşatıldığı andan fethedildiği ana kadar yapılan çarpışmalar, öldürmeler, savaşlar, vuruşmalar herkesin malumudur. Bu metin kale, Akdeniz'in aşılmaz seddi ve bütün Frengistan'ın (Avrupa'nın) demir kilididir. Yapılan bütün savaşın anlatılmasıyla inanmışların kalplerinin kazanılması ve elde edilen büyük zaferden dolayı husumet ve düşmanlığın son bulmasına kadar karşılaşılan bütün durumları aşağıda mümkün olduğu kadar anlatmaya çalışılmıştır.

Kandiye kalesi, 1077 senesi Zilhacce ayının ilk gününde dört tarafından kuşatıldı. Bilinen yüksek tabyadan batı tarafında bulunan deniz kenarındaki sağlam ve dayanıklı Kızıl Tabyaya varınca metrisler kuruldu. Sekiz yerden kaleye balyemez toplar yöneltilip, tabya duvarlarına havale olundu. Her gün gece ve gündüz metrisler hendeklere doğru sürülüp kale duvarları ve tabyaları dövüldü. Kalenin kara tarafı, özellikle metrisler önündeki duvarlar kalenin ibret verici kısımları olup çoğunlukla kemerler üzerinde kurulmuş idi. Buraları savaş aletleri ve diğer garip sanayi eşyaları ile dolu idi. Hendeği 200 Mekke ziraından geniş ve derin parmaklıklı çengelleri bulunmakta idi. Kaleden ayrı ve büyük hendeğin dışındaki büyük tabyalar da birbirine yakın olup her birisi diğer kale sağlamlığındadır. Bu tabyaların yeraltından fethedilmesinde her tabyanın dirseği engel olmaktaydı. Bilhassa saadetli ve vakarlı Sadrazam Hazretlerinin bulunduğu koldaki sağlamlık ve dayanıklılığı ile meşhur olan Kanlı Tabyanın etraf ve civarını kat kat parmaklıklar, şaranpollar, domuz damları ve yer altına cenkçi tabyalar, daha derinlerde de beşer altışar kat lağımları savaş ateşiyle dolu olup üzerleri top ve kumbaralarla kaplıdır. Anlatıldığı şekilde garip engellerin ve yer altında bulunan düşmanın değnek lağımlarını bozup kale gibi sağlam olan Kanlı tabya lağımları ele geçirilip, hendeklerine girmek nasıp olunca ortaya çıkan cenk ve cidal iki taraftan atılan lağım, top ve kumbaraların anlatılması güç olup daha önce olduğu gibi karar kılınmıştır.

Bu esnada şiddetli kış başladığından durumun olduğu gibi muhafaza edilmesi kararlaştırıldı. Metrisler hendek kenarlarında bırakıldı. Bütün metrislerde hava normale dönünceye kadar istirahat olundu. İslam askerleri bu metrisler içinde soğuk, yağmur, sel gibi durumlardan çektikleri sıkıntıları din uğruna rahmet bilip bu durum üzerine günlerini geçirmişlerdir. Hava durumu uygun hale geldiğinde İslam askerleri grup grup cenk için ayaklandılar. İntikam almak ve kaleyi fethetmek için cenge başladılar. Deniz tarafından sahil ile 12 koldan metrislere girilmesi kararlaştırılıp zafere gidildi..."

Evliya Çelebi sanırım bugün dolaşsaydı da adada benzer zenginlikleri görürdü. Heraklion'dan Hanya'ya giderken yol boyu gördüklerim bunu doğruluyordu. Yola çıkmadan önce Girit'in tarihle derinliğine ve konu-sorun zenginliğine selam vermeden geçmeyelim...

Girit'in bilinen tarihi Arapların etkisiyle başlıyor. 823'te Araplar adanın tümünü işgal edip kontrolleri altına aldılar. 960'ta da Bizans İmparatoru Nicephorus adayı ele geçirerek Arap hâkimiyetine son verdi.

Ada Haçlı seferleri sırasında da önemli roller üstlendi. 1200 yılında Latinlere geçen adanın yönetimi Selanik Kralı ve Montferröd Markisi'ne verildi. Marki de adayı 4 okka altına Venediklilere sattı.

Venedikliler baktılar ki adada Arap yapısının etkisini kırmak zor, 600 kadar aile getirip yerleştirdiler. Kandiye'yi de başkent yaptılar.

Osmanlı adayı tümüyle ele geçirmek için tam 70 yıl uğraştı. 1645'te başlayan fetih hareketi 1715'te sonuçlandı. Ama adanın bugünkü uluslararası ilişkilere de ders olacak öyküsü siyasi tarihteki yerini "Girit sorunu" diye alan süreçtir.

Bu süreç, insanların yaşamında çok önemli olan yılların, on yılların, devletlerin tarihinde kısa bir dönem olduğunu göstermekle kalmıyor, Girit'in Yunanistan'a bağlanması inadının asır tutsa da nasır tutmadığını ortaya koyuyor.

1821'de başlayıp 1913'te sonuçlanan bu süreci aktaralım:

1821'de Mora'da başlayan isyan hareketi Girit'e de sıçradı. Bunda Rusların önemli rolü oldu.

1823- Kandiye ve Resmo dışındaki bölgeler isyancıların kontrolü altına girdi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mora'dan sonra Girit'e de müdahale etti.

Şubat 1830- Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınırken İngiltere, Fransa ve Rusya Girit konusuna da değindi-

ler fakat adanın Yunanistan'a bırakılması söz konusu olmadı. Buna karşın Babıâli tarafından, isyanlara karışan Giritliler için genel af çıkarıldı. Giritli Hıristiyanlar Londra Konferansı kararlarına itiraz ettiler. Ya "Yunanistan'a bağlanma" ya da "tam bağımsızlık" tezini öne sürdüler.

1841- Mehmet Ali Paşa Girit'ten çekildi.

1856- Islahat Fermanı ile Hıristiyanlar büyük mülkler edinmeye, bazı Müslüman Giritliler Hıristiyanlığa geçmeye başladı. Rusya'nın da tahrikleri sonucu, adadaki yerel yöneticilere karşı isyanlar başladı. Girit Valisi Veli Paşa geri çağırıldı, yerine Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa gönderildi. Bunu Sami, Hüseyin Avni ve İsmail Paşalar izledi.

Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ ve Lübnan'ın muhtariyet girişimlerini kendine örnek alan Giritliler çabalarına devam ettiler.

1866- III. Napolyon, "şartlar gerektirirse Suriye Hıristiyanları için olduğu gibi Girit Hıristiyanları için de gerekeni yapabileceğini" söyledi.

26 Mayıs 1866- Gerekli şartları yaratmak üzere, Girit'in tüm nahiyelerinden gelen temsilciler Epitropia'da toplanarak Islahat Fermanı'nın gereklerinin yerine getirilmesini padişaha dilekçeyle sunmaya karar verdiler. Bu taleplerden, vergi ve adalete ilişkin olanlarının reddedildiği, diğer bazılarının ise inceleneceği Vali İsmail Paşa tarafından, Babıâli adına delegelere duyuruldu.

23 Ağusos 1866- Bu gelişme üzerine, delegeler/isyancılar silaha sarılacaklarını duyurdular ve isyan başladı.

2 Eylül 1866- İsyancılarca oluşturulan Meclis, adadaki Türk hâkimiyetini tanımadığını ve adanın Yunanistan'a ilhakını ilan etti.

İsyanda Rusya, isyancılara tam destek verdi. Milliyetçilik fikirlerinin bayraktarlığını yapan Fransa, adanın Yunanistan'a verilmesine taraftardı. İtalya da kendi ulusal birliğini sağlama hedefi peşinde olduğundan, Fransa'yla aynı tutumdaydı. Akdeniz politikası milliyetler esasına değildi, ama ulusal çıkarlarına ters düştüğü

için İngiltere adanın Yunanistan'a bağlanmasına karşıydı. İsyanlar sürecinde, Londra Hükümetleri Babıâli'yi destekledi.

5 Şubat 1867- İngiltere, Kraliçe'nin Parlamento'yu açış konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'na destek verdi.

15 Şubat 1867- Fransa'da da III. Napolyon benzer açıklamada bulundu.

Bu iki konuşmadan, Girit'in Yunanistan'a verilmesinden çok, adanın Osmanlı İmparatorluğu içinde imtiyazlı bir eyalet haline getirilmesinin kastedildiği anlaşılmaktaydı. İsyancılar bunu kabul etmeyip, isyanı sürdüreceklerini ilan ettiler.

6 Ekim 1867- Sadrazam Ali Paşa Girit'e gitti ve tüm halka bir beyanname yayımladı. Yeni düzen, Islahat Fermanı'na uygundu. İsyancılar bunu da reddettiler. Zira yabancı devletlerin, adada Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne tesir etmeyecek şekilde Avrupalı bir heyet tarafından bir teftiş ve plebisit yapılmasında ısrar ediyorlardı.

Aralık 1868- Yunanistan-Girit bağlantısını kesmek üzere Yunanistan'a ültimatom verildi. 8 gün içinde cevap alınamayınca Yunanistan'la diplomatik ilişkiler kesildi, Yunan sahilleri ablukaya alındı. Girit isyanı sona erdi.

Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getiren gelişmeler üzerine, Fransa, bir uluslararası konferans önerdi. Babıâli ise, toprak bütünlüğü ve Girit'in yönetimi konuları gündemde olmaması koşuluyla konferans önerisini kabul etti.

Ocak 1869- Paris Konferansı toplandı. Osmanlı İmparatorluğu ile eşit statü isteyen Yunanistan'ın talebi reddedildi ve Yunanistan da konferansa katılmadı. Babıâli'nin ültimatom belgesi çalışma kağıdı olarak ele alındı. Osmanlı İmparatorluğu'nun istemlerini haklı gören bir deklarasyon yayımlandı ve konu kapatıldı.

Bu gelişme üzerine Başbakan Vulgaris istifa etti, yerine Zaimis atandı, aynı gün Dışişleri Bakanı olan Deligiannis Yunanistan'ın Paris Deklarasyonu'na uyacağını açıkladı.

14 Ocak 1878- 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Rusların lehine dönmeye başlayınca, Türkiye ile savaşa girip savaş sonrası pastadan paya ortak olmak isteyen Yunanistan'da, Türkiye ile savaş isteyenler, Atina'da büyük bir gösteri düzenleyerek, savaşa karşı olan politikacıların evlerine saldırdılar. Ölen ve yaralananlar oldu.

21 Ocak 1878- Girit'teki Rumları eğitmek üzere, Pire limanından bir gemiyle Yunan subayları gönderildi.

Ada Rumları, bir ihtilal komitesi kurarak adaya otonomi verilmesi, yöneticilerin halk tarafından seçilmesi, otonom idareye vergi verilmesi ve yabancı ülkelerin garantörlüğüne saygı gibi taleplerde bulundular.

3 Mart 1878- Osmanlı-Rus savaşını sona erdiren Ayastefanos Anlaşması imzalandı. Anlaşmadan hoşnut olmayan İngiltere, Berlin'de bir konferans toplanmasını istedi. Berlin Konferansı'na katılan Yunanistan, Epir-Tesalya ve Girit'in Yunanistan'a verilmesini istedi. İngiltere'nin karşı çıkmasıyla Yunanistan'ın talepleri gündemden çıkarıldı. Fakat, anlaşmanın 23. maddesine Girit'le ilgili şu hükümler konuldu:

- Girit Valisi 5 yıl süreyle atanacak.
- Vali Müslüman veya Hıristiyan olabilecek.
- Meclis 80 kişi olacak (49 Hıristiyan, 31 Müslüman).
- Adadaki Hıristiyan kaymakam sayısı Müslümanlardan fazla olacak.
- Valinin bir Müslüman bir de Hıristiyan yardımcısı olacak.
- Meclis ve yargının dili Rumca, resmi yazılar ve zabıtlar Rumca ve Türkçe olacak.
- Vali dışında tüm memurlar ve jandarma yerli halktan olacak.
- Toplanan gelirin büyük kısmı adada harcanacak.

Bu gelişmeler adadaki Müslümanları korkuttu. 10.000 Yunan gönüllüsü Prens Yorgi kumandasında adaya çıktı ve gerginlik başladı. Bunun üzerine Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve İtalya donanmalarını Girit'e gönderdiler. Donanmaların komutanları adanın hiçbir zaman Yunanistan'a verilmeyeceği ve Girit'e muhtariye-

tin tanınması üzerinde anlaştılar. Adada Türk askeri olmasına rağmen, bunlar, donanma komutanlarının emriyle kalelere kapatılarak hareketleri kısıtlandı. Yunanlıların sürdürdüğü katliamları sona erdirmek için, donanma komutanlarının, Yunanistan lehine müdahaleleri, yeni tavizlere zemin hazırlamaktaydı.

Berlin Anlaşması'nın 24. maddesi ise Yunanistan'ı yatıştırmak amacıyla, Türk-Yunan sınırında Yunanistan lehine bazı düzenlemeler yapılabileceği hükmünü getiriyordu.

Şubat 1879- Yunanistan bu maddeye dayanarak Babıâli'ye başvurdu, ancak ret yanıtı aldı.

Yunanistan, Avrupa devletlerinden müdahale etmelerini isteyince, Fransa ve İngiltere meselenin çözümünü istediler. Babıâli görüşmeyi kabul edince, Fransa, Yanya'nın Yunanistan'a bırakılmasını önerdi. Bu öneri Osmanlı Devleti tarafından reddedilince, Yunanistan Epir ve Tesalya'yı almak için savaş hazırlığına başladı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, Preveze, Yanya ve birkaç küçük yerleşim birimini Yunanistan'a vermeyi kabul etti.

24 Mayıs 1881- Bunları az bulmasına rağmen Yunanistan, büyük devletlerin baskısıyla, Osmanlı Devleti ile sınır anlaşması imzaladı.

7 Mayıs 1896- Girit'teki Türk Kuvvetleri Komutanı Karatodori Paşa, adadaki Yunan konsolosunun Rumları isyana teşvik ettiğini bildirince, Rumlar Türk askerlerine saldırdılar.

12 Mayıs 1896- Yunanistan Başbakanı, Girit'e donanma göndereceğini duyurdu.

20 Ocak 1897- 2 zırhlı ve 12 torpidodan oluşan Yunan donanması Girit'e hareket etti. Bu dönemde Osmanlı donanması Haliç'te kullanılamaz durumdaydı. Donanma personeli Marmara Denizi'nde tatbikat yaptı.

1 Şubat 1897- İşgal kuvvetleri Hanya'da adaya çıktı. Aynı gün Avrupa devletleri Yunanistan'a "barışı tehlikeye düşürdüğüne" dair nota verdiler.

25 Şubat 1897- Girit'in Yunanistan'a bağlandığı ilan edildi.

Mart/Nisan 1897- Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne sınır ihlallerine başladı (Yanya-Trikala sınırı).

18 Nisan 1897- Türk-Yunan savaşı başladı.

17 Mayıs 1897- Dömeke Savaşı ile Türk ordusu üstünlüğü ele geçirdi.

Avrupa devletleri ve Rusya'nın araya girmesiyle savaş durdu. Osmanlılar Tesalya'yı geri vermesini ve Yunanistan'ın 10 milyon lira savaş tazminatı ödemesini istediler. Avrupalılar arazi terkinin mümkün olamayacağını ancak bazı küçük sınır değişiklikleri olabileceğini ve talep edilen tazminatın yarısının ödenebileceğini belirttiler.

4 Haziran-4 Aralık 1897- Türk-Yunan barış görüşmeleri.

İmzalanan barış anlaşmasına göre;

- Osmanlı Devleti Tesalya'yı boşaltacaktı.
- Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon Osmanlı altını tazminat verecekti.
- Osmanlı topraklarında oturan Yunan vatandaşları, diğer Hıristiyan halkın faydalandığı ayrıcalıklardan faydalanacaktı.

18 Aralık 1897- Girit'in özerkliği ilan edildi. Buna göre;

- Girit, Osmanlı egemenliğinde tarafsız ve özerk bir vilayet olacaktı.
- Adaya, büyük devletlerin izniyle padişah tarafından Hıristiyan bir vali atanacaktı.
- Müslümanların da temsil edileceği seçilmiş bir Meclis yasama görevi yapacak ve onun kararlarına padişah müdahale etmeyecekti.
- Müslümanların güvenliği sağlandıkça adadaki Osmanlı askerleri çekilecekti.
- Ada, Osmanlı hazinesine yıllık maktu bir vergi ödeyecekti.

Ve sonuç:

Almanya ve Avusturya'nın bu gelişmelere karşı çıkmasına rağmen, diğer Avrupa devletleri ve Rusya, adaya kimin vali tayin

edileceği konusunda uzun süren müzakerelerden sonra Yunan kralının oğlu Yorgo üzerinde mutabık kaldılar. Yeni Girit Valisi Yorgo, Osmanlı hükümranlığını tanıyacağını ve adanın yüksek bir noktasında Türk bayrağının çekilmesine izin vereceğini duyurdu.

Bu tarihten sonra adada fiili kontrol Yunanistan'da kaldı.

5 Ekim 1908- II. Meşrutiyetin ilanını fırsat bilen Yunanistan Girit'i ilhak ettiğini açıkladı. Yunanistan 1912'de adanın tüm kontrolünü ele geçirdi.

30 Mayıs 1913- İtalyan ve Balkan harpleri sonucunda Londra'da toplanan Barış konferansıyla Osmanlı Devleti Girit'in Yunanistan'a verilmesini kabul etti.

Bugünkü Kıbrıs tartışmalarına Girit'te yaşananlar gözüyle baktığımızda örtüşen yönler ne kadar?

Yanıtı okura bırakalım, biz Anadolu'nun Konya'sından sonra Girit'in Hanya'sını görmek üzere yola çıkalım...

HANYA'YI ANLAMAK

Tıpkı Nil'in Akdeniz'e dökülen deltasındaki Dimyat gibi Girit'in batı ucundaki Hanya'ya gelişim de o ünlü deyimimiz yüzünden oldu:

"Anlarsın Hanya'yı Konya'yı..."

Emin Özdemir'in hazırladığı deyimler sözlüğünde, Hanya'yı Konya'yı anlamak, dünyanın kaç bucak olduğunu anlamak deyimiyle eşanlamlı tutuluyor ve şöyle açıklanıyor:

"Dünyanın nelerle ne gibi güçlüklerle dolu olduğunu, ne gibi kötülüklerle yüklü bulunduğunu; dünyada insanın başına neler gelebileceğini öğrenmek; bu tür konularda geniş bir deneyim kazanmak."

Atalarımız dünyanın bucakları için Hanya ile Konya'yı seçmişler. Bunda uyaksal bir kök var ama, anlamsal olarak da bir şeyler arasak diyorum...

Örneğin, Konya'da çok büyük bir öğretici var; Mevlana...

Dünyada horgörüye karşı hoşgörü Mevlana'nın yaklaşımlardan daha güzel olabilir mi?

Hanya'da ne var?

Hele bir yola çıkalım, bakalım ne var...

Heraklion'dan güzel, güneşli bir öğle vakti yola çıktım. Hava Ocak'ta Ege nasıl olursa öyle. Otobüsün pencere camı rüzgarı kesince, güneş birkaç aylık adım attı, Nisan'a kadar geldi...

Dağ manzaralarının bu kadar güzel olduğu kaç yer vardır? Akla ilk Karadeniz tepelerimiz geliyor. Gerçekten de Girit için, Karadeniz'le Ege'nin karışımı demek abartma olmaz. Coğrafya ülkelerin kaderini etkiler de insanlarını etkilemez mi? İnsanlar da sanki Karadeniz-Ege karışımı.

Vadileri çiçekli, bol ağaçlı yollardan geçip akşamüzeri Hanya'ya geldik. Kıyıya yakın temiz bir pansiyonda kalacak sorununu çözdükten sonra elimde fotoğraf makinesi Hanya'nın içine daldım... Bir insan suya atlayınca ne kadar ıslanırsa ben de Hanya'ya atlayınca o kadar "bir an önce daha çok yer görme" heyecanıyla ıslandım...

Gördüğüm herkese selam vermek istiyorum. İşte sahil göründü. Çarşının hemen ötesinde... Sanki biraz geç kalırsam koca Akdeniz bir gemiye binip gidecek. Hani demir de almak üzere...

Tek katlı, gözü pek ısırmayan binalarla dolu çarşıdan geçerkeeen, aaa o da ne? Bir ses... Türkçe... Radyodan geliyor. Dönüp baktım yaşı en az 80'inde bir amca, elinde bıçakları işlerken radyo dinliyor... Bu kez ben demir attım. Doğru içeri. Hani amca beni bekliyor ya... "En geç saat 16.00'da dükkanda olurum" demişim de saat 17.00'ye geliyor ya... Öyle girdim içeri. Şaşırdı. Beni bir an müşteri sandı.

Karşılıklı tanışma, derdimi anlatma faslından sonra ağzından çıkan ilk söz şu oldu:

Beşiktaş!

Kırık dökük Türkçe anlaşıyoruz... Ortaköy'den göçmüşler. Büyük mübadelede Girit'e gelmişler. Beşiktaş'ı tutuyor. Radyodan çok zor da olsa Türkiye'deki maçları dinleyebiliyormuş. Demli çayımızı içerken, ağzından arkadaşlarının adları döküldü:

Mehmet, Osman, Ekrem...

Daha nice adlar saydı. Şişe dibi gözlüğünün altındaki gözlerinin sadece etrafı değil sanki içi de kırışmış. Şapkasını Ankara'da Samanpazarı'nda bir arkadaşına mı ısmarladı ne...

Hanya'yla ilk tanışmamın böyle olması beni hayli şaşırttı. Anadolu'daki Girit göçmenlerini, İstanbul'dan Anadolu'dan Girit'e göçen Rumları biliyordum ama, ilk 90'lık bir Ortaköylüyle karşılaşmak...

Ee işte, dakika bir Hanya bir... Hanya'yı anladık...

Kıyıya geldim. Hanya limanı iki tarafından iyi çevrelendiği için olsa gerek Akdeniz'in sakin anları... Deniz kıyısındaki genişçe yürüme yolunun hemen yanında iki katlı, tarihi bir taş yapı var. Bar-restoran olarak işletiliyor. Denizi daha iyi görmek için ikinci kata çıkarken kapının üzerindeki Osmanlı dönemi yazısının hâlâ durduğunu gördüm. Özenle korumuşlar. Arap alfabesi yazının etrafını beyaza boyamışlar. Yazılar ince siyah çizgilerle öne çıkarılmış. Burası Hanya'daki başlıca uğrak yerlerimden biri oldu.

Bir nefes, göz doyumluğu Akdeniz'den sonra Hanya'nın ara sokaklarına daldım. Yol beni bir tepeciğe getirdi. Eski Hanya ayaklarımın altında. Kabaca 4-5, şerefesine kadar sağlam kalmış minare, bir o kadar da kilise saydım. Hanya, tarih kitabından kıyıları yırtılmış, sararmış bir sayfa gibi gözlerimin önünde duruyor. Pek çok Yunan kenti gibi Hanya da antik bir kentin üzerine kurulmuş. Burada daha önce Kydonia kenti varmış. Yeni ad da bundan dönüştürülerek verilmiş. Kentin modern Yunancadaki yazılışı Khania.

Tepede deklanşöre ne kadar bastığımı fotoğraf makinem, "film bitti" uyarısı yapınca anladım. Önümdeki manzara tam bir Balkan gerçeğini ortaya koyuyordu:

Çok bakımlı görünmeyen tarihi evler... Osmanlı izlerini yansıtan minareler ve medrese havası da veren camiler... Çan kuleleri dün yeni boyanmış gibi duran kiliseler. Hemen arkada da yeşilin her tonundan tonlarca bulunduran tepeler...

Bulunduğum tepedeki rüzgar beni Karadeniz'e, portakal çiçeği kokuları da Ege'ye götürdü. Yani ilk izlenimden değişen bir şey yok.

Eski Hanya'nın sokak aralarında en çok kapı fotoğrafı çektim.

Yer yer Anadolu'daki büyük köy evlerinin kapısını andıran güzel işlemeli kapılar vardı. Girdiğim sokağın 42 numarasına kadar gidip onu da çektim. Haydi dedim, Konya'nın plaka numarasına da bir selam vereyim...

42 numaralı kapı, işlemeli, adeta evin içi gibi özenilmiş hoş bir ahşap yapıydı. Gerçekten de "yapı" denebilecek özellikte, güzellikteydi. Daha kapıya yaklaşırken iki taraftaki çiçek saksıları insanı karşılıyordu. Tepesinde oval bir çıkma vardı. Kapının iki tarafında da alçıdan olsa gerek beyaz bir çıkma göze çarpıyordu. Üç kat çıkmanın köşeleri bir sütun başı işlemesi gibiydi.

Derken bir başka kapı... Baklava dilimli. Zemin mavi, baklavalar kırmızı. Tepesinde küçük bir aydınlatma lambası var. Etrafı duvar boyasından ayrılacak biçimde beyaza boyanmış.

Aaa bir pencere. Perdeleri dantel işlemeli. Küçük bir evi dantele işlemişler. Ev ortasında pencere, pencere ortasında ev...

Dönerken 17 numaraya kadar gelmişim... Bu, uzun zamandır kapımı çalan kimse yok, diyen bir kapı. Tepesinde minik bir sütun başlığı dikkati çekiyor. İki tarafında da yine alçı yükselti var.

Bir yerleşim yerinde evlerin içinin sokaktan başlaması ne güzel. Hanya sokakları bende bu izlenimi yarattı.

Çarşıya doğru yönelirken, tepeden fotoğrafını çektiğim yarım minareli bir caminin önüne geldim. Adı silinmiş. Etraftakiler bilmiyor. "Osmanlı" diyorlar, "efendiii" diyorlar başka bir şey demiyorlar. İçeri girdim, inşaat var. Camiyi onarmaya çalışıyorlar ama, sanki çok başka bir şey için kullanılacak.

Akşam yemeğini anlatmadan geçemeyeceğim. Garsona, "Girit'e özgü bir şeyler yemek istiyorum" dedi. Başını salladı gitti. Akdeniz'in ortası, yabancı bir şey gelecek değil ya. Az sonra kocaman tabaklarda iki çeşit yemek getirdi. Biri denizden çıkan otlardan öteki tarladan toplanan otlardan. Birinin içinde bildiğimiz kırmızı et var. Ötekinin içine de denizden çıkan hayvanların eti var. Yemek kültürü konusunda ayrıntıya giremeyeceğim ama, sofra bende Ege'deki şu sözü çağrıştırdı:

Bahçene bir keçi bir de Giritli girmişse, önce Giritliyi kovala!

Ertesi gün ilk durağım Venizelos'un mezarının bulunduğu Hanya limanına hâkim tepeydi. Önce kıyıda körfeze iki çay içimi selam verip, yola çıktım.

Venizelos'un mezarını nasıl anlatmalı? Hani insan burada bir mezar olduğunu bilmese, seyrek çamlı bir tepede yürüyorum diye düşünse, mezarı adımlayarak yoluna devam edebilir.

Uzunca bir insanın yere uzandığını, iki elini yana açtığını düşünün, işte mezar o kadar bir şey. Yerden yüksekliği de 10-15 santimetre ya var ya yok. Parçalı taşlardan yapılan düz yükseltinin üzerine bir de haç eklenmiş, olmuş bir mezar.

Yaşamı böylesine heyecanlarla, savaşlarla, büyük zaferlerle, ağır yenilgilerle geçmiş bir kişinin böylesine sade mezarı, insanda sanki Venizelos dinleniyormuş da az sonra kalkıp yoluna devam edecekmiş duygusu veriyor. Zira insan, çook uzun kalacağı bir yeri bu kadar da sade yapmaz!

Venizelos, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş ve kuruluş tarihinde de adı geçen bir devlet adamı. 1910-1915, 1917, 1924 ve 1928-30 arasında tam 4 kez başbakanlık yaptı. Girit'in Yunanistan topraklarına katıldığı günlerde başbakandı. Türkiye ile Lozan Anlaşması görüşmelerinde Yunanistan heyetinin başkanlığını Venizelos yapıyordu. Ekim 1930'da Ankara'yı ziyaret etti. Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir dönemin başlamasında rolü oldu.

Şimdi doğduğu topraklarda uyuyor.

Çam kokularını içime çeke çeke Hanya'ya döndüm. Ara sokaklarda sanki mıknatıs var. Denize açık, ferah bir yere gitmek isterken ayaklarım ters yöne gitti. İlk geldiğim gün tanıdığım kapıları hızlı geçtim. Bir arka sokakta kilitli bir demir kapı beni durdurdu. Kapının iki kanadındaki iki paslı halka yan yana getirilmiş, yine pas tutmuş bir kilide geçirilmiş, kapatılmış. Görünüşe bakılırsa yıllardır açılmamış...

Benzer görüntülerle Serez'de de karşılaşmıştım.

Hanya'da 3 gün boyunca onca yer dolaştım, binalara girip çıktım, tepelere çıkıp indim, beni en çok her tarafı pas tutmuş o kapı etkiledi. İçinde sanki asırlardır açılmamış şeyler varmış gibi geldi...

MAKEDONYA

KİMLİK KARTI

Resmi adı: Makedonya Cumhuriyeti.

BM'de kabul edilen adı: Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti.

Nüfusu: İki milyon

Yüzölçümü: 25.713 km^2.

Etnik gruplar: Makedon yüzde 67, Arnavut yüzde 23, Türk yüzde 4, Rum yüzde 2, Sırp 2, Ulah 0.4, Ötekiler 1.6.

Para birimi: Denar. Bir Dolar 45 Denar.

Enflasyon: 1993'de yüzde 233, 1994'de yüzde 54, 1995'de 9.2, 1996'da 4.5.

Kişi başına düşen milli gelir: 1996'da 644 dolar, 2002'de 3500 dolar.

ÜSKÜP: ARADA BİR ŞEY...

Üsküp'e gece yarısını az geçe ulaştım. Yolun son bir saatini koridora çıkıp pencereden dışarıyı izleyerek geçirdim. İnsanın içinde yeni bilinmeyenlere ulaşma heyecanı kaynadıkça karanlık bile seyri doyumsuz güzelliğe dönüşüyor. Dakikalarca karanlığı izleyip Üsküp hayalleri kurdum. Daha önce bir kez, yarım günlüğüne gelmiştim. Tadı değil damağımda, dudağımda kalmıştı.

Yol yaklaştıkça sevincim dilime döküldü:

Bende keyf küp küp...

Az sonra Üsküp...

Trenin sesini dinledikçe raylara da selam vermeden geçmedim:

Üsküp yollarında raylanıyorum...

Koltuğum sert ama yaylanıyorum...

Yolun başında tanıştığım, Yunanlı üniversite öğrencisi Maria'ya eyvallah deyip Üsküp tren istasyonunda indim. Tren Belgrad'a gidiyor. Makedonya üstü Arnavutluk ardından ben de Belgrad yolunda olacağım.

Sırt çantamı sırtlamak üzereyken yedi-sekiz kişilik grup çevremi kuşattı:

- Taksi... Hotel... Çeynç mani...

Güleryüzlü olanını seçip, otel aradığımı söyledim. Adı Saşa.

Beni daha önce taşradan gelen işçilerin kaldığı misafirhane olarak kullanılan, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra otele dönüştürülmüş bir yere götürdü.

Geceliği 20 mark. Odalar kocaman, salon kadar. Abartmasız üç-dört otel odasına bedel. Yatak, odanın ortasında küçük bir minder gibi duruyor. Sağda tahta masa, etrafında dört sandalye. Kapıdan uçtaki pencereye yürüdüm, on adım.

Oda ne kadar genişse o kadar bakımsız. Boyalar dökülüyor.

Üsküp'e inişte, nedense kendimi hiç de yabancı bir yerde hissetmedim. Saşa'nın beni götüreceği otelle ilgili fazla soru sorma gereği duymadım.

Yarın yapmayı tasarladıklarımın hayalini kurmaya fırsat kalmadan uykuya dalmışım.

Yağmurlu bir sabahta otelden ayrılıp Üsküp'ü ortadan birleştiren Vardar Köprüsü'nün başında soluklandım. Karşımda zamana direnen Osmanlı dönemi evleri, camileri, hanları, hamamları...

Türk çarşısından içeri girdim. Tek ya da iki katlı, kiremitli, ahşap pencereli, dükkânların arasından geçip bir börekçide mola verdim. Süt, yanında su böreği...

Kimi dükkânlar yeni açılıyor. Başında örme takke, kısa boylu, boncuk gözlü bir esnafa Türkçe sordum:

- Burada kalabileceğim bir otel var mı?

Önce anlamadı. Karşı dükkândan bir bayan yetişti. O Türkçe konuşuyor. Bizimkinin adı Cemil. Arnavutmuş. Sorumu yenilemeye fırsat kalmadan yoldan geçen bir kişi Türkçe seslendi:

- Arkadaş otel mi arıyorsun?

"Evet" dedim. Kendisinin de kaldığı az ötedeki bir oteli gösterdi. Tamam dedim. Yola koyulduk. Eski Türk evinden bozma bir otel. Yan yana sıralı odaları otelleştirmişler. Ortası boş, kare bina...

Yerleştim. Ankara'nın Kale evlerini anımsadım. Odanın kapısını tam kapatınca kilitlenmiyor. Kilitleyince dil havada kalıyor. Balkon kapısı ise kapanmıyor. Perdeyle sıkıştırmak gerekiyor. Tek balkonlu oda benim.

Bana oteli gösteren genç çıkarken kapıda karşıladı. Tanıştık, adı Feridun. Öyküsü ilginç. "Abi anlatsam yazar mısın" dedi. "Yazarım" dedim. Bütün dişlerini göstererek güldü. Birlikte kahveye gittik. İşleten Türkiye'den gelen bir Türkmüş. Birkaç bardak demli çayı art arda yuvarladım.

Feridun'la yeniden görüşeceğiz. Önceden telefonla tanıştığım Makedonyalı tiyatro sanatçısı Elyasa'yla buluşmak üzere çarşı içindeki başka bir kahveye gittim.

Birkaç basamak merdiven çıkıp içeri girdim.

Görünüm anlatmaya değer...

Herkesin gözü televizyonda. İzlenen kanal TRT-3...

125 kilo güreşçimiz Zekeriya Güçlü, Kübalı rakibi Alekis Rodriguez karşısında. Karşılaşmanın normal süresi doldu, 1-0 Güçlü önde. Uzatmada Güçlü üç puan daha aldı, 4-0.

Güçlü'nün dünya şampiyonu olmasına saniyeler var. Hakem düdüğü çalıyooor, çaldı. Güçlü şampiyon. Kahvede herkes sevinç içinde bağırdı:

- Yaşasın... Yeooo...

Üsküp çarşısında Veli'nin kahvesinde, Güçlü'nün 32. Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'ndaki zaferi böyle kutlandı.

Kahvenin görünen yerinde kocaman Atatürk resmi, çay ocağının arkasında da, Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş ve Trabzonspor'un posterleri var. Boğumlu bardakla kaç çay içtiğimi tam olarak anımsamayınca hesabı orta yolu bularak ödedim.

* * *

Elyasa Üsküp Halklar Tiyatrosu sanatçısı. Tiyatroya âşık. Hangi konuyu açsak bir yerine tiyatroyu sıkıştırıyor. Pek çok kişi gibi son gelişmeler onun da kafasını karıştırmış. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra başlayan sürecin bitmediğini, yakın geleceği öngörmenin olanaksız olduğunu söylüyor. "Yugoslavya'da yaygın bir içki vardı" diyor. "Bardağa biraz şarap biraz soda konur karıştırılır. İçkinin adı `arada bir şey'dir. Ne şarap ne soda. Bu adla film de ya-

pıldı. Yugoslavya o içki gibi arada bir şeydi. Ama yerine konanın ne olduğunu net olarak söylemek de olanaksız."

Balkanlar'da her ulus kendi kimliğini ne pahasına olursa olsun korumak istiyor. Ama, karışık evlilikler de az değil. Bu durum her ülkede var.

Elyasa son dönemde tartışılan kimlik sorununa bir başka boyut getirdi:

"Sırpla Türk, Hıristiyanla Müslüman arasındaki evlilikler az değil. Bu aileler şimdi yeni bir kimlik arayışı içinde. Kendilerine Yugoslavım diyenler de az değil."

Takıldım:

- Onlara belki de hırüslüman dersiniz...

Elyasa'ya göre şaşkınlığın bir nedeni de şu:

"Yugoslavya dağılınca insanlar baktı ki, 40 yıldır yan yana yaşadığı komşularıyla dost değil düşmanlarmış. Bunu Tito mu gizli tuttu? Yoktu da yeni mi çıktı? Yeni nesiller bu sorunun yanıtsızlığının şaşkınlığı içinde..."

Elyasa'yla çarşının kahvelerini, Yahya Kemal'in yerinde yeller esen evinin olduğu yeri, Vardar kıyısını dolaştık.

Akşam da gündüz sözünü ettiği "Torbeş Türklerinden" birinin işlettiği küçücük ama, sıcacık meyhaneye gittik.

* * *

Balkanlar'daki etnik yapı, "karışık salata" gibi. Biri ötekiyle güzel ama, biri ötekinin milim üstünlüğünü kabul etmiyor.

Fransızca'daki karışık salata anlamına gelen "macedoine" sözcüğü Makedonya'dan esinlenerek üretilmiş.

İki milyon nüfuslu ülkede hani koyverseniz iki buçuk milyon çeşit insan çıkacak. Abarttığımı düşünmeyin, bir ulustaki özellikleri ayırıp farklı anlamlar yükleseniz içinden çıkamazsınız.

Makedonya'da bugünlerde yönetim katında ciddi tartışmalara neden olan bir konuyu aktaralım.

Torbeşler...

Sayıları yüz bine yakın. İki milyon nüfuslu ülkede çok ciddi rakam. Türklerin resmi sayısı 77 bin.

Yakın geçmişe kadar onlar, "Makedon" olarak tanımlanıyordu ve herhangi bir tartışma konusu yoktu. Ama şimdi tutturmuşlar, "Biz Türküz" diyorlar.

Ülke yönetimiyle diyalogları şöyle:

- Hayır siz Türk değil, Makedonsunuz. Baksanıza diliniz Makedonca.

"Hayır biz Türküz. Dilimizi zamanla unutmuşuz. Bize anadilimizde eğitim hakkı tanımalısınız."

- Nedir anadiliniz?

"Türkçe..."

- Ama siz Türkçe bilmiyorsunuz?

"Unutmuşuz dedik ya..."

Üsküp'te yaşayan Torbeşler Türkçe konuşanlarla yakın ilişkide olunca dili de öğrenmişler.

Elyasa'yla birlikte, Üsküp Türk Çarşısı'nda 3-4 masalık meyhane işleten Torbeş İslam Kırtovsi'nin akşam konuğu olduk.

İslam, Türkçeyi çok iyi konuşuyor. Argo esprilerine kadar. Belki de önce argoları öğrendi.

Elyasa'nın görüşü şu:

"Torbeşler Balkanlar'a gelen Türk boyları arasındaymış. Zamanla yerlilerden etkilenmişler. Dilleri karışmış. O zaman Türkler bunlara arada kaldılar anlamında `dört-beşler' demeye başlamış. Zamanla dörtbeşler birleşmiş, Torbeşler olmuş..."

İslam elinin tersiyle Elyasa'yı yalanlıyor:

"Hayır, arada marada değil, biz öz Türküz. O kadar..."

Yer meyhane olunca, Makedon içkilerinden tatmamak olmaz. İslam, erik rakısı dolu bardağı kaldırınca hemen dudaklarına götürüyor. Bardak yere boş iniyor. İlk kaldırışta gecikince ikincisinde, "şerefe" diyecek oldum... Ben "ş" demeden bardak bitti...

Üçüncüsünde takıldım:

- Bizde bardağı kaldırınca şerefe, sağlığa falan derler. Sizde ne derler?

İslam, bardağını bir kez daha kaldırdı. Beni beklemeden boşaltıp güldü:

- Biz içerken vakit gaybetmeyiz de...

Bana da masaya uymak düştü. Hiç vakit kaybetmedik...

Konu zaman zaman Osmanlı dönemine, Türklere de geldi. Elyasa'nın anlattığına göre Makedonya'da, "Ahh pusto Tursko" diye bir deyim varmış. Türkçesi şu:

"Ahh Türk dönemi..."

Halk arasında genel kanı, Osmanlı döneminin önemli bir diliminde yöredeki tüm ulusların bir arada sorun çıkarmadan yaşadığı. Osmanlı'nın Balkanlar'da şu politikayı izlediğini söyleyebiliriz:

- Bölgedeki uluslar ne birbirini boğazlayacak kadar düşman ne de ortak hareket edecek kadar dost olmalı...

Müthiş bir denge...

Sohbetimiz sık sık İslam'ın telefonları ve servisleriyle kesildi. Tek başına. Çevredeki üç masayla da ilgilenmek durumunda. Arkamızdaki masada hakemler oturuyormuş. Onları ağırlayan da Üsküp'te tanınmış bir kulübün başkanıymış. İslam, muzip muzip gülümseyerek seslendi:

"Maçı garantiliyor..."

İslam kız arkadaşının gittiği evin telefonunu unutmuş. Arayamıyor. Aramasını bekliyor. Ama telefona çıkarsa öteki kız arkadaşlarından birine yakalanma olasılığı var. Durumu masadaki dördüncü arkadaş Bilgin kurtardı. Bilgin çok sık İstanbul'a gidip geliyormuş. Gidişlerinden birinde tanıştığı kişiler ona üç hilalli MHP bayrağı vermişler. O da Üsküp'te dükkânının vitrinine asmış. Görenler şaşırıyormuş. Sordum:

- Onun parti amblemi olduğunu biliyor musun?

"Hoşuma gitti aldım. Başka bir şey bilmiyorum" karşılığını verdi. Araya yine telefon girdi. Elyasa tiyatro ile devam etti:

"Dağ köyleri hâlâ özelliklerini koruyor. Bir dağ köyüne tiyatro götürdük. Açık havada oynayacağız. Güneş batarken yağmur başladı. Kahrolduk. Kimse gelmez diye düşündük. Oyun saati yaklaştı. Her yer doldu. Sevinçle oyuna başladık. Yağmur arttı, kimse ayrılmadı. Nasıl mutlu olduk, anlatamam."

Üsküp'te kimi çok zengin Türkler düğünlerde Türkiye'den sanatçı getiriyormuş. İslam en son Cengiz Kurdoğlu'yla Kibariye'yi anımsadı.

Konu konuyu açtı...

Gece yarısını çok geçe ayrıldık...

* * *

Hemen uyumayalım, gecenin devamını da Üsküp'ü Evliya Çelebi'den dinleyerek değerlendirelim:

"Burası Yıldırım Bayezid devrinde Gazi Evreaos bey eliyle fethedilmiş ve sonra Yıldırım Bayezid han bu ferahlı yerin su ve havasından hoşlanıp, bazen devlet merkezi Edirne'de bazen bu Üsküp şehrinde kışlayıp etraf ülkelerde bol bol fetihler yapardı. Süleyman Han kaydı üzere Rumeli eyaletinde ayrı bir sancak beyi merkezi olup, nice kere iki tuğlu mirmiranlara sadaka olunmuştur. Beyi 500 asker ile hükümet edip memur olduğu sefere gider ve senede adalet üzere on kese gelir olur. 255 tımar ve zeamet vardır. Cebelileriyle Paşa askeri toplam 5 bin asker olur. Alay beyisi, çeri başısı, yüzbaşısı, şeyhülislamı ve nakibül eşrafı var. Padişah kanunu üzere 500 akçe payesiyle mevleviyettir. Nahiyesi 350 adet köyden ibaret olup mollasına adalet üzere senede 20 kese gelir. Hükümet merkezinde 40-50 parça kazzar vardır. Ayak naibiyle beraber 5 adet naibliktir. Sipah kethüda yeri vardır. Zira ayanda sipahisi pek çoktur. Bir hakimi de Yeniçeri serdarı olup Koca Ağa adındadır. Yeniçerisi ise şehri doldurmuştur.

Diğer bir hakimi de kalenin dizdar ağası olup 300 adet nefere ve hisar erine sahiptir. Bunlar her sene vazifelerini Kartova'daki gümüşhaneden alırlar. Bir hakimi de sikke nazırı olup Kartova'nın di-

ğer gümüş ve demir madenlerini idare edip 70 yük akçeye iltizam eder. Zamanımızda ayrıca emin ve hakim Mahmut Paşa idi. Bir hakimi de haraç ağası olup bu sancaktan 57 bin haraç alır. Diğer bir hakimi cebecibaşıdır ki bu nahiyedeki güherçile madeninden siyah barut çıkartır. Bir hakimi de bacdar olup bütün kervan mallarından vergi alır. Bu şehirde gümrük yoktur. Zira Selanik, Bosna ve Belgrad'da gümrük alınır. Üsküp bu şehirlerin ta ortasında kaldığından burada da gümrük alınsa kervanların hali zor olur.

Üsküp şehrinin yeri ve şekli: Vardar Irmağı'nın sağında ve solunda geniş, yeşil, bostanlı bir yerde olup ırmağın batısında ve kale olduğu yerde binlerce kagir imaretin bulunduğu büyük bir yerdir. 70 adet mahallesi vardır. Rum tarihçileri bu Üsküp'e `mazenderanı rum' derler.

Kalesi: İki katlı sağlam, metin ve güvenli bir hisar olup güzel bir şehirdir ki halkı açık sözlü ve hatırı sayılır kimselerdir. Kapı ve duvarı sakal gibi tıraş edilmiş parlak taş ile yapılmış olup taşlarındaki zerafet ve sanat inceliği hiçbir kalede görülmemiştir. Usta mühendis o duvarın kocaman mermer sütunlarını alçı gibi oyup nakış gibi işlemiştir. Meğer bu işlemeler Atina şehrindeki Eflatun dershanesinde ola ki; şimdi Ebulfeth Camiidir. Bu kale Üsküp şehrinin ortasında beşkaner şeklinde yüksek dayanıklı bir kaledir ki, etrafındaki duvarlar 50 arşın kadar yüksektir. 70 adet burç ile bezenmiştir. Şehir dahi ikibin kadar dükkan ile donanmış olup gayet süslüdür. Kıble tarafına açılan üç kat demir kapıları vardır ki her kapının aralığı bekçilerle doludur.

Kalenin batı tarafından Vardar Irmağı akar. Kaleden kayalar içinde yol vardır ki ırmak kıyısındaki su kulesine gelir. Bir tarafı gayya kuyusu gibi uçurum olduğundan asla hendeği yoktur. Ama kalenin doğu ve kıble tarafı ile kuzeyi kesme kaya ve derin hendektir. Bu tarafta kapı önündeki hendek üzerinde ağaç köprü vardır. Bazı vakit köprüyü makaralarla bekçiler kaldırıp kapı önüne siper ederler. Bu kapının tamirine dair üzerindeki tarih şudur:

'Murat bin Mehmet Han. Sene hamsin ve semanmie. 840'

Kalenin burç ve borusu gayet metin ve sanat işlidir. Hisar içinde yüz kadar nefer evleri, ambarları ve cephanelikleri vardır. Ama iç il olduğundan topları azdır.

Şehrin 10 bin 60 kadar tek ve katlı, kagir, güzel konakları vardır ki, baştan başa kırmızı kiremitle süslü hanedanlardır. Bunlardan Mahmut Paşa Sarayı, Emir Paşa Sarayı, Koca Serdar Sarayı, Sıçanzade sarayı tanınmış ve meşhurdur.

Küçük ve büyük tekke ve mescitleri ile 120 mihrabı vardır. Ama 45'inde Cuma namazı kılınır.

Aşağı şehir içinde Yahya Paşa Camisi (Sultan Beyazıd'ın vezir ve damadıdır) yüksek bir kubbe ile yüksek bir minareye sahiptir ki, minaresi İstanbul'da Ayasofya minaresine benzer. Binanın ustası sanat gösterisi yapıp bu caminin büyük avlusunun ta ortasında çınar ve selvi ağaçları gölgesinde bir havuz yapıp bırakmıştır ki, insanın gözü bu ibret verici sanat önünde kamaşır. Vardar ırmağı köprüsü karşısında Korluzade Camisi var. Kale önünde Koçak Mustafa Paşa Camisinin tarihi 890'dır. Bir de Alaca Cami namıyla meşhur bir cami vardır ki, Gazi İshak bey yaptırmıştır.

9 adet Kuran okutan yeri vardır. Sultan Murat Ham Cami Medresesi, Yahya Paşa Medresesi, İshak Paşa Medresesi, İsa Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi medreselerin meşhurlarıdır. Her caminin yanında bir mektep bulunur.

20 adet tekkesi vardır. Mevlevihane tekkesi yeni yapıldığından güzeldir. Daha önce paşanın konağı idi. Melek Ahmet Paşa'nın emriyle Mevlana tekkesi oldu. Lokman Hekim Tekkesi ve Baba Meddah Tekkesi de meşhurdur. 110 adet akar çeşmesi vardır. 200 adet de sebilhane sayılır.

Hamamları gayet ferahtır. Yahya Paşa'ya yakın kızlar hamamı vardır ki çoğu kadınlar girer. Yol üzerinde olmayıp tenha ve saklı bir yerdedir. Zira kalabalık sokaklarda kadınların hamama girmeleri buralarda son derece suçtur. Boyacılar içinde şengül hamamı, İsa

Bey hamamı havası gayet hoş, duvar yüzü ve kubbesi asla terlemez. Bunlardan başka 1060 kadar da saray hamamı vardır.

7 misafirhanesi var. En meşhuru Yahya Paşa misafirhanesidir. 13 adet bekar odaları vardır. Burada sanatkar bekarlar kalırlar. Çarşısı: 2150 adet dükkandan ibaret kagir bina, kemerler ve kubbeler ile süslü çarşı ve pazarı vardır. Bunlardan bezzazlar, gazzazlar, çadırcılar, huffaflar, boyacılar, takkeciler çarşıları gayet düzgün yapılmış çarşılar olup sokakları temiz kaldırımlıdır. Her dükkanda kavanozlar ve hokkalar içinde sümbül, menekşe, gül, nesrin, reyhan, erguvan ve zambak ile süslü çiçekler bütün tüccar ve müşterilerin dimağlarını kokular. Kadirşinas esnafı vardır. Sıcak günlerde bütün çarşı serin yerleri ile Bağdat'a benzer. Zira çarşıları Bosna, Halep gibi baştan başa kap kemerlerle sağlamlaştırılmıştır. Bir bedestanı vardır ki dil ile anlatılamaz. İki başı demir kapılı kubbeli bir kale gibidir.

Vardar Irmağı üzerinde 14 gözlü köprü vardır ki gözlerden 4'ü harap olduğundan tamir edildi.

Bayezid Veli şairlerinden Haki ve Erzi Çelebi Üsküplü olup kuvvetli şiirlere sahiptir. Koca Hasan-zade de seçkin bir şairdir.

Ermeni, Bulgar, Sırp ve Yahudilerin kiliseleri vardır. Frenk, Macar ve Nemçe'ninki yoktur. Bu Latinler çokça olup onlar da Sırp kilisesinde ayin yaparlar.

Su ve havasının hoşluğu bu şehre mahsus olup halkı zinde yapılı olurlar."

UMUT YOLCULARI

Oteli bulmamda yardımcı olan Feridun'la, Erol'un kahvesinde sohbet ettik. Söz verdiğim gibi dinleyeceğim, öyküsünü yazacağım. Feridun Gaziantepli.

Kahve, çarşının ters yönünde iki yüz metre kadar ötede, ahşap sandalyeli. Yeni temizleniyor. Demlenmiş çayın ilk müşterisi olarak balkonumsu bir çıkıntıya oturduk. Önümüzden geçen kalabalığın nereye gittiğini tahmin etmeye çalışırken Feridun seslendi:

- Bunlar Ermeni mi ney? Arkada kilise var. Oraya gidiyorlar. Arada geçerler...

Birkaç nefes sonra, ikinci çay. Feridun içinde çok gizli bir şey saklıyormuş gibi sordu:

- Abi be... Madem gazetecisin, beni yazar mısın?

Yazarım-yazmam demeye kalmadan ikinci soru geldi:

- Abi be, Tiran'dan sonra deniz mi var? Nehir mi?

Çantamdaki haritayı çıkarıp, "Deniz var" dedim, "Neden sordun?"

"İşte biz oradan İtalya'ya, sonra da Almanya'ya gideceğiz" dedi. Devam etti...

17 gündür Üsküp'te bekliyorlarmış. Onları İstanbul'dan gönderen kişi 5 bin marklarını almış, "Üsküp'e gidin bekleyin. Bir

adamımız sizi oradan Tiran'a götürecek. Sonrası kolay" demiş. O gün bu gündür bekliyorlar.

Feridun'a sordum:

"Tanımadığın adama güvenip yola çıkılır mı?"

Başladı yol öykülerini anlatmaya. İki yıldır 60 bin marka yakın para harcamış. Üç kez sınır kapılarından dönmüş. İlk yolculukta karısı Sıdıka ve kızı Leyla'yla Antep'ten Ankara'ya gelmişler. Avni Bulduk Oteli'nde günlerce vize için beklemişler. Ankara'dan İstanbul'a geçmişler. Kadir Taş şebekesi onları almış, Hayat Oteli'ne yerleştirmiş. "Her gün marktan yiyorduk" diyor, devam ediyor:

"Vize hazır ama, uçakta yer yok dediler. Çaresiz inandık. Orada yekün 17 bin mark harcadık. Derken araya yeni biri girdi. Parmaksız Vakkas diyorlar. Sahiden parmağının biri mi ikisi mi ney yok. Maraşlı dediler. Vize için 500 mark aldı. İşlemler tamamlandı. Otobüse bindik. İlk durak Sofya baanofu..."

Feridun tren istasyonları için hep, istasyonun Almancasının okunuşunu söylüyor. Budapeşte baanof, Zagrep baanof...

Öykünün sonrasını Feridun'un ağzından dinleyelim:

"Sofya'dan taksiyle Macaristan'a geldik. Macar sınırında işimiz uzun sürmedi. Bu işin İstanbul'la bağlantısını ilk kuranlardan biri de Selahattin Şahin. Ama bu adla onu kimse bilmez. Herkes ona Pele diyor. Budapeşte'de Antalyalı bir polis bize çok yardımcı oldu. Ama başaramadık. Türkiye'ye döndük.

Döndük ama, pes etmek yok. İstanbul'da Pele'nin adamlarını bulduk. Bu sefer yanımıza baldızı da aldık. Bizim kayınpeder Almanya'da. Sınıra yakın bir yerlere varırsak, oralardan aldırır diye hesap ettik. Macaristan sınırında bir TIR şoförüyle anlaştık. Şoförün Avusturyalı bir dostu varmış. Kadın bizi beş bin marka Salzburg'a sokmayı garanti etti. Tamam dedik. Oraya vardık mı gerisi kolay.

Kadın bizi aldı. Sınırdan geçirdi. Ama şehrin girişinde yakalandık. Bizi alıp karakola götürdüler. Oradan hapse. 84 gün hapis

yattım. Kayınpeder 44. günde geldi, karımla baldızı Almanya'ya götürdü. Ben kaldım yalnız..."

Sohbetin en derin yerinde Feridun'un arkadaşı geldi. O da Antepli. Nizip ilçesinden, Bilal Habeş Aslan. İlk sorusu şu oldu:

- Bugün ayın kaçı?

"İkisi" dedim. Devam etti:

- Türkiye'de de öyledir...

Kısa tanışma faslından sonra, Feridun öyküsünü bitirmeden o başladı:

"Ben 1990'da başladım. O zaman Avusturya vize istemiyordu. Salzburg'a geldim. 20 gün kaldım. Yüz markımı alan gitti, alan gitti. Tam iki bin 500 mark harcadım. Olmadı döndüm..."

Bilal'in her tümcesinin arasına birkaç nefes sigara giriyor. Ara verdi. Derin nefes alıp devam etti:

- Sağlam bir şebekeci bulamadık...

Bilal kararlı, "bu son" dedi. "Bu kez de Almanya'ya giremezsem, son paramla İstanbul'a dönüp şebekeciyi öldüreceğim."

Bilal'in ara vermesinden yararlanan Feridun öyküsüne devam etti:

"Cezaevinden çıktıktan sonra beni geri göndermek istediler. Bir yolunu bulup oralarda kaldım. Bu Avrupa'nın ortasını karış karış ezberledim. Avrupa'ya tahmin üzeri giderim ama bu tarafı pek bilmiyorum. Aslında büyük bir insan aldatmacası var. Şebekenin aklı fikri para. Ama yola çıktık artık, Almanya'ya varmadan olmaz.

Bizim büyükelçilikler sıkışınca yardımcı oluyor. Hele birinde, Zagreb'deyim. Günlerce büyükelçiliğe gidip geldim. Kapıdaki Hırvat polis, beni önemli biri sandı. Kimi zaman ayağa kalkıp selam veriyordu."

Sevgiliyi içe çeker gibi sigarasına sarılıp sordu:

- Abi bu konsolosluklar bize yardım etmek zorunda değil mi?

Kısa bir boşluk olunca Bilal sözü aldı:

"Sınırı bir geçsek benim işim tamam. Arkadaşım Almanya'da

bir kadın buldu. 70 yaşlarında falanmış. Bizim arkadaşa, `Sizin Türk erkekleri çok iyi olurmuş. Benim evlenebileceğim birini bulsana' demiş. O da beni düşünüp bulurum, demiş. Almanya'ya varsam iş tamam hani..."

Bilal yola çıkarken karısına durumu anlatmış:

"Oraya yerleşmem için Alman'la evlenmem lazım. Bunun için de seninle boşanmış olmalıyız. Ben oradan arayınca hemen avukata gideceksin. Sonra ondan boşanıp seninle yeniden evleneceğiz."

Bilal sohbete derin devam etti:

"Gayemiz Türkiye'ye döviz getirmek. Almanya'ya varınca vereceğimiz ifadede Türkiye'ye zarar vermeyiz hani. Ama çok zor durumda kalırsak..."

Sigara simidine tutunup sözü bağladı:

"O zaman yaparız..."

Söz Türkiye'deki yaşama geldi. Bilal dertli mi dertli:

"Köyde her şey şehir standardı. Ev bir milyar. Oğlan STFA'da. Evermeden ev almak gerekli. Sanatı var. Bir yıl çalışsın. Sonra bir gurbet kızı bulduk mu, tamam demektir..."

Sözü Feridun aldı. Sanki Bilal'i hiç dinlememiş gibiydi:

"Dedim ya yanlış yoldayım. Ama ikiye bölündüm. Buralarda caddenin ortasında kendini as dönüp bakmazlar. İtalya'ya bir varsak, sonrası kolay."

Çay bardakları rakıyı aratmadı. Bilal biraz daha gerilere gidip devam etti:

"Ben iki sefer de Arabistan'a gittim. Kefil, çalıştığını bana vereceksin diyordu. Anlaşamadık. Şikâyet ettim. Bir akşam vakti kapım çalındı. Kefilin oğlu Abdullah..."

Sanki bütün yol boyu yanındaymışım gibi sordu:

- Soyadı neydi o gavatın?

Bilal'i on gün sorgusuz cezaevinde tutmuşlar. Her gün kadıya çıkmak istediğini söylemiş. Sonunda çıkarmışlar. Kadı, Türkmenistanlıymış. Türkçe biliyormuş. Kefili kadıya Bilal'i şikâyet etmiş:

- İşi bırakıp kaçtı...

Kadı sormuş:

- Yemin eder misin?

"Etmem" deyince kadı Bilal'i haklı bulmuş. Cezaevinde on günde Arapçayı sökmüş. Suudi Arabistan'ı terk ederken önce uçak düşünmüş, sonra vazgeçmiş, "karayoluyla gideyim, belki Ürdün'de kalırım."

Olmamış. Arabistan defterini kapatırken bilge havasında ekledi:

- Yahudi Araptan iyidir...

Küçük bir not düşelim. Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde yabancı işçilerin çalışmak için mutlaka yerli bir kefil bulması gerekiyor. Bu kişi adı üzerinde, "Ben bu kişinin ülkemizde çalışmasına kefilim. Bir şey olursa sorumlu benim" diyor. Kefiller getirdikleri işçinin kazancının bir bölümünü alıyor. Bunun dozu bazen artabiliyor. Kefiller genellikle tüccar, asker ya da polis oluyor.

Kefil yabancı işçiye, "artık burada çalışamazsın" dediği an iş bitiyor.

Konu yine onları buraya getiren şebekeye geldi. Feridun Bilal'in düşüncesini farklı biçimde yineledi:

"Dönüp şebekeciyi mi öldürsek? Nasıl olsa devlet bize bakar..."

Arada kahvenin sahibi Erol'la da tanıştık. Üsküplü. İyi Türkçe konuşuyor. Telefonunu verdi, "sıkışırsan ara..."

Feridun ve Bilal'le sohbetimiz aynı günün gecesinde otelde de devam etti. Otelin devamlılarından bir Sırp kadın var. Arkadaş olmuşlar. Bilal bağırınca Türkçe karşılık veriyor:

"Süüle Başkadı."

Feridun oteli beğenmiyor:

"Bizde böyle yerleri ahır olarak kullanırlar."

Buradaki Türkleri sevmişler. Geçen gün Tetova'ya gitmişler. Bir Türk ailenin konuğu olmuşlar. Anlata anlata bitiremiyorlar.

Ama neyi konuşursak konuşalım, söz yine dönüp dolaşıp Avrupa'ya ulaşma özlemine geliyor. Şebekeciler, "üç-dört gün içinde bir kişi gelip sizi buradan alacak Arnavutluk'a götürecek. Oradan İtalya, sonrası kolay" demiş ama, 17. gün, Üsküp'teler. En büyük sorunları Avrupa'nın güney kısmını iyi bilmemeleri.

Bilal'e takıldım:

- Bak Feridun 'Tiran'ın karşısında deniz mi var, nehir mi?' diye soruyor...

Bilal Feridun'a dönüp çıkıştı:

- Salak, boğaz orası...

* * *

Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da geçen yüzyılın sonuna dek Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde kalmış pek çok kent gördüm. "Bu dünyadan Osmanlı geçti" tümcesi en çok hangi şehirde kullanılır, sorusuna karşılık verilecek yerlerin başında Üsküp gelir.

Üsküp'ün iki yakasını birbirine bağlayan Vardar Köprüsü'nden geçip çarşıya girince, hamam sağda, hayatlı evler solda, hanlar karşıda, dolaş dolaş canınız sıkılmaz.

Kimi sokaklar var ki, her geçişte yeni bir özelliği dikkatinizi çekiyor. Şaşırıyorsunuz:

- Daha önceki geçişte bu güzel pencereyi niçin görmedim?

Karşısındaki binanın kapısını görünce anlıyorsunuz ki, ilk geçişte gözünüz orada kalmış.

Murat Paşa Camisi'nin karşısında Bitpazarska caddesinde bir restoran. Adı, Marmaris.

İstanbul, Bursa olanıyla karşılaştım da Marmaris? Pazar günleri kapalıymış ama, kapıdaki genç buyur etti.

Adı Ayhan. İstanbul'dan gelmiş. Değişiklik olsun diye adına Marmaris koymuş. Öğrenci. Hem okuyor hem para kazanıyor.

Üsküp'te Ayhan gibi, "tersine göç" de az değil. 1940'lı 50'li yıllarda Üsküp'te büyükler çocuklarına, "bir keçi yolu bulsanız

Anadolu'ya gidin" dermiş. O dönemde gidenlerden kimileri iş kurmak için geri dönmeye başlamış. İki ay Üsküp-iki ay İstanbul yapan da var.

Üsküp'teki son günümün sabahı... Saat 07.00. Börekçiler ve benzer yerler açık. Börek-ayranla kahvaltı yapıp, kahveye oturdum. Masama bir Türk yaklaştı. Zahit Yenipazar. Kartında, soyadının altında "Koca" yazılı. Nedenini sordum...

Yıllar önce buradan göçmüşler. Üsküp'te kalanlar onları sülale lakaplarıyla tanırmış. Bölgede "Koca" sülalesi diye bilinirlermiş. Kahvaltıda börek yediğimi söyleyince hemen sordu:

- Nerede yedin?

Tarif ettim. Bozuldu:

"Neden ondan yedin? O cavur..."

Arnavutmuş...

Arnavutlarla Türkler arasında da sürtüşme dikkati çekiyor. Camilerde Arnavutça vaaz daha çok veriliyormuş. Arnavutlar, "500 yıl biz sizi dinledik. Şimdi de siz bizi dinleyin" diyormuş...

Vardar nehri kıyısında son turu Yahya Kemal'in "Kaybolan Şehir" şiiriyle attım:

"Üsküp ki Yıldırım Beyazıd Han diyarıdır,
Evlad-ı Fatihan'a onun yadigarıdır.
Firuze kubbelerle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve ruhiyle biz'di o.
Üsküp ki Şar-dağ'ında devamıydı Bursa'nın.
Bir lale bahçesiydi dökülmüş temiz kanın.
Üç şanlı harbin arş'a asılmış silahları
Parlardı yaşlı gözlere bayram sabahları.
Ben girmeden hayatı şafaklandıran çağa,
Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa.
İsa Bey'in fetihte açılmış mezarlığı
Hülyama ahiret gibi nakşetti varlığı.

Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için.
Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan şehir!
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir!
Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,
Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene."

Yahya Kemal iki aralık 1884'te Üsküp'te doğdu. Babası dönemin Üsküp Belediye Başkanı İbrahim Naci Bey'di. Gerek babası gerekse annesi Nakiye Hanım'ın kökeni, Balkanlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasında aktif rol alan ailelerden geliyordu. Veremden ölen annesi Üsküp'te toprağa verildiğinde Yahya Kemal 13 yaşındaydı. Şairin Üsküp dizelerini bu bilgiler ışığında okumak gerekiyor.

Söz Üsküp üzerine şiirlerden açılmışken Robert Kaplan'ın "kentin ozanı" dediği Gane Todorovski'nin "Üsküp'ün Eski Köprüsünde" şiirine de selam vermeden geçmeyelim:

"Vardar'ın dili yok ki...
Yüzyıllardır gece gündüz
Birşeyler taşıyıp duruyor,
Çalımla akıp gidiyor.
Pislikleri, düşleri,
Yok edilmiş adları, uzun yaşamışları,
Köksüz kütükleri, çotukları,
Yazgıları, imparatorlukları, büyüklükleri
Getiriyor, sürüklüyor,
Hepsini öğütüyor;
Kaypakça, alçakça...
Hiç değer vermemecesine!"

BAYRAK İÇİN İKİ ÖLÜ AZ

Balkan coğrafyasının pek çok yerinde Atatürk'ün sadece adına değil, izine de rastlamak olası.

Atatürk'ün 1899'da askeri liseyi bitirdiği Manastır bunların başında geliyor. Tepesi Osmanlıca yazılarla dolu askeri lise bugün müze ve sanat merkezi olarak kullanılıyor.

Makedonya'ya gelip Manastır'a uğramamak olmazdı.

Manastır'ın bugün kullanılan adı Bitola. Ohrid'den Manastır'a bir akşamüstü geçtim. Ohrid-Resne-Manastır yolu, Makedon coğrafyasının zenginliğini en iyi gösteren hatların başında geliyor. Yol yeni ama, tarihi. Romalılar da bu yolu kullanarak Balkanlar'ın içine kadar gitmişler.

Otobüste yanıma oturan kişiyle önce usul usul bakıştık. Türk'e benziyordu ama, birinde Türk sanıp Sırp'la tanışmıştım.

Çantadan Türkçe bir kitap çıkardım. Necati Cumalı'nın Viran Dağlar'ı. Okumuştum ama, yanımda taşıma gereği duyduğum kitaplardan biriydi. Arkadaş kitaba takılıp sordu:

- Türk müsün?

Sohbet koyulaştı. Adı Maksüt. "Ü"yü özellikle vurguladı. "Türkiye'de Maksut derler" dedi.

Maksüt'ün Ohrid'de çayevi var. Adresi çarşıya ve camiye göre

tarif etti. Maksüt'ün kayınvalidesi Resne'de. Orada bir yakınları ölmüş. Mevlidine gidiyor. Konu Gostivar'da ölen iki Türk'e geldi. "Az" dedi, "bayrak için iki kişi ölmüş çok mu? Gerekirse daha çok ölür."

Türklerin de yaşadığı kimi köylerden geçerken, düşüncelerini de anlatıyor:

- Buranın elması çok iyidir.

- Bizim yeğene buradan esaslı bir gelin aldık.

Maksüt Resne'de indi. Fırsatım olursa dönüşte çayevine uğrayacağım. Otobüs uzaklaşırken el sallaştık. Resne'nin eski semtleri iki katlı, Osmanlı dönemini anımsatan binalarla dolu.

Manastır'a kadar defterimdeki Makedonya notlarından aktarmadığımız bölümleri paylaşalım:

Büyük İskender, 2500 yıl önce Balkanlar'dan başlayıp kurduğu imparatorlukla, bugünkü Balkanlar'a yıllarca çözülmeyecek düğüm attığının ayırdında mıydı?

Bugünkü Makedonya'da dört komşusunun da gözü var.

Sırplar, 14. yüzyılda Stefan Dushan'ın tüm bölgeyi topraklarına katmasını örnek gösterip, "Makedonya bizim" diyor.

Yunanlılar, Büyük İskender ve Babası Filip'in M.Ö. dördüncü yüzyılda kurduğu krallığın kendi topraklarında olduğunu vurgulayıp, "Makedonya bizim" diyor.

Bulgarlar, Kral Samuel'in 10. yüzyılda Ardiyatik önlerine kadar gittiğini iddia edip, "Makedonya bizim" diyor.

Arnavutlar, özellikle Arnavutluk sınırına yakın bölgede çok yoğun yaşayan soydaşlarını gösterip, "Makedonya'nın batı kısmı bizim" diyor.

Buna Makedonlar ne yanıt mı veriyor?

Türk, Arnavut, Makedon herkesin ortak yaşadığı Gostivar'da duvarlar, "özlenen" Makedonya'nın haritalarıyla doluydu. Ve haritada gösterilen başkentin adı şuydu:

- Solun...

Makedonlar Selanik'e Solun diyorlar.

Aşırı milliyetçi Makedonlara göre, ilk hedefin ulusal meclisi Selanik'te toplamak olması gerekli...

Gostivar 8 Temmuz 1997'de Türkiye'nin de gündemine girmişti. O gün Makedon bayrağının yanına Türk ve Arnavut bayrağının da asılması sırasında olaylar meydana gelmiş, resmi açıklamalara göre iki Türk ölmüştü.

Başbakan Crvenkovski'nin Gostivar'a gidişte polislerle iki eli havada el çarpıştırması Türkler ve Arnavutlar arasında tedirginliğe neden olmuştu.

Lord Kinross Makedonya için şu tanımlamayı yapıyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir izdüşümü."

John Reed'in de bu yüzyılın başında Makedonya'ya bakışı şöyleydi:

"Avrupa'da son 50 yılda çıkan bütün savaşların kaynağı Makedonya sorunu olmuştur. Bu sorun çözülmeden ne Balkanlar'da ne yakın çevresinde barış olur. Makedonya düşleyebileceğimiz en korkunç soyların bir araya geldiği yerdir. Türkler, Arnavutlar, Romenler, Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar yan yana, ancak birbirine karışmadan yaşamaktadır."

Makedonya'nın aynı zamanda yeryüzünün bilinen ilk köle ayaklanması olarak kabul edilen "Spartaküs ayaklanmasının" yaşandığı yer olduğunu da anımsatalım.

Manastır'a güneş batmadan ulaştım. Kentin ilk evleri görününce aldı beni bir heyecan... Sanki, çok sevdiğim ama, yıllardır uğramadığım, onlarca arkadaşımın olduğu bir kente geliyorum.

Otobüsten son durakta indim. Taksi durağında, Atatürk müzesini sordum. Biri tamam dedi. Atladım. Taksi şoförü Türk olduğumu öğrenince, "çok" dedi. Bildiği tek Türkçe sözcük. Ne görse, "çok" diyor. Kızları gösterdi, gülümseyip seslendi:

- Çook...

İki katlı güzel evlerin arasından geçip merkezinde iki caminin

olduğu genişçe alana geldik. Taksici burası dedi. İlk camiye girdim. Giriş bölümü resim sergi salonu olarak kullanılıyor. Müzeyi sordum. Sadece yayalara açık geniş caddeyi gösterdiler.

Maraşala Tito Caddesi... Koşar adım ulaştım. Birden bambaşka bir dünyaya geldim. İki tarafı tarihi evlerde süslü, nefis bir cadde. Masaları dışarıda kafeler. İki yanıma baka baka yürürken bir kırtasiyeciye sordum. Onun yanındaki 55-60 yaşlarındaki bir kişi, "ben götüreyim" dedi. Yürürken tanıştık:

- Sani, Tursiya (Türkçe) Sami ama ben Sani...

Çat pat anlaşmaya çalışırken, yandaki kafelerden bir ses:

- Muustafa...

Aman Tanrım... Ankara'da tanıştığım Makedon ressam Mustafa Asım. Nasıl şaşırdım. Kucaklaştık. Sani, "Tamam" deyip gitti. Mustafa Asım yanındaki arkadaşını tanıştırdı:

- Maryan Malbasiç.

Hava kararmak üzere olduğu için hemen derdimi anlattım. Maryan, "Kapalı olabilir ama, oradaki görevli arkadaşımdır" dedi. Birlikte yürürken Maryan'la sohbetleri, birbirine takılmaları derin bir dostluğun işaretiydi. Sordum, çocukluktan beri arkadaşlarmış. Mustafa, Maryan'ın soyadının anlamını anlatıp güldü:

"Malbasiç işte... Mal bol demek..."

Mustafa yol boyu bir şeyler anlatıyor, çevredeki yapıların anlamından öneminden dem vuruyor ama, bende dem tutacak hal yok. Bir an önce okula ulaşmak istiyorum.

Yolun sonunda okula ulaştık. Kapalı... Hemen Maryan devreye girdi. İçeriden genç biri çıktı. El sıkışıp ayaküstü konuştular, kapılar açıldı.

ATATÜRK MAKEDON MU ARNAVUT MU?

"Maraşala Tito" Caddesi'nin ucundaki müzenin bahçesinde yan yatmış ama, canlı görünen Osmanlı eserleri dikkati çekiyor. Müzenin içinde Atatürk için özel bir köşe açmışlar. Bir odayı ayırmışlar. Tam karşıda büstü, duvarlarda da altında anlamı ve önemi yazılı fotoğraflar var. Atatürk'e ilişkin kitaplardan oluşturulmuş köşe fakir görünüyordu. Bunu müze yöneticisi de kabul etti. Bir sitem iletti:

"Burayı ziyaret eden Türkler mutlaka yardımcı olacaklarını, dönüşte yeni eserler göndereceklerini söylüyorlar. Söz veriyorlar. Ama bir şey gelmiyor."

Ben de çaresiz, söz vermiyorum ama, yardımcı olmaya çalışacağım, dedim.

Odanın hemen dışında ziyaretçiler için özel defter açılmış. Türkiye'den gelenler burayı ziyaret ettiklerinde duygularını yazmışlar. Ben de bir şeyler yazmadan önce defteri karıştırdım. Çoğunluk asker. Arada 1997'de Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in adı dikkatimi çekti.

Müzenin önemli bir bölümü de sergi salonu olarak kullanılıyor. Ziyaret ettiğim dönemde uluslararası karikatür sergisi vardı. Türkiye'den de üç sanatçının eseri yer alıyordu.

Dönüş yolunda sohbete devam ettik.

Burada pek çok Makedon "samimi" olarak şuna inanıyormuş:

"Atatürk Makedondur."

Kimi Arnavutlar da buna karşı çıkıyormuş:

"Atatürk Arnavuttur..."

Maryan, Tito caddesi üzerindeki evlerin tarihi anlamlarını dura dura anlattı. Bir tanesi Atatürk'le ilgili. Atatürk burada askeri liseyi okurken, caddenin ortasına düşen evlerden birindeki genç kıza âşık olmuş. Anlatılan o ki, genç kız Atatürk geçerken beyaz mendil atmış. Bu, "seni seviyorum" demekmiş.

Yürüyerek caddenin öteki başına geldik. Artık otobüse yetişmek gibi bir kaygım yok. Maryan'ın cipiyle Ohrid'e gideceğiz. Benim yolu sorduğum camide Mustafa Asım'ın da aralarında bulunduğu karma resim sergisi varmış. Son günüymüş. Oraya geldik. Caminin içi küçük küçük duvar resimleriyle süslü. Çoğu göllü, kuşlu doğa resimleri.

Ohrid için yola çıkış geceyi buldu. Çevreyi göremiyorduk ama, çok güzel sohbet ettik. Bize, geçen yıl birkaç ay İstanbul'da kalmış Aneta Matovka adlı bir Makedon genç kız da eşlik etti. Üçü iyi anlaşırmış. Şakalaşmalarından da belli oluyordu.

Aneta az da olsa Türkçe biliyor. İstanbul'da evinde kaldığı kişi, anneannelerinin Türk komşusuymuş. Onlar İstanbul'a göçünce dostluğu kaybetmemişler. Çocuklar, torunlar da gidip geliyormuş. Şimdi Türk komşu 80 yaşın üzerindeymiş. Aneta yeni yeni Türkçe öğrenirken 80'lik komşu hapşırınca, "çok yaşa" diyeceğine, "çok yaşlısın" demiş. Buna benzer gaflarını kahkahalarla anlatıyor.

Bir başka Makedon genç kız da bakkala gitmiş. "İki ekmek istiyorum" diyeceğine, "iki erkek istiyorum" demiş...

Yol boyu sohbet ettik. Maryan'ın annesi Sırp, babası Makedon. 1990'lı yıllara kadar bu ayrımın sosyal yaşantılarına olumsuz etkisi olmamış. Sırpça daha yaygın olduğu için bu dille eğitim almış, kitaplar edinmiş.

Evliya Çelebi'yi Sırpça çevirisinden okumuş. "Çelebi" dedi, "Balkanlar'da iki yerleşim yerinden şehir diye söz eder, biri Sarajevo öteki Bitola."

Maryan'a göre, Balkanlar'daki tarih zenginliği aynı zamanda sorun "zenginliği"...

Balkanlar'daki politikacıların tümünü ayrımsız aptal buluyor. Mustafa ise, "biz ancak birbirimizin çocuklarını öldürürsek düşman oluruz. Balkanlar'da bu provokasyon yapıldı" diyor.

Bir nefeste Ohrid'e geldik. Taş döşeli, sadece yayalara açık çarşıda birlikte tur attık. Kahve içimi sohbetten sonra onlar Manastır'a ben göl kıyısına...

Ohrid Gölü ve hemen kıyısında kurulu Ohrid şehri, sadece Makedonya değil tüm Balkanlar açısından önem taşıyor.

Kiril alfabesi adını Aziz Kyrillos'tan alıyor. Aziz Kyrillos ile kardeşi Methodis Tuna Slavlarını Hıristiyanlaştırma yolunda Yunan harflerinden esinlenerek Slav alfabesini geliştirdi. Ohridliler bu iki din bilgininin yaşamlarının önemli diliminin kendi bölgelerinde geçtiğini, Kiril alfabesinin ilk burada kullanıldığını söyleyip övünüyorlar.

Ohrid Gölü'ne bakıp mırıldanmadan edemedim:

"Burada insan bir alfabe değil, kaç alfabe yaratır..."

Ufukta gölle gökyüzü birleşiyor. Bu öyle bir birleşme ki, göl gökyüzünü, gökyüzü gölü anımsatıyor...

Ördekler gölün üzerinde o kadar rahat, güzel, kendinden emin yüzüyordu ki... Hani insan evinin salonundan bir başka odasına salına salına geçer ya, öylesine doğal.

Ohrid'i tanıtan kitapçıklar birbirinden güzel resimlerle dolu. Gölün gece-gündüz görüntüleri, yeşillikler, kiliseler...

Birkaç kitapçık aldım, Ohrid şu tümcelerle tanıtılıyor:

- Balkanlar'ın en eski kentlerinden biri.
- Balkanlar'ın kalbi.
- Doğa müzesi.

- Avrupa'nın ve dünyanın bitki hazinesi.
- UNESCO'nun koruma altına aldığı kültür varlığı.

Gözlemlerin, turistik bilgilerin üzerine bir de Evliya Çelebi sosu ekleyelim. Seyahatnaıne'nin birden fazla yerinde Ohrid geçiyor. Demek ki Çelebi, yolunu sık sık buradan geçirmiş:

"Ohri gölünün yapısı ve şekli: Gölün çevre uzunluğu 15 mildir. Uzunluğuna üçgen şeklindedir. Tam 24 saatte devrolunur. Tatlı sulu şirin bir göldür. Bir kere Tırhalalı Faik Paşanın satırbaşısı bahse girerek gölün etrafını dolaşmıştır. Ama o gün gelemeyip gün battıktan sonra güçlükle gelebilmiştir.

Gölün etrafında 4 adet kalesi vardır. Biri bu Usturka kalesidir. Biri Nevgradas kalesidir. Hepsinin büyüğü göl kenarında göğe baş çekmiş, kaya üzerinde yapılmış olan Ohri kalesidir. Gölün kuzey tarafında yapılmıştır. Ama gölün çevresi mamur, şenlikli çiftlikler ile donanmıştır. Bu Ohri gölünde yetişen çeşitli balıklar başka hiçbir diyarın göllerinde olmaz. Özellikle burada olan yılan balığının misk ve amber gibi güzel kokusu vardır. Gayet semiz olur. Taze iken defne yaprağı ile kebab edip yiyenin gücü ve kuvveti artar. O kadar besleyicidir.

Ehil ile acemi pehlivan güreş etse ehlini beş kere, altı kere yenip, altına alıp galip gelir. Ağrı hastalığı olan biri yese ve balığın başını tuzlayıp kendi başı üzerinde götürse Allahın emri ile ağrı hastalığından kurtulur. Ayrıca uştok balığı, sarya balığı, sazan balığı ve ala balığı da lezzetli balıklardır.

Bunlardan başka binlerce çeşit balıklar da yetişir. Ama bu sayılan 5 adet balıkta asla balık kokusu yoktur.

Bir hikmet: Bu gölün içine büyük ırmaklar dökülmez. Yine böyle iken yaz ve kışta bu gölün ayağı Ceyhun ırmağı gibi batı tarafına doğru akar."

* * *

Bu kadar Ohrid yeter. Kentte 30 bine yakın turistik yatak var. Göl kıyısında kendimi yanıma almış dolaşırken temiz giyimli, bi-

sikletli bir kişi geldi. Gece kalacak yer isteyip istemediğimi sordu. O kadar içtendi ki, "istiyorum" dedim. Hemen ceketinin iç cebinden fotoğraflar çıkardı. Evinin birinci katında üç odayı "pansiyon" olarak işletiyormuş. Önünde çiçekler...

Birlikte eve gittik. Hemen karşısında minaresi yıkık bir cami var. Ön tarafı gerçekten de çiçeklerle süslü... Tertemiz bir evdi...

Makedonya'dan Tiran'a, oradan dönüp Belgrad'a gidişte hep Ohrid'den geçtim. Belgrad'a geçişte otobüs yolculuğu renkliydi. Hemen önümde iki çingene kadın oturuyordu. Sadece benim değil tüm otobüsün duyacağı şekilde ve Türkçe konuşuyorlardı.

Genç olanı dertli. Komşu kadının bir çocuğu olmuş. Çocuk kendi kocasına çok ama çok benziyormuş...

Elini kaldıra indire söyleniyor:

"Te be yanaklar, burun aynı..."

Yolu Yugoslavya bölümüne bırakalım...

İLERLEME İLKOKULU'NDA

Makedonya'ya 1997'den sonra birkaç kez daha gittim. Kiminde sevinç dolu öğrenci çığlıkları arasında bir ilkokulu, kiminde acı dolu, kökü havada ağaçlar gibi rüzgârın önünde sürüklenen insanlarla dolu göç insanlarını gözlemledim. Bunları da yine o günlerin kendi içindeki sıcaklığıyla Cumhuriyet'teki köşemden aktaralım...

4 Ekim 1998'deki "İlerleme İlkokulu'nda" başlıklı gezi notları:

Üsküp'te Dükkânlı semtinin komşusu Gazibaba semtindeyiz. Rufai tekkesinin önünden geçip Tefeyyüz (ilerleme) İlkokulu'na geldik...

İlkokul diyorlar ama, 8 yıl. Burada 50 yıldır temel eğitim 8 yıl. Üsküp'teki Türklerin eğitim gördüğü okulda 1300 öğrenci 132 öğretmen var. Öğretmenlerin ortak özelliği hemen tümünün ilkokulu burada bitirmiş olması...

Ana kapıdan içeri girdik. Tam karşıda Latin harfleriyle şu yazılı:

"Size tek bir öğüdüm var, çalışkan olun. Atatürk."

Burada Türkiye'den gelenlerle karşılaşan Makedonlar konu Atatürk olunca şu tanımı kullanıyor:

"Sizin Makedon!"

Girişteki büyük salonun solundaki duvar resimle kaplı. Nas-

reddin Hoca köy yolunda... Kocaman kavuğu, yanında renkli semerli eşeği...

Aklıma ilk, geçen Ağustos'ta fotoğraflarını çekip uzun uzun seyrine baktığım Buhara'daki Nasreddin Hoca heykeli geldi. Nasreddin Hoca kültürü burada da yaygın. Makedonlar Nasreddin Hoca'nın karşısına Kurnaz Peyo 'yu çıkarmışlar. İkisini atıştıran fıkralar var. Makedonlar Peyo'yu akıllı gösterip anlatıyorlar, Türkler Nasreddin Hoca'yı.

Duvar resminin yan karşısındaki vitrinde okuma kitapları sıralı. Dikkatimi çeken kitap ve yazar adları: Nâzım Hikmet, Süreyya Yusuf, Ezop Masalları, Ali Bozacı...

Kitapların önünde okulun folklor ekibindeki öğrencilerle sohbet ettim. Önce, "oynadığınız oyunlar" soruma verdikleri yanıt:

"Aad, payduşka, zeybek, tırnagora."

Sonra tanıştık:

Arzu, Leyla, Dilek, Eliz, Sevgi, Sezgin, Semra, Nazife, Halime, İnci... İnci ile Arzu cin gibi. Genel sorulara ilk onlardan yanıt geliyor.

Türkiye ile ilgili o kadar güzel şeyler söylediler ki nasıl anlatsam... Her biri, birkaç kez Türkiye'ye gelmiş. Vize sorunu da olmadığı için İstanbul adeta iç hatlar. Üsküp-İstanbul otobüs seferi günde ortalama 10.

İnci'ye göre yeryüzünde cennet varsa orası Türkiye...

Semra, İstanbul, İzmir, Bursa'yı görmüş. "Müthiş şehirler" diyor, "Ben Türkiye'de okumak istiyorum."

Nazife İzmir için iki ellerini yanaklarına götürüp, "böyle bir şey olamaz" diyor.

Arzu'nun arada bir atılıp söylediklerinden:

"İstanbul... Bütün hayat orada kalmak isterdim."

"Ankara'da teyzemin arkadaşında kaldık, Melahat... Yusuf Hamza'nın kızı."

"Kaç tane arkadaşım oldu... Kübra, Tuğba, Ayşe, Aysun. Çoğuyla mektuplaşıyorum."

"Bir de Türkiye'de deniz çok, deniz."

Dört yanı karayla çevrili ülke insanları için denizin elbette ayrı önemi var...

Hemen tümü üniversiteyi, Türkiye'de okumak istediğini söyleyince sordum:

"Türkiye'de eğitimin iyi olduğunu nereden biliyorsunuz?"

Öyle bir karşı çıkışları vardı ki:

"Türkiye bu... Ne demek eğitim iyi mi kötü mü!"

Nagehan Abbas okulu ziyaretimiz sırasında bir şiir okudu. Sohbetimizde şiirin en sevdiği bölümünü bir kez daha okudu:

"Seni hiç görmedim Atatürk'üm / Sesini duymadım yakından / Ama öylesine bizim olmuşsun / Öylesine dolmuşsun ki içimize / Her iyi şeye / Her güzel şeye / Atatürk diyesim geliyor."

Öğrencilerle vedalaşıp, Üsküp turuna çıktık.

Birlik gazetesinde çalışan meslektaşımız Nasır İbris okul sonrası Üsküp'te tur atarken çevreyi tanıtıyor:

"Bu en büyük meydan, Üsküp'ün Taksim'i."

"Bu Televizya, Üsküp'ün TRT'si."

Yılda birkaç kez İstanbul yapan İbris'in referansı Türkiye'deki yerler, kurumlar...

Üsküp'te sonbahar, yazdan sonra gelen mevsim değil, yapraklara bakılırsa sanki ilkbaharın ardı sonbahar. Yeşil solmadan sarıya dönüyor. Sarı-yeşil dallarda iki renk de diri...

Gece yarısına Üsküp çarşısında Kapan Han'ın ikinci katındaki balkonda girdim. Yerdeki su birikintilerinde uyumlu desenler çizen yağmuru dinlerken aklım İlerleme İlkokulu'nun öğrencilerindeydi.

Türkiye onların hayalleri kadar güzel mi? Bizim gündemimiz kadar berbat mı?

Kafamdan geçenleri yağmura tuttum ıslanmadı, masaya serdim kurumadı...

Ama şu gerçek ki, bu ülke bugünkü gündemi hak etmiyor...

* * *

12 Nisan 1999'da Tiran ve Üsküp'ten "Göç, Söktüğü Kökü Yakıyor" başlıklı yazı:

Kosova sancısını içinde hisseden iki ülkedeyiz. Arnavutluk ve Makedonya, televizyon ekranlarına yansıyandan öte, bugünün acısından çok, geleceğin kaygısını taşıyor.

Tiran'da Dinamospor tesislerinde kurulan sığınmacı kampındayız. Bizi çamur karşıladı. Balçıkta bat, çık...

Spor tesislerinin her tarafı kampa elverişli hale getirilmeye çalışılmış. Araçla gelenler bahçeye kurulmuş. Minibüsü, kamyoneti olanlar, onlarca dönüm arazinin ortasına oturtulmuş villada gibi.

Çadır bulabilenler, onların hemen arkasından gelen şanslı kişiler. Kuru bir karton sahibi olmak ipek halıya eşdeğer, desek abartma sayılmaz. Çocuklar olup bitenden habersiz, her şeyden zevk alıyorlar. Orta yaşın üzerindekilerin gözyaşları kurumuş.

Spor salonunun içi ise kocaman bir koğuş haline getirilmiş. Her aile bir yatağın üzerinde oturuyor. Her yatak aynı zamanda oturma odası, yemek salonu, balkon... Kirli çamaşırları asmak için demir çubuklar yerleştirilmiş. Dışarısı yağmur. Birkaç kare fotoğraf çekeyim, dedim; deklanşöre basarken içim titredi.

Sanki bütün olup bitenlerin suçlusu benim...

Kampta bir gençle tanıştım; 16-17'sinde. Adı Muhammed. Hal hatır sormaya kalmadan Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) üyesi olduğunu söyledi. Türkçeyi kesik kesik, ama anlaşılır konuşuyor. Cüzdanından küçük bir kâğıt çıkardı. UÇK vermiş. "UÇK'nin elemanı olduğuma dairdir" diyor. Az sonra babası geldi, Veli.

6 nüfus yola çıkmışlar, giysilerini 13. günde çıkarabilmiş. Kafasında bir an önce dönmek var, ama nasıl olacak, o da bilmiyor. İki-üç tümcede bir "İnşallah" diyor. Oğlu Muhammed'in UÇK'ye yazıldığını yineleyip ekliyor:

Biraz keyifsizdi, iyileşince gidecek. Artık UÇK'de ne vazife verirlerse... Sonu ne olur bilmiyoruz."

Veli Bey'e göre artık Sırpla bir arada yaşanmaz. O devir geçti. Ayrılırken Türkiye'den gelen heyetin korumasını üstlenen Türk askerlerini gördüler. Veli Bey aynen şöyle sordu:

"Bunlar Mehmetçik mi oluyor?"

Sonraki durağımız, Arnavutluk'un 3. büyük kenti Elbasan yakınlarında Kızılay'ın kurduğu kamptı. 5 bin kişiyi barındıracak kampın misafirleri henüz gelmemiş. Ama anlatıldığına göre yakındaki köyün kimi sakinleri "buraya bizi de alın" demişler!

Arnavut Cumhurbaşkanı Recep Meydani, gazetecilere bilgi verirken temel hedeflerini açıkladı:

"Kardeşlerimizin bir an önce yurtlarına dönmeleri."

Yani Meydani, "ne kadar Arnavut varsa gelsin, kucaklarız. Kapımız açık, nüfusumuz bilmem kaç milyon olur" havasında değil!

Erdal İnönü 'ye "meslektaşım" diyen fizik profesörü Meydani, "kardeşlerimiz yurtlarına dönecek" sözünü birkaç kez yineledi. Bu yüzden Arnavutluk, Kosova'dan gelen kardeşlerinin ülke topraklarındaki akrabalarının yakınlarının yanına yerleşmelerini değil, dönmeye hazır olarak toplu halde bulunmalarını istiyor. Tiran'dan ayrılırken havaalanı askeri uçaklar ve yardım malzemesi taşıyan kargo uçaklarıyla doluydu.

Makedonya'daki durum ise daha karışık... Bütün yaşananların kavşak noktası. Bu yüzden ne yapsa bir eksik. Ne yapmasa çok fazla!

Makedon'un, Arnavut'un, Türk'ün, Sırp'ın, Romen'in bir arada yaşadığı Makedonya'nın bütün dengelerinde bir gevşeme dikkati çekiyor. Hükümet dengeleri sarsılmış...

İç barış dengeleri sarsılmış.

Uluslararası ilişkilerde güçlükle kurduğu dengeler sarsılmış.

Yeni dünya düzeni ikliminde kurulan Makedonya, şimdi yağmurunda ıslanıyor.

ARNAVUTLUK

KİMLİK KARTI

Nüfus: 3 milyon 400 bin.

Yüzölçümü: 28 bin 748 km^2.

Dinler: Müslüman yüzde 70, Ortodoks yüzde 20, Katolik yüzde 10.

Etnik yapı: Yüzde 97.8 Arnavut, yüzde 2 Yunan, yüzde 0.2 Makedon.

Para birimi: Lek. Bir dolar 100 Lek.

Kişi başına düşen milli gelir: 1996'da 650 dolar, 2002'de 1500 dolar.

KARTALLAR ÜLKESİ

Üsküp'ten Tiran'a yolculuk bir Balkan klasiğiydi. Tiran'a doğrudan otobüs yok. Önce Tetova'ya, oradan Tiran'a. Üsküp'ten ayrılırken kent sıcak uğurladı. İki katlı evler, yeşil bahçeler... Hele bir cami vardı ki; nasıl görülesi. Dış cephesi renkli desenlerle donatılmış. Akla ilk sanatı getiriyor. İster istemez ülkemizdeki, cami yapımını ticaret haline getirenler; bodrumu dükkan, zemini cami, üstü özel amaçlı eğitim yeri, görünümü göze hoş gelmeyen binalar aklıma geldi.

Yol boyu güzeldi ama, bu güzellikleri izlemek o kadar kolay değildi. Otobüsün yan camlarının çoğu çatlamış, buzlaşmış. Bir bölümü de küfe benzer kirli kahverengi bir hal almış.

Yer numaraları koltukların arkasına yağlı boyayla, düzensiz biçimde yazılmış. Ön camın üzerinde iki tane AB bayrağı var. Yanında da kocaman "Japon" yazısı...

Şoförün tavrı tanıdık. Hemen arkasındaki koltukta oturan iki genç kızla sohbet ediyor. Kızlara emanet gidiyoruz.

Yol boyu, biçilmiş ekinlerden kalan sarı anızlar, dalları toprağa selama durmuş meyve ağaçları ve insan boyu tütünlerle doluydu.

Bir saat sonra Tetova'ya ulaştım. Buradan Tiran otobüsüne taşındım. Bu otobüs öncekinden hallice...

Ohrid Gölü'nü geçip, göle yardım ve yataklık eden dik yamaçları tırmandıktan sonra tam tepede Arnavutluk sınırı başlıyor.

Sınırdan giriş nasıl bir ülkenin başladığını anlatmaya yetiyor.

Sınır kapılarında vergisiz alışverişin yapıldığı dükkânlar olur. Burada da var. Ama dükkân şeklinde değil de, çanta şeklinde.

Çantasına Arnavutluk'ta üretilen konyaktan, Türkiye'den getirilen bisküviye kadar sekiz-on çeşit ürün koyan soluğu sınırda almış.

Makedonya-Arnavut gümrüğünü iki saatte geçtik. Sınırda, uluslararası korumalar da var. Birinin omuzunda Türk bayrağını görünce heyecanlandım. Hemen aşağı inip sordum. BM çerçevesinde Türkiye'den Arnavutluk'a giden polislerdenmiş.

Otobüsteki görevli pasaportlarımızı damgalatıp getirdikten sonra isim okuyarak tek tek dağıttı. Adların hemen tümü tanıdıktı:

- Remziye, Nafiz, Salih, Şaban, Mecit, Mehmet Ali...

Arnavut adlarının çoğu bizimkilere benziyor. Benim adım da aralarına karışıp gitti.

Sınırla Tiran arası 115 kilometre. Bu yolu tam dört buçuk saatte aldık. Yol boyu kıvrımlara en çok şu ad yakışır:

- Yılan çatlatan...

Kimi bölümler vardı ki, bir yılan bile böylesine iç içe kıvrımlar çizemez. Köylerden geçerken en çok eşekler dikkati çekiyordu. Kiminin semeri iki kişilikti. Durup yolcu alıp-indirdiğimiz ilk yerleşim yerinin adı Prenyas'tı. Evlerin balkonunda çanak antenler göze çarpıyor. Durağın yanındaki küçük büfenin vitrininde votka ve rakı şişeleri var. Kent çıkışındaki birkaç fabrika harabe halinde. İç savaşın ardından üretim durmuş.

Dağları aşıp uzunca bir vadinin ortasına kurulu Elbasan şehrine geldik. Hemen yanında dev bir demir-çelik fabrikası var. Bugün kapasitesinin çok altında çalışıyor. Çinliler inşa etmiş.

Dev fabrika karşı dağın tepesinden bakınca uyuşup yere uzanmış kocaman bir hayvanı andırıyor.

Yine dağlar. Bu ülkeye Arnavutluk değil, Dağnavutluk demek

gerek. Zaten Arnavutluk adı bu ülkenin dilinde, "Kartallar ülkesi" anlamına geliyor.

Yol boyunca beş kez polis kontrolünden geçtik. Bu yılın başında patlak veren banker olayından beri ülkede gece şehirlerarası yolculuk yasak. Otobüslerin yola çıkmasına izin verilmiyor. Gündüz de sürekli kontrol var.

Banker olaylarının ardından ordu depolarından alınan 700 bini aşkın silahtan ancak yüz bini toplanabilmiş. Kalanı hâlâ bankerden parasını almaya inat etmiş yurttaşların elinde, evinde, köyünde, toprağının altında...

Yol uzun sürdü ama, zaman kaybı değildi. Pek çok kişiyle tanıştım. Üçüyle de uzun uzun sohbet ettim.

İskender Latifi, Cemil ve Gazmend...

İskender Latifi Yugoslavya'da, Priştine'de oturuyor. Gazeteci. Arnavutların haklarının yendiğine inanıyor. Sırpları ve Yunanlıları, Arnavutlara karşı acımasız olmakla suçluyor. Ona göre Makedonya ve Yugoslavya toprakları içinde üç milyona yakın Arnavut var. İki milyon da Türkiye'de var.

İskender adına Yunanlılar karşı çıkıyormuş. Geçenlerde Yunanistan'a gitmiş. Sınırdaki polis, "Bir Arnavut'ta İskender adı mı olur" diye çıkışmış.

İskender, harita üzerinden bugün Arnavutluk'un elinde olmayan Yugoslavya ve Makedonya sınırları içindeki Arnavut topraklarını özenle çizip ekledi:

- Dünya Bosna'ya bakıyor ama, buralardaki ihlallere kulak asan yok...

Cemil bey, 50 yaşlarında işadamı. Durup durup, "Türkiye-Arnavutluk beraber olmalıyız. Balkanlar'a birlikte girmeliyiz. Türkiye neden pasif davranıyor" diye soruyor.

Cemil bey, Türkiye'nin Balkanlar'da çok daha aktif olması gerektiğini birkaç kez yineledi...

Gazmend üniversite öğrencisi. Ona göre, Arnavutlar kişiliklerini korusun da nerede olursa olsun.

Akşamüzeri Tiran'a vardığımda kentin beni karşılamamasına bozuldum. Bunca yolculuktan sonra insan 400 bin nüfuslu Tiran'ı ayakta düşünüyor.

Yola çıkmadan önce şunu duymuştum:

"İskender Bey alanını bul, oradan her yere gidersin."

Öyle yaptım.

"Arnavutluk'ta eylemler" deyince televizyon ekranlarına en çok yansıyan İskender Bey Alanı çok etkileyici. Tarih Müzesi'nin tepesindeki dev duvar resmi ülkenin tarihini de anlatıyor.

"Rasgele bulduğum otele yerleştikten sonra ilk işim büyükelçiliğimize uğramak. Türkiye Büyükelçiliği İskender Bey Alanı'na birkaç yüz metre uzaklıkta.

* * *

Arnavutluk'ta da öteki Balkan ülkelerinde olduğu gibi pek çok yurttaşla konuştum ama, ülkenin üst düzey yöneticileriyle de görüştüm.

Yeni yönetim 1997 temmuzunda şekillendi. Genel seçimler 6 Temmuz'da yapıldı. Banker olaylarına dek cezaevinde bulunan ve uzun süre özgürlüğüne kavuşması olanaksız görünen Fatos Nano Sosyalist Parti'nin (SP) başına geçti. Seçimlerde, 155 kişilik parlamentoya 101 milletvekili soktu. 23 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Demokrat Partili Berişa istifa etti. Yerine 24 Temmuz'da SP'den Recep Meydani seçildi. 25 Temmuz'da Nano hükümeti kurdu.

Meydani'yle Cumhurbaşkanlığı Çalışma Ofisi'nde görüştüm. Bina, 1960'lı yılların başında Sovyetler Birliği Büyükelçiliği olarak inşa edilmeye başlanmış. Ama tamamlanmasına az kala iki ülke ilişkileri bozulmuş. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı binası olmuş.

Meydani fizik profesörü. Önlerine koydukları hedefleri şöyle sıraladı:

- Öncelikle demokratik kurumları tesis etmemiz gerekiyor. Mevcut kurumların çoğu işlevini yerine getiremiyor.

- Adalette reform yapmamız gerekiyor. Yargıyla öteki devlet

organlarını birbirinden ayırmamız gerekli. Bugün için pek çok şey iç içe girmiş durumda.

- Avrupa'yla bütünleşmeyi ulaşmak istediğimiz son nokta olarak önümüze koyduk. Bunun için Avrupa'dan da yardım görüyoruz.

Meydani cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayan Sosyalist Parti'yi ise şöyle tanımlıyor:

"Partinin adı sosyalist. Ama, uygulamaya konan program sağdır. Hatta ekonomi politikamız merkez sağdaki partiden daha sağdadır. Buna profesyonel liberalizm diyebiliriz. Evet, liberalizmi profesyonelce uygulamak."

Meydani, Erdal İnönü'yü fizik profesörü olarak yıllar önce tanımış. Kendisinden övgüyle söz etti.

Devlet Bakanı Kastriot İslami'yle sohbetimiz ise daha siyasi geçti. SP'li İslami de temel hedefleri şöyle sıraladı:

- Halkın elindeki silahların toplanması.
- Ordunun yeniden yapılanması.
- Uluslararası kuruluşlarla daha sıkı işbirliğine gidilmesi.
- Yabancı sermaye akışının arttırılmasının sağlanması.

İslami de Cumhurbaşkanı gibi, partinin adının sosyalist olduğunu ancak ekonomi programının sağ olduğunu söyledi.

Sordum:

- Peki neden sosyalist adını kullanma gereği duydunuz?

İslami açık konuştu:

- Seçimi kazanmak için...Hem adımız sosyalistse, Avrupa'da da sosyalist partiler var. Bu öyle bir şey...

Parti Başkanı Nano seçim zaferinin ardından ekonomi programını anlattıktan sonra arkadaşlarına seslenmiş:

"Arkadaşlar kutsal kitabımız bundan sonra bu program. Tamam mı?"

İslami, "hepimiz tamam dedik. Artık bizi o program bağlar" diyor.

İslami, "parti olarak idealiniz var mı" soruma şu karşılığı verdi:

"İdeal, oy kazanmaktır. İktidar olmaktır. İşte olduk. Bizim programımızla Demokrat Parti'nin programı arasında büyük bir fark yok aslında. Hatta o partinin programı sosyalizme daha yakın ama, kazanan biz olduk."

Enver Hoca dönemini sorunca tek tümce etmekle yetindi:

"Bizim onunla hiçbir bağlantımız yoktur. "

İçişleri Bakanı Neritan Ceka ile de "belgeli" sohbet ettik. Ceka, tipik bir İçişleri Bakanı. Yönetimin her zaman haklı olduğunu düşünüyor. Güvenlik sorununu da kabul etmek istemiyor. Ona göre, Arnavutluk'un her yerinde sürekli özgürce dolaşılabilir.

Arada dayanamayıp sordum:

- Ama gece yolculuğu yasak. Terörist baskınına karşı otobüs seferleri yapılmıyormuş. Bu doğru değil mi?

Ceka yanıtladı:

- Trafik kazası olmasın diyedir...

Ceka'yla sohbet ortamımız ilginçti. Masasının hemen önündeki sandalyede oturdum. Hani bir kurumun "müracaat" bölümüne gelmiş kişi gibiydim.

Bakan çekmecesinden iki belge çıkardı. Fotokopi çektirip bana verdi. Biri, Demokrat Parti'nin (DP) iktidardayken polis alımında sadece kendi parti örgütlerinden gelen listeleri dikkate aldığına ilişkin. Öteki de ordunun depolarından alınan silahların bir bölümünün DP'lilerce yandaşlarına verildiğini gösteriyor.

Bu belgeler kimi Arnavut gazetecilere dağıtılmış. Ama, buna sahip ilk yabancı gazeteci benmişim. Tabii, "bu belgelerdeki iddialarda şaşıracak ne var" demedim.

Ceka'nın verdiği belge boşa gitmesin, DP kontenjanından silah aldığı iddia edilen kişilerden bazılarının adlarını aktaralım:

Arben Haçkaj, Sami Sula, Asllan Kryekurti, Agron Jakra, Altın Beluli, Şerif Musa, Fadıl Mulgeci, Cemil Kuristeni, Hidayet Geci...

Liste uzayıp gidiyor.

* * *

Zeri Popillit (Halkın Sesi) Gazetesi 1940'lı yıllardan beri Arnavutluk'un geçmişinde önemli yer tutuyor. Gazete İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Komünist Partisi'nin, ardından da Emek Partisi'nin yayın organı olarak aktif işlev üstlenmişti.

Dış haberler editörü Lulzim Çota ile gazetenin hemen altındaki kafede sohbet ettik. İki kart birden uzattı.

Birinde gazetenin adı ve kısaltılmışı Z.P. var.

Ötekinde şu yazılı:

UPI, United Press International.

Konuşma sırasında arada bir, "Şimdi UPI'nin Tiran temsilcisi olarak konuşuyorum" dedi.

Eşi yakın geçmişte Amerikan vatandaşı olmuş.

Pek çok Arnavut gibi biraz hassas konuya gireceği zaman söze şöyle başlıyor:

"Bunları 1992 öncesinde söyleyemezdim."

Çota'ya göre, Arnavutluk'taki partiler arasında hiçbir fark kalmadı. SP DP'den sağ, DP SP'den sol.

"1992'de toplumun büyük kesiminde komünistlerden nefret vardı" dedi ve şöyle devam etti:

"Bu yüzden DP silip süpürdü. Ama bir süre sonra ekonomik sıkıntılar çekilmez hale gelince bu kez Sosyalist Parti umut oldu. Aktif siyasetçiler arasında Emek Partisi'nin en uzun süre üyeliğini yapan kişi Berişa. Şimdi en antikomünist o görünüyor. "

Çota, halkın yeniden Sosyalist Parti'yi seçmesinin nedenini sorduğumda gülerek bir Arnavut atasözünü anımsattı:

"Kaynanaya kızan gelin değirmencinin yatağına girer."

Konu, Balkanlar'ın yarınına gelince Çota deneyimini konuşturdu:

"Arnavutla Sırp, Arnavutla Makedon, Makedonla Yunan, Yunanla Türkiye, dokunsan karışır. Dünya siyasetini elinde tutan ülkeler için bu zor bir şey değil."

Çota sadece UPI'yle değil kimi Avrupa dergileriyle de ilişki

halinde. Türkiye'den de gazete ve ajanslarla çalışmak istiyor. Standardını koymuş:

Haber başı olursa her habere 35 dolar, gazeteye giren satır başına olursa her satır iki dolar, aylık olursa en az 200 dolar.

Zeri Popillit'in Yazı İşleri Müdürü Luan Rama, halen SP'den milletvekili.

Tiran'da görüştüğüm öteki gazeteci DP'ye yakınlığıyla bilinen Albenia Gazetesi'nin editörü Ylli Rakibi idi. Gazetenin yerini bulmak kolay olmadı. Randevu saatinden oldukça erken yola çıktım. Elde harita yürüye yürüye Dinamo Stadı'nı buldum. Oradan Sami Fraşeri caddesi ve gazete...

İkinci kata çıktık. Duvarları boş bir odaya geçtik. İlk dikkatimi çeken Rakibi'nin iki cep telefonu oldu.

Rakibi, SP hükümetinin hep Güneyli milletvekillerinden oluştuğunu söylüyor. Ona göre bu durum tam bir Yunanistan politikası.

Arada anımsatalım, Yunanistan Güney Arnavutluk'taki yurttaşlarıyla bağlarının biçimini arada bir gündeme getiriyor.

Rakibi'ye göre, SP iktidarının tek dayanığı dış güçler. Onlar devreye girdi ve Berişa yönetimini devirdi. DP'liler özellikle Güneydeki illerin çoğunda propaganda bile yapamamışlar.

Rakibi, kızdığı bir kişi için yüzünü ekşiterek, "o devrimcidir" dedi. Şaşırdım. Meğer bu sözcüğü bir aşağılama nakaratı olarak kullanıyormuş.

Rakibi, Enver Hoca için, "artık çok gerilerde" diyor.

Tiran'da, 1991 yılında Türk-Arnavut İşadamları Derneği kurulmuş. Başkanı Gazmend Spuza ile tozlu bir akşamüstü sohbet ettik. Buluşacağımız yere bisikletle geldi. Spuza, Osmanlıca biliyor. Türkçe de konuşuyor, Türkiye'ye çok sık gidip geliyor. Dernek her 29 Ekim'de ve 10 Kasım'da tören düzenliyormuş. Atatürk için şunu söyledi:

"Mustafa Kemal'in baba Arnavut anne Türktür. Ama önemli olan Mustafa Kemal olmasıdır. Türklerle Arnavutların tarihinde

çok ortak şey vardır. Nâzım Hikmet'in babası da burada İşkodra'da savaştı. "

Spuza'nın sosyalist döneme ilişkin düşünceleri de şöyle:

"Aslında çok da çaba harcandı ama, olmadı. İdeoloji parti, devlet parti, herşey parti... Olmadı. "

* * *

Tiran'a bir yıl sonra bir kez daha gittim. Değişen fazla bir şey yoktu ama, Enver Hoca'nın evini biraz daha ayrıntılı gezme fırsatımız oldu. Cumhuriyet'te yayımlanan 16.7.1998 tarihli yazı:

Arnavutluk'un başkentine 1997 sonbaharında banker olaylarının ardından gelmiştim. Bir yıl sonra ilk dikkatimi çeken değişiklik şu oldu:

Dilenci ve lüks araba sayısı artmış.

Dilenciler aile boyu olmuş...

Lüks arabada Mercedes'e yenileri eklenmiş.

Siyasi yapıdaki gerginlik ise devam ediyor.

Biraz sokaklarda dolanıp siyasete sonra girelim. Dilenciler daha profesyonelleşmiş ve dayanışma ruhu içine girmiş. Gruplar halinde dolaşıyorlar. 5-6 yaşını geçmemiş çocuklar pazar arabasına benzer ince demirli sepetlerin içine konup bırakılmış. Yanlarından kardeşleri biraz uzaklaşırsa ağlamaya başlıyorlar. Aklıma bir an Nikaragua'nın başkenti Managua sokaklarında önümde yere yatıp iki elini bana doğru uzatan dilenci çocuklar geldi.

Arnavutluk mafyası İtalyan mafyasının yanında staj yapıyor. Anlaşılan staj fena gitmiyor. Yakında boynuz kulağı geçerse şaşmamak gerekir. Lüks arabalar bu demokratik işbirliğinin ürünü.

İtalyan mafyası yarı kullanılmış araçları kaçak olarak Arnavutluk'a getiriyor. Ötesi Arnavut mafyasının işi. 5-10 bin dolara Mercedes, BMW... Anlatıldığına göre kimi resmi kurumlar da "daha ucuz ve lüks" deyip bu yolla araç ediniyormuş.

İskender Bey, Osmanlı'ya yenilmiş olmasına karşın, Arnavutların ulusal kahramanı. Tiran'ın en büyük alanının adını taşıyor. İs-

kender Bey Alanı'nın kuzey doğusundaki Ethem Bey Camisi yıllar sonra ibadete açılmış. Caminin girişindeki duvarda güzel bir duvar resmi var; evler, ağaçlar. İçeride kıble yönünde İstanbul Sultanahmet Camisi işlemeli halı asılı. Girişte orta büyüklükteki bir kartonda çizimlerle namazın nasıl kılınacağı gösterilmiş. Çizimlere ve altındaki yazılara bakarken bir aile içeri girdi. Karı-koca-çocuk... İçeride ayrı bölümlerde namaz kıldılar. Hemen solumda namaza duran orta yaşlı Arnavut'un görünümü ise ilginçti. Cep telefonunu, önüne, secdeye vardığında iki dizi arasında kalacak biçimde koymuş. Garantili namaz.

Sokaklara bangır bangır arabesk müzik yayan kasetçiler ve kalitesiz kâğıda basılmış seks dergisi satanlar hâkim. İskender Bey Meydanı'na çıkan ana caddelerdeki yüzler dünyanın değişik coğrafyalarını anımsatıyor. Güney Amerika'dan Pakistan'a kadar.

Bakanlıkların ve kongre sarayının bulunduğu bölümün hemen arkasındaki Enver Hoca'nın evinin bulunduğu bölgede ise olağanüstü bir hareketlilik ve gürültü var. Çevre inşaattan geçilmiyor. Yeni yöneticiler püreşitlikçi Enver Hoca'ya inat, evinin çevresini birbirinden lüks binalarla donatma kararı almışlar. Sanırım, en çok rant getiren bölge de burası. 2. Dünya Savaşı'nın ardından Arnavutluk'u 11 Nisan 1985'te ölümüne dek yöneten Enver Hoca'nın evini adım adım dolaştık. Geniş, sarmaşıklar ve mavi çam ağaçlarıyla dolu bahçe bakımsız. Odalar iç içe açılıyor. Üst katta iç içe devam eden kapılarla birbirine açılan iç içe dokuz oda saydım. Bazı eşyalar aynen duruyor. 1.5 metre yüksekliğinde, 1 metre enindeki birkaç radyo değişik bir görüntüydü.

Arnavut yönetimi, Enver Hoca'nın evini yabancı konuklar için misafirhane olarak kullanıyor. Adı ise şu:

"Villa Otuz Bir."

Enver Hoca'nın evinin bahçe duvarının hemen dibindeki VİP Bar, geçen yıla oranla biraz daha büyütülmüş. Eee, Enver Hoca'nın evinin dibindeki barın adı da bundan başkası olamazdı!

BEKTAŞİ TEKKESİNDE

Arnavutluk'ta patlama yapan hareketlerin başında din var. Yehova Şahitleri dahil dünyanın dört bir yanından din temsilcileri geliyormuş Tiran'a.

Resmi olarak üç din kabul ediliyor. Katolik, Ortodoks, İslam. Hıristiyanlık demiyorlar da Katolik ve Ortodoksu ayrı ayrı dinler olarak değerlendiriyorlar.

Öteki dinler ise "dernek" statüsüyle resmi kayda geçiyormuş. Bir Tiranlı takıldı:

- Adını yazdır. Böyle bir dinin temsilcisiyim de. Yeni bir din olsun...

Banker olayının ardından yaşanan yiyecek sıkıntısında Ortodokslar da yardımcı olmuş. Ama iddia o ki, girdikleri evde haç var mı diye bakmışlar. Varsa vermişler...

Tiran'ın kuzeydoğusunda büyük bir Bektaşi Tekkesi var. Bir öğleden sonra konuk oldum. Baba Reşat Bardi. İki yardımcısı geleneksel giysileri içinde beni karşıladı. Buradakilerin tümü "mücerret" yani hiç evlenmeyen erkeklermiş.

Kare biçimindeki salonun her tarafı Ali'nin temsili resimleriyle dolu. Oturduğumuz taraftaki duvarda ise en büyük resim var:

Hz. Muhammed ve Ali...

Bektaşiler'de resim yasak olmadığı için peygamber de temsili olarak resmedilmiş. Her yıl buradan Hacıbektaş'a bir heyet geliyormuş. İddiaları o ki, burası dünya Bektaşilerinin merkezi. Atatürk döneminde tekkelerin kapatılmasından sonra dönemin "baba"sı Arnavutmuş ve Tiran'a gelmiş. Demek ki, Bektaşiliğin merkezi Tiran.

Durumu böyle özetliyorlar.

Balkanlar'daki Bektaşi tekkeleri ayrı bir araştırma konusu. Özel olarak ilgilenen için, hazine.

Reşat Bardi'yi dinleyelim:

"1926'da dede Armed'di. Hacıbektaş'ta oturuyordu. Tekkeler kapanınca altı dede Tiran'a geldi. Salih Niyazi dede geldi. Sonra dede Rıza geldi, sonra dede Kamber geldi, dede Cafer geldi. Türkiye'yle ilişkilerimiz devam ediyor. Burada toplantılar yapıyoruz. Tetova'dan, Kosova'dan, ABD'den gelen Bektaşiler oluyor. Bir dergimiz var, adı Bilgelik."

Derginin bir sayısını verdiler. Kapağında Kerbela'daki El Hüseyin Camisi'nin fotoğrafı var. Kubbesi altın sarısı, minareler ışıl ışıl yanıyor. Camiyi 1992 yılında görmüştüm.

Arnavutluk'ta Bektaşilik kolay ve çabuk yayıldı. Bektaşiliğin buraya nasıl ve ne zaman geldiği konusunda kesin bilgiler yok ama, en güçlü etkenin Yeniçeri Ocağı olduğu kabul ediliyor.

Yeniçeri Ocağı kimilerinin "Hacı Bektaş Ocağı" diye niteleğdiği bir yerdi. Bu ocakta yetişen Arnavutlar Bektaşiliği ülkelerine de götürdüler. Bir de Tepedelenli Ali Paşa'dan söz ediliyor. Arnavutluk'ta Osmanlı yönetiminde kendi egemenliği altında ayrı bir yönetim oluşturmak isteyen Tepedelenli Ali Paşa, özellikle Güney Arnavutlar arasında Bektaşiliğin yayılması için özel çaba harcadı.

Arnavutluk'taki Bektaşi tekkelerinin hemen tümü yerleşim yerinin hemen dışına sıradan bir ev gibi inşa ediliyor. Tekkeye ilişkin dışarıda özel bir işaret bulunmuyor. Evliyaların bulunduğu mezar ise tekke binasının biraz uzağına inşa ediliyor. Ancak Bektaşiler daha çok yaşayan din adamlarına önem veriyorlar.

Yeniçeri Ocağı'nın dağılmasıyla birlikte Osmanlı'nın Bektaşiliğe bakışı da soğuklaştı. Ancak Arnavutluk bundan çok fazla etkilenmedi. Öyle ki 1908 sürecinde Arnavutluk'ta bir Bektaşi Devleti kurulması hayali dahi kuruldu.

Bardi'ye göre her türlü kötülüğün başında cehalet var. İnsanlığın terörden, kötülüklerden kurtulması için cehaletin ortadan kaldırılması gerekiyor.

Araya girip, "eğitimle kazanılan cehalete ne buyurulur" dedim. "Cahil olmak en kolayı" karşılığını verdi.

Ayrılırken, Bardi ve yardımcıları kapıya kadar geldiler. Kıraçyamaç yerde kurulu dergâhın yalnızlıkla yücelik duygusu veren yaban bir görünümü vardı.

* * *

Arnavutluk'la Anadolu arasındaki bağlar sadece Hacı Bektaş'tan gelmiyor. Balkanlar'daki kargaşa döneminde Osmanlının Arnavutlara bakışı da farklıydı. Örneğin, ayrılıkçı hareketler öne çıktığında Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın ardından bağımsız bir Arnavutluk devletinin doğması halinde bunun "Osmanlının bir müttefiki" olacağına inanan paşalar vardı. Osmanlı'da her 7 sadrazamdan biri Arnavut'tu.

Bektaşi Tekkesi'nin devamında göz alabildiğine uzanan bir yükseklik var. "Kartallar ülkesi"nin dağları... Arnavutluk coğrafya olarak belki de Balkan adına en yakın ülke...

Tiran'a ininceye kadar bir viran olduk ama, yolu "balkan" sözcüğünü biraz daha deşerek değerlendirelim.

Araştırmacı Maria Todorova'nın "Balkanları Tahayyül Etmek" kitabında Balkan sözcüğüne ilişkin şu değerlendirme var:

"Balkan adı ilk kez daha 1582 yılında Martin Grünberg tarafından kullanılır, ancak sözü edilen Rodop Dağları'dır.

Balkan adı 1608 yılında Ermeni gezgin Simeon trir Lehatsi tarafından da kullanılır. 18. yüzyıl boyunca Haimos ve Balkan giderek yan yana ya da iç içe geçerek kullanıldı. 1740'ta Yüzbaşı Schad,

"Balkan ya da Haimos Dağı üzerine" veya "Osmanlıların Balkan dedikleri Haimos hakkında" yazmakta olduğunu belirtiyordu. Dubrovnik doğumlu önde gelen bir Avrupalı fen ve bilim adamı olan Rebecca West'in kendine özgü bir dil sürçmesiyle "Fransız ansiklopedicilerinin yabanıl İslav versiyonu" diye tanımladığı Ruggier Boscovich 1762'de bu dağları geçti. Bir Dalmaçyalı olarak Bulgarcanın bir Slav dili olduğunu anladı ve Balkan adını kullanmayı yeğledi, ancak bunun antik Haimos olduğunu da bilmiyor değildi...

Balkan sözcüğünün ve adının, yarımadaya Osmanlı Türklerinin gelişiyle birlikte girmiş olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir...

Ancak 19. yüzyılın ortalarında daha çok sayıda yazar bütün yarımada için bu adı kullanmaya başladı...

1878 Berlin Kongresi'nde Balkanlar için şu tanımlar kullanıldı:

Avrupa Türkiyesi, Avrupa'daki Türkiye, Osmanlı'nın Avrupa yakası, Avrupa Akdenizi, Doğu yarımadası..."

MÜZELİK BİLE OLAMAMAYA GÖR...

İskender Bey Alanı'na ve çevresindekilere yakın çekim yapalım.

İskender Bey'in heykelini ve adını taşıyan alanın çevresini, Osmanlılar'ın yaptırdığı Ethem Bey Camisi, Sovyetler Birliği'nin inşa ettiği Kültür Merkezi, 1928-39 döneminde İtalyanların inşa ettiği devlet binaları, ülkenin uzak-yakın geçmişinin sergilendiği Tarih Müzesi kuşatıyor.

Görünüm ülkenin siyasi tarihini özetliyor.

Enver Hoca döneminde Enerji Bakanlığı olarak kullanılan bina bugün Özelleştirme Bakanlığı'na verilmiş...

Ethem Bey Camisi ayakta, gelişmeleri izliyor... Küçük bahçesinde Osmanlı döneminden kalma mezarlar var. Bakımlı, daha çok sanat eseri gibi duruyor.

Kültür Merkezi'nin işlevi biraz değiştirilmiş...

Tarih Müzesi'nde ise tarih yeniden yazılmış...

İskender Bey'in at üstündeki heykeli alanın doğu yakasında, genel görünüme hâkim.

İskender Bey'in asıl adı, Gerc Kastrioti. İkinci Murat döneminde, küçük yaşta Edirne'ye getirildi. Müslüman oldu. İçoğlan olarak yetiştirildi. İkinci Murat kendisine, Büyük İskender'den esinlenerek bu adı verdi. Yanına bir de "bey" unvanı verdi. 1443'te askerleriyle birlikte Osmanlı ordusundan kaçtı. Hıristiyan oldu.

1444'te Arnavut soyluları arasında birlik kurdu ve bu birliğin "başkomutanı" unvanını aldı. Osmanlıların 13 akınına karşı koydu. Napoli, Venedik ve papalıktan da destek aldı. Ancak Osmanlı akınları artınca 1451'de Fatih Sultan Mehmet'e bağlılığını bildirdi. Ama yılmadı, Venedik'e geçip yeni bir saldırıya hazırlandığı sırada yaşamını yitirdi. Ölümünün hemen ardından 1478'de Arnavutluk Osmanlı egemenliğine girdi.

Tarih müzesine girelim.

Müzenin önünde Tiran'ın görünümüyle simgeleşmiş dev bir resim var. Balkanlar'ın ilk sakinleri olarak bilinen İlliryalılar, daha sonra yaşananlar, ortada kadın-erkek genç kuşakların ileri çıkışı, ellerinde Arnavutluk bayrağı...

Bayrak, çift başlı kartalıyla aynen duruyor. Sadece sol üstteki yıldız atılmış.

Resimdeki anlatım, müzenin içinde tarihi eserlerle desteklenmiş...

Birinci kat tümüyle Arnavutların kökenlerini anlatıyor. Balkanlar'da tarih sahnesine çıkan ilk toplum İlliryalılar. Arnavutlara göre kökenleri bu topluluktan geliyor. Herodot tarihinde de yer alan İlliryalılar'ın kökeni İ.Ö. bin yılına kadar uzanıyor.

Bu topluluğun çok sayıdaki kabilelerinden birinin adı Albanoiler idi. Arnavutluk adı bu kabileden geliyor.

Birbirinden bağımsız kabileler sık sık savaştı, araya düşmanlıklar girdi. Ama Arnavutluk'u bir ulus olarak bugüne taşıyan temel unsur "dil" oldu. Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesinden gelmesine karşın, bölgedeki öteki dillerden farklı bir yapısı var.

İlliryalılar dönemini araştırmak üzere yapılmış kimi kazılardan çıkan eserler, müzenin birinci katında gösterime sunulmuş. Müzede en görkemli heykel doğal olarak İskender Bey'e ait.

Arnavutluk Romalılar'ın ve Bizanslılar'ın işgallerinin ardından Osmanlı yönetimine girdi. Ülkenin çok büyük kesimi dağlık olduğu için, yabancı kültürlerin etkilemesi çok zordu ve öyle oldu.

Müzenin ikinci katında ise 20. yüzyıl var. Yarı inşa halinde. Önce, doğal bir tadilat sandım. Meğer değilmiş.

Müzede 20. yüzyıl yeniden hazırlanıyor. 1990'a kadar bu bölüm tümüyle İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak Enver Hoca dönemini anlatıyormuş. Burası bir süre kapalı tutulmuş. Ardından değiştirilmiş. Kocaman salonun devamına yerden tavana kadar duvar örülmüş. Enver Hoca dönemi artık kocaman bir duvarın arkasında, şimdi "20 yüzyılın yeni yorumu" var.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde faşizme karşı verilen mücadele güzel bir tabloyla resme getirilmiş. Bu başlangıç var... Ama ötesi yok. Sonra ne oldu, devlet nasıl kuruldu?

Bunun yerine ayrı bir bölüm hazırlanmış:

"Komünizm döneminde terör.."

Duvarlar binlerce adla dolu; 1944-92 arasında yönetime karşı olduğu için yaşamından olan ya da cezaevine konanların adları.

Fotoğrafları bulunabilenler ayrıca sergilenmiş.

Bu bölüm kapkara. Ayrı bir köşede, anti-komünist olduğu için hücreye konanların temsili görüntüsü var. Küçük, penceresiz hücreler...

Bugün artık "müzelik" bile olamayan Enver Hoca'yı ve dönemini satır başlarıyla tanıyalım.

Girokastra kentinde 1908 yılında doğdu. Bu tarih Arnavutluk bağımsızlık hareketi açısından da önem taşıyor. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bağımsızlıkçı Arnavutlar özellikle Makedonya'da kıpırdamaya başladı.

1913'te Londra Konferansı'yla Osmanlı İmparatorluğu Arnavutluk'taki tüm iddialarından vazgeçti. Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya bölgeyi işgal etti.

1930'da liseyi bitiren Enver Hoca, burs kazanarak üniversite eğitimi için Fransa'ya gitti. Burada Marksist fikirlerle tanıştı. Doğal olarak bursu kesildi. Kendisi para kazanarak eğitimini sürdürdü. Paris'te Humanite gazetesinde yazılar yazdı.

1934'te eğitimini tamamlayıp Brüksel'e gitti. Burada, Arnavutluk konsolosluğunda sekreter olarak çalıştı. Kral Ahmet Zogo karşıtı olduğu kısa sürede anlaşılınca bu kez işinden oldu.

1941'de Arnavutluk Komünist Partisi (AKP) kuruldu. Enver Hoca partinin ilk geçici merkez komitesi üyelerinden biri oldu. 1943'teki ilk kongrede Enver Hoca ilk genel sekreter oldu. Yine İkinci Dünya Savaşı sürecinde Güney Arnavutluk'un İtalyanlardan temizlenmesinin ardından Birinci Kurtuluş Kongresi toplandı. Bundan böyle Arnavutluk'taki yönetim biçiminin "halk demokrasisi" olduğu açıklandı. 1944'te İtalya işgali tümüyle sona erdi.

11.1.1946'da Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ilan edildi. 1948'de Komünist Partisi'nin adı Emek Partisi olarak değiştirildi. Enver Hoca, 1960'da parti içindeki Sovyetler Birliği yanlılarını attı. 1961'de Arnavutluk'ta Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler kesildi. 1966'da Mao yanlısı politikalar ağırlık kazandı. 1967'de tüm dini kurumlar kapatıldı. Dünyaya şu duyuru yapıldı:

"Arnavutluk yeryüzünün ilk ateist devletidir."

1972'de Çin-ABD ilişkileri gelişmeye başlayınca Enver Hoca buna karşı olduğunu açıkladı. 1976'da ülkenin adı Arnavutluk Halk Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirildi.

1978'de Çin'le ekonomik ilişkiler kesildi.

Ve 11 Nisan 1985'de Enver Hoca yaşamını yitirdi. Arnavutluk'u tam 41 yıl yöneterek kırılması güç bir rekoru elinde tutan Enver Hoca'nın yerine Ramiz Alia seçildi. Alia'nın, Enver Hoca için düzenlenen cenaze töreninde yaptığı konuşmadan bir bölüm aktaralım:

"Yoldaş Enver Hoca, bize güçlü ve güvenilir bir savunma, gelişmiş ve istikrarlı bir ekonomi, hiçbir borcu ve yükümlülüğü olmayan, özgür ve bağımsız bir ülke bıraktı. Yoldaş Enver Hoca, partimiz ve halkımız sana söz veriyor; Arnavutluk'u senin bıraktığın gibi ebediyete kadar koruyacağız. Ülkemiz senin istediğin gibi daima güçlü ve kızıl olacak. Kurduğun sosyalizmi daha ileri götüreceğiz ve ülkemizin ismini daima yücelteceğiz. Güle güle bizim sevgili li-

derimiz ve öğretmenimiz! Güle güle aziz arkadaşımız ve kardeşimiz! Güle güle yoldaş Enver! Güle güle parti!"

Arnavutluk'un bugünkü görünümünden sonra bu sözü gerçekten yinelemek gerekiyor:

"Güle güle Enver Hoca..."

Bugün Enver Hoca'nın adı değil ülke gündeminde, Tarih Müzesi'nde bile yok. Arnavutluk'un 1944-92 döneminin yönetim biçimi, doğruydu-yanlıştı ayrı konu. Bugün yaşanan "her şeyi inkâr etme" anlayışı, o dönemdeki dışa kapalılığa tepki olarak değerlendirilebilir. Ama o dönem yanlıştı diye ülkede bugün yaşananları tümüyle onaylamak da oldukça zor.

Müzeden ayrılıp, Enver Hoca dönemindeki tek yabancı sermaye yatırımı olan İntercontinantal Oteli'nin önünden ara sokaklara daldım. Dış cephesi boyasız, tuğlaları sırıtan binaların arasındaki düzensiz sokaklarda bir süre yürüdüm. Ortamla hiç bağdaşmayan lüks bir Mercedes. Arkasında bir çıkartma:

"I love Albania and coco-cola."

Oradan gençlik parkına doğru yürürken bir grup genç kızla karşılaştım. Birinin saçı beline kadardı. Enver Hoca döneminde tek tip elbisenin giyildiği ülkede bugün özellikle genç kızlar, giyim özgürlüğünün tadını çıkarıyor. Çoğu mini etekli. Genç kız neredeyse saçlarını etek niyetine kullanacak. Dayanamayıp durdurdum. Fotoğrafını çekmek istediğimi söyledim. İzin verirken poz da veriyordu. Adı, Oranze...

Gençlik parkı Tiran'da kaldığım süre içinde sürekli uğrak yerim oldu. İçinde, "Sofra"adlı bir lokanta da vardı. İşletenlerden biri Türk. Kuru fasulyeden köfteye bizim yemeklerimizin de müşterisi bolmuş.

* * *

Arnavutluk'ta 1997 yılındaki büyükelçimiz Ahmet Ökçün'dü. Kendisini 1992'de Bağdat'ta tanımıştım. Körfez Savaşı'nın birinci yılıydı. Bağdat Büyükelçimiz Necati Utkan Ankara'ya çağrılmıştı.

Bağdat'ta kalan Türkiye temsilcisi de Ahmet Ökçün'dü. Bağdat'tan birlikte ayrıldık. 12 saatlik Bağdat-Amman yolculuğunu birlikte yaptık.

O günlerde başlayan dostluk Ankara'da da devam etti. Yıllar sonra Tiran'da karşılaşmak çok hoş oldu. Tiran'da da karışıklıkların olduğunu anımsattıktan sonra ekledi:

- Ben zaten normal bir yerde olmam...

Tiran'da daha önce elçilik-büyükelçilik yapmış kişiler arasında çok tanıdık iki isim var:

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Ruşen Eşref Ünaydın.

"Zoraki Diplomat"ta anılarını toplayan Karaosmanoğlu, Arnavutluk'un yolunu tutarken söylenmiş:

"Eskiden Fizan vardı şimdi Tiran..."

Ruşen Eşref Ünaydın'ın, edebiyatçı, milletvekili, diplomat, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kimliğinin yanında, 1918'de Mustafa Kemal'le ilk, "en kapsamlı" görüşme yapan gazeteci olma özelliğini de aktaralım.

EN UCUZ ARABA MERCEDES

Türkiye'de Mercedes sevdası olur da Arnavutluk'ta olmaz mı? Olur tabii.

Ama bu konuda Arnavutlar daha şanslı.

İki güçlü kuruluş, İtalyan mafyasıyla Arnavut mafyası kafa kafaya vermiş. Bizim de yurttaşlarımıza bir nevi katkımız olsun demiş, isteyeni Mercedeslendirmiş.

Bu öyle bir ticaret ki, herkes kazanıyor. Yolu özetleyelim.

Efendim, Mercedes isteminizi pek sayın mafya elemanına iletiyorsunuz. Fiyat (aldığım bilgiler sağlıklı ise) dört-beş bin dolar. İsteğe uygun Mercedes İtalya'dan uygun bir yerden çalınıyor ve Arnavutluk'a getiriliyor. Ülke içinde hiçbir denetim yok. İtalya'dan çalma da danışıklı oluyor. Mercedesi "çalınacak" kişiyle önceden anlaşılıyor. Durumdan mağdur olan İtalyan, sigortadan Mercedesini alıyor.

Hem İtalyan arabasını yeniliyor hem Arnavut Mercedesleniyor.

Stajını İtalyan mafyacıların yanında yapan Arnavut mafyasının ciddi bir kalkınma hamlesi içinde olduğu söyleniyor.

Bu hamlenin önemli halkası inşaat sektörü. Diyelim ki, bir parkın ortasında çok hoşunuza giden alan buldunuz. İnşaatı yapıp istediğiniz gibi kullanıyorsunuz. İskender Bey Alanı'nın hemen ya-

nındaki Gençlik Parkı son dönemin gözde inşaat yerlerinden olmuş. Bakıyorsunuz park yolu bitmiş, karşınızda iki katlı bir bina...

Mercedes konusunu bitirmeden "cemsedes"lere de girelim. Geçen ocak ayında ordunun depolarından sadece silah alınmamış, araçlar da götürülmüş. Özellikle kırsal kesimde gözde araç cemselermiş. Yük de taşıyabildikleri için çok benimsenmiş.

Bana bunları anlatan kişiye takıldım:

"Demek ki onlar da kırsal kesimin Mercedesleri. İstersen adını cemsedes koyalım..."

Tiran'daki her görüşmenin bir yerinde, "Enver Hoca" yı sordum. Herkes o dönemi reddediyor. Kentin ana merkezi İskender Bey Alanı'yla Cumhurbaşkanlığı binası arasındaki bölge Enver Hoca döneminde yurttaşlara kapalıymış. Hoca'nın evi de bu alanın içinde. Parti üst düzey yöneticilerinin oturduğu bu bölgede kimi evler kullanıma açılmış. Enver Hoca'nın evi ise konukevi olarak kullanılıyor. Ev iki katlı, kırmızı-beyaz boyalı. Girişte bekçiler var. Geniş balkonlarda tek tük sandalyeler dikkati çekiyor. Bahçe de alabildiğine geniş. Çok yapraklı çiçekler, yüksek duvarları örüyor.

O döneme yönelik içeriksiz bir dışlama var. Herkes, "çok kötüydü" deyip kapatıyor.

Köklü değişikliklerin yaşandığı ülkelerde kısa süreli geziler kesin gözlem yapmak için yetersizdir. Ama Tiran'da görünen oydu ki, yerine oturmuş bir şey yok. Her şey toz içinde, kimi yeni olduğu için kimi eski...

Tiran'dan Makedonya üzerinden Belgrad'a yola çıkarken otobüs firmasının temsilcisi, birden altıya kadar Türkçe sayıp sonrasını tek tek yazdırdı. Sıra günlere geldi. Pazartesiden perşembeye kadar tamam, sonrasını yazıp verdim. Otobüse bindim. Ön camın üzerinde kocaman iki resim var. Yabancı da gelmedi, yaklaşıp baktım. Birinin altında İstanbul-Belgrad ormanı yazılı, öteki Artvin Şavşat'tan güzel bir yayla görüntüsü...

Kentin arka sokaklarında en çok dikkati çeken talih oyunu sa-

lonlarıydı. Tepelerinde kocaman tabela, oyun kâğıdı resimleri, gülen insanlar...

Yol kıyısında çevresi bomboş bir şadırvan geçtik.

Tiran'dan ayrılırken kenti düşündüm...

Nedense aklıma 1995 yazında Nikaragua'dan ayrılışım geldi. Başkent Managua sanki ağlıyordu... Tiran şen şakrak gülüyor gibi ama, sanki her kahkaha insanın içine bıçak gibi saplanıyor. Bugünkü düzen iyi önceki kötü ya da tam tersi düşünce değil beni bu duygulara iten.

Kendi kendime sordum:

- Peki ne?

Aklıma Bulgaristan'daki emekli albayın sözü geldi:

"Kahramanlar hayattayken tarih susar..."

Enver Hoca döneminin "seçeneksiz tek ideoloji" yapısının bugün de devam ettiğini söyleyebiliriz. Şimdi de, liberalizm tek seçenek. Ötesi yok.

Kent çıkışındaki polis kontrolü beynimde dalgalanan düşünceleri dağıttı. Kontrol yerinin hemen karşısında mezarlık var. İlk dikkatimi çeken mezar taşında, "Nadire" yazılıydı...

Asfalt dibi tutmuş tencere gibi. Hani kaşıkla tencerenin dibini rastgele kazırsınız da sert yerler kalır ya... İşte asfalt da dalga dalga çizgilerle, çukurlarla dolu.

Bir ara arka koltuklardan genç kız öne geldi. Elinde kaset, şoföre verdi. Tarkan'ın kaseti. "U", "S", "Z", "M" harflerine taş çıkartan yolları Tarkan'ın sesi eşliğinde geçtik. Derken bir otobüs bizi solladı:

İpek Turizm...

Bir yerleşim yerinin çıkışında otomobile çarptık. Basit bir kaza ama, gürültüsü fazla oldu. Araç sahibiyle şoför karşılıklı söylendiler. Sonunda 200 marka anlaştılar. Yola devam ettik...

Sözü Tiran'la bağlayalım...

Tiran'ı düşünürken değişik tanımlamalar geçti kafamdan...

Kentleri insanlara benzetip tanımlamak hoşuma gider...

Balkan kentleri farklı duygularla yüklü...

Sofya, uykulu görünüyordu...

Selanik, biraz ne oldum delisi...

Üsküp, tek tek güzel ama, bir bedende yan yana pek uygun durmayan giysiler içindeydi...

Tiran'ın ise tozu havadaydı. Nedendir bilinmez Tiran deyince aklıma yine toz-duman geldi. Neyin nasıl oturacağını kestirmek zor. Hani, çok tutucu eşten ayrılan kişi gibi aklına ne eserse yapmak ister havada...

Batı'yla ilişkilerde de küçük bir değişiklik var...

Eskiden her şeyine kafa tutarlardı...

Şimdi çanak tutuyorlar...

YUGOSLAVYA

KİMLİK KARTI

Resmi adı: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti. 2003'te Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyeti olarak değişti.

Nüfus: 10 milyon 400 bin.

Yüzölçümü: 102 bin 173 km^2. (Sırbistan 88.361, Karadağ 13.812)

Etnik gruplar: Sırp yüzde 62.3, Karadağlı 5, Arnavut 16.6, Macar 3.3, Müslüman 3.1, Çingene 1.3, Hırvat 1.1, Slovak 0.6, Romen 0.4, Makedon 0.5, Bulgar 0.2, Türk 1.1 (resmi olarak kabul edilen), Sloven 0.1, ötekiler 4.7.

Para birimi: Dinar. Bir dolar 6 dinar.

Kişi başına düşen milli gelir: 1996'da 1250 dolar, 2002'de 1900 dolar.

BELGRAD: BEYAZ ŞEHİR

Ohrid-Belgrad otobüsüne sabaha karşı saat 05.30'da bindim. Ama hemen hareket etmedik. 20-25 dakika kadar şoförün gelişini bekledik. Gelince yardımcısı onu bir güzel fırçaladı.

Hava aydınlandı aydınlanacak. Vadi dipleri sisli... Sis sanki buzlu bir göl gibi. Güneş önce tepemizdeki bulutları yaktı. Sonra dağ başlarında göründü. Dağ aralarındaki dar geçitlerde saklambaç oynadı.

Vadi dibi; offf güneşin doğmasına çok var...

Dağ eteği; aaaa güneş ne zaman yükseldi?..

Nefis bir yolculuk. Derken düzlükte üzüm bağları dağlardaki ağaçlardan nöbeti aldı. Hani bir ara, otobüsün içinde oturup yolculuk etmiyor, o hızla koşuyor gibiydim.

Nihayet güneşin saklambacı bitti...Artık tepemizde. Prilep'i geçtik. Evlerin önü, arkası, yolların kıyısı her taraf tütünle dolu.

Kuşluk vakti Titov Veles'teyiz. İki dağın arasında... Ortasında nehir, güzel bir şehir. Nehrin adını söylemeye gerek yok; Vardar...

Titov Veles'in Osmanlı dönemindeki adı, Köprülü idi...

Kente bu adı Vardar üzerindeki taş köprü vermiş. Manastırlı Kurmay Binbaşı Enver Bey (sonradan Enver Paşa) Niyazi Bey'le birlikte İkinci Meşrutiyet'in ilanı için dağa çıkmış, Temmuz

1908'de Köprülü Hükümet Konağı önünde ünlü konuşmasını yapmıştı.

Titov Veles'i gösteren birkaç yol tabelasında, "Titov" bölümünün karalanmış olması dikkatimi çekti.

Yeniden üzüm bağları...

Makedonlar, Slovenlere kızıyorlar:

"Bizim üzümleri alıyorlar, şarap yapıyorlar. Sonra da Sloven şarabı diye hava atıyorlar."

Öğle saatlerinde sınırdayız...

Yugoslavya sınırına giriş sandığımdan kolay oldu. Makedonya tarafında fazla oyalanmadık. Yugoslavya tarafında ise tüm pasaportlara, "geç, geç, geç" benimkine "dur"...

Olur deyip verdim. İlk kontrolden sonra pasaportu amirine götürdü. Beni çağırıp kimi sorular sorabilirler diye bekliyordum ki, yapmadılar. On dakika sonra genç polis pasaportumu getirdi. Yola devam...

Uçsuz bucaksız Kosova'dayız.

Her taraf yeşilin tonlarıyla örülü. Uzakta, dağ eteğinde ortası minareli köyler var. Bu bölgenin üçte ikisi Arnavut, sayısı onbinlerle ölçülen Türkler de var. Üç saate yakın süren düz ovada yolculuktan sonra Niş'teyiz.

Akşam saatlerinde Belgrad'a ulaştım. İlk izlenimim, sanki oluşmamış renklerden kurulu bir kent... Hani iki rengi karıştırıp yeni bir renk elde etmeye girişirsiniz de, tam karıştırmamışsınızdır, ortaya çıkan rengin ne olduğu belli değildir ya... İşte öyle bir şey.

Otobüs terminalinde ilk işim bir sonraki ve beni en çok heyecanlandıran durak Saraybosna'ya nasıl gidebileceğimi araştırmak oldu. Terminalin uluslararası bölümüne gönderdiler. Sabahtan öğle saatlerine dek otobüs var. Sekiz saatte Saraybosna... Terminalde bir keyf birası içmeden kente girmek olmazdı.

Daha önce Balkanlar'ı dolaşan Robert John, Sulzberger, Robert Kaplan gibi kimi gazeteciler ve yazarlar, Belgrad'a geldikle-

rinde Moskva (Moskova) Oteli'nde kalmışlar. Kitaplarında bunun da altını çizmişler. Arnavutluk, Makedonya yorgunluk.. hayır yorgunluk değil, yolgunluğunun ardından, kendimi ödüllendirip burada kaldım. Sava'ya tepeden bakan, manzarası güzel bir otel. Hemen önünde küçük ama güzel, içi dev ağaçlarla dolu bir park var. Otel, İstanbul'un Pera Palas'ını andırıyor.

Otelden çıkıp kente girelim...

Yeryüzünde seyre dalıp hayal kuracağınız kaç yer vardır, diye sorsalar; "onlardan biri Belgrad Kalesi'dir" derim, devam ederim:

"Belgrad Kalesi'nden Tuna ve Sava nehrinin buluşmasını izlemek..."

Tuna ve Sava...

İlk bakışta heyecansız gibi görünüyorlar. Ama değil... Şöyle bir şey; hani iki sevgili ağır çekim koşa koşa birbirine yaklaşır...

Az kala duraklar... Sonra dudaklar...

Tuna, Almanya'dan yeryüzüne çıkıp geçtiği her ülkede biraz biçim biraz ad değiştiriyor. Belgrad'daki adı Dunav...

Sava'yı baştan savmayalım.

Alplerden doğup, Balkanlar'ın ırmağı olarak Tuna'ya karışıyor. Bosna-Hersek'le Hırvatistan sınırının da önemli dilimini oluşturuyor. Nehirlerin buluşturmak yerine sınır çizmesi sinir bozucu.

* * *

Belgrad Kalesi'nin ve çevresinin adı Kalemegdan. Yazılışı da okunuşu da aynen böyle. Kalenin içinde, çevresinde şöyle bir tur attım, üç saat sürdü. Kalenin dört kapısını dolaştım. İkisinin adı şöyle:

- Stanbul Kapıya, Zından Kapıya...

Şimdi ayrıntılara girelim.

Yola çıkmadan önce konuştuğum Belgrad'ı görmüş tanıdıklar, "Kalemegdan'ı görünce heyecanlanacaksın" demişlerdi. Ben de bu "hazırlıkla" gittim. Kendi kendime seslendim:

- Oğlum Balbay, değişik bir manzara olmalı. Madem heyecanlanacaksın dediler, sakin ol, sevincine hâkim ol...

Ne mümkün...

Tuna-Sava'nın hemen berisinden birden yükselen tepe, uçta kale, içinde dev ağaçlar, ağaçların orasında burasında sincaplar, Bizans kalıntıları, Ortodoks yapıları, Osmanlı kalıntıları...

Stambul kapısından kalenin dış kısmına doğru çıktım. Dar yol, derince tünel... Kıyıda Belgrad haritaları, fotoğraflar, hatıra eşyaları satılıyor. Kara kalem çalışması yapan bir ressam. Eserlerini kale duvarlarından birine sıralamış. Bir tanesi ilgimi çekti. Anadolu evlerini anımsatan ahşap bir bina resmi. Altındaki yazıya baktım, aynen şöyle:

"Konak".

Fazla pazarlık yapmadan satın aldım. Kaldırımlardaki doğal sergilerden anlaşılıyor ki resim sanatı oldukça yaygın. Kimi kaldırımlarda sokak ressamları hem resim yapıyor hem satıyor. Değişik resim yapma yöntemleri deneyenler de vardı. Sırpları anlatan bir kaynakta okumuştum. Sırp ressamlar şöyle diyor:

"Eğer Osmanlılar topraklarımızı işgal etmeseydi, İtalya'da başlayan rönesans bizde başlardı. Merkez Belgrad olurdu. Kiliselerdeki duvar resimleri bunun kanıtıdır."

İstanbul kapısının devamında Bayraklı Cami var. Bu, Belgrad'da ayakta kalan tek cami. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılmış. Geçen yüzyılın sonunda bir ara kiliseye dönüştürülmüş ama, sonra yeniden cami olarak korunmuş. Anlatıldığına göre yüzyılın başında Belgrad'da 59 cami varmış. Evliya Çelebi ise 17. yüzyılda kente geldiğinde şu dökümü yapıyor:

217 cami, 270 okul, 26 çeşme, 9 medrese...

Harita üzerinde Bayraklı Cami'nin Kalemegdan'a olan uzaklığını ölçmeye çalışırken ters yönde bir başka tanıdık sözcükle karşılaştım:

"Çukur Çeşme."

Zından kapısı ise Tuna tarafında. Dik yoldan yukarı çıkıp, iki

kanadı açık dev kapıdan içeri girdim. Burçların hemen ötesinde Tuna, yanda öpüşen iki sevgili.

Kalenin burçlarıyla iç duvarlar arasındaki bölmeler ise çoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma askeri araç ve silahlarla dolu. Daha eski toplar da var. Bu bölüm, Yugoslavya'nın askeri tarihini de özetliyor.

Kalemegdan'ın tam ortasında yine tanıdık bir yapı:

Damat Ali Paşa Türbesi...

Kalın demir parmaklıkların içinde bir mezar. Çevresindeki toz uzun zamandır içine girilmediğini gösteriyor.

Tuna-Sava buluşmasının heyecanıyla yükselen ve ucunda "Kalemegdan"ın taçlandığı bu tepe özellikle 18-19. yüzyıllarda Doğu ile Batı'nın sınırı olarak kabul edilirmiş. Doğu'ya uzanan Osmanlı İmparatorluğu... Batı'ya uzanan Habsburg İmparatorluğu...

Belgrad'a adını veren Beyaz Kent de Kalemegdan'ın hemen arkasında uzanıyor... Belgrad sözcüğü beyaz şehir anlamına geliyor.

Belgrad'ın kalbi, bu bölgenin merkezi "Uzun Mikrova" Bulvarı'nda atıyor. Sadece yayalara açık bulvarda, Avrupa kentlerinin klasik görüntüsü var. Sokakta sandalyeler, kafeler, birahaneler...

Kente 500 yıl damgasını vuran Osmanlı'nın kimi izleri hâlâ devam ediyor. Kimi sözcükler, mekânlar Sırpların diline de yerleşmiş.

Konu kent adlarından açılmışken vurgulayalım, pek çok Sırp İstanbul için, "Çargrad" yani çarın yaşadığı kent diyor.

Yemekte çok zorlanmıyorsunuz. Sözcüklerde küçük değişiklikler yapıyorsunuz. O kadar. Çorba değil de çurba, kahve değil de kafa...

Yolda yürürken yanda Sırpça konuşan iki kişiye ister istemez baktım, sanki arada pek çok Türkçe sözcük vardı.

Türk kahvesini tepside cezve içinde, yanında fincan ve bir bardak suyla sunuyorlar.

Tuna-Sava buluşmasının tanığı kıyılar, buluşmanın ortasındaki ada yeşil mi yeşil. Anlaşılan Belgrad Belediye Başkanı biraz becerıksiz. İnsan böylesine güzelim yeşilin ortasına villa etmez mi?

Belki de başkenti olduğu için, Yugoslavya neden dağıldı sorusunu en çok burada sorma gereği hissettim.

Aldığım yanıtlar o kadar farklıydı ki, birini çekip "Doğru budur" deseniz, "O zaman Yugoslavya nasıl bu zamana kadar yaşadı" sorusu yanıtsız kalıyor. Ötekini öne alsanız, "Bu da neden mi?" sorusu çengelli kalıyor.

Kimilerine göre, yanlış İkinci değil Birinci Dünya Savaşı'nda yapıldı. Hiç mi hiç ortak devlet kurulmamalıydı.

Yugoslavya'nın dağılışını sadece ülke içindeki nedenlerle anlatmak zor.

500 YIL OSMANLI, ŞİMDİ ABD

Türklerle Sırplar arasındaki "düşmanlığı" körüklemek için mal ve malzeme bol. Ama tıpkı Manastır'da Mustafa Asım'ın arkadaşı Maryan Malbasiç'le sohbetimizde olduğu gibi Belgrad'da da Türklere önyargılı bakmayan Sırplarla karşılaştım.

Branka Anjelnoviç'le Kalemegdan'a giden yol üzerindeki yerlerden birinde sohbet ettik...

"Türkiye aleyhinde bu kadar yanlı propaganda yapılamaz" diyor. Bu propagandalara inanmadığını her yerde söylüyormuş.

Branka, Balkan ülkelerinin her birinin sırtını dayayacak güçlü ülke aradığını, bunun da barışa hizmet etmediğini düşünüyor. Ona göre çözüm bölge ülkelerinin birbiriyle konuşması.

Sonunda Türkiye'ye gelip özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Türk-Yugoslav ilişkilerini araştırmaya karar vermiş. Eşini de ikna etmiş.

Araştırma yapacakları üniversite ile tüm bağlantıları kurmuşlar.

Branka inatçı:

- Türklerle Sırpları dost yapacağım.

Türkçeyi de öğrenmeye karar vermiş. İlk Türkçe tümceyi yazdırdım. Bir iki alıştırmadan sonra diline yerleşti. "Şerefe" yerine gece boyu hep bunu söyledik:

- Adım adım sonuna kadar...

Aynı yerde, Belgrad'a yatırım yapmaya gelmiş bir Amerikalı ile tanıştık. Kendisine takıldım:

"Burada dolar değil mark konuşuyor."

Kendinden eminlikle ukalalık arasında bir tavırla karşılık verdi:

"O sokakta. İş yatırıma gelince dolar konuşur."

Sonra yine Branka ile sohbeti sürdürdük. Aklıma sık sık Maryan geldi. Neredeyse sözleşmişler gibi birbirine çok yakın şeyler anlatıyorlar. O da Manastır-Ohrid yolculuğumuz boyunca sık sık vurguluyordu:

"Birbirimizle konuşmamız lazım."

Eski Yugoslavya'nın dağılışı konusundaki düşüncemi tümüyle netleştirmek için Saraybosna'yı bekliyorum ama, burada bir kez daha tanık oldum ki, bu süreç tüm çıplaklığıyla yazılmadı. Birbirinin kültüründen böylesine etkilenmiş ulusların şimdi birbirinin kültürünü böylesine yok etmeye girişmiş olması...

Belgrad sokaklarında yürürken sık sık sağımdan solumdan geçenlere kulak kesilme gereği duydum. Sanki Türkçe sözcükler duyuyor gibiydim. Sırpçada sekiz bine yakın Türkçe sözcüğün bulunduğu söyleniyor. Ama son dönemde bunları ayıklamaya girişmişler. Türkçe yerleşmiş sözcüklerin Sırpça karşılığının bulunması için özel çalışma yapılıyormuş.

Kimi davranışlar da bizimkine benziyor. Sokaklarda dolaşırken elimdeki kent planına göre ters yöne gittiğimi hissettim. Türkiye Büyükelçiliği'ne uğrayacaktım. İlk rastladığım kişiye gideceğim adresi söyleyip haritadan yardımcı olmasını rica ettim. Şöyle bir baktı, yoldan geçen birini çevirdi, ona söyledi. Haritanın bir ucundan da o tuttu. Sonra hemen yanımızdaki gazete satış kulübesinden biri çıkıp geldi. Onlar haritayı seyrediyor ben onları. Aralarında Sırpça konuşuyorlar. Biri eliyle karşıyı gösteriyor, öteki elini tutup, yukarı çeviriyor. Sonunda görüş birliğine vardılar. Zaman sorunu olmayınca bu tür arayışlar keyifli oluyor.

Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği eski Sırp krallarından birinin kızının eviymiş. Süslemeleriyle, işlemeleriyle, heykelleriyle güzel görünüyor... Ama biraz bakımsız... Binanın karşısında Cumhurbaşkanlığı konutu var.

Bir kafede Türk kahvesi höpürdetirken çantamdaki "Türkçe-Sırpça" sözlüğü karıştırdım...

Çarşaf, yastık, yorgan, mahalle, çarşı, çorba... Özellikle mutfağa ve günlük yaşama ilişkin sözcüklerin pek çoğu Türkçe...

Kafede gelip-geçenleri izledim. Sırpların "tek tip" görünümü yok. Hafif sarışın, kumral, esmer... Bunu bize bağlıyorlar:

"Sizlerle karıştık o yüzden oldu."

Sanırım bunda doğruluk payı yok değil. Yılmaz Çetiner'in, "Şu Bizim Rumeli" kitabında vurguladığına göre, Türklerle Sırplar arasında kan kardeşliği çok fazlaymış. Kitaptaki bu bölümü aktaralım:

"Asırlarca aynı topraklar üzerinde yaşayan, birbirinden kız alıp veren Sırplarla Türkler arasında pek çok müşterek âdet vardı. Mesela; 16. asır başlarında Sırp Kilisesi Türklerle Sırpların kan kardeşliğini yasak etmişti. Çünkü kan kardeşler her geçen gün o kadar artıyor ve bunlar birbirine o kadar candan bağlanıyorlardı ki, o zamanlar kilise politik açıdan bu yakınlaşmayı kendilerine uygun görmemişti! Ama buna rağmen kan kardeşliği usulü devam etti.

Sonra ikinci bir adet, çocuğa ad verme olayı idi. Buna kirve deniliyor, doğan çocuğun saçı ailenin en yakın Türk dostuna kestiriliyor, böylece yine iki taraf birbirine yakınlaşıyordu. Bu gibi hallerde, bir Sırp ailesinin babası ölünce çocuklarına Türkler bakarlardı.

Yugoslavlar'ın halk destanlarında daima adı geçen, Kral Marko yıllarca Osmanlı sultanlarına hizmet etmiş, onlara yakın olmuştu... Padişah da ona `oğlum' diye hitap ederdi. Kral Marko'nun da sarayında Halil Ağa adında kan kardeşi vardı.

Bir başka eski Karadağ âdeti şuydu; Eğer bir ailenin çocukları yaşamadan arka arkaya ölürse sonuncusuna Türk ismi veriyorlardı. Bu âdet günümüze kadar gelmişti!"

İvo Andriç'in Drina Köprüsü'nü Sırpça aslından Türkçemize kazandıran Hasan Ali Ediz, kitabın başındaki "İvo Andriç üzerine" başlıklı bölümde Müslümanlarla Ortodokslar arasındaki uzlaşmayı işlerken, iki ayrı kültüre sahip insanların zamanla birbirlerini anlamaya başladıklarını vurguluyor. O dönemde, birbiriyle iyi anlaşan iki kişi için şu deyim kullanılırmış:

"Papazla hoca gibi sevişiyorlar."

Bu tanımlama zamanla atasözüne dönüşmüş.

* * *

Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisiyle uzunca sohbet ettik. Adının yazılmasının gereksiz olduğunu, sadece beni bilgilendirme amacı taşıdığını söyledi.

Büyükelçi düzeyindeki yetkiliye göre, Balkanlar'da herşey yeni başlıyor. Daha önce "çözüldü" diye düşünülen konuların da yeniden masaya yatırılıp "çözülmesi" gerekiyor. Eğer bu yapılmazsa, herkes sorunların çözülmüş olduğunu sanacak. Gerçekte çözülmediği için ileride daha kötü sonuçlar ortaya çıkacak.

Balkanlar'daki her ülkenin "tarihindeki en geniş yeri" istediğini vurgulayıp devam etti:

"Ama bu ülkelerin hiç biri ötekine eşit değil. Değişik nedenlerle her biri farklı biçimlerde gelişmiş ya da geri kalmış. Eski Yugoslavya döneminde de her ülkenin ötekiyle sorunu vardı."

Büyükelçiye sordum:

"Can sıkarak değil de el sıkarak ayrılamaz mıydınız?"

"Olabilirdi" deyip devam etti:

"Büyük ülkeler işin içine girmeseydi, olabilirdi. En azından sonuç bu kadar trajik olmazdı. Anımsayın, daha bağımsızlığını ilan etmeden uluslararası alanda tanınan ülkeler oldu..."

Konu ülke içine geldi. Özellikle Kosova bölgesi. Buradaki Arnavutlar, Türkler...

Büyükelçi düzeltti:

"Türk yok, Müslüman var..."

Büyükelçi düzeltti ama, sohbetin ilerleyen dakikalarında arada bir, "Türk" dedi. Sonra "düzeltti", Müslüman diye devam etti.

"Türkleerr... eee affedersiniz Müslümanlar..."

"Türkler... eee affedersiniz Müslümanlar..."

Ne diyelim?

Mahvetmektense affetmek iyidir...

* * *

Arnavutlarla ilgili düşüncelerinde ise diplomatik davranma gereği duymadı:

"Yugoslavya'da Arnavut sorunu ne olacak sorusu gerçekçi bir soru değil. Buradaki Arnavutlar gerçekçi hareket etmiyorlar. Kosova'da Arnavutlar için okullar var ama, göndermiyorlar. Kendileri evlerinde eğitim veriyorlar. Ne yapmak istedikleri belli değil. Aileler halinde yaşıyorlar. Amerika'daki Apaçiler gibi."

Araya girdim:

"Onlara bir bakıma Balkan Apaçileri mi demek istiyorsunuz?"

Aynı tonda devam etti:

"Neredeyse tarih öncesi devirde yaşıyorlar."

Amerikan istihbarat servisleri 1990 başında, "Balkanlar'da savaş nerede başlar" sorusuna yanıt aramışlar, "Kosova'da" karar kılmışlardı. Yanıldılar ama, Kosova'nın kısa sürede durulması güç görünüyor.

Büyükelçinin Bosna-Hersek'e ilişkin değerlendirmesi ise şöyle:

"Dini bir tarafa koyalım. Politikayı bir tarafa koyalım. Din devleti kurmak istediler. Bu olmazdı. Savaş da bu yüzden çıktı.

Ülkemizin nüfusu on milyon, savaş yüzünden 600 bin göçmen aldık. Ambargo her şeyimizi etkiledi. Savaşın bize verdiği zararın boyutlarını tek kalemde anlatmak olanaksız."

* * *

Balkan ülkelerinin çoğunda yaşanan bir başka kayıp var:

Nitelikli insan gücü.

Savaş, doktorundan mühendisine, üniversite öğrencisinden öğretim üyesine kadar pek çok kesimi "dış arayışlara" itmiş. Birinci çekim yeri, ABD ve Kanada...

Brezilya'da bir tıp fakültesi varmış. Burada başarılı olanlara ABD kolayca ülkesine kabul ediyormuş. Doğrudan ABD'ye gidemeyen tıp öğrencileri soluğu Brezilya'da alıyormuş.

1992'den bu yana ülkeyi terk eden nitelikli insan gücü ve üniversite öğrencisi sayısının 500 bini geçtiği sanılıyor.

Yani her 20 kişiden biri.

Bir öğretim üyesi, bu duruma şu yorumu getirdi:

"Biliyorsunuz, Sokoloviç (Sokollu Mehmet Paşa) Sırptı. Osmanlı yüzyıllarca devşirme yöntemiyle buralardan nitelikli kişileri alıp götürdü. Şimdi de farklı bir yöntemle, ülkesini çekim merkezi yaparak ABD aynı şeyi yapıyor. Ülkesine en iyi hizmeti verebilecek dönemdeki insanlarımız ABD'ye gidiyor. Dönemin süper güçlerine karşı kaderimiz bu..."

Osmanlı dönemi zaman zaman konu oluyor. Türkiye ile Osmanlı'yı özdeş tutmayanların sayısı az değil. Bu kesim, "Biz Osmanlı'yla hesabımızı 1918'de bitirdik" diyor. Ama böyle düşünmeyen de var. Onlar Türk görünce akıllarına Kosova Savaşı geliyor. O kadar ki, Kosova bugün bile araştırma-inceleme konusu. Kimi tarihçiler şu tezi kanıtlamaya çalışıyormuş:

"Kosova'da yenilmedik. Berabere kaldık. Taraflar çekilmişti. Ama daha sonraki gelişmeler aleyhimize oldu. "

1989'da Kosova'nın 600. yılı da ayrıca kutlanmış. Kutlama şu gerekçeye dayandırılmış:

"O savaş bizim ulusal benliğimizin perçinlenmesini sağladı."

Yugoslavya'nın çöküş sürecini bu "kutlamaya" bağlayanlar da var.

Konuyu, Kosova bölgesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmış, Kosovalılardan dinlediğim, kulaktan kulağa gelen şu diya-

logla noktalayalım:

Sırp askerleri cepheye giderken yaşlı bir çiftçi sormuş:

- Oğlum yine savaş mı başladı?

"Evet" yanıtını alınca, kendince asıl soruyu yöneltmiş:

- Türkler hangi tarafta?

Asker, "amca bu sefer savaşta Türkler yok" karşılığını vermiş. Çiftçi şaşırmış:

- O zaman bunun adı savaş olmaz ki...

BALKAN ÖĞRENCİLERİ: SORUNLARLA DOLU BİR CENNETTEYİZ

Gezi dönüşü, Balkan ülkelerinden gelip Ankara'da öğrenim gören bir grup üniversite öğrencisiyle sohbet ettim.

Amacım hem onların Balkanlar'ı nasıl değerlendirdiğini öğrenmek hem de Türkiye'yle ilgili düşüncelerini almaktı.

Bu sohbeti, Balkanlar'ın en sorunlu bölgesi, Türklerin de yoğun yaşadığı eski Yogoslavya bölümünde aktaralım...

* * *

Bir masa etrafında toplandık. Tümü güleryüzlü, sevecen gençler. Birbirleriyle şakalaşıyorlar. Hani Balkan coğrafyası yüzlerine vurmuş desem yeridir.

Gençlere şu soruları yönelttim:

- Ben kimim sorusuna ne karşılık veriyorsunuz?
- Eğitimi tamamlayınca doğduğunuz ülkeye dönecek misiniz?
- Balkanlar deyince ne anlıyorsunuz?
- Balkanları tek sözcükle nasıl tanımlarsınız?
- Türkiye'yi nasıl anlattılar nasıl buldunuz?

Nilüfer, geleli bir yıl olmuş. TÖMER'de Türkçe öğreniyor. Bulgaristan'ın Tırnova kentinden gelmiş. Orada Türk azaldığı için Türkçe bilmiyormuş. Şimdi biraz biliyor ama, yeni öğrenmekte olduğu seçtiği sözcüklerden vurgulara kadar hemen belli oluyor.

Tırnova'da lise öğrenimini sırasında 28 kişilik sınıfta bir tek o Türkmüş. Biraz dışlıyorlarmış.

Kimsin sorusuna yanıt vermek istemedi. "Orada Türksünüz deyip dışlıyorlar, burada Bulgarsınız deyip dışlıyorlar. Doğrusunu isterseniz, kim olduğum konusunda şaşkınım. Ortada bir yerdeyim" dedi.

Türkiye'ye gelmeden önce, her şeyin dört dörtlük olduğu bir ülkeye gideceğini söylemişler. Ama hayal kırıklığına uğramış. Henüz Türk arkadaşı yok. Edinme eğiliminde de değil. Şimdilik...

Balkanlar deyince tek sözcük şu:

"Sorun..."

Mücahit, Makedonya'nın Gostivar kentinden. Yüzde 70 Arnavut, yüzde 15 Makedon, yüzde 10 kadar da Türk'ün bulunduğu bir bölge.

Mücahit'in büyükannesi Arnavut, büyükbabası Türk. Ama o kendisini Türk olarak hissediyor. Gostivar'da biraz da Torbeşler varmış. Hemen Üsküp'te tanıştığım İslam'dan söz edip, Torbeşler'i nasıl tanımladığını sordum:

"Aslında Bulgaristan'daki Pomaklar'ın aynısı. Bunlar bölgedeki pek çok yerde var. Dinlerini korumuşlar, dilleri de gittikleri ülkenin dili olmuş. Müslüman ve Türk olduklarını ama, Makedonca konuştuklarını söylüyorlar."

Gazi Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okuyor. Makedonya'ya dönüp dönmeme konusunda kesin bir düşüncesi yok. "Parayı nerede kazanırsam oraya yerleşeceğim" diyor. Arkadaşları gülüyor.

Küçük yaştan beri hemen her yıl Türkiye'ye gelmiş. Bu yüzden onu şaşırtan bir şey yok. Üniversiteye gelince siyasetin yoğunluğu rahatsız etmiş. "Sağ-sol kavgası çok fazla" diyor.

Balkanlar deyince aklına gelen ilk şey:

"Hırsız devlet adamları..."

Esin, Kosovalı. Prizren'den. Babası gazeteci. O da İletişim Fakültesi'nde okuyor. "Çok kesin Türküm" dedi, devam etti:

"Ama kökenlerimle fazla ilgilenmiyorum. Buna gerek duymuyorum. Bizler Osmanlı'nın ilk zamanlarında Kayseri, Karaman, Konya tarafından gelip Balkanlar'a yerleşmişiz."

Okul bitince Prizren'e gidecek. Bu kesin ama, ne yapacağını netleştirmemiş. "Kafamda geniş geniş hayaller var" diyor.

İki yaşından beri Türkiye'ye gelip gidiyor. Hatta bir ara İstanbul'da iki ay kalıp çaycılık bile yapmış. O yüzden Türkiye'yi tanıdığını sanıyormuş ama, üniversite için gelince şaşırmış. Ona göre Türkiye'de çok uç var. Sağda da solda da uç çok. Bunları biraz törpülemek gerekiyor. Hoşgörü yok.

Dışarıdan müdahale olmazsa Balkanlar rahat eder ama, bu zor. Balkanlar deyince tek sözcük:

"Mozaik..."

Sonra ekliyor:

"Muhteşem ama..."

Selmin, Bulgaristan'dan. Burgaz'a bağlı Aytos ilçesinden.

Kimsin?

"Bulgaristan Türkü..."

İletişim Fakültesi'nde. Okul bitince dönmekten yana. Evin tek çocuğu. Anne-babası dönme ya da Türkiye'de kalma konusunda kararı ona bırakmış. 1984'teki ad değiştirmeler sırasında onunki Sevda olmuş. Yazılış Türkçe ama okunuşta sondaki "a" uzatılmıyormuş.

Soyadı da "Karanfil" olsun demişler. Karanfil, Bulgarcada da aynı anlama geliyor.

Türkiye'ye gelmeden önce Bulgarlar ona, "Türkiye çok geri bir ülke. Gidince göreceksin. Herkes kapalı. Kimse mini etek giymiyor" demişler. O kadar geri bulmamış. "Mini etek giyenini de gördük kara çarşaflısını da" diyor. Ona göre, Türkiye güçlü, müthiş bir ülke.

Balkanlar deyince tek sözcük:

"Belirsizlik..."

Bener, Prizrenli. Gazi Üniversitesi Maliye Bölümü'nde okuyor. Okulunu söyleyince grubun en muzibi Erhan takıldı:

"Cepçi olacak..."

Prizren'de resmi makamlar on bin kadar Türkün olduğunu söylüyor ama, ona göre 50 bini bulur. "Türküm" diyor ekliyor:

"Ama amcamlardan biri Arnavut. Evlendikten sonra eşinin Arnavut olduğunu söyledi. Kendini Arnavut olarak yazdırdı. Ama biz Türküz. Osmanlı'yı filizlendiriyoruz. Köklerimizi korumamız gerekiyor. Gönlüm istiyor ki Osmanlı yeniden canlansın. Komünizm döneminde kimlik çok önemli değildi. Milletler ayrılığı yoktu. Komünizm çökünce örtü açıldı."

Türkiye'ye gelirken Kapukule'den geçmiş. Türk bayraklarını gördüğünde çok heyecanlanmış, "kalbim küt küt attı" diyor.

Balkanlar'ın tek sözcükle tanımı:

"Canlılık..."

Peki Balkanlar rahat yüzü görür mü?

Gülerek karşılık verdi:

"Sanırım kıyametten sonra biraz rahatlar."

Engin, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde okuyor. Arkadaşları takılıyor:

"Senin ilk müşterin Erhan olur..."

Gülüşüyoruz...

Soruları yanıtlarken çoğunun başına, "kesinlikle" sözcüğünü koydu.

Kesinlikle geri dönecek...

Kesinlikle Türk...

Evde Türkiye kanallarını izledikleri için Türkçesi de gelişmiş. 1994'te ilk gelen gruptan. Prizrenli. Balkanlar'daki Türk imajını çok iyi anlatan daha önce vurguladığımız diyaloğu o da aktardı:

"Bize büyüklerimiz anlattı. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşlı bir kişi askerlere sormuş:

- Savaş mı çıktı?

Askerler, `evet Yoguslavlarla Almanlar savaşıyor' karşılığını vermiş. Yaşlı kişi sormuş:

- Savaşta Türkler yok mu?

Hayır yanıtı alınca şaşırmış:

- O zaman bunun adı savaş olmaz ki...

40 kişi gelmişler. On kadarı dönmüş. Dönenlerin çoğu kızmış. Evlenmek için gitmişler. Grubun kızları gülerek soruyor:

- Evde kalmaktan mı korkmuşlar?

Engin, ilk geldiğinde ramazan ayıymış. İzmir'e gitmiş. "Orada ramazan fark edilmiyordu" diyor.

Tek sözcükle Balkanlar:

"Sevgi ve nefret..."

Taner de Prizren'den. Eczacılık Fakültesi'nde okuyor. Uzun saçları ve sakallarıyla İsa'ya çok benziyor. Hep öyle diyorlarmış. Erhan yine araya giriyor:

"Uzun saç normal. Bülent Ersoy'un da saçları uzun..."

Kahkahalar...

Sırp arkadaşları var. Lisede Sırp öğretmenleriyle de arası iyiymiş. Sırp kız arkadaşı İstanbul'dan yüzük almış. Bakmış, üzerinde bozkurt amblemi var. Bunun anlamını anlatmış ama, sevdiği için yine de takmaya devam ediyormuş.

Türkiye'de gençlerin kendi aralarında çok uyumsuz olduğunu düşünüyor. 1950'lerde pek çok akrabası geldiği için Türkiye'yi yakından tanımış.

Balkan tanımı şu:

"Süpernova... Patlamaya hazır yıldız..."

Mefkure, Kuzey Bulgaristan'dan, Şumnulu. Bu ülkeden gelenler kent adından önce coğrafyayı veriyorlar.

Ailesinin yarısı Bulgaristan'da yarısı Türkiye'de. "Ben arada kaldım" diyor. Okul bitince ne yapmak istediğine henüz karar vermemiş. Ama burada kalsa bile Bulgaristan'la ilişkilerinin "kesinlikle" kesmek istemiyor. Şumnu'nun doğasını çok seviyor.

1989'daki toplu göçte Türkiye'ye gelmişler. Babası orada fabrika müdürüymüş. Burada ancak inşaat işçiliği bulabilmiş. Hastalanmış, geri dönmüşler. İşte bu gidiş-dönüşten sonra, "Türk" olduğunu anlamış.

Şumnu'da eskiden Bulgarlar da Türkçe konuşurmuş, bu yüzden Türklerin Bulgarca öğrenmesine gerek yokmuş. Son zamanlarda bu tersine dönmüş. Yaşlı kişiler bile yıllar sonra Bulgarca öğrenmeye başlamış. Zira, Bulgarlar artık hiç Türkçe konuşmuyormuş.

Ad değiştirme sırasında onunki Magdelena olmuş. Unutamadıklarının başında, ölenlerin de adlarını Bulgarlaştırıp mezar taşlarını değiştirme girişimleri geliyor. Değiştirmeyenlerin mezar taşlarını betonla kapatmışlar. Ama bugün bu sorunların çözülmüş olmasından mutlu. "Artık geride kaldı" diyor.

"Türkiye'ye gelirken çok pembe hayaller kurmuştum" diye söze başlamıştı ki, Erhan yine kesti:

"Gelince lacivert mi oldu? "

Anne-babası çok para alacağını düşünüp, "harcayamadığını biriktirirsin" demiş. Ayda sekiz milyon lira burs alıyorlar. 1997 aralık ayı kuruna göre, 40 dolar kadar.

Kaldığı yurt için şu tanımı kullanıyor:

"Hapishane..."

Türkiye'deki akrabalarının yanına gittiklerinde en çok dikkatini çeken köftenin küçüklüğü olmuş. Avucunu açıp tanımladı:

"Bizde köfte kocaman olur. Ama burada küçücük..."

Aklıma, Ezerce Köyü'ndeki kadınların, "size geldim" deyince, "bu daha iyi ya" diye seslenerek gösterdikleri yakınlık geldi.

Tek sözcükle Balkanlar:

"İnsana ait her türlü gerçek..."

Erhan, Priştineli. Gazi Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okuyor. En büyük amacı para kazanmak. Türkiye'ye gelmek istememiş. Babası adını yazdırmış. "Türkiye'de eğitim için yaptığınız başvuru kabul edilmiştir" yazısı gelince şaşırmış.

Kimsin sorusuna şu yanıtı verdi:

"Sapına kadar Türküm. Biz oraya Osmanlı'yla geldik. Sultan Murat'ın türbesini de biz koruyoruz."

Erhan'ın annesi Boşnak, babası Türk. Sırp arkadaşları varmış ama, en iyi arkadaşlar dışında Sırplarla dostluk etmenin giderek zorlaştığını söylüyor.

Türkiye'ye ilk geldiğinde ağlamış. Sonra alışmış. Balkanlar deyince aklına şunlar geliyor:

"Az çalışma, çok eğlence, çok içki, akıllı insan az. Dışarıda gelen birkaç kişi onları çok çabuk yönlendirir, orada daha çok çatışma çıkar..."

Sevginar, Kırcaali'den. Türkçeyi lise yıllarında Türkiye televizyon kanallarını izleyerek öğrenmiş.

Kimsin?

Yanıtı ikircikliydi:

"Türküm... Herhalde... Kimliğim 17 yaşından sonra aklıma geldi. Etnik kimliği öne koymak hoşuma gitmiyor."

Türkiye'ye geldiğinde herkes onu kendi tarafına çekmek istemiş. Kimi, "gel seni dine yöneltelim, dinini tanı" demiş. Kimi "aşırı sol" gruplar kendi taraflarına gelmesi için çaba harcamış. Ortada kalmış.

Balkanlar'da sorunun Rusya ile Batı arasında olduğunu düşünüyor. Başlarına gelenlerin çoğu Asya ile Avrupa arasında kalmaları yüzünden.

Sevginar Balkanlar'ı tek sözcüğe sığdıramadı:

"Her şeyin en güzeli... İnsanlar savaşla bir şey olmayacağını gördüler. Güzel bir mozaik bu... Yok daha doğrusu, her türlü çiçekten oluşacak kocaman bir demet..."

Saliha, Kırcaali'den. "Bizim orada yüzde 70 Türktür" diye başladı. Kimliğini, adlar zorla değiştirilmeye başlayınca anımsamış. Zoruna gitmiş. Onun Bulgarca adı Suetla olmuş. Suetla ışık

anlamına geliyormuş. Okula giderken adını deftere yazarmış. Çünkü hep unuturmuş.

Türkiye'ye gelirken her şeye hazırlıklıymış. O yüzden gördükleri onu şaşırtmamış. Balkanlar için, "cennet ama" diyor, "sorunlarla dolu bir cennet."

TİTO'NUN YERİ NERESİ?

20. yüzyılda kapitalizmden farklı bir yaşam biçimini denemeye girişen ülkelerin önemli bölümü başarılı olamadı.

Kiminde başarısızlık her şeyi reddetmeyi getirdi.

Rusya, Lenin'in, Stalin'in heykellerini yıktı. Doğu Avrupa ülkeleri aynı yolu izledi.

Arnavutluk, Enver Hoca dönemine duvar ördü.

Çin şu yolda yürüyor:

Başkan: Mao.

Düzen: Sosyalizm.

Rehber: Kapitalizm.

Çinliler Mao'yu kırmadılar, üzerine örtü de örtmediler. Masanın üzerinden alıp rafta görünür ama, işlevsiz bir yere koydular.

Peki, ya Tito?

Görünen o ki, Balkan halkları onun tarihteki yerini henüz netleştirmiş değiller. Eski Yugoslavya'nın parçası olan ülkelerin çoğunda, "Maraşala Tito" caddelerinin adı değişmemiş. İnsanlarda da Tito'ya nefret olduğunu söylemek zor.

Belgrad'da bır Sırp anlatıyor:

"Tito döneminde ekonomik olarak son derece iyiydik. Sosyal yaşantımız yerindeydi. Seyahat özgürlüğümüz vardı. On yıllık pa-

saport alabiliyorduk. En önemlisi bu pasaportu cebimize koyup, en azından iki yılda bir yurtdışına gidebiliyorduk. Şimdi bütün özgürlüklerimiz olsa bile, cebimizde para yok, neye yarar."

1990'da kişi başına düşen milli gelir 3100 dolardı, bugün 900 dolar.

Ülke yöneticileri gözünde de, Tito'ya "küfre" varan hakaret yok ama, kızgınlık var.

Belgrad'a göre, Tito hep Hırvatları ve Slovenleri sevdi. Çünkü babası Hırvat, annesi Slovendi.

Hırvatlara göre, Tito hep Sırpları sevdi. Zaten Belgrad'ın başkent oluşu da bunu belli ediyor. Hırvat olması kendileri için dezavantaj oluşturdu. Çünkü, "kendi kökenine yardım ediyor, demesinler" diye düşündü.

Hırvat ve Sırpların ortak bir kızgınlığı daha var:

- Müslümanlara ulusal kimlik verdi.

Boşnaklar'a o kimliği vermemiş olsaydı, bugün başlarına bu gelmeyecekti.

Manastır'dan Saraybosna'ya, Üsküp'ten Belgrad'a kadar hemen her yerde Tito caddesi, heykeli ya da resmi var.

Tito 1892'de Zagreb yakınlarındaki Kumrovec köyünde doğdu. 14 kardeştiler, o yedinciydi. Yaşamını okurken ilgimi çeken bir anısını aktaralım.

1934 yılında Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısı için Viyana'ya giderken trende kimlik kontrolü yapılıyor. Pasaportu sahte. Yakalanma olasılığı yüksek. Sıra kendisine gelmek üzereyken hemen yanındaki kadının çocuğu ağlamaya başlıyor. Kadın çantasından pasaportunu çıkarmaya çalışırken Tito yardım ediyor, çocuğu kucağına alıyor. O sırada çocuk altını ediyor. Tabii bu Tito'nun üstüne etmek demek. Polisler basıyor kahkahayı. Pasaport kontrolü de, "tek başına yolculuk eden şüpheli bir kişi"ye yönelik değil, "çocuğun üzerine ettiği bir babaya" göre yapılıyor...

Tito'nun adı Josip soyadı Broz. Tito, onun sık sık değiştirdiği takma adlardan biri.

Tito'nun ölümünden sonra da saygınlığının sürmesini sağlayan unsurlardan birinin de 1974'te "kollektif yönetim" modeli getirmesi olduğu söyleniyor.

"Bağlantısız ülkeler"in babası Tito, 4 mayıs 1980'de öldüğünde 88 yaşındaydı.

* * *

Bu kadar tarih yeter. Biraz günlük yaşam...

Eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Sırpların tatil olanakları da azalmış. Geleneksel mekânları Adriyatik'ti. Kiminin bu kıyılarda evi vardı, kimi çantasını sırtlayıp gidiyordu.

Ama ayrılmadan sonra Hırvatlar, "parasıyla dahi" Sırp turist istemiyor. Bu olumsuzluk beraberinde, yeni tatil yerleri arayışına dönüşmüş. Akla gelen ülkelerin başında Türkiye var.

Turizmciler, "kısa sürede oturturuz" diye düşünmüşler ama, tarihsel ve siyasal gerginlikleri düşününce, işin rayına değil karaya oturacağından endişe etmişler.

Kimi seyahat acentaları, "vitrinimizde Türkiye yazısını okuyan taşlar" kaygısındaymış.

Usul usul denemişler, korktukları başına gelmemiş. 1996'da Türkiye'ye gelen Yogoslav sayısı 96 bin. Bunların bir bölümü bavul turizminin sonucu ama, tatil amaçlı gelenler de ayrıca artmış.

Tito döneminde de seyahat izni olduğu için, dışarı çıkma geleneği olan Sırpların tatillerini Türkiye'de geçirmesi, yakınlaşmanın da zemini olabilir. Zira olumsuz düşüncelerle dönen azmış.

* * *

Bugünkü Yugoslavya sınırları içinde resmi rakamlara göre 11 bin Türk var. Ama, 300 binin üzerinde de "Müslüman" olduğu yine resmi kayıtlarda yer alıyor. 1.7 milyonluk Müslüman Arnavutlar ayrıca kabul edildiğine göre, Türklerin önemli bölümünün "Müslüman" kimliğiyle sınırlandırılması yoluna gidildiği belirtiliyor.

Priştine'de 1970'ten beri haftalık çıkan Türkçe bir gazete var. Adı Tan. Tabloid boydaki gazetede çoğunluk iç haberler. Türkiye'ye ilişkin haberlere de yer veriliyor.

Cumhuriyet'ten de kimi yazarların köşe yazıları üçüncü sayfanın eteğinde tıpkıbasım yayımlanıyor. Gözüme çarpan yazılar arasında, İlhan Selçuk, Hikmet Çetinkaya, Ergun Balcı'nınkiler çoğunluktaydı.

Gazetenin "Şiir Sofrası" köşesinde Zeynelabidin Kureyş'in "Anadilim" adlı şiiri dikkatimi çekti. Birlikte okuyalım:

"Dilim güzeldir
Adı anadilim
Bununla anamla konuşurum
Bununla babamla konuşurum
Dilim bal gibi tatlıdır
Onu ben sevdikçe
Onu ben kullandıkça
Daha da büyürüm
Dilim anamındır
Benimdir
Anadilim
Türkçe
Başka dilleri de çok severim
Öğrenmekte fayda görürüm
Ama anadilime çamur atmak isteyene
Kızar arkadaşlığımı bozarım."

* * *

Belgrad'dan Saraybosna'ya karadan gidiş için iki yol var. Birincisi "güvenli ve uzun yol":

Belgrad-Zagreb-Saraybosna...

İkincisi "riskli ve kısa yol":

Belgrad-Pale-Saraybosna...

Birinci yol kabaca bir buçuk gün, ikincisi 7-8 saat.

Belgrad'a geldiğim gün doğal olarak kısa yolun olanaklarını

araştırmıştım. Ama bu yolla Sırbistan Cumhuriyeti'nden doğrudan Bosna-Hersek'in Sırp bölümüne geçiliyor. Burada, Türklerin ve İranlıların başına bazı işler gelmiş. Belgrad Büyükelçiliğimizin önerisi uzun yoldu. "Geç olsun sağlam olsun" dediler.

Zaman kaybetmeyi göze almak mı, riski göze almak mı?

İşin içine heyecanı da katıp "risk" dedim. Sava kıyısındaki otobüs terminalinden saat 16.05'te yola çıktık. Saat kaçta Saraybosna'da olacağımızı soruşumdan, Sırpça karşılıklara sessiz kalışıma kadar birkaç dakikada yabancı olduğum anlaşıldı. Otobüsteki tüm yolcuların pasaportu tek tip. Sadece ben yabancıyım. Kimliğimi kontrol eden yardımcı, şoförün yanına gidip birşeyler söyledi. Tek tanıdığım sözcük şuydu:

- Tursiya...

Belgrad ormanlarla bitti. Dev ağaçlar kendi içine kapanmış, ciddi kararlar alma sürecindeki insan kümeleri gibiydi. Sonra uçsuz bucaksız mısır, biber tarlaları başladı. Biber çuvalları yol kıyısında dizi dizi. Önce patates çuvalı sandım, değilmiş. Tarlada biberler öyle ki; uzaktan bakınca bile yapraktan çok biber dikkati çekiyor.

Yol dar, kalabalık. Bir yerleşim yeri levhası:

Karaduşo.

Sabac kentine girmeden önce geniiiş bir nehirden geçtik. Üzeri teknelerle doluydu. Kıyıda sazlıklar. Haritaya baktım, Sava'nın üzerinden bir kez daha geçiyoruz.

Kenti geçince, heyecandan koltukta hafifçe zıpladım. Karşıda bir yön tabelası:

- Sarajevo...

Yoldan tepesi yüklü otomobiller, otobüsler geçiyor. Bizim şoför otobüslerle selamlaşıyor. Ama korna yerine elini ve ışığı kullanıyor. Böyle selamlaşma mı olur. Şöyle kornayı dibine kadar basacaksın. Nasırına basılmış dana gibi ses çıkacak...

Köyler geçtik, bahçeleri geniş, balkonları çiçekli... Sınıra az kala, yemek molası. Kadınlar-erkekler tuvaleti aynı. Kadınlara ön-

celik nezaketinin zor olduğu anlar. Hele makyaj da "gereksinim" olunca...

Güneş batmadan yola çıktık. Sınırın hemen öncesinde polis kontrolü vardı. Çok çiçekli bir evin hemen önünde.

Ve sınır, Drina...

Nehrin doğu yakası Yugoslavya, batı yakası Bosna Hersek...

Drina'nın Doğu yakasında fazla sorun çıkmadı. Pasaportumla 10 dakika kadar özel olarak ilgilendiler. Ama asıl olan Bosna Sırplarının olası engelini aşmaktı. Ağır ağır Drina üzerinden geçtik. Polis öteki pasaportlara şöyle bakıp geçti. Benimkini aldı. Amirine götürdü. Az sonra dönüp, eliyle aşağı çağırdı...

KOSOVA'DAN İNSAN MANZARALARI

1997'deki bölgesel gezimde Kosova'yı boydan boya geçtim ama, ayrıntılarına giremedim. Prizren'de, Priştine'de fazla oyalanamadım. Daha sonra yarı resmi gezilerle Kosova'ya gittim. Gazetem Cumhuriyet'teki köşeme gezi notlarını aktardım. Güncel anlatımın da bozulmaması için iki yazıyı o günün tarihiyle kitap kalıcılığına sokalım...

16.10.1999 tarihli "Kosova Denklemi" başlıklı yazı:

MEMUŞA/PRİZREN - Ne zaman kanın güçlükle durdurulduğu bir coğrafyaya gitsem, aklıma ilk şu soru gelir:

- Acaba kin durdurulmuş mudur?

Kanın durdurulması elbette çok önemli bir olay. Ama her şey değil.

20. yüzyıl Balkanlar'daki kanlı savaşlarla başlamıştı. Ne yazık ki yine bu bölgeyle sona erecek gibi görünüyor.

Balkanlar, 1990'lı yıllarda kanın ve kinin atbaşı gittiği bir bölge. 80'lerin sonunda Yugoslavya'da dağılma eğilimleri başladığı zaman, bölgeye akbaba gibi bakanlar şu sorunun yanıtını aramıştı:

- Çözülme, bir başka deyişle iç savaş Yugoslavya'nın neresinden başlar?

Genel öngörü şu oldu:

- İlk Kosova patlar!

Senaryolar bile bunun üzerine kurulmuştu. Ancak Almanya oyunu bozdu. Daha doğmadan Hırvatistan'ın adını koydu:

- Eğer bağımsızlığını ilan ederse ben bu ülkeyi tanırım.

Milliyetçilik filizlerinin alabildiğine şahlandığı bölgede böylesi bir "hormon" her şeyi altüst etti. Bunu Bosna Hersek izledi. İzlemekle kalmadı, "Balkanlaşmanın" adını koydu.

Bosna Hersek'te pamuk ipliğine tutturulup topluiğneyle duvara yerleştirilen, altına da içine her an her şeyin doldurulabileceği bir torba bağlanan "barış"ın ardından geldik Kosova'ya... Geçen kışı ilkbahara bağlayan günlerimiz Kosova ile geçmişti. Sapını ABD'nin tuttuğu NATO şemsiyesinin bölgeye damgasını vurmasıyla birlikte tüm dünya biraz olsun nefes aldı.

Bölge o nefesle idare ediyor.

Kosova'da bizim de döne döne yanıtını aradığımız iki soru şu oldu:

1- Kosova'da bugün zoraki oluşturulmuş durumun sonu ne olur?

2- Balkanlar'ın bütününe barış gelmeden bu bölge rahat eder mi?

Birinci soruya verilen ağırlıklı yanıt şu:

"Kosova'da Yugoslavya'dan bağımsız bir oluşum var. Artık buradan geri dönülmesi çok zor."

Bu yanıtın açılmışı şu:

Bağımsız bir Kosova doğuyor.

Burada şu soru gündeme geliyor:

- Bu durum kalıcı barış getirir mi?

Şunu söyleyebiliriz: Bu gidişle Balkanlar'a kısa sürede barış gelmez! Çünkü, her şey bir yana, Balkan ülkeleri kendi kaderiyle baş başa bırakılmayacak. Atılan her adım, bir AB ülkesinin ya da ABD'nin işine gelmeyecek. Onun işine gelse ötekine yaramayacak. Görünen o ki bölge olarak Balkanlar, nokta olarak Kosova, yeni

dünya düzeninin (YDD) laboratuvarı olmaya devam edecek. Güçlü ülkeler, ötekilere karşı neyi ne kadar yapabileceğini Kosova üzerinden deneyecek.

Genel politikayı çengelli bırakıp Kosova'nın yakın çevresine gelirsek, yukarıdaki öngörümüz biraz daha toprak kazanıyor.

Kosova'daki yaklaşık 3 milyonluk nüfusun yüzde 80'i Arnavut. Kalanı Türk ve Sırp. Bu bölgenin hemen güneyindeki Makedonya topraklarının Kosova bitişiğindeki yerlerinde Arnavutlar yaşıyor. 2.5 milyon nüfuslu Makedonya'nın yaklaşık 500 bini Arnavut. Kosova ve Makedonya'nın batısı ise Arnavutluk. Bir başka deyimle, "referans ülke". Bu durumda, Kosova bağımsız bir devlet olursa ne olur?

Yanıt basit:

Başta bugünkü Arnavutluk olmak üzere bölgedeki insanların genel istemi olan, "Büyük Arnavutluk" özlemine hormon verilmiş olur.

Balkanlar'daki her ülke, adının başına "büyük" tanımını getiriyor. Büyük Arnavutluk, Büyük Makedonya, Büyük Sırbistan, Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan...

Balkanlar'daki bu kadar "büyüğün" arasında küçük bir azınlık var:

Türkler...

Onlar ne istiyor? Kalıcı bir barış. Türkiye'nin çıkarı da bunu gerektiriyor. O zaman Türkiye'nin Balkanlar'da ülkeleri değil, barışı tutması gerekiyor!

* * *

17.10.1999 tarihli, "Kosova'dan İnsan Manzaraları" başlıklı yazı...

Kosova'nın doğasına selam vermeden insanlarına geçmeyelim.

Priştine Havaalanı'ndan Mamuşa'ya helikopterle geçerken 5-10 konutlu mini yerleşim yerlerinin üzerinden uçtuk. Evlerin çoğunun çatısı sanki kocaman bir el tarafından tek tek devşirilmiş gibiy-

di. Hemen sonrasında tatlı kıvrımlar çizen dağ sıraları başladı. Tam tepeden bakınca ağaçlar küçükmüş gibi görünüyor. Biraz eğim başlayınca ince uzun gövdeleri beliriyor. Açık kırmızıyla koyu yeşil arasında, sarıların da serpiştirildiği onlarca renk saydım...

Mamuşa'da ayaküstü tanıştığımız kişilere kökenlerini sordum. Her biri ortalama 500 yıl öncesine gittiler. Mamuşa köy meydanında üç kişiyle konuşuyoruz. Süleyman, Sefer, Murat...

500 yıl önceki gelişlerini anlatıyorlar:

"Ha biz gelmişiz Tokat'tan..."

"Bizimkilerin kökü gider Konya'ya..."

Sanki ben Türkiye'den gelmemişim gibi, Tokat'ın, Konya'nın, Balıkesir'in yerini tarif ediyorlar. Ama İstanbul üzerinden:

"Biizim Tookad, İzstanbul'dan zekizyüz yiirmi bej kilomedre..."

Kiminle konuştumsa, Anadolu kentlerinin uzaklığını İstanbul üzerinden verdi. .

Kosova'daki Türk birliği yaklaşık bin kişilik. Türk birliğinin içinde 30 Azeri, 30 da Gürcü askeri var. Türkiye'de eğitilen bu askerler, eğitimin bir parçası olarak Kosova'ya da getirilmiş. Mamuşa ve Prizren'de daha değişik bir tabloyla karşılaştık. Bölgede Hollanda'nın sorumlu olduğu alanda Hollandalı askerler var. Hollanda askeri elbisesini giymiş, esmerce biri Türkçe konuşuyor.

Sorduk:

- Kardeşim sen kimsin?

"Hollanda askeriyim."

- Bu nasıl oldu?

"Hollanda vatandaşlığına geçtim. Askere de böyle geldim. Burada Hollanda birliğinin Türkçe tercümana da ihtiyacı olduğu için ben geldim..."

Hollanda askeri Ali'ye, böyle başka Türk askeri var mı diye sorduk. Almanlar da benzer yöntemi kullanmışlar.

Prizren'de Doğru Yol Türk Kültür ve Sanat Derneği var.

1951'de kurulmuş. Duvarlarında derneğin uğraştığı kollar sıralanmış: Yeşil Turnalar Türk Halk Müziği, Ayyıldızlar Türk Hafif Müziği, Tasavvuf Müziği, Halk Oyunları Ekibi, Nâzım Hikmet Edebiyat Kolu, Aziz Buş Tiyatrosu, Çocuk Ekibi, Esin Dergisi, Filiz Dergisi, Resital Kolu, Resim Kolu...

Dernekte tanıştığımız Kosova Türk Temsil Kurulu Koordinatörü Ferhat Derviş bütün yayınların Türkçe yapıldığını, bu derneğin kültür merkezine dönüştürülmesi gerektiğini vurguladıktan sonra ekledi:

- Bizi burada ayakta tutan Türkçedir. Burada resmi rakamlarla bizim sayımızı 10-15 bin veriyorlar. Ama 250 bin kişi Türkçe konuşunca, ağırlığımız değişiyor, gerçek de ortaya çıkıyor!

Güler Lika ilkokul öğretmeni. "Bugün 15 Ekim, öğretim yılımız bitti, bir hafta sonra yenisine başlayacağız" dedi, devam etti:

"15 Ekim'de geçen 1998-99 öğretim yılı bitmiş oldu. Savaş olduğu için okullar kapalıydı. Önce onu tamamladık. Şimdi yeni öğretim yılını açacağız. Ama kitap yok. Bize Türkiye'den kitap yollasınlar..."

Kosova'da öğretmenlere 7 aydır maaş verilmiyormuş. Başka biçimlerde geçimlerini sağlıyorlarmış, ama mesleklerini de bırakmıyorlarmış. Birkaç öğretmenle konuştum. Hiçbiri bunu birinci sorun olarak getirmedi. İlk vurguladıkları kitap eksikliğiydi...

Kitap eksikliğinin bir nedeni de eski kitapları okumak istememeleri. Onlar Sırpların yazdıklarıymış. Kendi tarihlerini istiyorlar!

Prizren'de tanıştığım Şarık Cibo ve Vildan Cibo bu gidişimi saymadılar, yeniden bekliyorlar. Tanışmanın üzerinden 10-15 dakika geçince elbette dostluk da derinleşiyor. İlle bir şeyler ikram etmek istediler. Teşekkür ettim. Bir ara Şarık, "Prizren'de 98 çeşme var. Bizim çeşme suyumuz bal gibidir, içimine doyulmaz" dedi. "Ben de içsem" derken lafı ağzımdan aldı, "içelim ama"dedi, "önce suyu içmeyi çok ister durumda olmanız gerekir, gelin şurada bir tatlı yiyelim..."

Bir kişiyi ikrama zorlamanın bu kadar tatlısıyla karşılaşmamıştım!

* * *

Bunlara bir de Ankara'dan yaptığımız gözlemleri ekleyelim. 11.6.1998'deki "İnan... Kötü Sanat" başlıklı yazı:

Başlık bir Sırp atasözü. Sırpçası da Türkçeye çok uzak değil:

"Od inata nema goreg zanata."

Atasözünü Yugoslavya'nın Ankara Büyükelçisi Darko Tanaskoviç, ayaküstü sohbette aktardı. Atasözleri, yaşam deneyimlerinin asırlarca süzülüp sözcüklere dökülmesidir. Bu sözlere gereksinim duyulması, insanlığın ders almaktaki becerisini gösteriyor.

Adeta her kuşak, kendi yaşam diliminde tarihi yeniden yazmaya girişiyor.

Dünyanın gözü yine, "çok kolay sevebilen ve çok kolay öldürebilen insanların yurdu" Balkanlar'da. 20. yüzyıl Balkanlar'la başlamıştı, görünüme bakılırsa Balkanlar'la bitecek.

1980'li yılların sonunda Balkanlar'ı mercek altına yatıran Amerikan strateji uzmanları şu yorumu yaptılar:

"Balkanlar Kosova'dan karışır".

Süreç biraz farklı işledi. Almanya unsuru karışıklığı biraz daha Batı'ya itti. Bosna dört yılda 250 bin ölümle, bütün dünyanın gözü önünde kıyımı yaşadı. Eldeki veriler çok sağlıklı değil, ama belki de Balkanlar'da 1990'ların başında başlatılmak istenen süreç bugün başlıyor.

Konuya Balkanlar, Türkiye, Avrupa ve dünya açısından bakmaya çalışalım.

İstanbul'da önceki gün noktalanan Güneydoğu Avrupa Dışişleri Bakanları Zirvesi, "ortak dili" yakalamanın daha zaman alacağını gösteriyor. Yugoslavya'nın karşı çıkması sonucu, en güncel sorun Kosova ortak bildiriye yansımadı. Bunun üzerine, Yugoslavya dışındaki altı ülke Kosova'daki kanın bir an önce durması istemini içeren bildiri yayımladı.

Bu gelişmenin Türkçesi şu; Balkanlar'da bir karışıklık olduğunda dışişleri bakanları bir araya gelirse, o sorun dışında her şeyin konuşulduğu bir zirve yaşanacak!

Bu tür bir araya gelmelerin önemini küçümsemiyoruz, ama sonucuna bakınca zirve sözcüğü başka çağrışımlara neden oluyor.

Kosova'daki gelişmelerin Türkiye açısından bir başka açmazı da şu:

Başta Priştine olmak üzere bölgede yaşayan Türklere Sırplardan çok Arnavutlar baskı yapıyor. Türkiye, Sırpların Arnavutlara yönelik katı tutumunu onaylamıyor, Arnavutlar oradaki Türklere "500 yıl biz sizi dinledik, şimdi siz bizi dinleyeceksiniz" diyor!

Dün akşam saatlerine kadar gelen haberlere göre, Çin Kosova'ya askeri müdahaleden yana değil. İnsanın aklına ister istemez, "Acaba tarihi bir tavır mı var" sorusu geliyor.

Rusya Devlet Başkanı Yeltsin, Yugoslavya Devlet Başkanı üzerindeki ağırlığına güveniyor. "Müdahalede acele etmeyelim, hele ben bir Miloseviç'le görüşeyim" diyor.

ABD, NATO kalkanıyla hareket etmekten yana. Clinton "etnik temizliğe izin verilemez" diyor.

İngiltere gerekirse askeri müdahaleyi de öngören bir karar tasarısı üzerinde çalışıyor.

Bütün bu girişimlerin sonucunda bölgeye ola ki barış gelirse bu, "el zoruyla" getirilmiş olacak. Kalıcı olanı, bölge insanlarının bunu sağduyuyla başarabilmeleri.

Yazı aramızda, ben ülkeleri tanımaya girişince, halk kültürlerine ayrı önem verir, onları da derlemeye çalışırım.

Madem atasözüyle girdik, atasözüyle çıkalım. Biz sözleri aktaralım, yorumunu siz yapın.

Arnavut atasözü:

"Akıl insanın külahında bir çividir, yumruk yemeden içeri girmez."

Sırp atasözü:

"İnsanlar balık gibidir, balık sudan çıkınca, insan insanlıktan çıkınca ölür."

Son atasözü de genel olsun:

"Kardeşe kardeş gibi davranmayan, bir yabancıya efendi demek zorunda kalır."

BALKAN UZAYINDAKİ SON PARÇALANMA

Şimdi geldik, kitabın 3. baskısında yeniden önsöz yazmayı gerektiren duruma. Yani Yugoslavya adının da tarihe karıştığı Şubat 2003'e...

Yeni Dünya Düzeni'nin 1990'larda bütün kanlı deneylerini yaptığı bir laboratuvar olarak kullandığı Balkanlar'ın en önemli devletlerinden Yugoslavya, 4 Şubat 2003 günü resmen tarihe karıştı. Aynı coğrafyada kurulan yeni devletin adı Sırbıstan ve Karadağ Cumhuriyeti oldu.

21 Ekim 1999'da hain bir planla aramızdan koparılan Ahmet Taner Kışlalı'nın sık kullandığı bir irdeleme vardı:

Üniter devletlerde ikilem şudur; Ayrılıkları mı öne çıkaracaksınız, ortak noktaları mı? Bu sorunun yanıtı, ayrılıklar olursa, sonuç Yugoslavya'da yaşananlar olacaktır!

Kışlalı, 2003'teki gelişmeleri görseydi, haklı çıkmanın onuru ve üzüntüsüyle bir kez daha Yugoslavya deneyimini gözler önüne sererdi...

Konuyu, 16.2.2003'te Cumhuriyet'teki köşemde, "Balkan Uzayındaki Son Parçalanma" başlığıyla işlemiştim. O günün sıcaklığıyla aktaralım:

Dünyanın dört bir yanında barış seslerinin alanlardan taşdığı

bir hafta sonu yaşadık. Londra'dan Seul'e milyonlar "savaşa hayır" pankartlarıyla yürürken, Türkiye'de bu tür eylemlerin "yasadışı toplantı ve yürüyüş" olarak algılanması, sanatçısından öğrencisine katılımcıların gözaltına alınması tanımı zor bir acıklı güldürü.

Savaş, Irak'tan sonra en çok hangi ülkeye zarar verecek?

Türkiye'ye...

Demokrasiyle yönetilip savaş karşıtı gösterilerin yasadışı ilan edildiği ülke hangisi?

Türkiye...

Aziz Nesin, ne desin?

Bugün Irak tartışmaları arasında kaynayıp giden bir gelişmeyi sütuna yatıralım... 4 Şubat 2003 günü, Yugoslavya Federasyonu resmen tarihe karıştı. Ülkenin yeni adı, Sırbistan ve Karadağ!

Parlamentonun üst kanadında 7'ye karşı 26, alt kanadında da 31'e karşı 84 oyla onaylanan anlaşmaya göre, gevşek bir federasyonla birbirine bağlı kalmaya devam edecek olan iki ülke, 3 yıl içinde tümüyle ayrılmak için referandum yapma hakkını saklı tutacak. Bunun Türkçesi şu:

2006'da Sırbistan ve Karadağ birbirinden tümüyle bağımsız iki devlet olarak yaşamaya başlayacak.

Ülkelerin kendi gelecekleriyle ilgili karar alma hakkına elbette saygı duymak gerekir. Ancak Yuvoslavya'da yaşananlar tamamen iç dinamiklere dayalı bir süreç değil. Dışarıdan dürtüklenen, ateşlenen ayrılıklar Yugoslavya'nın içinden 8 devlet doğurdu.

Anlaşmanın onaylanmasının hemen ardından, kağıt üzerinde Sırbıstan sınırları içindeymiş gibi görünen, yönetimine BM'nin, güvenliğine NATO'nun karıştığı Kosova'nın da kendi statüsünü yeniden belirlemek için ayağa kalkması şu soruyu güncelleştiriyor:

8 devletin ardından bakalım daha kaç devlet daha kurdurulacak!

Güney Slavları anlamına gelen Yugoslavya'nın dağılma sürecini şöyle özetleyebiliriz:

1980'lerin sonunda Avrupa'dan, federasyon içindeki bazı cumhuriyetler bağımsızlığını ilan ederse, bunun tanınabileceği mesajları geldi. Örneğin Almanya hemen Hırvatistan'ı tanıyacağını ilan etti. Buradan başlayan gerginlik tüm ülkeyi etkiledi!

İç çatışmalarda Batı, önce tatmin edici miktarda kanın akmasını bekledi. İç dengelerin tümüyle bozulup, dışarıdan gelecek yaptırıma hiçbir iç tepkinin gösterilemeyeceği bir noktaya gelince müdahale edildi. Öyle ki, Batı denetiminde yaptırılan seçimler bile ayrılık için kullanıldı. Her etnik grubun ayrı partiye oy vermesi sağlandı ki, derinlik uçuruma dönüşsün, geçmişteki ortak yaşamdan izler kalmasın!

Balkanlar'daki farklılıkları tanımlamak için Samaray'ın bulduğu deyim şu:

Balkan uzayı!

Uzaydaki son parçalanma Yugoslavya'yı tarihe gömerken, iki yeni devlet doğurdu. Batı bu kararı saygıyla karşıladı hatta sürece yardımcı oldu. Hemen altta Kıbrıs'ta ise fiili olarak oluşmuş iki devletin zorla birleştirilmesi için plan üstüne plan yapılıyor.

Türkiye olarak bütün deneylerin kanla yapıldığı bir coğrafyada yaşıyoruz. Denek ülke olmamanın birinci yolu, yeni dünya düzeniymiş, tek-çok kutupmuş, AB süreciymiş, kim ne derse desin ulusal bilinci diri tutmak!

"Bilinç" erozyona uğrarsa, geriye "linç" kalıyor!

BOSNA - HERSEK

KİMLİK KARTI

Resmi adı: Bosna Hersek.

Yüzölçümü: 51.197 km^2. Dayton anlaşmasından sonraki durum; Bosna Hersek Federasyonu 26.345 km^2 (yüzde 51.46), Sırp Cumhuriyeti 24.840 km^2 (yüzde 48.52), Uluslararası yönetimdeki Brcko Bölgesi 12 km^2 (yüzde 0.02)

Nüfus: 2 milyon 920 bin. Mülteci, 1 milyon 250 bin.

Etnik gruplar: Boşnak bir milyon 271 bin (mülteci 540 bin), Sırp 892 bin (mülteci 390 bin), Hırvat 515 bin (mülteci 223 bin), hiçbir etnik kimliği kabul etmeyip "Yugoslavım" diyenler 242 bin (mülteci 98 bin).

Nüfus azalışı: Yüzde 5.

Ortalama gelir: 1996'da 300 dolar, 2002'de 1700 dolar.

SIRP SINIRINDA: 'MUSTAPHAA, SEN TÜRKSÜN!'

Balkanlar'da Sırpları Türkler bakımından ikiye ayırıyorlar:

- Türklerle tanışmış, ilişki kurmuş olanlar...

- Türklerle hiç doğrudan teması olmamış olanlar...

İkinci gruptakilerin ilk tepkilerinin ne olacağını önceden kestirmek güç. Birincilerle ise herhangi bir sorun yok.

Bosna Hersek'in Sırp Cumhuriyeti sınırına girişin hemen ardından polis pasaportumu alıp beni aşağı indirince, "dilerim ilk değilizdir" dedim.

Zira Türkler bu sınırı çok az kullanıyormuş.

Kulübe gibi birkaç yapının sadece birinde ışık yanıyor.

İki gümrük görevlisinin oturduğu odaya girdim. Birinin elinde benim pasaport, sayfalarıyla iskambil kâğıdını yandan şaklatır gibi oynuyor. "Muustapa" dedi, "sen Türksün"...

Telefonu çevirdi. Sanıyorum bir üstüyle Sırpça bir şeyler konuştu. Bana dönüp, "vize almanız gerekli" dedi. Aslında gerekmiyor. Toprakların tümü Bosna Hersek. Ama, Sırp bölgesi ayrıca transit vize istiyor.

Vizenin fazla güçlüğü yok. 30 marka tamam. Bütün 100 mark uzattım. Birkaç kağıt doldurdu. Arada 70 markı verdi. Pasaportu ve

kâğıtları bana uzattı. Bir de baktım, benim verdiğim 100 mark pasaportun arasında.

Çıkmak üzereyken fark ettim. 100 mark vermiş, 170 mark almıştım.

Dönüp parayı gösterince şaşırdı. Çekmeceye baktı yok. Verdim. Gerginliğin de etkisiyle olsa gerek bastık kahkahayı. Öteki polis de katıldı. Gülerek ayrıldık.

Drina kıyısında nefis bir yolculuk başladı.

İvo Andriç'in, "Drina Köprüsü" romanıyla dünyaya tanıttığı nehir. Romandaki bir tümceyle Drina'ya selam verdim:

"Üstün bir düşman yaklaşırken ve büyük yenilgilerin arifesindeyken kardeş kardeşe düşman olur..."

Arada tüneller, baraj gölü ve göletler geçtik. Dağların gölgesi nehrin üzerine o kadar güzel yansıyordu ki, sanki dağlar suyun içinde devam ediyordu. Dağlar Drina'yı başka birisine göstermek istemedikleri bir sevgili gibi arasına almıştı. Gökyüzü gece mavisi, Drina deniz mavisi yarım saat kadar kıvrıla kıvrıla yolculuk ettikten sonra dağlara yöneldik. Yine kıvrıla kıvrıla devam ettik.

Arada küçük dereler geçtik. Drina'ya doğru koşuyorlardı. Saat 21.00'e doğru dağ başında çevresi ağaçlı çeşmenin önünde durduk. Yan yana iki çeşme. Elimi birkaç dakika bile altında tutamayacak kadar soğuk. Kana kana su içip başımı kaldırdıktan hemen sonra elimde olmadan gökyüzüne baktım. Yıldızlı bir gece. İçimde onlardan çok var. Üstelik daha çok parlıyor, bu gece Saraybosna'dayım.

Çeşmenin çevresindeki ağaçlara takıldım, dallarındaki yaban meyveleri, koyu yeşil yaprakları, hemen altlarındaki soğuk suyun sıcaklığıyla dalgalanıyorlar.

Dağlar bitti... Ara ara yerleşim yerlerinin içinden geçiyoruz.

Pale'ye geldiğimizde Saat 23.00'ü bulmuştu. Pale, Bosnalı Sırpların merkezi. Duvarlarında savaş suçlusu olarak aranan Karadziç'in boy boy posterleri var. Tabii kahraman olarak!

Biraz ürktüm ama, "riske giren heyecanıyla keyiflenir" deyip Saraybosna hayalleri kurmaya başladım.

Terminalde indim. Beş altı taksici otobüse doğru yöneldi. "Sarayevo, Sarayevo" diye bağırıyorlar. 30 kilometre, 50 mark. Gecenin o saatinde başka olanak da yok ama, iş olsun diye biraz pazarlık ettim. 30 marka anlaştık.

Zifiri karanlık. Yolculuk boyunca sadece iki araç geçti. Onlar da Birleşmiş Milletler'in devriyeleri.

Sırp şoförle Saraybosna'nın içinde istediğim yere gidebileceğimi düşünüyorum. Arada Almanca, "Sarayevo taksiya uyuyor uyuyor" diye bağırdıkça ne demek isediğini anlamadım.

Az sonra zirveye vardık, altımızda Saraybosna. İlk ışıklar görününce şoför yine seslendi:

- Sarayevoooo... Sarayevooo... Müslümana cemahiriya...

Arada yol kıvrılıyor, yıkılmış bir tesisin kalıntılarına bir ceset gibi bakıp yine seslendi:

- Sarayevo... Olimpiyada... Sarayevo... Olimpiyada...

Saraybosna'da 1982'de yapılan kış olimpiyatlarının yankıları yıllar sonra da dinmemiş.

Ağaçlar öylesine yüksek ki, sanki "dağların yüksekliği yetmez, üstü bizden" deyip gökyüzüne uzanmışlar. Tam hayalimde ağaçların arasında birkaç yıl önce yaşananlara ulaşmaya çalışırken şoför yine söylendi:

- Sarayevo taksiya uyuyor uyuyor...

Bu sözleri defalarca yineledikten sonra sordu:

- Hangi ülkedensin?

Dağ başındayız. Tam olarak nerede olduğumu bilmiyorum, geceyarısı, zifiri karanlık...

Aklıma Belgrad'da söylenenler geldi:

"Bu yolu seçmemelisin. Kimi Sırplar var ki Türk görünce insanlıktan çıkar..."

Aslında bu sözlere inanmış da değilim ama yine de farklı bir şey söylemek istedim:

- İtalyano...

"Ohooo" dedi devam etti:

"Napoliiii... Milanooo... Romaaa... Ohoo İtalya..."

Hem tedirginim hem bu tedirginliğimle dalga geçmek istiyorum. Aklıma gelen her şeyin sonuna İtalyanca ekler getirip, sohbeti derinleştirmeye başladım. Delik deşik asfaltta hopladıkça söylendim:

- Çukurella berbato...

Bir iki kez söyleyince o da Sarayevo İtalyan Kültür Merkezi Müdürü'ymüş gibi yineledi:

- Si si çukurella berbato...

Saraybosna'ya bir an önce ulaşmakla bu oyunu sürdürmek arasında salıncak kurdum, gidip geliyorum. Sabrım tükenmek üzere. Ama bu Türkçe söylenir mi? İtalyanca söylendim:

- Sabiri tüketi...

Şoförün kulağı bende gözü yolda, ne söylediğimi anlamaya çalışıyor:

- Sabrina?

İnişe geçtik. Dağların arasındaki Saraybosna'ya doğru iniyoruz. Yüz metre düzlük yok. Hep viraj hep viraj. Şoföre durumu anlattım:

- Virajo çoketti...

Şoför lafı ağzından almışım gibi yineledi:

- Virajo, virajo...

Şoför biraz duraladı, araç ışıklarının tam karşısında, büyükçe taşın ortasındaki kırmızı boyaya işaret etti. Bosnalı Sırplarla Boşnaklar arasındaki sınırmış.

Git git, sınır içinde sınır...

İnsanda ne huzur bırakıyor ne sinir...

Yani o taşın yarısı Boşnak yarısı Sırp. Hay o taş kadar...

Vadinin dibine geldik. Artık Saraybosna'da sayılırız. Aklımda

taksiyle Saraybosna sokaklarında dolaşmak, uygun bir otel bulunca şoförü terk etmek var. Şoförün ikide bir neden, "Müslümana taksiya uyuyor uyuyor" dediğini o an anladım. Pale taksileri Saraybosna'nın içine giremiyormuş. Kentin hemen başladığı yerde, çukurda kalıyormuş. Şoför sonrasını tarif etti:

- Yüz metre kadar yürü, orada düğme var. Bas taksi gelir... Ama uyudularsa gelmezler.

Biraz üsteledim:

- Sen gel...

"Olmaz" dedi. Saraybosna'ya bu plakayla giremezlermiş. Çaresiz indim, yürüdüm. Son anda uyardı:

- Taksi gelmezse, sağa sola sapma doğru ilerle. Aşağı in, önüne genişçe yol gelir...

Buraları çok iyi biliyor olmalı.

Yukarı çıktım. Tabii ki taksi yok. Dosdoğru ileri. Sokak lambaları ölü, evlerdeki ışıklar baygın... Gece yarısını çoktan geçtik. Bir kilometre kadar yürüdüm. Feri yüksekçe bir ışık... Binadan yola sarkıyor... İçeriden sesler de geliyor. Ohh, bir fırın. İlk gördüğüm işçiye derdimi anlatmaya çalıştım:

- Başçarşıya... Centrum...

Arada kendimle Türkçe de konuşuyorum. Arkadan kara bıyıklı biri geldi. Ona derdimi anlatmaya çalışırken, sözümü kesti:

- Hemşerim Türk müsün?

Vayyy anam-babam...

Ayaküstü sohbet ettik. Burada fırın işinin iyi olduğunu söylemişler. Birkaç ay önce gelmiş. Yanında çalışan işçilerin tümü Boşnak. Yolu tarif etti, ayrıldım...

Ana yolda bir taksi bulup Başçarşı bölgesine geldim. İlk bulduğum otele yerleştim. Yüz Bosna dinarı bir marka eşit. Her ikisi de geçerli. Taksi beş mark tamam dedi.

Nasıl yorgunum, ayaklarımda sanki onlarca atlı var. Ayaklarıma ip bağlayıp aşağıdakilere atıyorlar. Onlar ipleri topraktaki ka-

zıklara bağlıyorlar. Ama Saraybosna'ya gelip, şöyle bir havasını koklamadan uyunur mu?

02.00'ye doğru Miljacka nehri kıyısından yürüyüp Başçarşı'ya ulaştım. Çok az insan var. Her yer kapalı ama olsun. Kısa bir tur atıp döndüm.

Otelle Başçarşı arasındaki yolu iyi belledim. Sanki yıllarca burada kalacağım. Çevreye o gözle bakıp, içime alıyorum:

"Haa bu dükkan iyi, küçük alışverişleri buradan yaparım..."

"Ooo bu restoran ne güzel. Nehir kıyısında kimi akşamlar buraya takılırım."

"Kıyıda koşmak için yer var mı acaba?"

Ertesi sabah uyandığımda, soluğu pencerede aldım. Ne göreyim?

Mezarlık...

Yola çıkmadan önce duymuştum:

- Saraybosna'da her yer mezarlık. Parklar, yol kıyıları, yamaçlar...

Buna hazırlıklıydım ama, günışığında ilk mezarlıkla karşı karşıya gelince... Belki de Saraybosna'yla gerçek tanışma oldu.

Miljacka kıyısından Başçarşı'ya geçtim. Meydanda yüzlerce güvercin. Tabii hemen kıyıda buğday satan bir teyze. İki bardak satın alıp saçtım. Postu serdik ya, yeni bir karar:

- Bundan böyle güne burada güvercinlere buğday vererek başlayayım...

Oluru basıp devam ettim.

Daha önce bir günlüğüne gelişimde duvarları Türk bayraklarıyla süslü bir kahvede oturmuştum. Başçarşının içinde. Dolaşırken buldum. Yine Türk bayrakları... Armend'in kahvesi. İlk gözüme ilişenle tanıştım. Adı Murat. Sohbet etmek istiyorum ama, önce Belgrad'dan Saraybosna'ya gelişimi sıcağı sıcağına günlüğe dökmeliyim. Murat'a niyetimi anlatıp izin istedim.

Demli çay... Teypte İbrahim Tatlıses'in yanık sesi:

"Yastığa gerek yok, dizlerin var ya..."

Başımı hafifçe kaldırmıştık ki, Murat damladı:

- Bitti mi?

Çaresiz evet dedim. Bir çırpıda öyküsünü özetledi:

"19 yaşında Hollanda'ya gittim. Çiçek işinde çalıştım. Denizin dibinden çıkan bir şeyin üzerinde çiçek yetiştiriyorlar. Arada atölye bölümüne de bakıyordum. İki parmağımı bıçağa kaptırdım. Emekliye ayırdılar. Ayda 1500 gülden maaş bağladılar. Türkiye'ye döndüm. Ama maaşım kesilmek üzereymiş. Avukatım öyle dedi. Yeniden Hollanda'ya gitmek istiyorum. Vize vermiyorlar. Buraya Zagreb'den geldim. Bir yolunu bulup gideceğim. İki aydır bekliyorum. Arkadaşlardan haber gelecek. Bir yerde buluşup gideceğiz."

Murat'ın Saraybosna'yla ilgili gözlemleri de şöyle:

"Bunlar savaş olmamış gibi yaşıyor. Şaştım kaldım. Aklım karışık. Kızlar çırıl çıplak giyiniyorlar. Ama köyler sağlam. Bizimki gibi. Burayı mücahitler kurtarmış. Öyle mücahitler varmış ki, birini anlattılar; ayak başparmağının ucuyla mayın buluyormuş. Usulca yerini bulup, etkisiz hale getiriyormuş. Sırplar da çevremizi mayınladık deyip uyuyormuş. Anlattığım mücahit mayınları kaldırınca Boşnaklar basıyormuş. Silah da olmadığı için Sırpları boğazlıyormuş. (Boğazlamayı eliyle tarif ederek anlatıyor.) Bir grup mücahit de üç-dört kilometre tünel kazmış, bütün Saraybosna'nın yiyeceği içeceği buradan sağlanmış."

Savaşın olduğu yerde doğal olarak kahramanlık öyküleri de yeşeriyor. Bu öyküler zamanla efsaneleşiyor, gerçekle bağı kalmasa da insanları sohbete bağlayan destanlar olup çıkıyor.

* * *

Saraybosna Trebevic dağının eteklerinde Miljacka ırmağının güçlükle açabildiği dar bir vadide kurulu. Hani ekmeği arasına bir şey koymak için uzunlamasına elle hafifçe ikiye ayırırsınız ya... Saraybosna ve çevresinin görünümü böyle...

Saraybosna çok eski bir yerleşim yeri. Yakın çevresinde milat-

tan önceki dönemlere ait kalıntılar var. Önce Gotlar sonra Slavlar yedinci yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşmeye başlamışlar. Osmanlı öncesi kayıtlarda adı Vrhbosna olarak geçiyor.

Fatih Sultan Mehmet bölgeyi Osmanlı topraklarına İstanbul'un fethinden on yıl sonra kattı. Vrhbosna'ya atanan valilerin oturması için çok güzel bir saray yaptırıldı. Kentin adı bu saraydan esinlenerek Saraybosna oldu. Sarajevo da deniyor ama bu da aynı anlamda.

Valilerin oturduğu o güzel saray 1853'de, yine Osmanlı döneminde yıkıldı.

Boşnakların Müslüman oluş öyküsünü ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki yerini anlatan pek çok Türkçe kaynak var. Önce yabancı bir kaynaktan aktaralım. Alman Profesör Georg Schreiber'in "Edirne'den Viyana'ya kadar Türklerden Kalan" adlı eserinin 147. sayfasından başlayalım:

"Fethettikleri topraklarda Türkleri uyruklarından ayıran şey birinci derecede dindi. Özellikle Yunanistan'da, Sırbistan ve Macaristan'da yerli halkın ancak çok küçük bir kesimi İslamiyete geçmişti. Türkler bütün kentleri kendilerine ayırıp Hıristiyanları buradan sürmek istediler. Ama kendileri çekip gitmek zorunda kalınca kentler hemen tekrar Hıristiyan oldu. Camiler yıkıldı veya kliseye dönüştürüldü ya da mimarlık açısından konuşursak olsa olsa müze halinde ayakta kalabildi.

Buna karşılık gerek Hersek'te gerekse Bosna'da Müslümanlık düşman bir din sayılmadı. Aksine halkın benimsediği bir çıkış yolu oldu. Çünkü kırsal kesimdeki halkın büyük çoğunluğu Bogumil mezhebine bağlıydı, hatta bir süre Bosna kral hanedanı da bu mezhebe girmişti. Bu mezhep hem Katolik hem Ortodoks klisesine kesin zıtlıklarla karşıydı. Bu zıtlıklar onların sapkınlıkla suçlanmalarına, üzerlerine haçlı orduları gönderilmesine neden oldu. Dolayısıyla kanlı olaylara yol açtığından, bu mezhepten olanlarla öteki Hıristiyanlar arasında bir düşmanlık vardı. Bu bakımdan Müslümanların Bosna ve Hersek'te Hıristiyanlara karşı kazandığı zaferi

Bogumiller sevinçle selamladılar. Bölgenin toprak sahibi soyluları, kendi arzularıyla ve çok çabuk İslamiyeti kabul edip, böylece hem Sultanın değerli kullarının nasibi olan bütün avantajları elde ettiler, hem de gerek siyasal gerekse ekonomik bakımlardan üstün durumlarını korudular. Topraklarına sahip oldukları gibi yöresel yargı haklarını da devam ettirdiler. Mostar'da adına cami yaptırmış olan Nasuh Ağa Vuçyakoviç de kuşkusuz böyle yerel beylerden biriydi.

Sultanın Bosna soylularına ne kadar çok değer verdiğini gösteren bir örnek de, bölgede çok saygın olan Sokoloviç ailesidir. Bu aileden on bey, beş vezir ve iki sadrazam çıkmıştır. Drina üzerindeki köprüyü yaptırmış bulunan Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa bu ailedendi. Bununla birlikte Osmanlı ülkesinde rütbe ve makama erişmek için ille de tanınmış bir aileden olmak gereği yoktu. O yüzyıllarda sıradan bir insanın sadece yeteneğiyle yükselme şansı, Hıristiyan Avrupa'ya oranla Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha fazlaydı. "

Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi'ni hazırlayan Makedonyalı yazar Fahri Kaya da söz konusu antolojisinde, Boşnakların Müslümanlığı seçmesinin temel nedenini yukarıdakine çok benzer bir biçimde anlattıktan sonra şöyle devam ediyor:

"Türkler, bir Türk eyaleti olan Bosna-Hersek'te, İslamiyeti kabul eden birçok gelenek ve göreneklerini benimseyen Boşnakları ayırt etmek için onları `Boşnak tayfası', `Bosnalı takım' ve `Boşnak kavm' olarak adlandırılmışlardır. Bugün Sırplar, Türkler döneminde Müslümanlığı kabul eden Bosna Müslümanlarına Turçin (Türk) diye adlandırmaktadırlar. Tarih boyunca Boşnaklar, Osmanlı devletinin sağladığı bütün hak ve özgürlüklerden yararlanıp, egemen bir öğe olarak askeri ve mülki yönetimde her zaman yer almışlardır."

215 Osmanlı sadrazamından 62'si Balkan kökenliydi. Bunlardan 33'ü Arnavut, 12'si Boşnak, yedisi Rum, beşi Hırvat'tı. Birer tane de Hersekli, Dalmaçyalı, Bulgar, Pomak ve Sırp vardı.

Bir Fransız gezgininin verdiği bilgilere göre 18. yüzyılda Saraybosna'da 600 bin Müslüman, 500 bin Ortodoks, 120 bin Katolik vardı. Bu rakamlar ışığında Schreiber şöyle diyor:

"Sarayevo beşbinden fazla binasıyla imparatorluk kenti Viyana ile Sultan kenti Edirne arasında en önemli kent olmuştu. Genel nüfusa oranı bakımından Müslüman halkın miktarı burada İstanbul'dan fazlaydı. "

Saraybosna 1878'de Avusturya İmparatorluğu'nun eline geçti. Osmanlı bunu 1908'de resmen kabul etti. Birinci Dünya Savaşı'nı ateşleyen de Saraybosna'daki bir cinayet olmuştu. 28 haziran 1914'te Saraybosna'ya gelen Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand, Gabriel Prencip adlı bir Sırp öğrenci tarafından öldürülünce savaş patlamıştı.

Ferdinand'ın eşiyle birlikte öldürüldüğü yer olan Miljacka nehri üzerindeki köprü Milli Kütüphane'nin karşısında. Köprünün olağanüstü bir görüntüsü yok. Üzerinden bir kaç kez geçip fotoğraf çektim. Deklanşöre fazla basınca gelip geçenler garip garip bana baktı.

Kimi Boşnaklar Türkleri görünce şöyle der:

"Bizi neden bırakıp gittiniz?"

Bu sözler doğal olarak Osmanlı özlemcilerinin ruhunu okşar. Saraybosna'da olduğum günlerde aralarında gazetecilerin de olduğu Avusturyalı bir grup sözünü ettiğim köprüyü seyrederken Boşnak rehber şöyle demiş:

"Avusturya işgali bitmemiş olsaydı şimdi Avrupa Birliği içinde olurduk."

LİSEDEN CEPHEYE: 'SİLAHI ELİME ALDIĞIM GÜN AĞLADIM'

1992'den 1995'e dek süren savaşın verdiği zarar, rakamsal sonuçlar defalarca yayımlandı.

50 bini çocuk 250 bin ölü..

Üç milyona yakın göçmen...

Yüzde 60'ı yıkılmış bir ülke...

Saraybosna'daki günlerim, 13-14 eylül 1997 yerel yönetim seçimlerinin hemen öncesine rastlıyordu. Siyasi partilerde yoğun bir hareketlilik, siyasilerde alabildiğine acımasızlık vardı. Ortam gerilince, güvenlik önlemleri de olağanüstü arttırılmış.

İlk günün akşam saatlerinde Vatanseverler Birliği Partisi'nin (BPS) "adayları tanıtma" toplantısı vardı. Havaalanı yolu üzerindeki Kültür-Spor Sarayı'nda.

Atlayıp gittim. Toplantı saatinden hayli erken gitmişim. Bir süre dışarıda gençlerle konuşmaya çalıştım.

Bosna ordusunun yeni yetiştirilmekte olan özel timleri salonun güvenliğini sağlıyor. Timin iki elemanı ellerinde uzun namlulu silah, yaya kaldırımına oturmuş, sigara içiyor. Yanlarına yaklaştım, tedirgin oldular. Kendimi tanıttım. Bir süre sohbet ettik.

Adları, Fahrudin ve Akif...

Fahrudin, sıradan sohbetin dışında savaşa ilişkin konuşmak istemediğini söyledi. Akif'in ayakkabısı 46 numara. Arada bir tüm ayak parmaklarını oynatıyor. 21 yaşında. Silahı eline 16 yaşındayken, savaşın ilk günlerinde almış.

Sordum:

"O gün ne hissettin?"

Yere baktı:

"Ağladım. Silahı ilk elime aldığımda ağladım. O an tam anlamıyla niçin silah kullanmam gerektiğinin de ayırdına varamamıştım. Çok Sırp arkadaşım vardı. Onlardan bir kısmı kısa sürede ortadan kayboldu. Başka yerlere gittiler. Kimileri bizimle birlikte savaştı. Onlar Bosna ordusuna katılmayı yeğlediler. Hatta bazı arkadaşlarımın babası çetnikti. Ama onlar bizimleydi."

Cephede sigaraya alışmış ama, sigaradan çok ot içmiş. Bulamayınca kuru otları sarıp içerlermiş.

Akif'in babası ve 24 yaşındaki ağabeyi da asker. İki amcası savaşta şehit düşmüş. Yeni kurulan özel time geçmiş. Savaşta yarım bıraktığı okula, liseye gitmiyor. O artık profesyonel asker.

Özel timi ABD eğitiyormuş...

Sorularımdan rahatsız oldular. Vedalaştık, salona girdim.

* * *

BPS'ye, savaş sırasında ülkeyi terk edenler alınmıyor. Duyunca şaşırdım. Ayrıntıları sorunca öğrendim ki Boşnakların kendi aralarındaki derin bir çelişkinin dışa yansımasıyla karşı karşıyayım. Savaş sırasında bir yolunu bulup ülkeden ayrılanların bir bölümü barış ortamı sağlanınca zengin maddi olanaklarla geri dönmüş. Savaşta Saraybosna'yı terk etmeyenler ise onlara kızgın:

- Savaşın rantını yiyorlar. Savaşta ülkeyi bırakıp gidenin barışta geri dönmeye yüzü mü olur?

İçinde onlarca çelişkiyi barındıran soruyu çengelli bırakıp salona geri dönelim.

İlk dikkatimi çeken koltuk değnekleri. Hemen 7-8 tane seçili-

yor. Yüzlerde acı ama, onurlu gülüşler. Kaybolan bacaklarındaki boşluğa sanki, bacak bir yere gidip az sonra dönecekmiş gibi bakıyorlar. Boşnakça şarkılar söyleniyor. Kimi yerlerinde duygular yoğunlaşıyor... Alkışlar, nakarata katılmalar... Bendeki çağrışım, "Yiğidim aslanım burda yatıyor"...

Parti Genel Başkanı Sefer Haliloviç savaş başladığında "Vatanseverler Birliği"ni oluşturanlardan. Yüzündeki ifadeler değişik... Savaşçı, parti genel başkanı, bilimadamı...

* * *

Konu seçimse doğal olarak özne de adaylardır. Bosna Vatanseverler Birliği'nin adaylarının tanıtıldığı o gecede en çok alkış alan kişi, Rade Zoranoviç'ti. Zayıf, uzun boylu, kır saçlı, bıyıklı, ciddi görünümlü bir aday.

Ateşli konuşması alkışın dozunu da arttırdı.

Konuşması bitince öğrendim ki Rade, Bosna Ordusu saflarında ırkçı Sırplara karşı savaşa katılan ilk Sırpmış. Tanışınca, ilk özelliği olarak bunu yineledi.

Tanıtım töreninden sonra salon girişinde yanında manken kızı Olga'yla birlikte sohbet ettik. Arada kızına sarılıyor. Fotoğraf çekerken onu da yanına aldı.

Olga, mini etekli, esmerimsi, güzelliğinin fazlasıyla farkında bir genç kız.

Rade, savaş süresince zaman zaman uluslararası toplantılara da katılmış. O toplantılarda Avrupalı gazeteciler onu anlamıyormuş. Daha doğrusu Rade'ye göre, anlamak istemiyormuş.

Bonn'daki bir toplantı sonrası yaşadıklarını şöyle anlattı:

"Basınla sohbet ediyoruz. Ben, saldırgan tarafın Sırplar olduğunu söyledim. Doğduğum topraklardaki herşey yerle bir. Sırplar çocuk yastıklarını bile parçalıyor, dedim. Bana bir dizi pervasız soru sordular. `Böyle konuştuğun için ne kadar para alıyorsun' diye soran oldu. Onları ciddiye almadım. Çünkü ben ne yaptığımı biliyordum."

Rade'ye sordum:

"Peki bütün olup biteni ve düşüncelerini birkaç tümceyle nasıl özetlersin?"

"Bosna Hersek vatanım" dedi, devam etti:

"Saldıran taraf eski Yugoslavya ordusu ve radikal çetniklerdi. Ben şehrin ferdi olarak savaşa katıldım. Yarın Saraybosna'ya İran saldırsa onlarla da savaşırım. Bu bir etnik savaş değildir. Dini savaş değildir. Kurtuluş savaşıdır. Ben Bosna Hersek Ordusu'na katılan ilk Sırpım. Neredeyse bütün cephelerde savaştım. Şimdi de barış için savaşıyorum. Barışı daha sağlıklı hale getirdiğimiz gün, demokrasiyi rayına oturtmak için çaba harcayacağız."

Rade'nin Saraybosna'yı anlatışına imrendim:

"Savaş öncesi Saraybosna dünyanın en güzel şehirlerinden birisiydi. İnanıyorum ki yine öyle olacak. Bir söz vardır, Başçarşı'dan su içen bu kentten ayrılamaz."

İNAT EVİNDE İNADINA YAŞAM

Başçarşı'nın arkasında Miljacka Nehri'nin kıyısındaki Milli Kütüphane'nin savaştan aldığı yaralar bir bir sarılıyor. Savaştaki yangında, içindeki altı bin el yazması Osmanlı eserinin bir bölümü kurtarılabilmiş.

Saraybosna'da anlatılan yaygın öykü şu:

Kütüphanenin yapımı tasarlanırken bulunduğu yerdeki ev sahipleri ikna edilmiş. Biri hariç. Nehrin kıyısında küçük iki katlı evin sahibi, "olmaz" demiş. "Ben evimden bir yere gitmem."

Gel zaman git zaman kabul ettirememişler. İnatçı sahip sonunda şöyle razı olmuş:

"Evin bütün tuğlalarını tek tek sökeceksiniz. Aynısını nehrin tam karşı yakasına inşa edeceksiniz."

"Tamam" demişler, "istediğin bu olsun."

Ev aynen inşa edilmiş. Duvarına da küçük bir yazıt konmuş:

"İnat kuca."

İnat Boşnakçada da aynı anlamda. Kuca da ev anlamına geliyor.

İlk sahibi ölmüş. Ama ev yaşıyor. İnat evi, savaşa inat hiç yara almamış.

Bugün birinci katı kafe olarak kullanılıyor.

Bir sabah erken saatlerde gittim. Önce bahçeye oturdum. Nehrin hemen kıyısı. Bahçe yoldan küçük sarmaşıklarla ayrılıyor. Yaşasın, sandalyeler plastik değil. İkinci kattaki balkonumsu bölümde çamaşır asılı. Çevremde oturan yok. Gözüm içerdekilere takıldı.

Girdim.

İçeride üç-dört kişi var. Her biri ayrı masalarda. İçki klasik, Türk kahvesi ve yanında kanyak. Vakit sabah ama olsun. Ayrı bir yere oturacaktım. En yaşlı olan yanına buyur etti. Oturdum. Sahaya uydum. Yaptığı ilk iş doğal olarak sigara tutmak. Bu, el sıkışmak gibi bir şey. Karşılaşınca yapılmazsa olmaz.

Karşımda kocaman bir pano var. İlk dikkatimi çekenler, kocaman Arapça "Allah" yazısı, altında iki tane "USA" yazılı arma, cezveler, fincanlar...

Burada değişik bir dilenci tipi var. Kişi bara giriyor. Kendisine bir içki ısmarlayacak kişi olup olmadığını soruyor. Varsa içip gidiyor. Biri İnat Evi'ne girdi. "Benden" dedim. Bira şişesini emer gibi ağzına aldı. Kurutup gitti.

Yanımda oturana Yova diye çağırıyorlar. Girip-çıkan herkesi tanıyor. Gözleri durgun ve bulanık akan dere gibi. İçinde ne olduğu belli değil.

Kahveyi yapan, kanyağı hazırlayan, servisi yapan, hasabı alan tek kişi. Vücudu kıvrımsız genç bir kız. Adı, Rada. Herkes adıyla çağırıyor. Belli ki, mahallenin kafesi. Aslında "kafes"i de sayılır. Aradığı kişinin orada olduğunu bilen çok kişi var. Geliyorlar, elleriyle koymuş gibi buluyorlar, söyleyeceklerini söyleyip gidiyorlar. Ya da alıp yanlarında götürüyorlar.

Tam karşımda panonun altında oturanın adı İbrahim. Sürekli bira içiyor. Bir saatte üçüncü şişeyi saydım. Arada bir yanımdaki Yova'yı gösterip, iki başparmağıyla kesme işareti yapıyor. Ardından yine eliyle, "iyidir iyidir" işareti geliyor. Sonradan anladım ki, parmaklarıyla haç işareti yapıp Yova'nın Hıristiyan olduğunu ama, iyi bir insan olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Yova her girene, sanki bir dönem oranın devamlısı olmuş ama, uzun zamandır uğramıyormuş gibi, "oooo" çekiyor, kalkıp elini sıkıyor. Yarım saat önce ayrılan bir kişi tekrar gelince aynı hareketi yaptı...

Her yeni gelene, "ooo"yu çektikten sonra bir eliyle beni işaret ediyor:

- Tursiya... Tursi, Tursi...

Son girenlerden biri benim yaşlarda. Yova eliyle işaret edince elimi sıktı. Tanıştık, adı Enver. Sanki her gelenle beni tanıştır demişim. Ama hoşuma da gidiyor. Yazılmamış bir oyunu oynar gibiyim. Olaylar geliştikçe oyun da ilerliyor. Geri dönüp yinelemek yok. Bir bakıma oyunu silgisiz yazıyoruz. Zaten yaşam da "silgi kullanmadan yazı yazma sanatı" değil mi?

Her tanışma sonrası bir kanyak daha söylüyoruz. Rada kanyağı, bizim çay bardaklarının yavrusu bir bardağa koyuyorlar. Yova'yla aynı zamanlarda bitiriyoruz. Kim uygun durumdaysa Rada'ya elle işaret ediyor:

- İki tane daha...

Yova bazen benimki bitmeden yenisini söylüyor. Ağırdan alınca, "sende bugün durgunluk mu var, bana mı öyle geliyor" gibilerden ters ters yüzüme bakıyor.

Her gün birlikte içiyoruz ya!

Enver Arnavut'muş. Ama Saraybosna'da doğup büyümüş. Konu Tito'dan açıldı. Enver elindeki bardağı bıraktı. Gömleğinin düğmelerini çözmeye başladı. "Eyvah" dedim. "Herhalde ters laf ettik." Üçüncü düğmede bir dövme görüldü, olay anlaşıldı. Göğsünde on santimlik bir Tito dövmesi. Başında askeri şapka var. Şapkanın ortasında yıldız.

Balkan kentlerindeki Tito caddelerinin adının neden değiştirilmediğini şimdi daha iyi anladım. Bu kez bardakları Tito'ya kaldırdık.

Derken biri daha girdi. Her zamanki kavuşma-tanışmadan sonra bir köşeye oturdu. Adı, Halit. Türk olduğumu öğrendi, hemen

ceketinin iç cebinden kâğıt paralar çıkardı. Türk Lirası banknotlar. Bir beş binlik, bir binlik, bir de 500 liralık. Binlik beni yıllar öncesine götürdü. Üniversitede aylık harcamam ikibin lirayı geçince, kendime fırça atardım. 500 lirayı ise anımsamakta güçlük çektim. Enver, Halit'teki paraların değerini sordu. beşlerin sağında çok sıfır görünce doğal olarak çok değerli olduğunu düşündü. Konuyu değiştirmek zor, paraların üzerindeki fotoğraflara takıldım. Yova da Türk parası istedi. Cebimdeki yüz bin liralıklardan çıkarıp verdim.

Yova yükünü almıştı. Masadan ayrılırken, sigarayla çakmağı gösterip sordu:

- İstersen bırakayım...

Teşekkür ettim. Devirdiği bira şişesini saymayı bıraktığım İbrahim, Yova'nın arkasından önce "haç" sonra "iyi insandır" işareti yapmayı ihmal etmedi.

Az sonra ben de sahneyi terk ettim.

* * *

Saraybosna'da inat evi olur da inat gazeteciliği olmaz mı?

Savaşın başından sonuna dek bombalar hiç susmadı ama, susmayan bir şey daha vardı:

Oslobodenje Gazetesi...

Oslobodenje, Boşnakça özgürlük anlamına geliyor. Okunuşu, Oslobojenye.

Gazetenin merkezi Selimoviça Bulvarı üzerinde. Dış görünüm savaşın bütün dehşetini sergilemeye devam ediyor. Bir öğle vakti gittim. Beton salkımları her an düşecekmiş gibi... 1992 yazında başlayan saldırılarla önemli bir bölümü kullanılamaz hale gelen binanın önden girişini bu beton salkımları "süslüyor"...

Salkımların arasından sarkıp arka taraftaki giriş bölümüne geçtim. Kapıda derdimi anlattım. Fazla bekletmediler.

Dışarıdan harabe gibi görünen binanın içinde onlarca insan gazetenin yarınki sayısı için çalışıyor. Üst katlar hâlâ kullanılamaz durumda, ama kimi bölümleri temizlemişler. Sırpların, "Savaşta ilk

saldırılacak yer" ilan ettikleri gazete, savaş boyunca binanın bodrum katındaki 70 metrekarelik nükleer sığınağında çıkarılmış.

Binanın içinde onarım sürdüğü için dolaşmama izin vermediler.

Bugün baskı ve teknik işleri binanın kullanıma açılmış bölümünde yapılıyor. Yazı işleri kent merkezinde Başçarşı'ya giden yol üzerindeki işhanında.

Orayı bulmamın güç olacağını düşünüp gazeteye ait minibüslerden biriyle gönderdiler. Eski bir binanın dördüncü katı. Gazeteciler dünyanın dört bir yanında aynı. Heyecanla içeri girenler, elindeki notları ters yüz edip karıştıranlar, aradığı kişiyi bulamayınca rehberinden başka telefon numaraları arayanlar...

Beni gazetenin politika editörü Rasim Kerimagiç'e götürdüler. Bir saat kadar sohbet ettik. Gazete ortamı içinde doğal olarak konuşmamız dört-beş telefon bir o kadar da muhabir görüşmesiyle kesildi...

Kerimagiç savaş günlerini anlattı:

- Bir gün bile ara vermedik. Ne tür kâğıt bulursak onunla basıyorduk. Beş ayrı renkte kâğıda baskı yaptığımızı anımsıyorum. Bir gün sarı kâğıt buluyoruz, bir gün beyaz...

- Gazetenin boyutları, sayfaları ve baskı sayısı da sürekli değişirdi. Büyük boy kâğıt bulurduk, kocaman bir Oslobodenje çıkardı. Tabloid bulurduk, boyut değişirdi. Kâğıt azsa 400-500 basardık, çoksa beş-altı bin...

- Üç arkadaşımız göreve gidip-gelirken yaralandı. Ailelerimiz sürekli tehdit altındaydı...

- Elektrik, su yoktu. Jeneratör ve yağmur-kar sularından yararlanırdık. Bir litre benzin bulmak için 30-40 mark verdiğimiz günler oldu.

Kerimagiç "o günleri" anlattıktan sonra "bu günlere" geldi.

Savaş döneminin zorlu koşulları bitmiş. Ama, zorluklar bitmemiş. Belki de daha ağır bir dönem başlamış.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra gazetenin dağıtım sahası da daralmış. Sadece Bosna Hersek'te satılıyor. Bir de dış baskı var. On bin kadar Bosna Herkes'te, bir o kadar da Avrupa'da satılıyor.

İstanbul satışı 200...

Dünyanın pek çok ülkesinden 50'ye yakın ödül alan gazete şimdi de ekonomik savaşım veriyor. Kerimagiç bunun da üstesinden geleceklerini söylüyor ama, en az savaş dönemi kadar zorlu bir dönemeçte olduklarını da vurgulamadan geçemiyor.

Gazete çalışanlarına iki ayda bir maaş veriliyor. Tutarı 400 mark.

Bir kilo domates iki mark. Oslobodenje muhabirleri ayda yüz kilo domates alabilecek kadar kazanıyorlar.

Ayda 200 mark Saraybosna'da yaşamak için zor, ama pek çok Saraybosnalı için çok iyi para...

Atasözüdür:

Savaşlar arkasında üç ordu bırakır; gaziler ordusu, gözü yaşlılar ordusu, hırsızlar ordusu...

Bu atasözü Saraybosna'da da geçerli...

Oslobodenje çalışanları, tüm zorluklara inat, Saraybosna'nın tanıklığını sürdürüyor.

Kerimagiç ekonomik sıkıntılarının bir nedenini de şöyle açıkladı:

"Hükümete, herhangi bir parti ya da gruba bağlanmak istemiyoruz... Bağımsızlığımızı korumak istiyoruz..."

Kerimagiç uzun zamandan sonra 1996'da tatile çıkmış. Türkiye'ye gelmiş, Ayvalık'a. İlk aklına geleni anlattı:

"Fiyatlar çok değişkendi. Bir yerdeki ötekine uymuyordu."

Bosna-Hersek'teki yerel seçimler Kerimagiç'e göre şu işe yarayacak:

"Ne kadar Boşnak, ne kadar Sırp, ne kadar Hırvat olduğu belli olacak. İnsanlar partilerine göre değil milliyetlerine göre oy kullanacak. "

Kerimagiç'in bu saptamasından şu çıkıyor:

Saraybosna sokaklarında en çok "Avrupa Birliği gözlemcisine" rastlanıyor. Demek ki Bosna-Hersek'in bölünmüşlüğü yetmedi, şimdi bir de gözlemci eşliğinde bölüyorlar.

Kapıdan genç bir muhabir girerken kare masadaki telefonlardan biri çaldı. Araya girip, izin istedim...

* * *

Miljacka ırmağı kıyısı geceleri gündüzden daha kalabalık. Zamanı dar sevgililer... Çocuklarını yanına alıp geziye çıkan aileler... Anılarını koluna takmış, yılları bir madalya gibi göğsünde taşıyan insanlar...

Nehir kıyısında yeni yeni kafeler, birahaneler türüyor. Birine oturup çevreyi seyre daldım. O kadar dalmışım ki, saat 23.00'ü geçiyor. Zamanın ilerlediğini saatten değil, karnımın zil çalmasından anladım. Doğru Başçarşı'ya... Oradan ucu Tito caddesine bağlanan Ferhadija caddesine yöneldim. Yol üzerinde açık yerler var ama, canım yepyeni, hiç tanımadığım bir yer istiyor. Gündüz birkaç kez geçerken gözüm, "Bulagina çıkma" sokağına takılmış girememiştim. Sokağın içinden ses geldiğini duyunca daldım. Sokağın dibine kadar gidince anladım ki "çıkma"nın anlamı bizim çıkmaz sokak. Ucu kapalı ama, tam sokağın sonunda önü tahta yükseltmeyle bahçeli hale getirilmiş restoran var. Bahçedeki birkaç masanın arasından geçip üst kısmı yuvarlak kalın tahta kapıdan içeri girdim. Daha iki adım atmadan çevirdiler:

- Mutfağı kapattık.

Canım sıkkın dışarı çıktım. Oysa bahçeyi çok sevmiştim. Birinci masayı geçmiştim ki karşı masadan biri bana dönüp bağırdı:

- Rüstem...

Açlıktan biraz sersem görünüyor olabilirim ama, Rüstem değilim. Başımla, "hayır" işareti yapıp, "karıştırdınız" dedim. Bizim, "girdin çıkıyorsun ne iş" jestine benzer bir edayla yüzüme baktı. Anlattım:

- Yemek için gelmiştim, mutfak kapanmış...

Hemen boş bir masa gösterip otur işareti yaptı. Çevredeki masalara Boşnakça bir şeyler söyledi.

Ocağın dibindeki bir çift, masalarındaki dört dilimlik hiç dokunulmamış kaşar paneyi getirdi...

Arka masadaki kalabalıktan dörtte üçüne dokunulmamış tavuk şiş...

Benim için çevreye bağırandan dilimlenmiş soğuk et...

Aynı kişi içeri seslendi, hemen pide-ekmek geldi...

Birkaç dakikada masa donatıldı. Ben de kendime bira söyledim. Tam karşımda tek başına biri oturuyor. Adı Necati. Ama herkes ona, "Şeytan" diye bağırıyor. Koroya ben de katıldım. Keyifle biranın dibine yaklaşırken masama ikinci bira şişesi kondu. Garson yan tarafı gösterdi. Başlangıçta masanın donatılmasına ilgisiz kalan göbekli kişi göndermiş. Şişeyi kaldırıp selamladım.

Arka masa durur mu? Bir bira da onlardan...

Ee ben de mecburen içtim. Bu misafirperverliğin hakkını vermek anlatılması güç bir zevkti. Necati çat-pat Türkçe biliyor. Kaşını gözünü yara yara anlattı:

"Biz her akşam buradayız."

Başımla tamam işareti yaptım. Ben de her akşam gelirim. Telefon numarasını verdi. Arka masadaki kalabalık ise yoğun tartışma içinde. Eminim, Bosna-Hersek'i kurtarıyorlar. Şişman olan sürekli içmeye devam ediyor. Kaşar paneyi gönderen karı-koca çoktan ayrıldı.

Hesabı istedim. Sadece ekmek ve bir bira parası aldılar. Tüm masalara el sallayıp ayrılırken kendi kendime sormadan edemedim:

"Böyle bir ortam kaç yerde yaşanır?"

Miljacka nehrine doğru yürüdüm. Uyuyarak akıyordu. Belli ki o da savaş yorgunu. Hep mışıl mışıl uyunmaz ya akılır da...

MÜSLÜMAN ATEİSTLER

Bosna Hersek'e ilk kez 1996 Haziranında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in resmi gezisini izlemek için gitmiştim. 21 Kasım 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması'nın ardından, silahların patlamadığı ilk baharı yaşayan Bosna Hersek'in Saraybosna ve Mostar kentlerini görmüştüm. O gezide tuttuğum notların özeti şöyle:

Gök gürültüsü deyince aklınıza ilk ne gelir?

Yağmur... Bulutlar... Kapalı hava... Hepsi...

Saraybosnalı'nın aklına savaş ve bomba geliyor...

Bu yüzden de geçtiğimiz günlerdeki kısa süreli yağmur eşliğindeki gök gürültüsünün yaktığı yer cürmünden fazla olmuş...

Peki, yıldönümü kutlaması deyince ne düşünürsünüz?

Okulu bitirmek, evlenmek, doğmak...

Saraybosna'da "kutlanan" yıldönümleri arasında şunlar da var:

- Bugün bacağımı yitirişimin üçüncü yıldönümü...

- Ben de kolumu tam iki yıl önce pazaryerinde bırakmıştım...

"Kutlayalım o zaman!.."

Acı, yaşam biçimine dönüşünce, kayıp da "kutlanan" şeylerden oluyor.

İlk gün gözlemlerim, kuş bakışı ve dost bakışı...

Saraybosna'da yaşayan bir-iki dostun aktardığı gözlemler...

Sordum:

- Son bir ay içinde Saraybosna'da yaşananlardan ilk aklına gelen ne?

"Piknik"...

- Nerede?

"Cephede..."

Gülerek devam etti:

"Saraybosna'ya 45 dakika uzaklıkta 840 rakımlı bir tepe var. Zuc tepesi. Savaş sırasında oraya günde 8-10 bin havan topu düşüyordu. 15 gün önce aynı yerde piknik düzenlendi... Herkes hücum etti. Tam yüzbin kişiydik... İzzetbegoviç geldi. Komutanlar geldi. Kolu, bacağı kopuk olanlara araçlı kişiler yardım etti.

Akordeonlar çalındı, dans edildi... Hava çok sıcaktı ama, bu kimseyi yolundan alıkoyamazdı. 165 kişiyi güneş çarptı..."

Zuc tepesi artık hep piknik için olsa...

Bu herkesin gönülden isteği ama, barışın kalıcı olmayacağı endişesi hâlâ sürüyor.

Boşnak, Sırp ve Hırvatların bir arada yaşadığı Saraybosna'da zaman zaman meydana gelen olaylar bu endişeleri daha da arttırıyor.

Saraybosna'nın banliyölerinden Dobrinya-4'te bir cadde... Adı Shakespeare... Burada yürümek o kadar kolay değil. Çünkü caddenin kaldırımı, sınır... Burada çok sık olay meydana geldiğini, kimi Sırpların yoldan geçenleri taşa tuttuğunu söylüyorlar.

Savaşın kalıcı izlerini taşıyanların başında ise çocuklar geliyor.

Birinci sorun, içe kapanıklık...

Pek çok semtte, çocuklar için eğitim merkezleri kurulmuş...

Büyüklerde de ani tavır değişikliği... Birden ağlama, durup dururken bağırma...

Başlangıçta tedirgin olmuşlar. Sonra bununla başetmenin yolunun da, doğal karşılamak olduğunu düşünmüşler...

Saraybosna'da günlük yaşam tüm zorluklara karşın, savaştaki

direncin verdiği özgüvenle normal seyrini sürdürürken, politik hava sürekli değişiyor. Çünkü, politik havanın "doğallığı" yok...

Dayton anlaşmasının yaşama geçmesi ve kalıcılaşması genel dilek...

* * *

Saraybosna'yı dolaşmak aşırı cereyanda kalmak gibi bir şey. Her görüntü ayrı bir rüzgâr. Kenti "seçerek" izlemek olanaksız. "Canım bu yanını da görmeyeyim" diyemiyorsunuz. O zaman da bütün pencerelerinizi açıyorsunuz, şifayı kapıyorsunuz.

Nâzım Hikmet yaşıyor olsaydı, bugünlerde Saraybosna'da bulunsaydı, "Bosna'dan insan manzaraları"nı yazmaya girişseydi... Acaba kaçıncı ciltte, "yeter" derdi?

İlk göze çarpan yıkık binalar... Yaralı insanlar gibi yüzüme bakıyorlardı. Kimi pencere delikleri tünel girişi gibi. Çatılar, Orhan Veli'nin kevgiri...

Havaalanından kent merkezine gelişte, yandığı için yol kenarına, çöpe atılmış otomobilleri saymaya giriştim, 20'yi geçince bıraktım.

"Açılış" genellikle güzel şeyleri simgeler. Bugünlerde Bosna-Hersek'te de açılışı törenleri düzenleniyor. Ama bu biraz farklı:

- Toplu mezar açılışları.

100 ölü, 250 ölü, 800 ölü... Öldürüldükten sonra çoğunun üzerine kimyasal madde de atıldığı için tanınmaları neredeyse olanaksız. Sadece Saraybosna'da kayıpların sayısı 15 bin.

Saraybosna'nın yıkık sokaklarında dolaşırken kendi kendime sordum:

- Kimlik nedir?

Kişinin kendini tanımlamada kullandıkları. Bence en güzel kimlik, "insanım" diyebilmek. Ama, savaşın getirdikleri kimlik kavramını değiştirebiliyor.

Bosna-Hersek'te etkin kimlik, "din"le bütünleşiyor. Görüştüğüm kişiler anlattılar. "Ben ateistim" diyenler bile, "kimlik" sözkonusu olunca haykırıyor:

- Müslümanım...

Bir bakıma şöyle bir tanım da oluşuyor:

- Müslüman ateistler!

Saraybosna'da cadde ve sokaklara geleneksel olarak, kentte ticareti yapılan ürünlerle tanınmış kişilerin adları veriliyormuş. Son dönemde bu değişmiş. Artık cadde-sokak adları savaşta ölenlerle, Sırpların bomba attığı yerlerle bütünleşiyor.

Başçarşı'daki kahvede Türkiye'den gelen bir kişiyle tanıştım. İşte kimliği:

Mehmet Çakır. 45 yaşında, 1960'ta Saraybosna'dan İstanbul'a gelmiş. Adalet Partisi içinde çalışmış.

O yıllardaki durumunu şöyle tanımlıyor:

- Komünizmle mücadelede ilk ona girerdim.

1992'de Bosna'da savaşın başlamasıyla, çoğunluğu İstanbul, Bursa ve Konya'dan olmak üzere 83 "mücahit" Saraybosna'ya gelmişler. "Onlardan 8-10 kişi hayatta kaldık" diyor. Üç kez yaralanmış, iki ayağında bombadan parçalar var. Sol kolu yarı felç. Karnından birkaç kez kurşun yemiş. Fizik tedavi görüyor. Sordum:

- Bugünkü durumu nasıl değerlendiriyorsun?

İki elini yana açıp karşılık verdi:

- Demek ki Allah böyle istedi.

Kısa kollu tişörtünün arkasında kocaman "Türkiye" yazılı... Kolunda da havalı saçlarıyla dikkati çeken bir kadın dövmesi var.

Kahvenin sahibi İsmail Hakkı Gazi. İki oğlu da cephede savaşmış. Bildiği tek şey var:

- Hıristiyandan dost olmaz.

İsmail Hakkı'nın annesi Kosova'da. Saraybosna-Kosova altı saat. Ama yol kapalı. Geçen hafta Kosova'dan Saraybosna'ya iki gündüz bir gecede şu güzergâhtan gelmiş:

Kosova-Türkiye-Bulgaristan-Hırvatistan-Bosna Hersek.

Bosna Hersek'te artık kan yok...

Ama kin pompalanmaya devam ediyor...

* * *

Peki bu kadar derin acı, hüzün, yaşam sevinci, inat olur da mizah olmaz mı?

Olur tabii...

Boşnaklar, komik olaylara kahraman olarak iki ad belirlemişler:

Hüso ile Haso...

Birbirinden ayrılmayan iki güzel arkadaş olan Hüso ile Haso bir bakıma Boşnaklar'ın Lorel ve Hardy'si.

Savaş döneminde de doğal olarak Hüso ile Haso öyküleri oluşmuş, dilden dile dolaşmış. Velibor Çoliç'in, "Bosnalılar-İnsanlar, Kentler, Dikenli Teller" adlı kitabında bu öyküler yer alıyor.

Bunlardan üçünü kitaptan aynen aktaralım:

Saraybosna'nın bombardımanlarından birisi sırasında, alarm düdüğüne sokakta yakalanmış olan Hüso, oturduğu binanın mahzenine gitmek için acele etti.

Binanın avlusunda komşusu Haso'ya rastladı. Çocuklar için kurulmuş olan salıncakta sallanıyordu.

Hüso, "hey Haso" dedi, "bütün Saraybosna yıkılmak üzere, sen tutmuş sallanıyorsun. Vakit varken postunu kurtarmaya bak."

Haso salıncakta sallanmaya devam ederken yanıt verdi:

"Sallandığım yok. Görmüyor musun, keskin bir Sırp nişancısının canını sıkmakla meşgulüm."

Boşnak askerleri Hüso ile Haso, gecenin onbirinde oradan geçecek olan Sırp askerlere tuzak kurmaya gitmişlerdi.

İşe koyuldular.

Saat on buçuk oldu, gelen giden yok. Onbir oldu, kimse yok. Gece yarısını beklediler, ortalıkta tek Sırp görünmüyor. O gece oradan Sırpların geçmeyeceği kesinleşince Haso endişeyle arkadaşı Hüso'ya seslendi:

"Kahrolası! Başlarına bir şey gelmesin de..."

Hangi mucize sonucuysa, Saraybosna'da ekmek dağıtılacaktı. Fırının önünde kuyruk oluştu. Boş yere beklendikten sonra fırıncı, "Kusura bakmayın" dedi, "Herkese ekmek yok. Sırplar sıradan çıksın."

Sırplar boyun eğdiler, ötekiler beklemeye devam etti. Öğleden sonra fırıncı tekrar göründü:

"Kusura bakmayın, siviller sıradan çıksın. Bugün sadece Boşnak askerlerine ekmek var. "

Siviller evlerine döndü, sadece askerler beklemeye başladı.

Fırıncı tekrar göründüğünde gece olmuştu:

"Çok üzgünüm yiğitlerim, bugün ekmek yok."

Bunun üzerine Boşnak asker Haso, arkadaşı Hüso'ya yan gözle bakıp kendi kendine söylendi:

"Desene Hüso her zamanki gibi yine Sırplar kârlı çıktı."

ULUSAL MARŞA SÖZ YAZAMAMAK

Saraybosna gözlemlerine, sırt çantalı gezi sonrasındaki yarı resmi gezi notlarını da ekleyelim.

Sonraki gidişlerimde de tıpkı ilkindeki gibi sevinci ve hüznü bir arada yaşadım...

Cumhuriyet'te yayımlanan 7.12.1999 tarihli, "Kaç Çeşit Lale İstersiniz" başlıklı yazı...

20. yüzyılın son dilimine damgasını vuran Balkanlar'ın atardamarı Saraybosna'dayız.

Kosova'nın ikinci plana ittiği Saraybosna, yaralarını kendi devinimiyle kabuklaştıran genç bir beden gibi kendisini kısa sürede toparlamış görünüyor. Gerçi görünüşe aldanmamak gerekir ama, kar çiçekleri altındaki kentte hayat bütün canlılığıyla devam ediyor.

Saraybosna manzaralarına geçersek... Başçarşı'ya uzanan Mareşal Tito Caddesi ile Rudiçeva Caddesi'nin köşesinde küçük bir alan... Genç-yaşlı 10-15 kişi zemine işlenmiş 5x5 metrelik satrancın etrafında oyuncuları izliyor. Uzun düşünmek zor; hemen "daha iyi bilenler" müdahale ediyor.

Cadde sağlı sollu dükkânlarla dolu. İki yıl önce bunların çoğu kapalıydı. Yeni açılanlar hemen belli oluyor. Birinin renkli vitrini dikkatimi çekti. Çiçek soğanı satıyor. En önde lale türleri. İçeri gi-

rip iş olsun diye sordum. Sarı, kırmızı, mor lalelerin fotoğraflarını önüme serdiler. Kırmızıya elim gitti. Bu kez kırmızının tonlarından bir demet...

Kitapçılarda, resim galerilerinde 1992-1996 arasındaki 250 bin kişinin ölümüne neden olan acımasız savaşın izleri devam ediyor. Kitapçılar yakın tarih üzerine yazılmış romanlar, öykülerle dolu. Resim galerileri ise savaşın bütün acımasızlığını, vahşiliğini renge döken görüntülerle dolu. Bir mezarlık resmi... Mezar taşında ölen kişinin resmi var. İki elini gökyüzüne uzatmış, güneşi avuçlayıp aşağı indiriyor. Bir başka resim. Bir çocuk yapmış olmalı. Mezarlar arasında renk renk balonlar...

Kitapçıda tanıdık bir isim dikkatimi çekti:

Evliya Çelebi.

Kitabı bana satmak isteyen görevli, Çelebi'nin ünlü bir seyyah olduğunu, bütün bölgeyi dolaşarak günlük yaşama ilişkin çok ayrıntılı bilgiler verdiğini anlattı. Kitabın Saraybosna baskısı savaşın son yılında 1996'da yapılmış.

2 yıl önce neredeyse tüm cami bahçeleri, parkların kimi bölümleri mezarlıktı. Park çiçekleri arasında yürürken üzerine rasgele tahta çakılmış genç mezarlarla karşılaşınca ürkmüş, şöyle mırıldanmıştım:

- Bu kentin en yeni yapıları mezarlıklar.

O mezarlar bugün de yerinde duruyor. Ancak, tahta başlıkların yerini birer metre yüksekliğinde dört köşe anıtsal taşlar almış. Tarihin çok eski dönemlerinde yaşanmış bir savaşı bugünkü kuşaklara anlatır gibi duruyor taşlar. Üzerlerindeki adlar farklı doğum tarihlerinde, ama ölüm tarihleri hep aynı:

Adem Bayramoviç (1960-1994).

Hamid Borucuya (1962-1994).

Abdül Dücar (1967-1994).

Balkanlar'ın Türkiye açısından bir özelliği de Avrupa kapısı olması. Balkan şehirlerinin çoğunda Avrupa'ya gitmek isteyen

umut fakiri Türkler var. Saraybosna'nın Başçarşı'sında önceden tanıdığım Türklerin gelip gittiği kahveye girdim. Kahvenin sahibi Armend, aynı güleryüzlülükle karşıladı beni. Geleneğini de bozmamış. İlk iki çaydan sonra üçüncüsü bedava.

Kahvenin müşterilerinin çoğu Avrupa şehirlerine gitmek isteyen genç Türkler. İkisiyle sohbet ettim. Metin ve Murat bir aydır buradaymış. 5-6 kişi bir odada kalıyorlar. Bağlantı kurdukları umut taciri her an gelebilir, bu sabah yola çıkıyoruz, diyebilir, Balkanlar'ın kuzeyinden Viyana'ya, Münih'e, Amsterdam'a uzanabilirler. Bütün umutları bu.

Metin, 10 yıl Hollanda'da kaçak yaşamış, sonra Türkiye'ye gelmiş. Gidişi kaçak olduğu için hemen askere almışlar onu. Vatani görevini Kıbrıs'ta yapmış. Kıbrıslı Türklerin onu sevmemesine çok bozulmuş.

Askerliğin ardından Türkiye'de iş kurmanın yollarına bakmış, çıkış yolu bulamamış. Şimdi yeniden kaçak yollarla Avrupa'ya gidip göçebe yaşamını sürdürmeyi deniyor.

"Avrupa'da bize hep kötü gözle bakıyorlardı. Bu yüzden Türkiye'ye dönmüştüm" dedi Metin, sözünü şöyle bağladı:

"Baktım ki Türkiye'de de birbirimizi sevmiyoruz!"

* * *

Cumhuriyet'te yayımlanan 9.12.1999 tarihli "Bosna'dan İnsan ve Yol Manzaraları" başlıklı yazı...

Balkanlar, son dönemde hep haber bültenlerinin kanlı bölümlerinde ve hava raporlarının "alçak basınç" haritalarında konu ediliyor.

Bugünü, Saraybosna ve Zenica'dan insan-yol manzaralarına ayıralım.

Balkan coğrafyası ilkbahar, yaz, sonbaharda hep yeşil ve güzeldir. Kış mevsiminde ise beyaz ve güzel.

Saraybosna-Zenica yolu, Saraybosna-Mostar, Saraybosna-Belgrad yolu kadar anlatılmaya, yaşanmaya değer. Ne zaman bu tür coğrafyalarda yolculuk etsem, önemli bir paneli izler gibi kalemimi

defterimi elde hazır tutarım. Görüntüyle insanın beyninde canlananların birleşmesi, bir müzik aletiyle sanatçının, ressamla fırçanın buluşması gibi bir şey...

Saraybosna'dan çıktık... Bosna Irmağı'nın üzerinde birdirbir oynuyoruz. Suyun rengi Neretva Irmağı kadar yeşile çalmıyor, ama ona yakın. İnsanın aklına şu geliyor:

- Acaba Balkan ırmakları, rengini topraktan değil de ağaçtan mı alıyor?

Kıyı tarlalarda karın altında usul usul yeşermeye başlamış filizler, yorganın altından ikide bir başını dışarı çıkaran sevimli çocuklara benziyor. Dağ eteklerindeki ağaçlar, üst dallarına salıncak kurmuş karlarla mutlu görünüyor.

Yüksek kaya diplerinden göz göz pınarların doğup, buluşup ırmağa koşması ise insana yeryüzünün bütün acılarını unutturuyor. "Her şeye rağmen yaşama koşmalı" dedirtiyor.

Yol manzaralarından insan manzaralarına geçersek... Saraybosna'da bir araştırma yapılmış. Konu şu:

- Savaş sırasında orta dereceli okul çağındaki gençler ne durumda?

Tablo genel olarak karamsar çıkmış. Bu gençlerin, içine kapanık oldukları ve savaş döneminde her şeyi paylaştıkları arkadaşlarından başka kimseye güven duymadıkları ortaya çıkmış.

Bosna-Hersek ulusal marşı son dört yılda üç kez değişmiş. Ülkede yaşayan her kesim, sözlerinden farklı anlamlar çıkarmış. Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırplar, Katolik Hırvatlar ortak sözlerde anlaşamayınca çareyi şunda bulmuşlar:

Ulusal marş sözsüz olsun!

Son Bosna-Hersek ulusal marşı sözsüz.

Söylenebilecek başka şey var mı?

Benzer durum araç plakalarında yaşanmış. İlk denemeler göstermiş ki, plakadan araç sahibinin hangi kökenden olduğu anlaşılırsa trafik kazalarının sayısı artacak.

Çözümü plakaların sadece rakam ve harflerden ibaret olmasında, kent ve kökeni belli edecek bir ibarenin yer almamasında bulmuşlar.

Ramazan ayı Saraybosna'da değişik etkinliklerle karşılanmış. Bunlardan birinin pankartını gördük. Aynen şu yazılıydı:

Ramazan'ı Karşılama Konseri!

Konserde gitarla ilahi söylenmiş. İlahiler rock müzik eşliğinde devam etmiş.

Saraybosna'da en etkin dört kültür merkezi var:

Fransız, İngiliz, Suudi Arabistan, İran...

Son gezide Türkiye de böyle bir adım attı. Yukarıdaki ülkelerin daha ilk ayak bastığında düşündüğünü Türkiye yeni yeni akıl ediyor.

Bosnalılar Türkiye'den pek çok şeyin yanında bir istekte daha bulundular:

"Avrupa Birliği'ne tam üye olmamız için bize yardım edin!"

Kelin merhemi olsa...

Yazıyı güncel bir Balkan fıkrası ile noktalayalım.

Hırvatistan Devlet Başkanı Tudjman hasta. Yaklaşık 40 gündür yaşam fonksiyonlarının çoğunu yitirmiş durumda hastanede yatıyor. Saraybosnalılar soruyor:

- Tudjman neden ölmemekte direniyor?

İşte yanıtı:

Tito ile yüz yüze gelmekten korktuğu için!

MOSTAR: KÖPRÜ ŞEHİR

Savaş acımasız. Her şeyi kendi rengine boyuyor. Bugün aklımıza, "Bosna" deyince kan, "Hersek" deyince gözyaşı, "Saraybosna" deyince ölüm, "Mostar" deyince yıkım geliyor...

Saraybosna-Mostar yolu ise tüm acılara karşın insanın içindeki yaşam sevincini besleyen pınarlarla dolu.

Saraybosna'dan Mostar'a karayoluyla gittik...

Yola çıkışta heyecanlıydım. Ülkenin yüzde 50'sinin ormanla kaplı olduğunu, bir süre yanında yolculuk edeceğimiz Neretva nehrini düşününce, kâğıt-kalemi çıkardım, yol boyu gördüklerimi, bende çağrıştırdıklarını küçük küçük not düştüm...

Saraybosna'dan çıktık, yeşil her şeyi devraldı... Kısa süre düz yolda ilerledikten sonra, kıvrımlı yollar, dalgalı tepeler ve alabildiğine yeşil...

Hızla yolumuza devam ederken ortasından geçtiğimiz doğa, coşkulu bir miting alanı gibi... Rüzgârda sallanan ağaçlar, eteklerinde daha bodurları, toprak görünmüyor.

Bölgenin Adriyatik'e açılan tek boğazındayız. Dağlar lütfetmiş bir miktar aralık bırakmış...

Akla ilk "Osmanlı" sözcüğünü getiren bir mezarlık kıyısından geçtik. Hemen yanındaki köy içimi burktu. Delinmiş çatılar, kurşun delikleriyle örülü duvarlar, yarı terkedilmiş bir köy.

Dağ eteklerinde bizim Karadeniz'i andıran yerleşim yerleri var. Her ev ötekinden 100-150 metre uzakta, ağaçlar arasında kaybolup gitmiş. Kırmızı çatılar gözü tırmalamıyor...

Sık sık dağ arasındaki köylere giden yol sapaklarından geçiyoruz. Bir sapak:

- Tarçın...

Boşnak, Sırp ve Hırvatların konuştuğu dillerde toplam sekiz bin Türkçe sözcük varmış... Yerleşim yerlerinin çoğunun adları da dilimize yabancı değil...

Bir dere..: Derecik... Eni iki metre ya var ya yok. Ama iki yakasında yetişen ağaçların boyu on metreyi geçiyor... Dereyi ancak, ağaçlar hafif aralanınca seçebildim.

Bir mezarlık daha... Ama otlar sadece taşların ucuna özgürlük tanımış. Yeşiller arasındaki beyaz taş uçları acıyı çağrıştırmıyor.

Hani bir oyun vardır. Karşınızdakine hep, "kırmızı" dedirtirsiniz. Sonra sorarsınız:

- Trafikte hangi ışıkta geçilir?

Duraksamadan yanıt verir:

- Kırmızı...

İşte yeşil öylesine belleğimi yıkıyor. Hani sorsalar:

- Gül ne renk?

Duraksamadan, "yeşil" diyeceğim...

Dağlardan süzülüp gelen sular, kayalarla birdirbir oynayıp, yol önünde yavaşlıyor, kıvrılıp küserek yön değiştiriyor...

Tepemizde kuşlar... Manzara kim bilir oradan nasıldı... Uçurtma gibi süzülüp dalgalanıyorlar...

Küserek yön değiştiren bir dere rahatladı... Yol kıyısındaki taş yatağında kuş tüylerinin üzerinde gibi...

Vee Neretva Irmağı...

Bir su nasıl bu kadar yeşil olabilir?

Su yeşili diye bir şey var mı? Böylesine ne demeli?

Nehir, dağa baka baka yeşerir...

Irmakla buluştuk, hemen Konjik şehri başladı... Burası Fatih'in Bosna-Hersek'i Osmanlı topraklarına katmasından sonra Konyalıların yerleştirildikleri yer. Adı da bu çağrışımı yapıyor...

Dağ, hafif eğim ve nehir... Konjik, nehirle dağ arasında kurulu. Konya'yı andırmıyor.

Uzun süre Neretva Irmağı kıyısında yolculuk ettik. Başım pinpon topu gibi... Irmak-dağ-ırmak-vadi-dağ-ırmak-daracık ovacıklar-ırmak-su içinde ağaçlar-dağ-vadi-ırmak...

Neretva, Jablanika gölüne katıldı. Biz de kıyısından devam... Dağlar kıskanç, göle fazla alan bırakmamış. Jablanika da dağ aralarında ne kadar yer bulmuşsa sızmış. Haliç'i andıran su dolu vadi kıvrımlarının üzerinden yüksek köprülerle geçtik...

Dağların görüntüsü göle düşüyor... Kendilerine su aynasında ne kadar baksalar az...

On dakika sonra gölden ayrılıp sola kıvrıldık. Neretva da göle veda etti, solumuza geçti...

Dağlar daha dik. Yolun yapımı için çok uğraşılmış. Otuza yakın tünelden geçtik. Dağların eteğindeki yolun altından yer yer pınarlar fışkırıyor. Betondan kurtuluşun keyfiyle Neretva'ya koşuyorlar.

Güneş tepemizde, dağlarda yeşillerin yanında kaya senfonileri başladı. Dik, kesik, kartal başı... Güneş az sonra kayaların yansımasını yanına alıp nehrin üzerinde ışık tarlasına dönüştü...

Bu güzelliklerle duş alırken, köprüsü yıkılmış Mostar'da göreceklerim gözümü acıtıyor. İçime Mostar'ın hüznü çökmeden mırıldandım:

Güzel Balkan dağları.. Hep böyle kalın yeşil yeşil...

Neretva Irmağı.. Hep böyle ak yeşil yeşil...

Mostar'a girişte sürpriz yoktu. Yıkılmış, can çekişen binalar, barışa tedirgin bakan insanlar...

En yeni yapılar ne mi?

- Mezarlıklar...

Most, Boşnakça köprü anlamına geliyor. Adını Neretva nehrinin iki yakasını birleştiren köprüden alan Mostar'da kimi sokaklar var ki; iki yakasında ayakta kalmış tek yapı yok.

Neretva'yı birleştiren köprü de artık yok. Mostar köprüsü Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Mimar Hayrettin tarafından 1557-1567'de yapılmış. Köprü 19 metre yükseklikte. Neretva nehrinin iki yakası en çok burada birbirine yaklaşıyor. Mostar ovasında Roma döneminde de yerleşim varmış. Bugünkü yerleşim yerine yakın bölgede 15. yüzyılda yeni bir kent oluşmaya başlamış. Kent kuruluş aşamasındayken 15. yüzyılın sonunda Osmanlılar bölgeye gelmiş. Bugünkü Mostar'da gelecek yüzyıllarda önemi daha da artacak bir kent kurulmuş. Mostarlılar için köprünün ne anlama geldiği Neretva kıyısında kısa bir tur atınca hemen anlaşılıyor. Hediyelik eşya satan tüm dükkânların abartmasız yarısından fazlası Mostar köprüsüyle örülü.

Köprünün genişliği dört metre, açıklığı 28 metre. 450 yıl depremden savaşa her şeye göğüs geren köprü 1992 Mayısında Sırpların ateşiyle ağır hasar görmüştü. 1993 sonbaharında ise Hırvatların ateşiyle suyla bir oldu. Bugün yerine çelik halatlardan temel işlevini yerine getirecek bir köprü yapılmış.

Mostar'daki bir geleneği aktaralım:

Gençler evlenince mutlaka köprünün üzerinden geçermiş...

Evliya Çelebi üzerinden defalarca geçtiği Mostar köprüsü için şu benzetmeyi yapmış:

"Gökkuşağı..."

Bugün ise kuşak gitmiş, gökyüzü bomboş...

Oysa Evliya Çelebi bu köprüyü, etrafını, insanların yaşam zenginliklerini öylesine çarpıcı anlatmış ki:

"Köprülü şehir demektir. Latin tarihçilerine göre Neredva Irmağı üzerinde vaktiyle zincirlerden köprü varmış da adı böyle kalmış. Fatih hazretleri fethedip Hersek sancağı toprağında paşa hası etmiştir. Hakimi voyvodasıdır. Bilginleri, şeyhleri, imamları ve ya-

zarları ile şairleri pek çoktur. Sipahi Kethüda yeri, yeniçeri serdarı, Budin kulu serdarı, muhtesibi, bacdarı, şehir kethüdası, haraç emini, mimar ağası, kale dizdarı vardır.

Mostar köprüsü: Bu köprüyü de Süleyman Han'ın fermanı ile Koca Mimar Sinan yaptırmıştır ki bir kayadan bir kayaya uzanır. Ortasından ırmak akar. İki taraftaki kale arasında bu köprüden başka yol yoktur. Şunu bilesiniz ki bu hakir Evliya, bu ana gelinceye kadar 16 padişahlık yer gezdim, böyle bir büyük köprü görmedim. Bir kayadan bir kayaya gökkuşağı gibi atılmış uzunluğu tam 100 germe adımdır. 15 ayak enliği vardır. 4. Murat'ın ruznamçecisi İbrahim efendi bu köprünün üstünde batıdaki varoşun suyunu köprü üstünden tunç künklerle çarşı ve pazara getirmiş, hamam, cami ve medreselere dağıtmıştır. Süleyman Han'ın yaptığına dair tarih (kudret kemeri) sene 974'tür.

Bu köprüdeki letafeti ve zarafeti ve mimarlık sanatını bundan evvelki mimarlardan hiç biri yapmamıştır. Şehrin birçok cüretli çocukları, köprüden aşağı sıçrayıp ırmağa düşer ve güya kuş gibi uçar. Her biri bir çeşit parende atarak suya düşer. Kimi başaşağı, kimi bağdaş kurar, kimisi ikişer üçer birbirini kucaklayarak suya atlarlar ve derhal kenara çıkıp, kayalardan yukarı tırmanarak köprü başına gelirler. Köprü üzerindeki vezirler ve ayandan ihsanlar alırlar. Köprünün su yüzüne varıncaya kadar yüksekliği 87 kulaçtır. Irmak derinliği 87 arşındır. İçinde hamam kubbesi kadar taşlar vardır. Yıldırım gibi gürleyip taşar gider. Birçok gulamlar evlerinden ustalarının dükkanlarına yemek götürürken köprü üzerinden gitmeyip başında yemek ve iki elinde sefertası varken ince korkuluk üzerinde seğirtip giderler.

Şehir 53 mahalledir. 3040 adet kagir, kiremit örtülü evlerdir. Bu konakların çoğu ırmağın doğusundaki kayalar üzerindedir. Irmağın karşı batı tarafı tamamen gülistan olup herkes evi önünde ırmakta balık avlayabilir. Şehrin çarşı ve pazar tarafındaki uzunluğu 5 bin adımdır. Kıble tarafı iki saat Polgay kalesine varıncaya kadar

bağ ve bahçelerdir. Temmuzda şehir pek sıcak olur. Çünkü güneş şehrin ensesinde olan kayalara vurup şehre akseder. Doğu tarafı bağlardır. 45 camisi vardır.

Çarşı içinde bir kalın zinciri, çark ve dolaplara bağlayıp zincirin bir ucunu daha aşağı ırmak içinde kayalara bağlanmış kalın zincire bağlarlar. Herhangi bir kimse ırmaktan su çıkarmak istese hemen kovasını zincirin halkasına geçirir. Ve zinciri koyverince ırmağa iner. Yukarıdan zincirle çekilip suyla dolu yukarı çıkarken bardak ve destilere dolar. Çarsı içinde dört köşe bir saat kulesi vardır. Çanının sesi 3 saatlik yerden işitilir. Şehrin tabakhane tarafında 9 adet su değirmeni vardır.

Şehrin havası ılık ve kışı latiftir. Halkının yüzleri kırmızıdır. Namuslu ihtiyarları destar sarıp taze yiğitleri kalpak ve kobçalı çakşır ve çuha esvap ederler. Kadınları yasstarpuş takke üzere beyaz izar örtünüp ferace giyerler. Türkçe konuşup Boşnak ve Latince de bilirler. Beyaz ekmeği 20- 30 okka gelen alabalığı sicilde yazılıdır. Şehriban narı kadar narı olur. Üzüm, incir, kayısı, şeftali ve selvi ağaçları meşhurdur. Dabakhane tarafında 18.060 adet bağları vardır. Hersek sancağında bu Mostar şehri kadar büyük şehir yoktur. Meyveleri sulu olur. İncir ve üzümün ve adam kellesi kadar narlarını başka şehirlere hediye götürürler."

EN YENİ YAPILAR: MEZARLIKLAR...

Balkan yolculuğuna son noktayı, gezinin beni en çok etkileyen bölümüyle koyalım...

Saraybosna'ya geldiğim günün sabahı ilk mezarlıkla tanıştığımı vurgulamıştım. Bu tanışmalar her gün devam etti. Bir parkın köşesi... Yol kıyısı... Su kenarı... Tepeler... Her yerde mezarlıklar.

Gelişimin üçüncü günü sabah erken saatlerde Miljacka'ya tepeden bakan, inat evinin hemen üstündeki mezarlığa gittim. Bundan sonrası mezarlıkta tuttuğum günlükten:

"9.9.1997

Salı-saat 08.50.

Irmağa tepeden bakan şehitlikte puslu güneşin altında oturuyorum. Geleli epey oldu. Mezarlar arasında dolaştım. Çoğu 1992-96 arası yaşamını yitirmiş. Her yaştan var. Orta yaş çoğunlukta. Mezarlık Osmanlı'dan kalma olmalı. Osmanlı dönemi mezarları gibi topuz taşlar, üzerinde eski harfle yazılar... Çoğu yıpranmış. Kimi yeni mezarların bir yerine eski mezar taşlarından birinin kırık bölümü konmuş. Eski-yeni mezarda buluşmuş.

Mezarların çoğu betonsuz. Bazılarının çevresini ağaç parçalarıyla çitlemişler, bazılarını da çimlerle biçimlendirmişler. Çok doğal görüntüler oluşmuş. Hemen tümünde yapma çiçekler var.

Genç bir mezar taşının tam dibine Pepsi şişesinden vazo yapıp çiçekler koymuşlar. Acı acı güldüm:

- Saraybosna mezarlıkları... Yeni neslin seçimi...

Küçücük bir mezarlık... Taşını da oyuncak gibi yapmışlar. Üzerindekileri okurken için eridi:

Emine Sadınlıya (20.9.1991-29.8.1995)

Öteki mezar taşları da o kadar genç ki. Kimilerini not ettim:

Elvir Savsic (1974-1993)

Hamit Huriç (1968-1993)

Jasmin Candiya (1968-1993)

Kemal Koyiç (1960-1993)

Hebib Admir (1969-1993)

Yanaşık düzen mezarlar arasında dolaşırken üzerimde çok ağır bir yük hissettim. Sanki mezardakilerin tümü canlıymış da ben bir şeyler yaparsam hemen ayağa kalkıp koşmaya başlayacaklarmış...

Irmağın kıyısında iki yüzme havuzu var. Üçlü-beşli gençler gelmeye başladı. Tam karşı tepede Avusturya kalesi, yanında cami, hemen bitişiğinde de Osmanlı kalesi...

Mezarlığa insanlar gelmeye başladı. Kiminin elinde bir kova su, kimi çiçeklerle... Kimileri de tamirat için gelmiş, ellerinde balta-kürek.

Mezarlığın alt bölümünde 50-60 yaşlarında bir erkek, yanında genç bir kadın, kucağında çocuk. Çocuğu mezarlık duvarına oturttular, fotoğraf çektiler. Mezar taşına yapışan çocuk ne olduğunu bilmeden kah gülüyor kah ağlıyor. Erkek, kadınla çocuğu çekti. Mezar çocuğun babasına ait olmalı...

Bir an yanlarına gidip konuşmak istedim, yapamadım. Ayağım, elim, dilim varmadı. Kendimi onlara ulaşamayacak durumda hissettim. Nasıl desem... Hani ben de mezarda yatıyorum da... Ben onları görüyorum da onlar beni görmüyor... Oraya doğru gittiğimde... Seslendiğimde... Ne beni görecekler ne sesimi işitecekler...

Oğlum Balbay kafayı yemiyorsun değil mi?

Derken genç biri mezarlığın arasından aşağı doğru indi. Zaten evlerle mezarlık iç içe... Yanında kimse olmadığı halde gülüyor, konuşuyor.

Birkaç günlük gözlemin ardından şu yorum geçiyor aklımdan:

Savaşıp kurtulanların çoğu canlı dönmüş ama sağ dönmemiş."

Günlüğü kapatıp aşağı indim. Yukarıda benim puslu dediğim güneş aşağıda daha da kaybolmuş. Tepelerin yarısından çoğu görünmüyor, sis-pus altında. Ortam insana sanki, Saraybosna denizin dibindeymiş de sisin üstü yeryüzüymüş gibi bir duygu yüklüyor.

Telaşla yapmam gereken günlük işlerden birincisine yöneldim. Başçarşı'ya koca ağacın altına, güvercinlere yem vermeye...

Yem satan değişmiş. Şişman bir kadın. Başındaki örtü daha çok süs eşyasıymış gibi duruyor. Benden önce dört genç kız birkaç bardak yem almış, güvercinlerle haşır neşir...

Önce onların resimlerini çektim.

Sonra iki bardak yem de benden...

* * *

Saraybosna'da her insanın bir öyküsü var. 1992-96 arası sıradan bir insanın yaşadıkları bile, "bir ömre sığar" denecek kadar yoğun. Özellikle savaşta kenti terk etmeyenler...

Türkan, onlardan biri. "Savaşta kenti terk etmemek" çok önemli bir tümce. Vatanseverler Birliği Partisi'nin altyapısını Türkan'ı dinleyince daha iyi anladım.

Türkan'ın anlattıkları da parti toplantısındakilere benziyor:

"Ayrılanlar, kalanlara oranla büyük bir zenginlik içinde döndüler. Gittikleri yerde, ilgi gördüler, sorunlarını çözdüler. Şimdi Saraybosna imar ediliyor ama, insanlar başta bu ayırım olmak üzere `yaralanmaya' devam ediyor."

Savaşta yaralananlarla savaştan yararlananlar...

Türkan'ın adını-telefonunu Armend'in kahvesindekiler vermişti. Aradım. Görüşme yerini saptamak zor olmadı:

- İnat Kuca'da...

"Tamam İnat Kuca'da..."

Bahçesinde oturduk. Karşımızda onarımı süren Milli Kütüphane, yarı yıkık binalar ve minare görüntüleri...

Türkan'ın eşi itfaiyeci. Ailece savaşın acısını sürekli yaşamışlar. Nerede yangın orada eşi. Türkan ve iki çocuk onu bekliyor...

Pazaryerinde ne bulursa satıyor. Bütçeye katkıda bulunuyor. Pazaryerine büyük saldırıda tüm komşuları onun öldüğünü sanmış. O günü gülerek anlatıyor:

"Pazarda benim bulunduğum yer belliydi. Bomba da oraya iki metre mesafede patlamış. Cesetler paramparça olduğu için herkes benim de öldüğümü düşünmüş. Uzak tanıdıklar, yakın komşular, kocama başsağlığı dilemek için evime geliyorlar. Karşısında beni gören şaşırdı. O gün, nedense canım pazara gitmek istememişti. Haydi yarın giderim, demiştim..."

Dişlerinin yarısı dökük, yarısı çürük. Olabildiğince bakımlı görünmeye çalışıyor. Savaşta en çok ettiği dua şu olmuş:

"Tanrım sakat bırakma yeter."

Savaş günleriyle bugünü karşılaştırmasını istedim. Şöyle özetledi:

"Savaşta eşittik, şimdi değiliz. O gün korkuyordum. Bugün mutsuzum. Yaşadıklarıma, gördüklerime üzülüyorum. Kenti tamir ediyorlar ama, insanları o kadar düşünen yok."

Savaş öncesi 70 kiloymuş. Savaşta 45'e düşmüş. Şimdi artmış, 47 kilo.

Türkçe-Boşnakça sözlük hazırlamış ama, ilgilenen olmamış. Benden bunu yazmamı istedi. Türkiye'de çıkan sözlük yetersizmiş. Onun hazırladığı, çok daha mükemmelmiş.

Bosna-Hersek'te bugün Boşnaklarla Hırvatlar bir arada yaşıyorlar ama, Türkan'a göre bunun uzun sürmesi zor. Nedenini şöyle açıklıyor:

"Sırp merttir. Vuracaksa vurur vurmayacaksa vurmaz. Ama Hırvat tilki gibidir, ne yapacağı belli olmaz. Zaten başta Hırvatlar dürüst olsaydı bugünlere gelmezdik. Belki bu savaş da olmazdı."

Yine savaş günlerine döndük. Unutamadığı anılardan biri şu:

"Boşnakların oturduğu mahallede bir Sırp keskin nişancı vardı. Apartmanlardan birinin tepesine çıkar, bir Boşnak'ı vurur kaybolurdu. Bir, iki, üç... Apartman didik didik arandı, bulunamadı. Ateş ettiği apartman belli ama, ne orada bulunabiliyor ne çevre apartmanlarda. Sonunda kesin bulma kararı alındı. Çok yaşlı bir Sırp kadın vardı. Ne zaman evde aramaya girişilse kadın yatakta olurdu. Çok hasta olduğunu söylerdi. Herkes ona geçmiş olsun der, evi iyice arar çıkardı. Anlaşıldı ki kadın ateş eden Sırpı yatağının altında saklıyormuş..."

İçme, temizlenme, çamaşır yıkama, her türlü su gereksinimlerini Miljacka Irmağından karşılamışlar. Irmaktan su alışları sık sık çığlığa dönüşürmüş. Sırplar yukarı kesimlerde öldürdükleri kişileri nehre atarmış. Su alırken yanlarında bir ceset...

Zamanla buna da alışmışlar.

"En büyük yardımcımız köpeğimizdi" diyor Türkan, gülümserlikle ağlamsarlık arasında devam ediyor:

"Durup dururken havlamaya başlardı. Biz de hemen, bomba patlayacağını düşünüp eve koşardık. Çoğunda öyle oldu..."

Türkan'a göre Saraybosna'nın yüzde 20'si Başçarşı'ya iniyor. Yüzde 80'in oraya ulaşma gücü yok.

Uzun sohbetin sonunda, Türkan'a sordum:

- Her şeyi elde edebilecek bir durumda olsan ilk istediğin nedir?

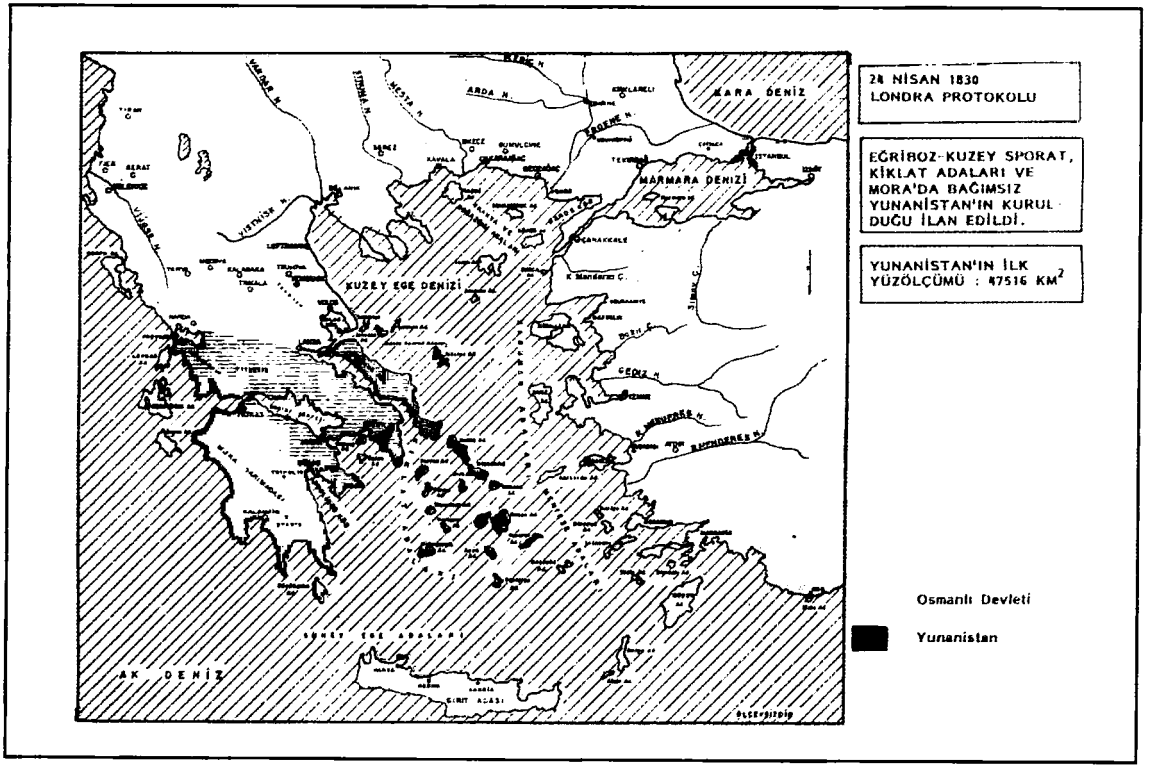
Dakikada birkaç nefes çektiği sigarasından bir nefes daha alıp fısıldadı:

- Piyano... Çocuğuma piyano istiyorum...

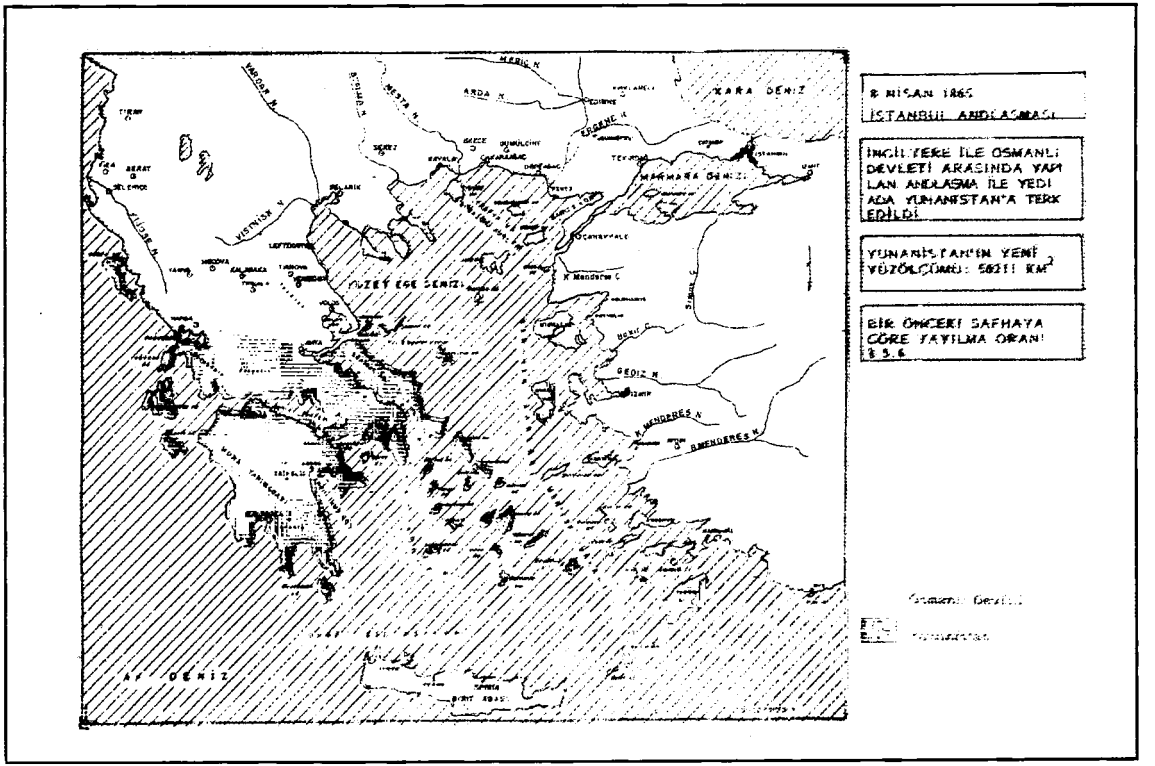
Beni de baştan sona karamsarlıklara iten sohbetin havası bir anda değişti.

Türkan, Saraybosna'da sohbet ettiğim son kişiydi. Ondan ayrılıp, otobüs terminalinin yolunu tuttum.

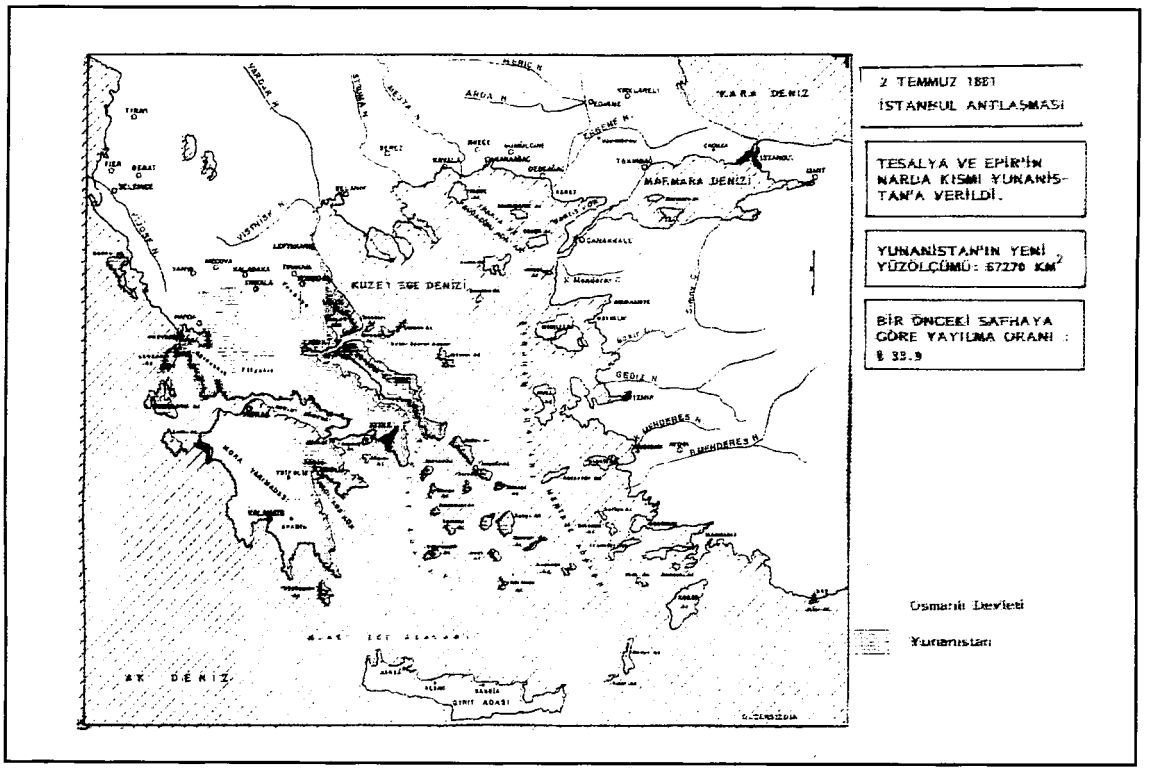
Zagreb yolu başlarken, Miljacka Irmağı'nın dar vadisindeki Saraybosna, dev bir piyanoydu benim için...

24 NİSAN 1830
LONDRA PROTOKOLU
EĞRİBOZ-KUZEY SPORAT, KİKLAT ADALARI VE MORA'DA BAĞIMSIZ YUNANİSTAN'IN KURULDUĞU İLAN EDİLDİ.
YUNANİSTAN'IN İLK YÜZÖLÇÜMÜ : 47516 KM²
KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
KUZEY EGE DENİZİ
AK DENİZ
Osmanlı Devleti
Yunanistan

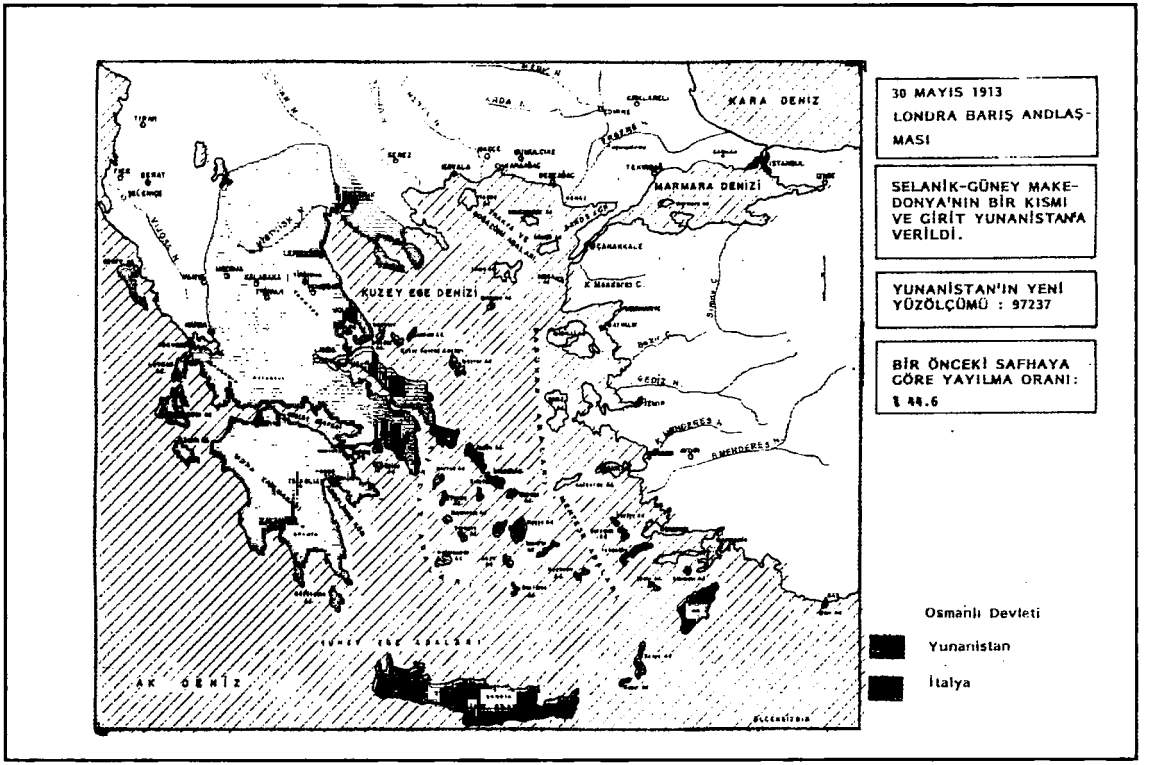
Harita 1

8 NİSAN 1865
İSTANBUL ANDLAŞMASI
İNGİLTERE İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA YAPILAN ANDLAŞMA İLE YEDİ ADA YUNANİSTAN'A TERK EDİLDİ
YUNANİSTAN'IN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ: 5021 KM²
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI
% 5.6
KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
AK DENİZ
ARDA N.
MESTA N.
STRUMA N.
VARDAR N.
VISTRITSA N.
ALIAKMON N.
GEDİZ N.
K. MENDERES N.
BÜYÜK MENDERES N.
GİRİT ADASI

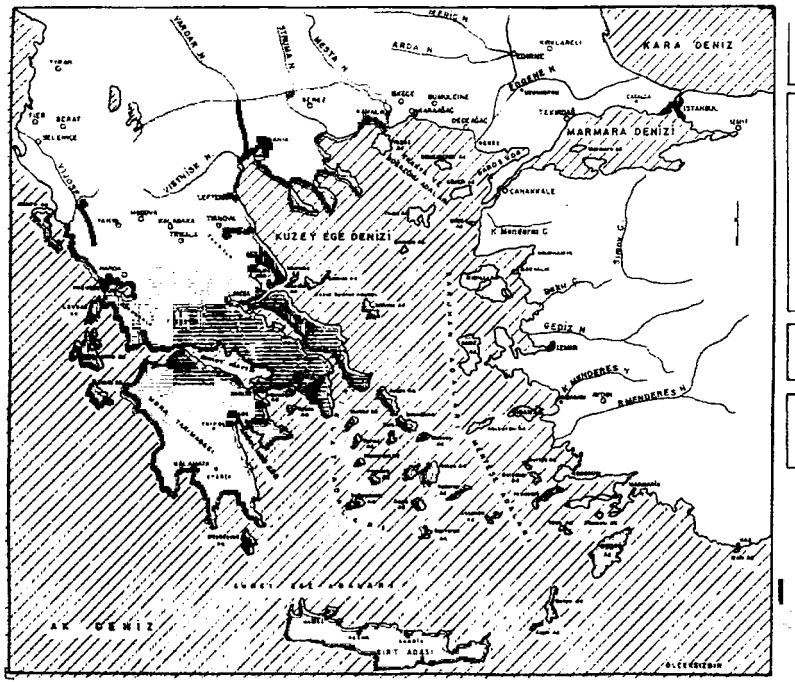
Harita 2

2 TEMMUZ 1881
İSTANBUL ANTLAŞMASI
TESALYA VE EPİR'İN NARDA KISMI YUNANİSTAN'A VERİLDİ.
YUNANİSTAN'IN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ: 67270 KM²
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI : % 33.9
Osmanlı Devleti
Yunanistan
KUZEY EGE DENİZİ
MARMARA DENİZİ
AK DENİZ
GİRİT ADASI

Harita 3

KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
KUZEY EGE DENİZİ
AK DENİZ
30 MAYIS 1913
LONDRA BARIŞ ANDLAŞMASI
SELANİK-GÜNEY MAKEDONYA'NIN BİR KISMI VE GİRİT YUNANİSTAN'A VERİLDİ.
YUNANİSTAN'IN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ : 97237
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI:
% 44.6
Osmanlı Devleti
Yunanistan
İtalya

Harita 4

10 AĞUSTOS 1913
BÜKREŞ ANDLAŞMASI

BALKAN DEVLETLERİNİN KENDİ ARALARINDA YAPTIKLARI BU ANDLAŞMA İLE EPİR'İN BÜTÜNÜ-SELANİK-DRAMA-KAVALA İLE BİRLİKTE GÜNEY MAKEDONYA'NIN BÜYÜK KISMI YUNANİSTAN'A VERİLDİ.

YUNANİSTAN'IN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ : 102730

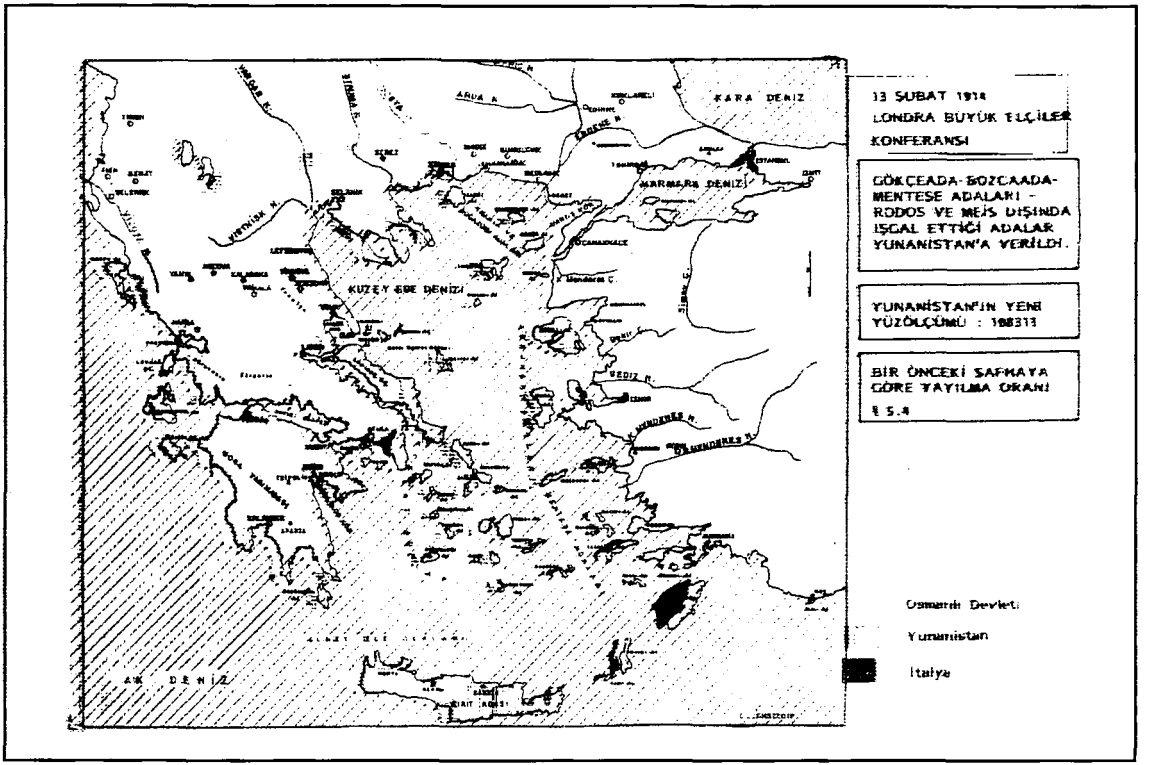
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI % 5.6

Osmanlı Devleti

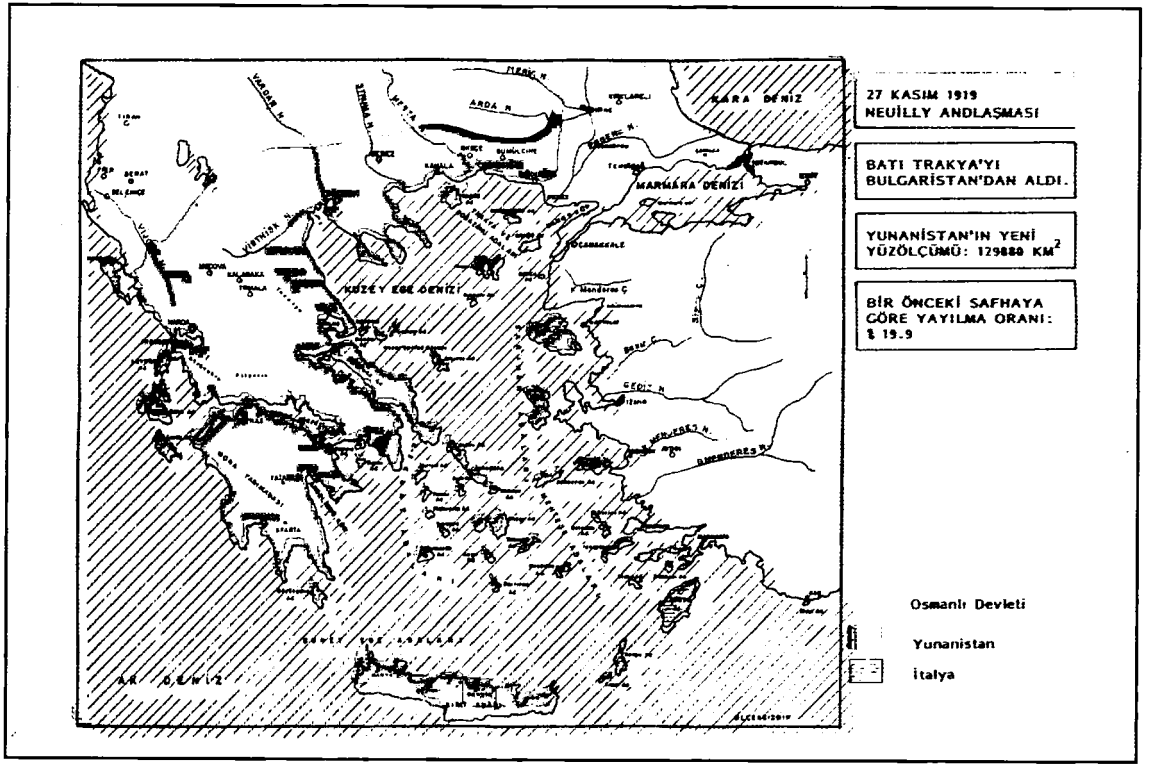
Yunanistan

İtalya

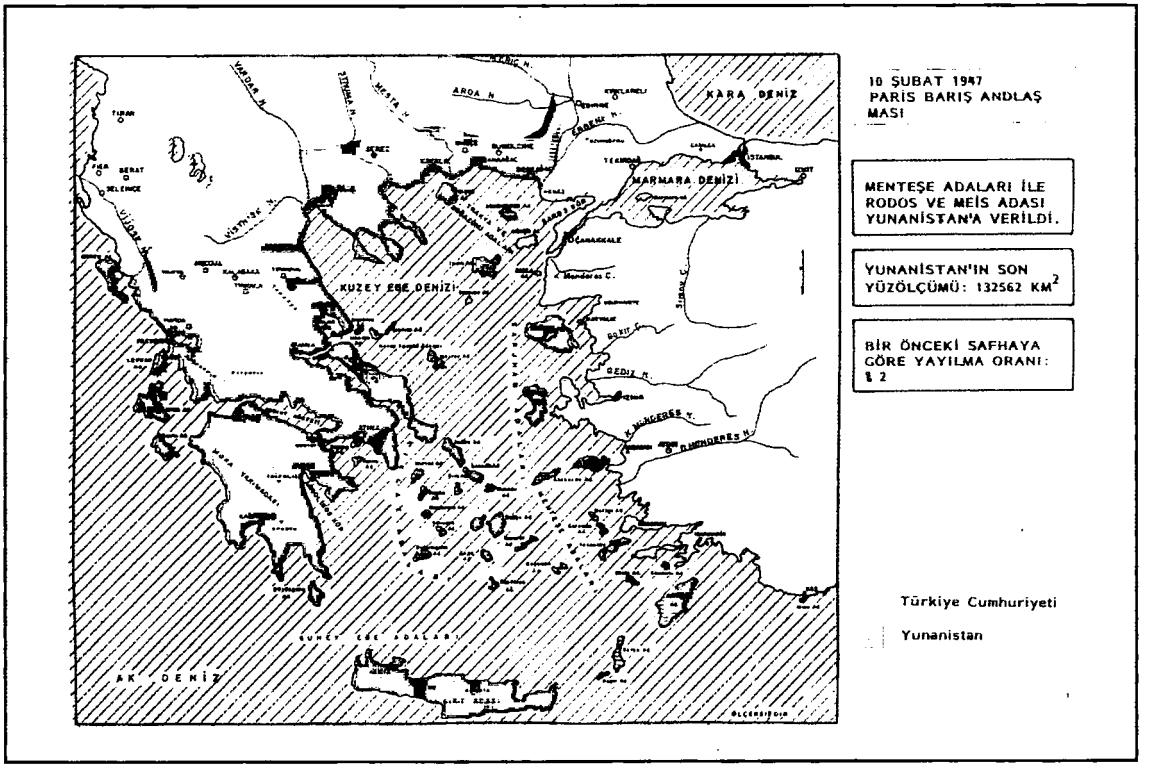
Harita 5

KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
KUZEY EGE DENİZİ
AK DENİZ
13 ŞUBAT 1914
LONDRA BÜYÜK ELÇİLER KONFERANSI
GÖKÇEADA-BOZCAADA-MENTESE ADALARI - RODOS VE MEİS DIŞINDA İŞGAL ETTİĞİ ADALAR YUNANİSTAN'A VERİLDİ.
YUNANİSTANIN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ : 108311
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI
% 5.4
Osmanlı Devleti
Yunanistan
İtalya

Harita 6

27 KASIM 1919
NEUİLLY ANDLAŞMASI
BATI TRAKYA'YI BULGARİSTAN'DAN ALDI.
YUNANİSTAN'IN YENİ YÜZÖLÇÜMÜ: 129880 KM²
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI: % 19.9
KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
KUZEY EGE DENİZİ
Osmanlı Devleti
Yunanistan
İtalya

Harita 7

10 ŞUBAT 1947
PARİS BARIŞ ANDLAŞMASI
MENTEŞE ADALARI İLE RODOS VE MEİS ADASI YUNANİSTAN'A VERİLDİ.
YUNANİSTAN'IN SON YÜZÖLÇÜMÜ: 132562 KM²
BİR ÖNCEKİ SAFHAYA GÖRE YAYILMA ORANI: % 2
KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
KUZEY EGE DENİZİ
AK DENİZ
Türkiye Cumhuriyeti
Yunanistan

Harita 8

Katowice
Krakow
ÇEK CUM
Ostrava
Lvov
Berdichev
UKR
Brno
SLOVAKYA
Kosice
Dnyestr
Linz
Bratislava
Chernovtsy
MOLDOVA
Miskolc
Debrecen
BUDAPEŞTE
Graz
MACARİSTAN
Cluj
Iaşi
Ljubljana
Pecs
Szeged
ROMANYA
Zagreb
Timişoara
Braşov
Galaţi
Rijeka
HIRVATISTAN
Novi Sad
Ploiesti
Beograd
BÜKRES
BOSNA-
Sarajbosna
Ruse
Tunu
HERSEK
Orsakhova
Pleyne
Varna
Split
Nis
YUGOSLAVYA
BULGARİSTAN
Dubrovnik
Sofya
Sliven
Burgaz
Üsküp
Plovdiv
Edirne
MAKEDONYA
Bari
tirane
Selanik
Brindisi
Taranto
Çanakkale
Bursa
ARNAVUTLUK
Otranto boğ.
Kalkira
Çanakkale Boğ.
Balıke
Messina
Reggio
Pire
ATİNA
İzmir
Aydı
Messina boğ.
Catania
Malapan bur
Girit
N i Z

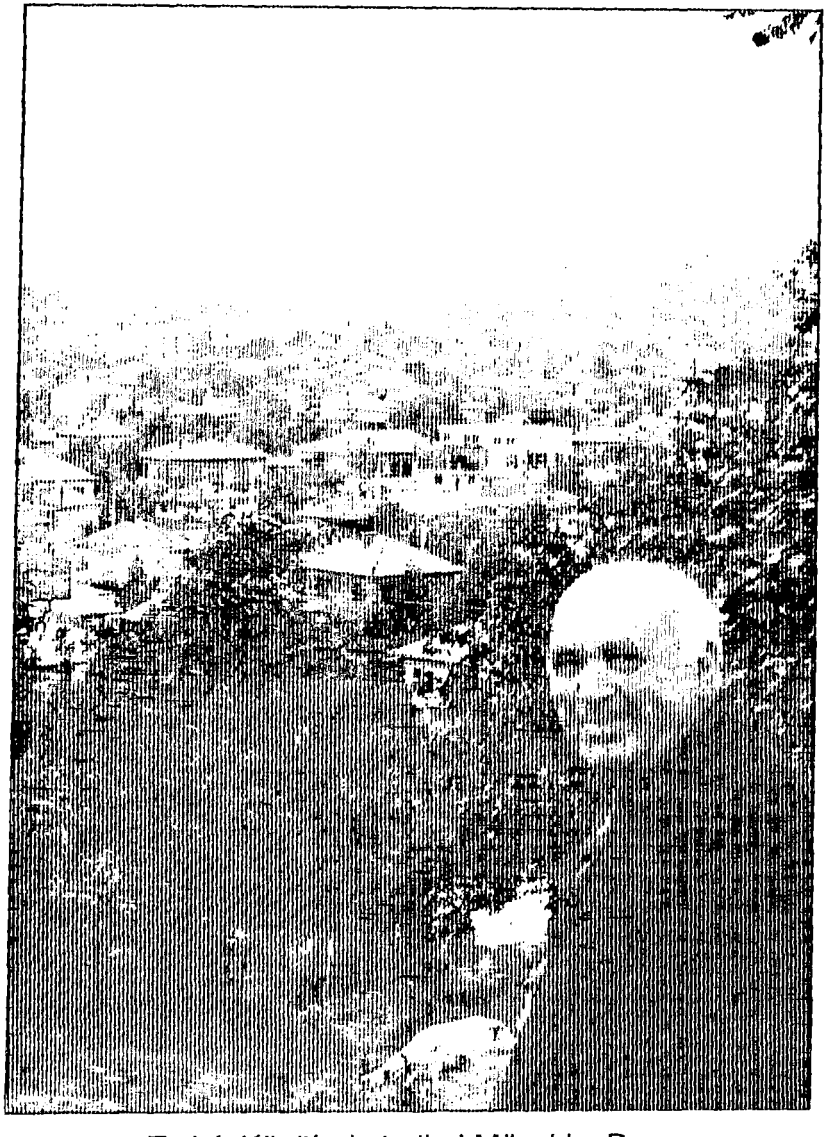
Ezerce Köyü'nde beni karşılayan teyze

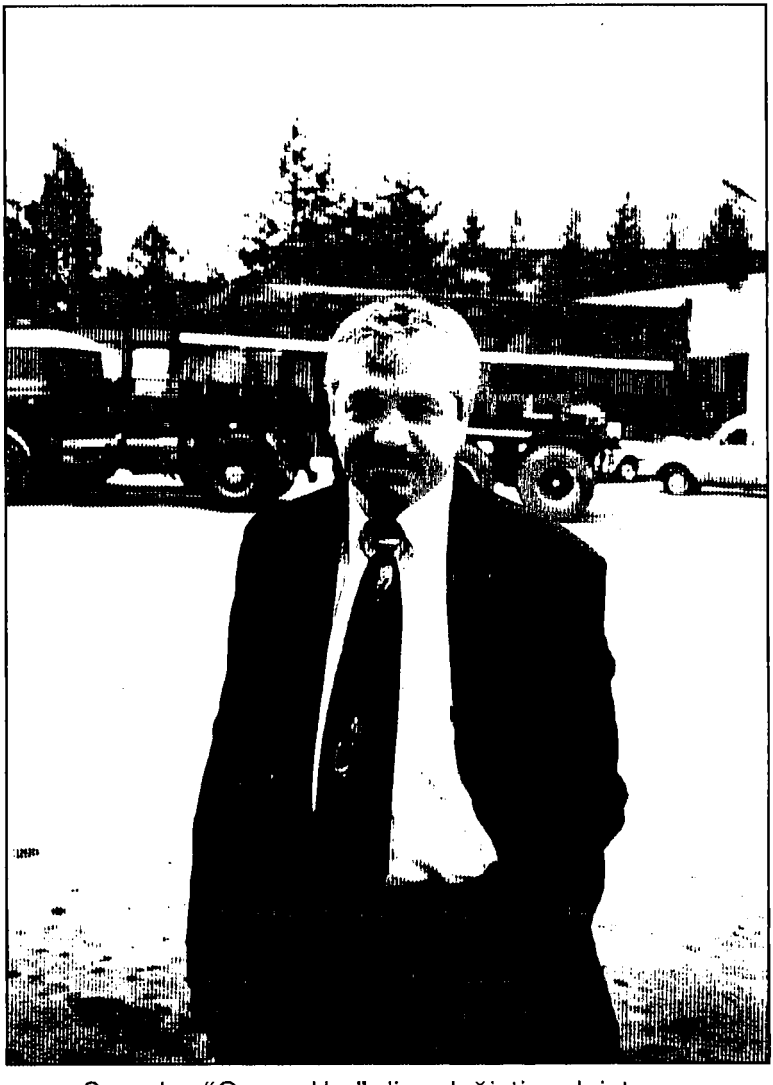
Deliorman'da değirmen sırası bekleyen Türk köylüleri

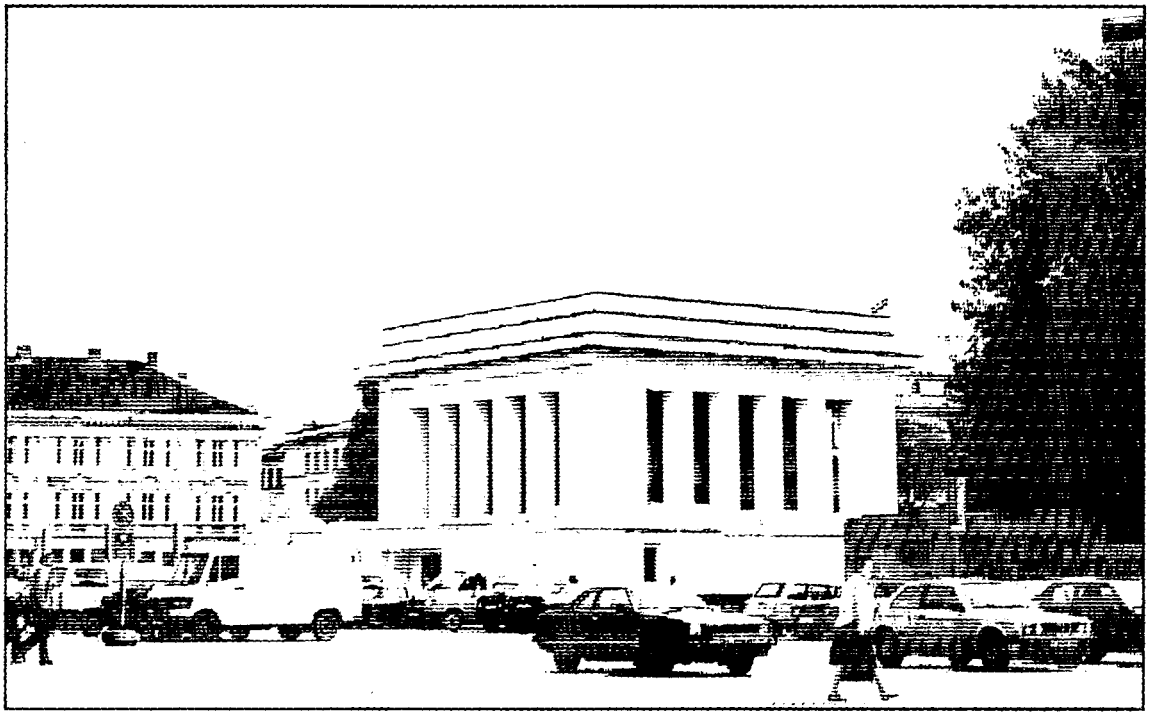
"Leylekler gibi yaşıyoruz" diyen Torlak köylüleri

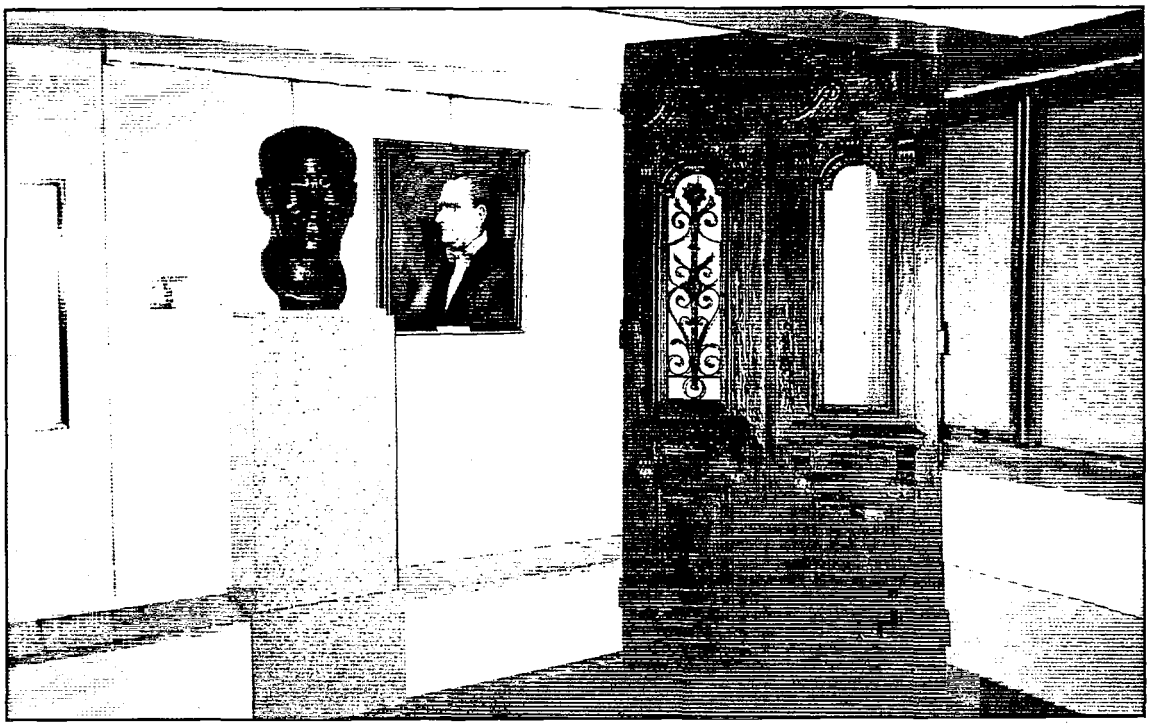
Torlak Köyü'nde tarihçi Müzekka Dayı

Soyadını "Osmanlılar" diye değiştirmek isteyen
Vehbi Osmanlı

Sofya'da Dimitrof'un kimliksizleştirilen mezarı

Atatürk'ün Sofya'da ataşe iken oturduğu evin kapısı

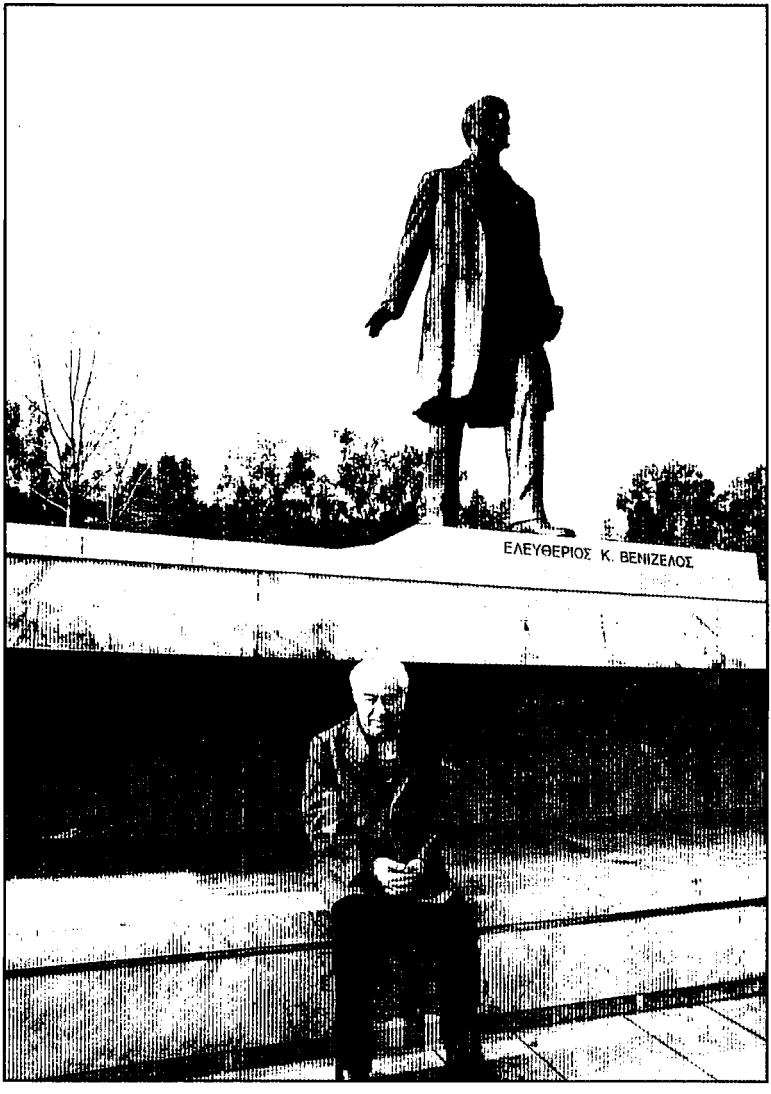
"Kahramanlar hayattayken tarih konuşmaz" diyen Albay Stayanov eşiyle

Deliorman'da bir Türk köylüsü

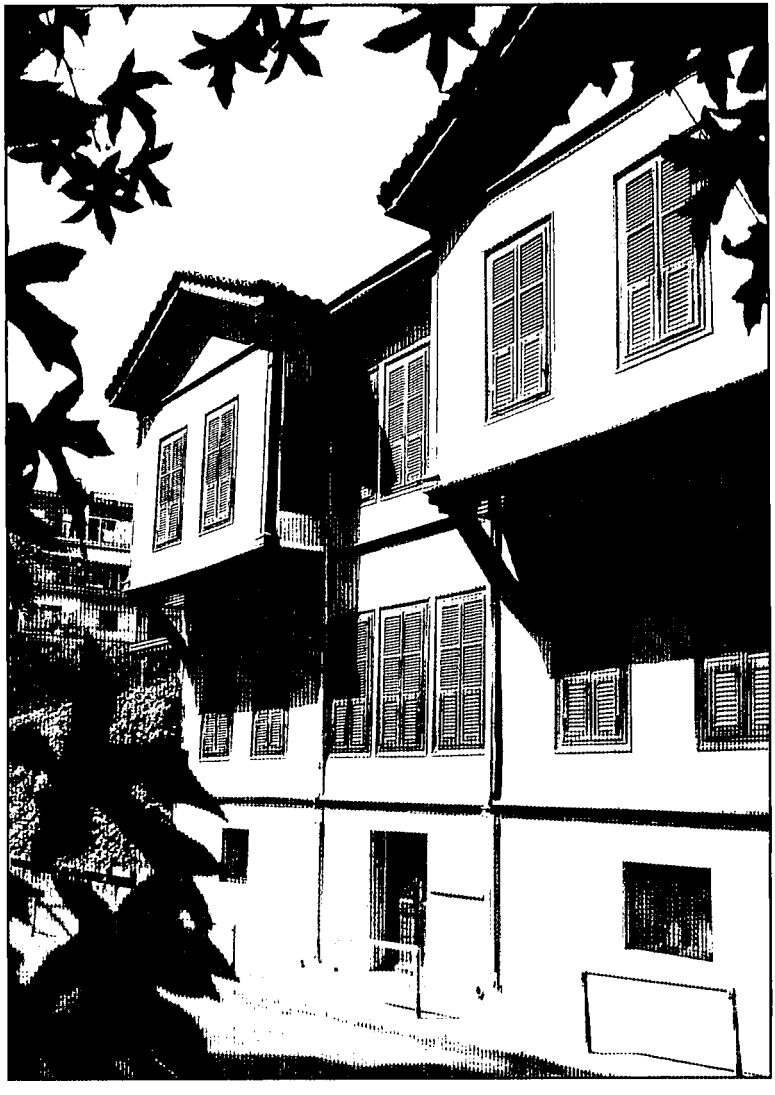
"Tuna başkenti" Rusçuk'tan görünüm

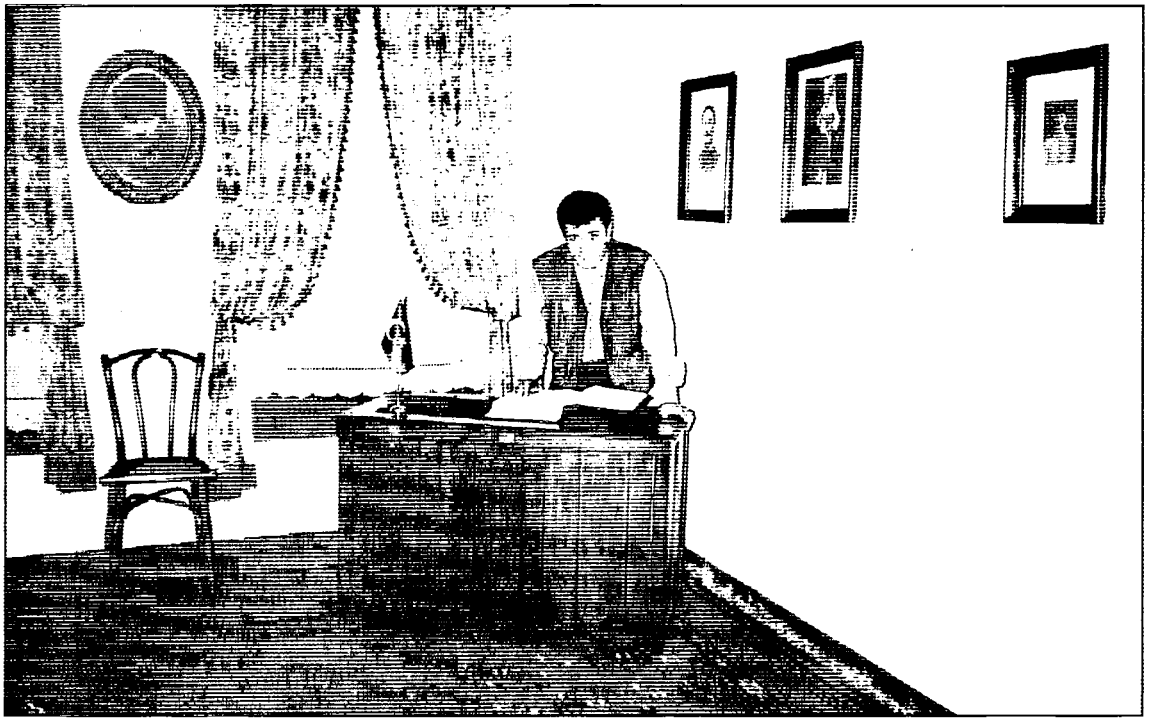
Atina'da Venizelos'un heykeli önünde Aziz Nesin

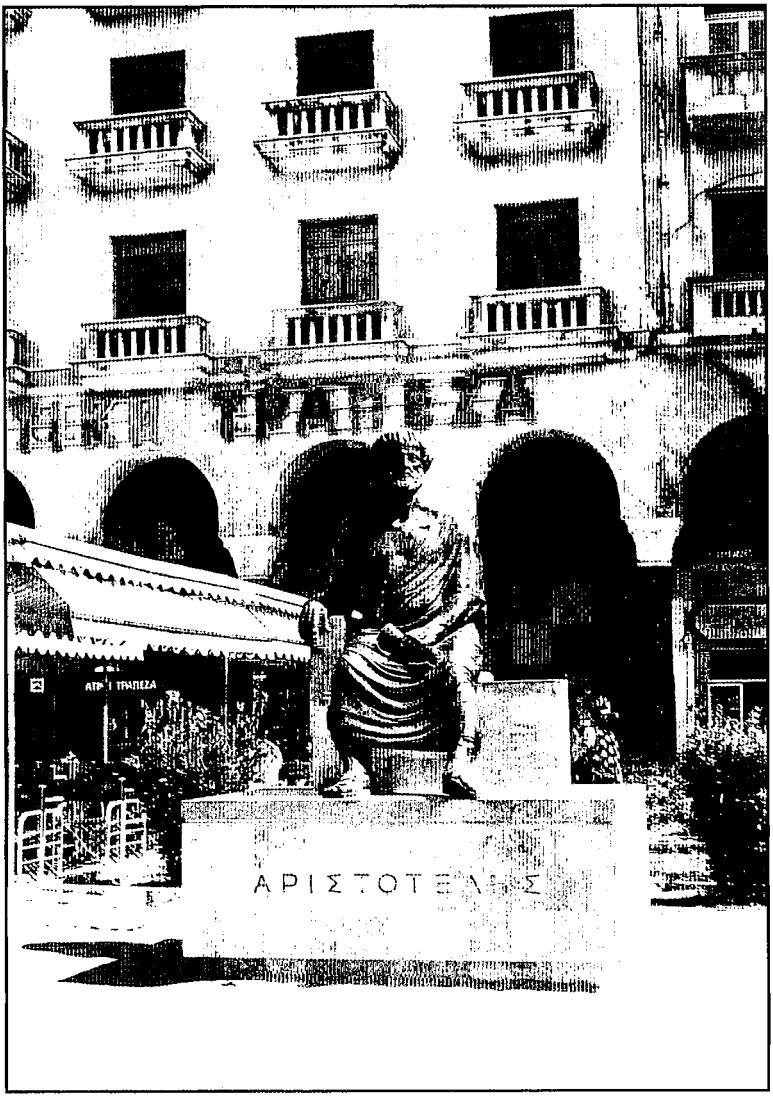
Atina'da Parlamento ve nöbetçiler

Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev

Atatürk'ün doğduğu evde anı defteri önünde

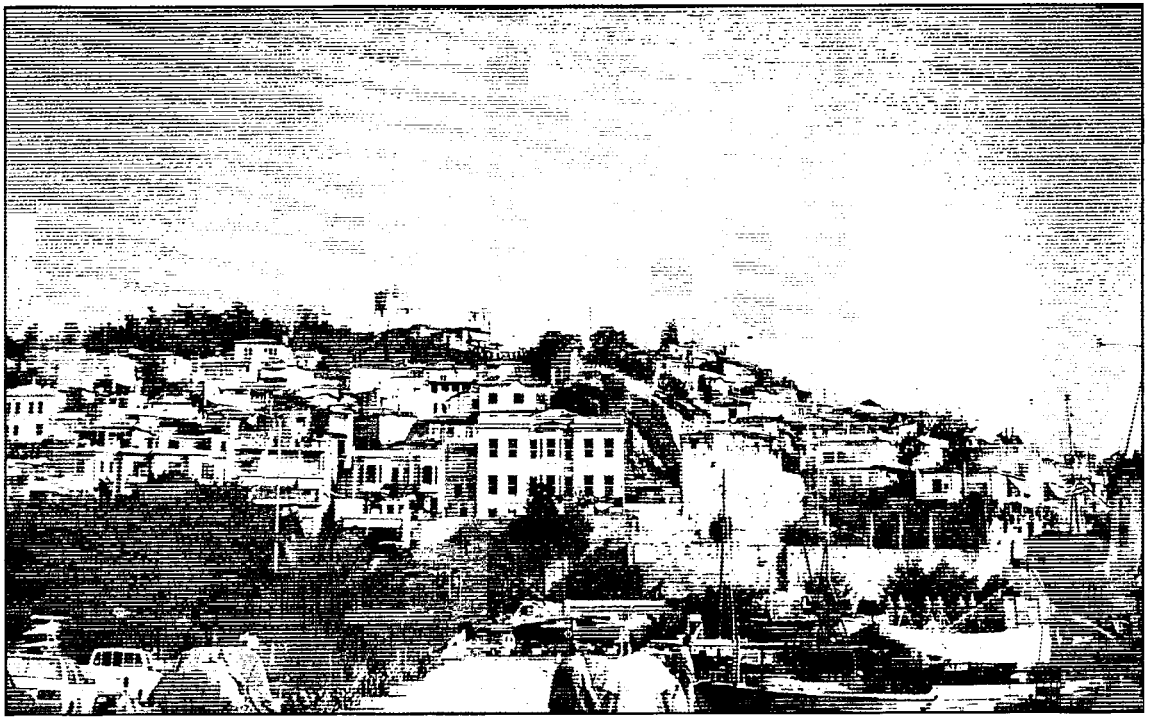
Selanik'te Aristo'nun heykeli

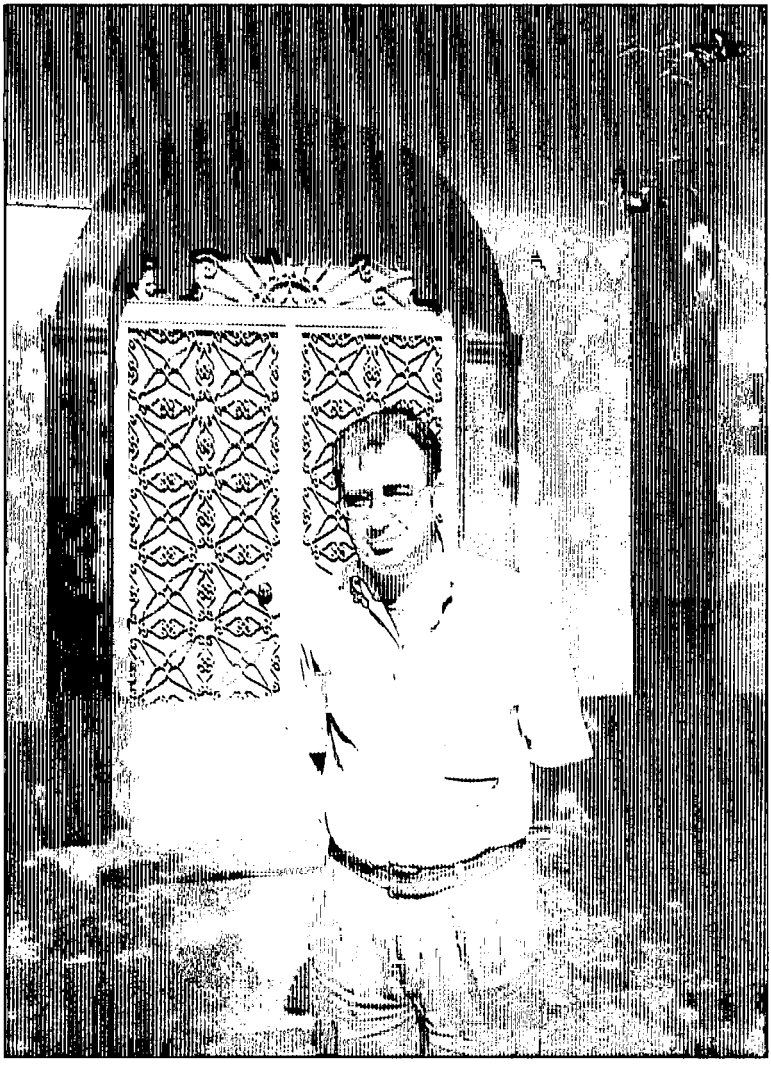
İzmir'in "rakip-kardeşi" Selanik kordonboyu

Selanik'te bir park köşesi!

Kavala Kalesi

Gümülcine Belediye Başkan Yardımcısı Ali Mertoğlu
Türk okulunun önünde

Serez Çarşısı'nda Yanni ve Nikolov

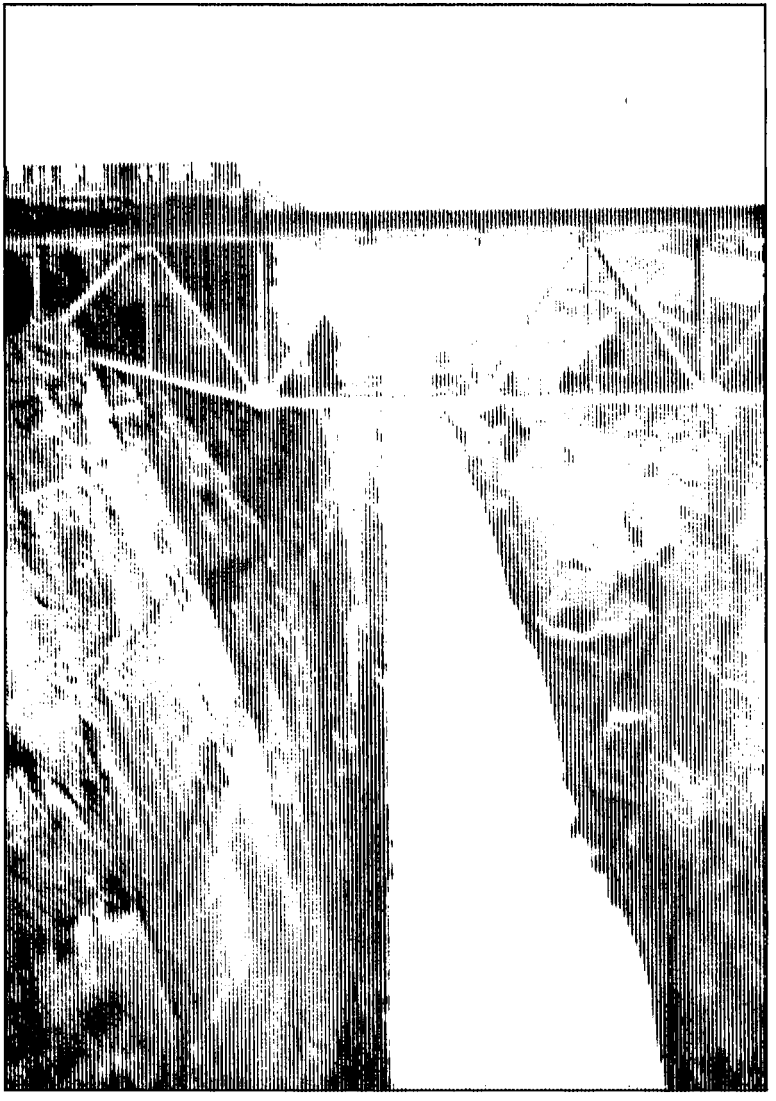
Serez'de terk edilmiş bir Türk evi

Serez'de bir çeşme

Lavrion Kampı'nda Türk bölümü

Korint Kanalı

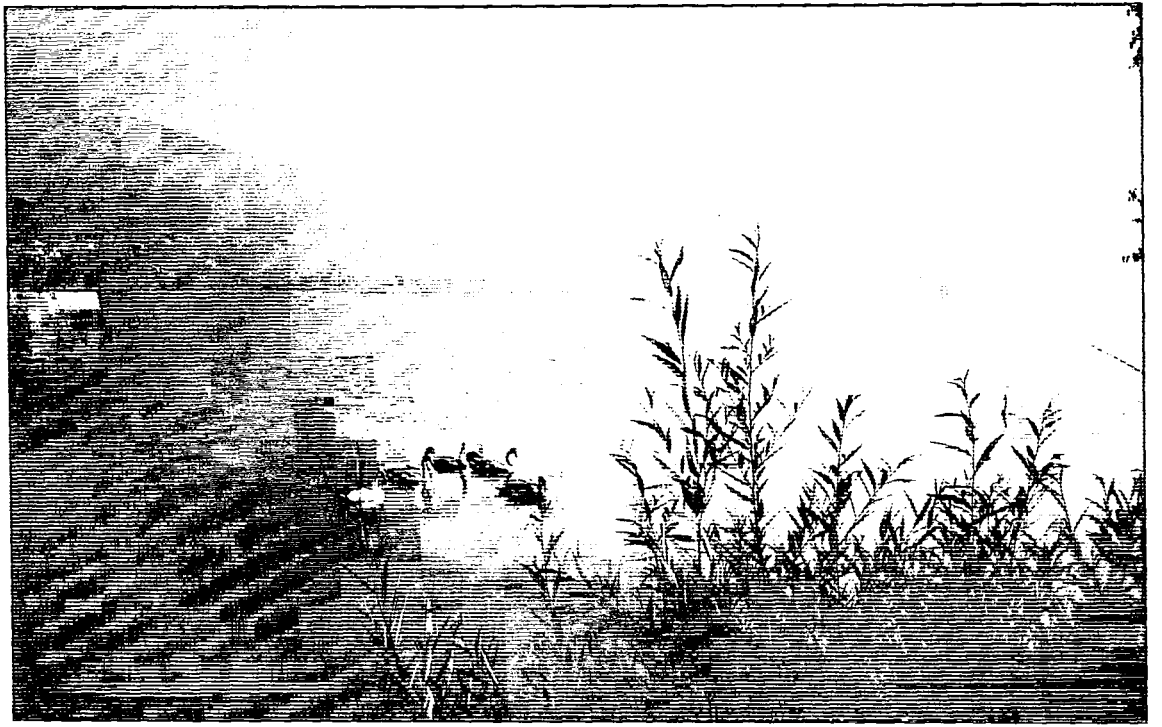
Girit, Heraklion'da Osmanlı mirası şadırvan

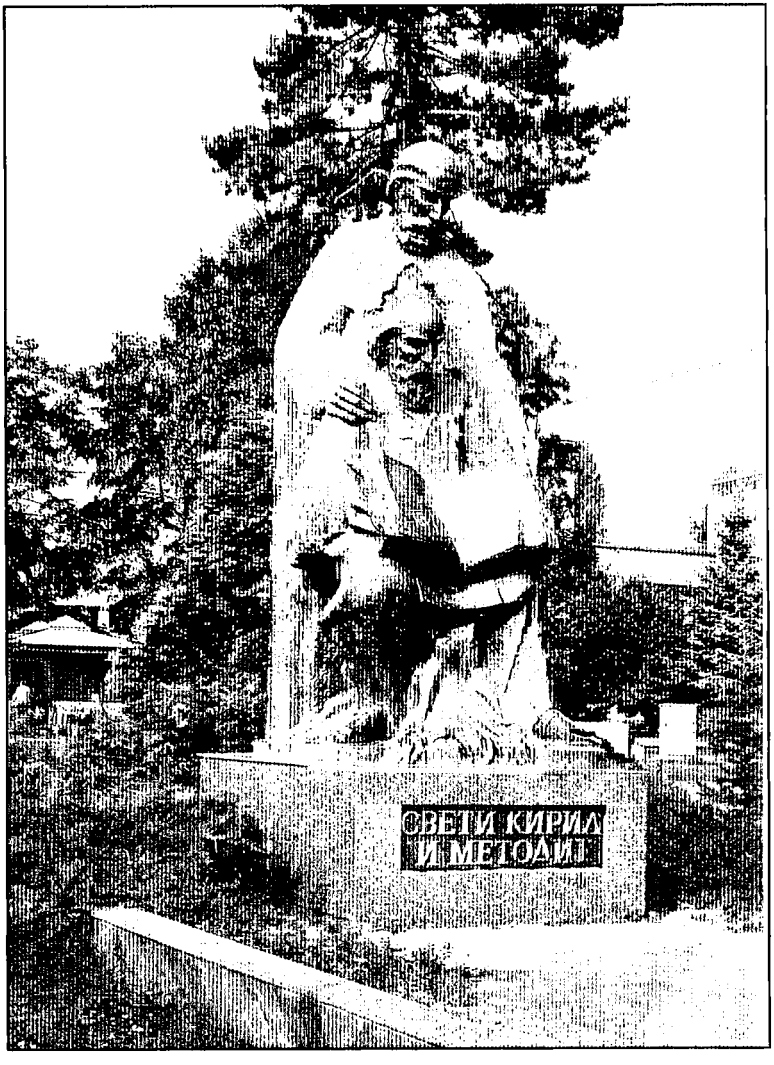
Hanya'da İstanbul'dan göçen bıçakçı

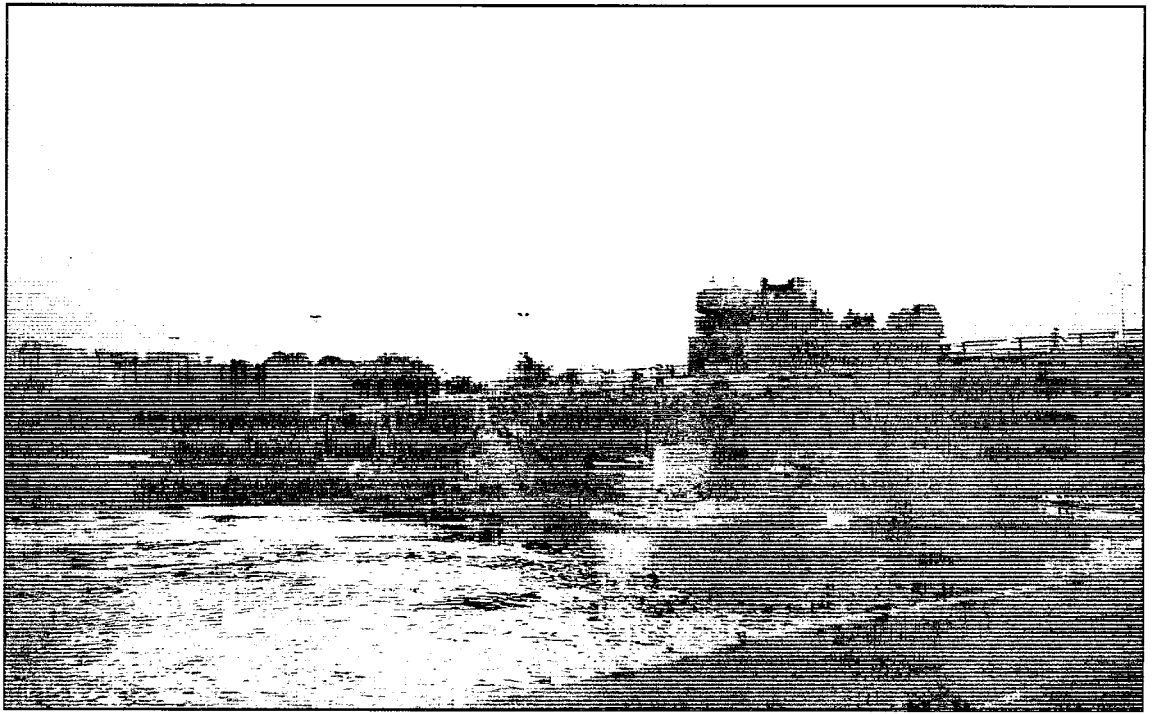
Makedonya'nın Manastır şehrinde Atatürk'ün okuduğu okul

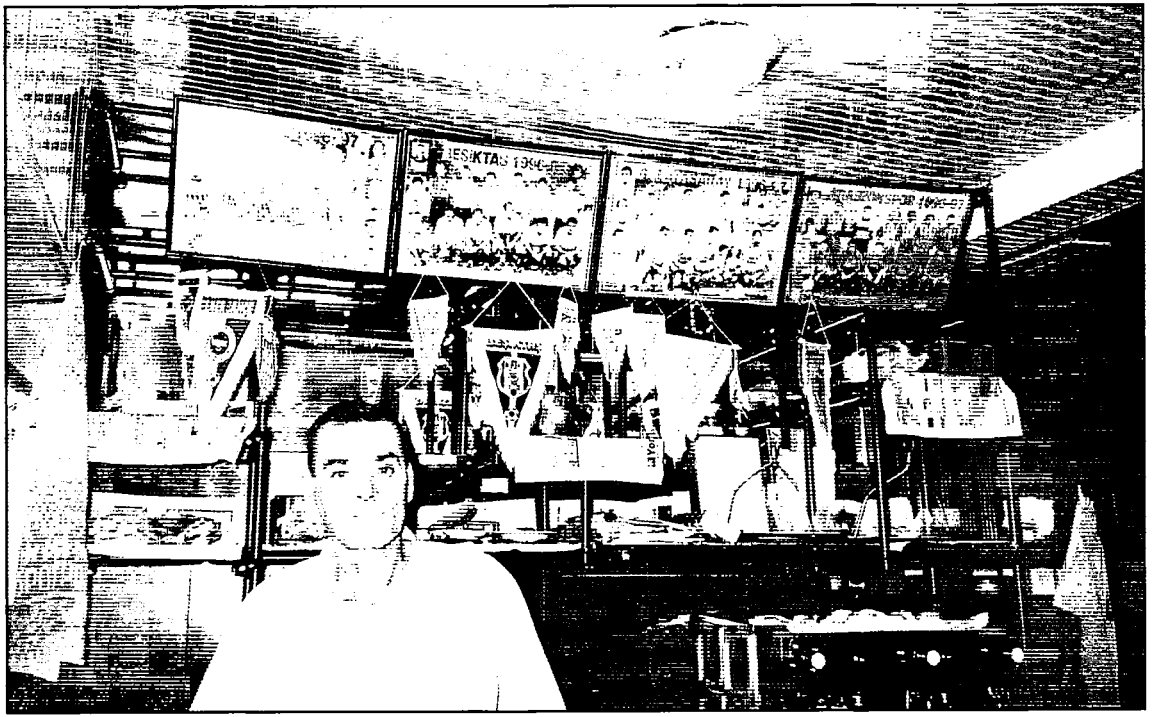
Dünya mirası Ohrid Gölü

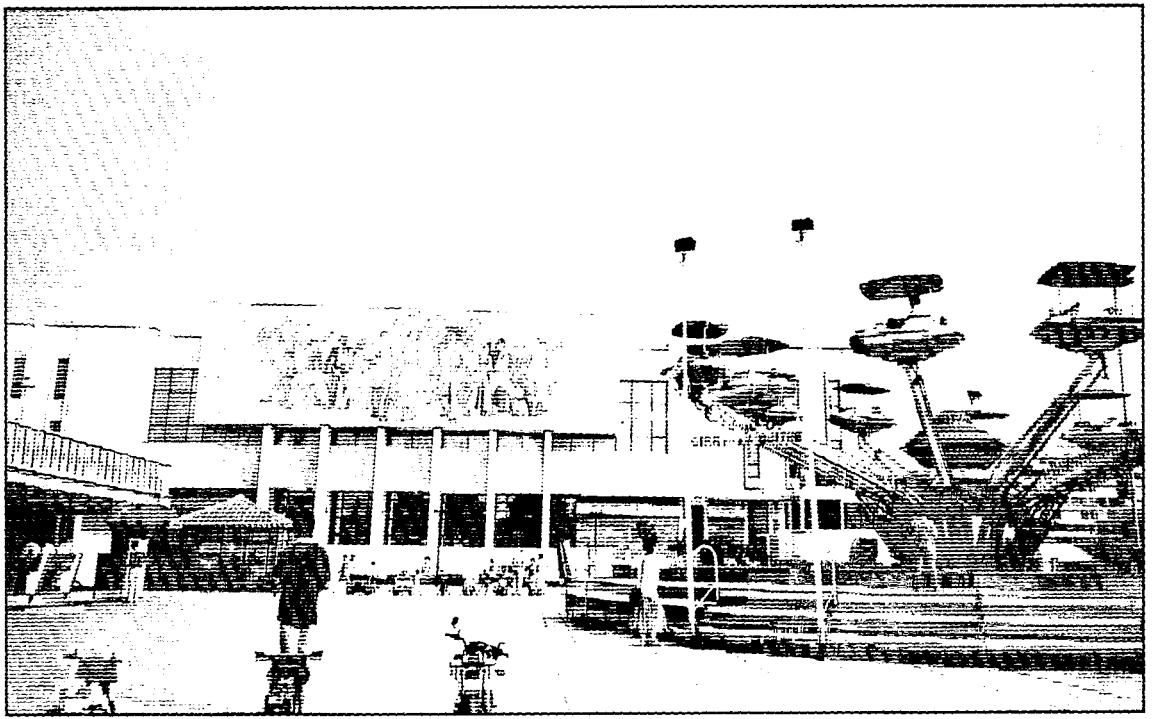
Ohrid kıyısında Kiril alfabesini bulan Aziz Kyrillos
ve kardeşi Methodis'in heykeli

Üsküp'te Vardar Irmağı ve Köprüsü

Üsküp çarşısında Türk kahvesinin duvarını süsleyen futbol takımlarımız

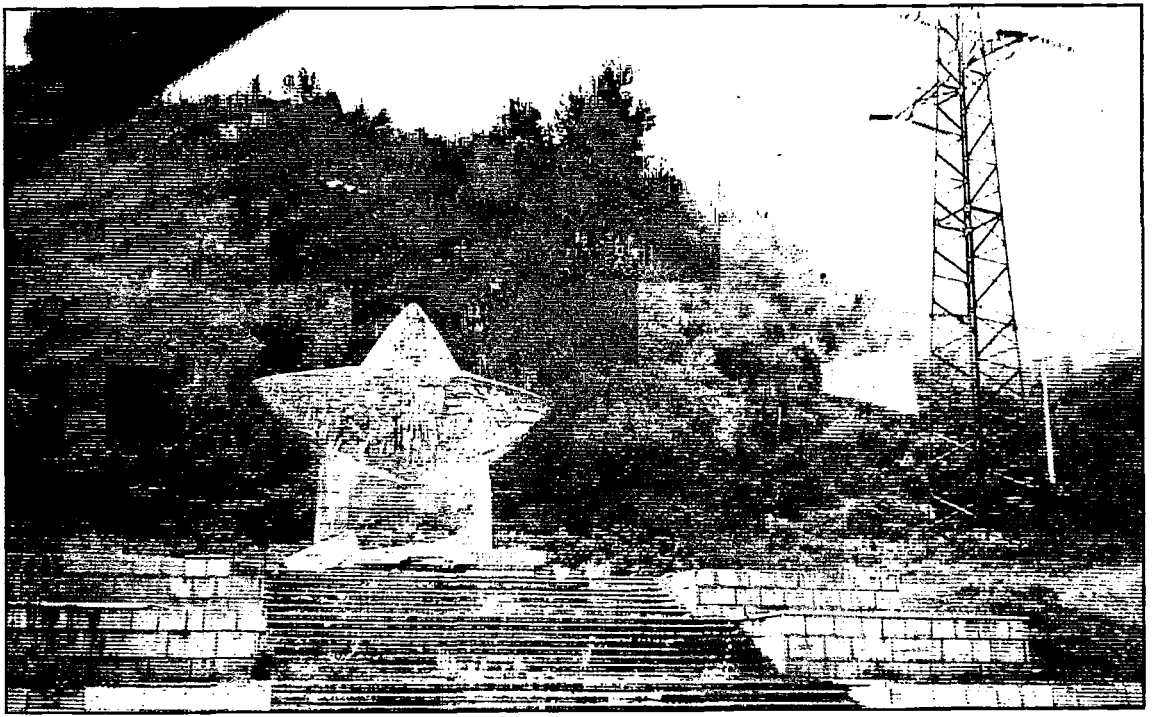
Tiran'da İskender Bey Alanı

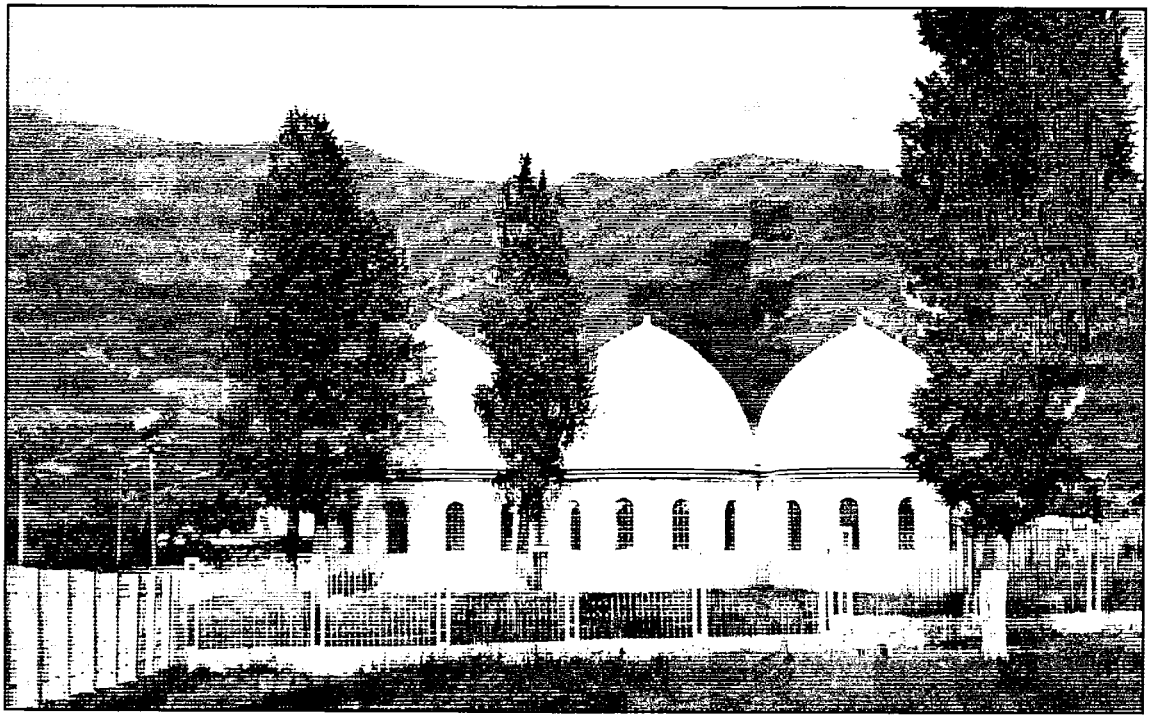
Tiran'da Enver Hoca'nın evi

Arnavutluk yolunda Cemil Bey'le

Arnavutluk'ta yüzleri silinmiş kızıl yıldızlar

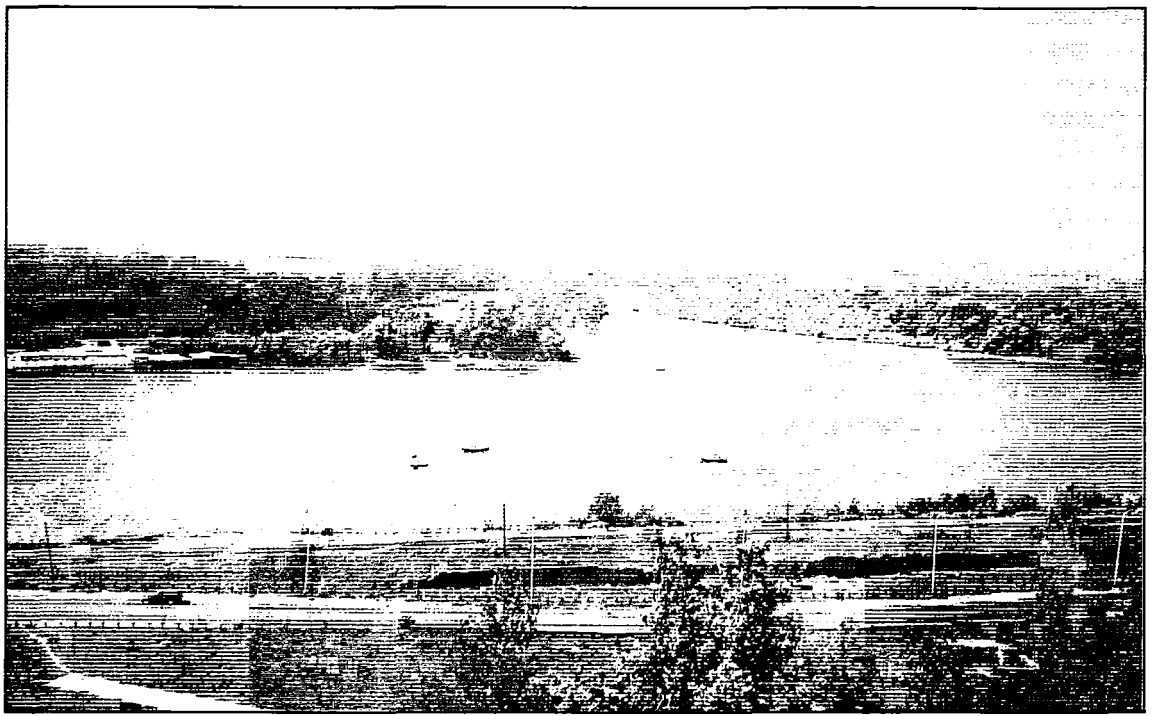
Tiran yakınlarında Bektaşi Tekkesi

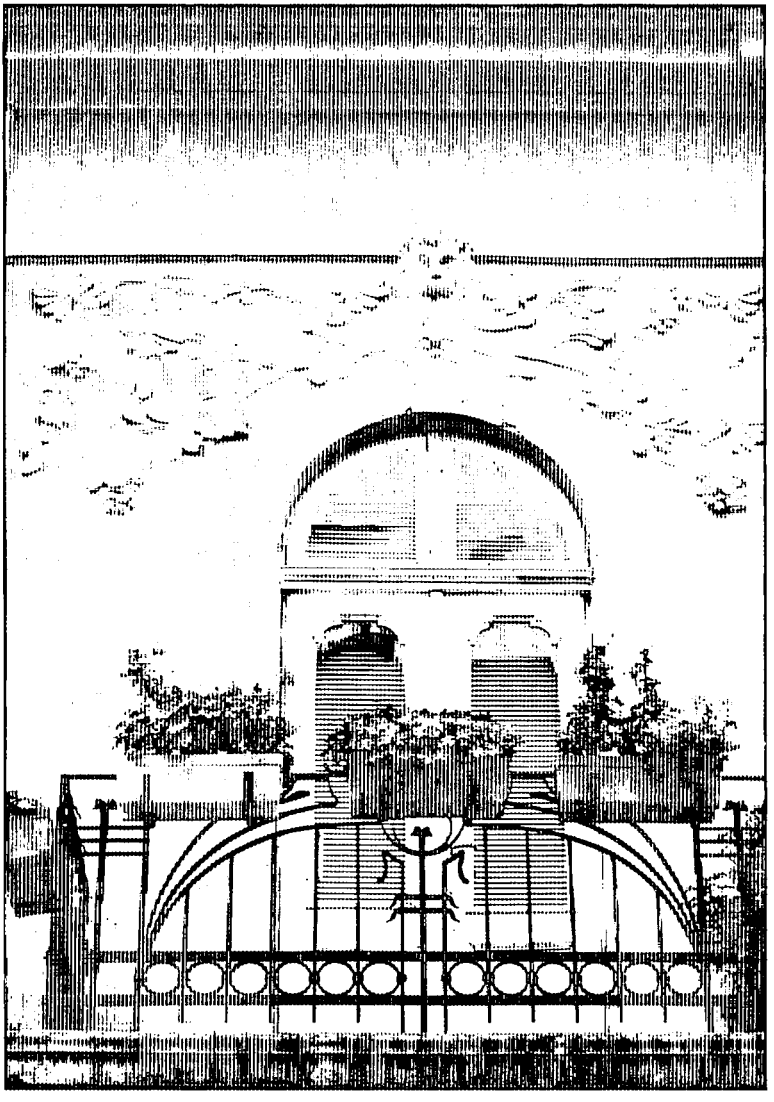
Bektaşi Tekkesi'nde Baba Reşat Bardi ile sohbet

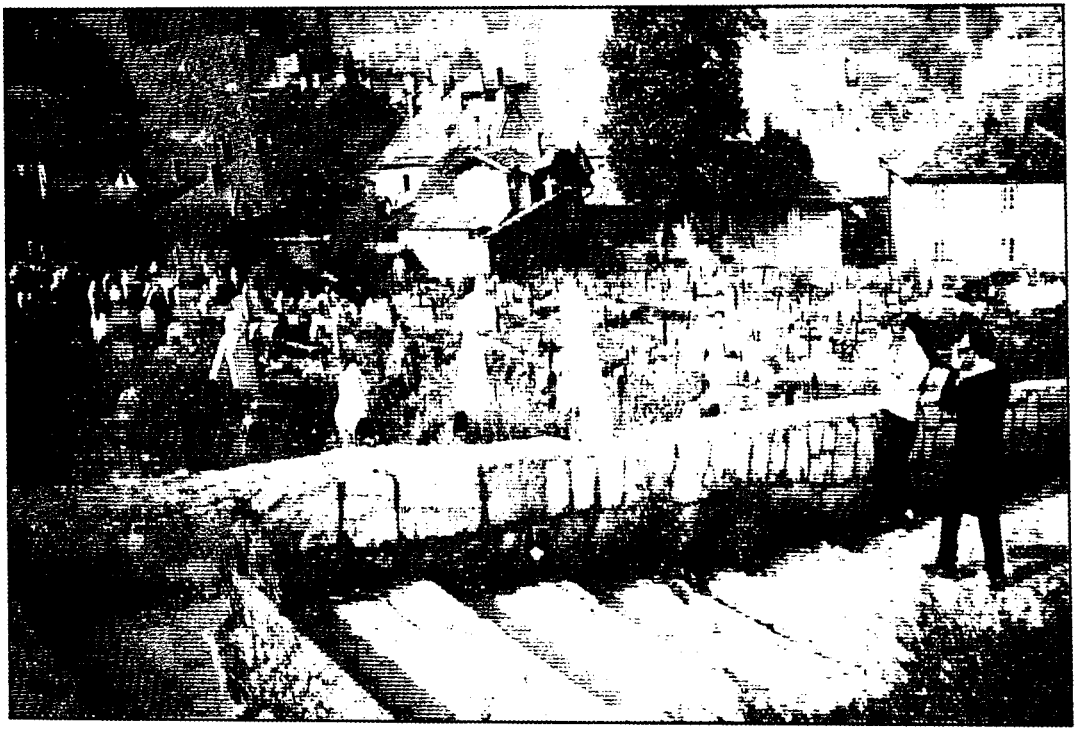
Reşat Bardi Tekke görevlileriyle

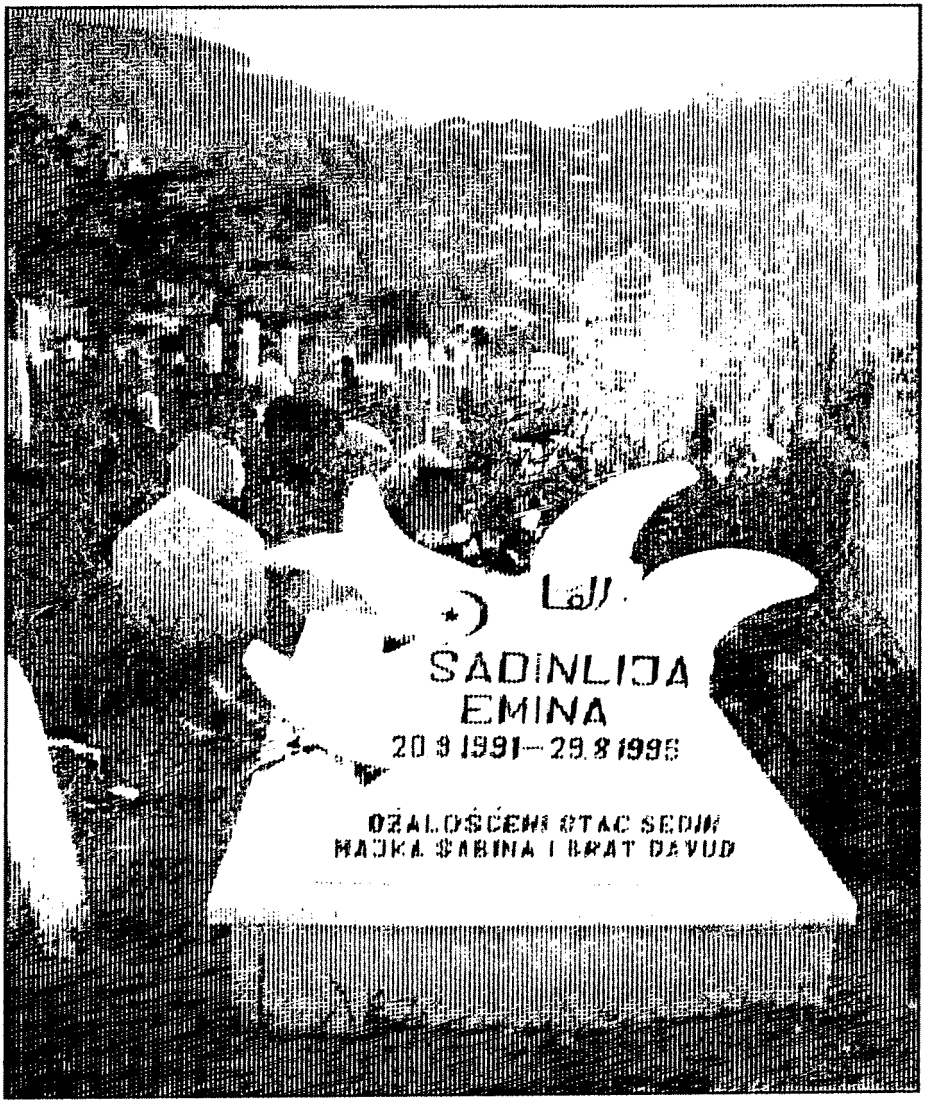
Belgrad'ta Tuna ve Sava'nın birleştiği yer

Belgrad'ta bir balkon

Saraybosna'da mezarlıkta hatıra fotoğrafı

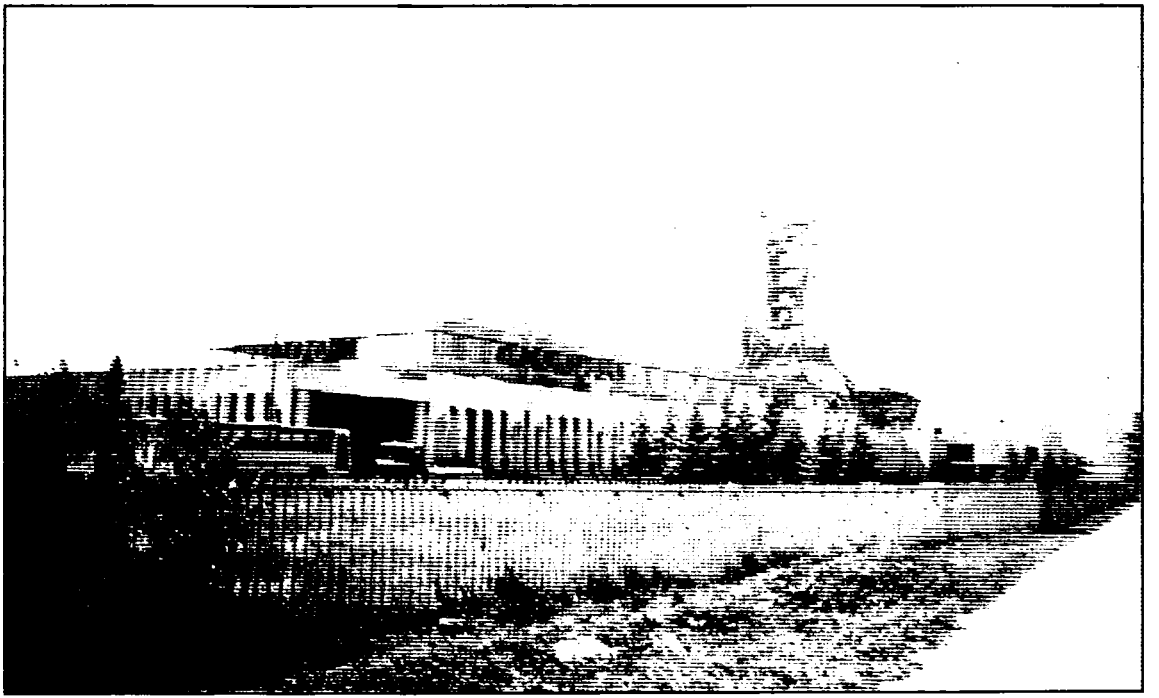
Saraybosna'nın çiçek açan çocuk mezarları

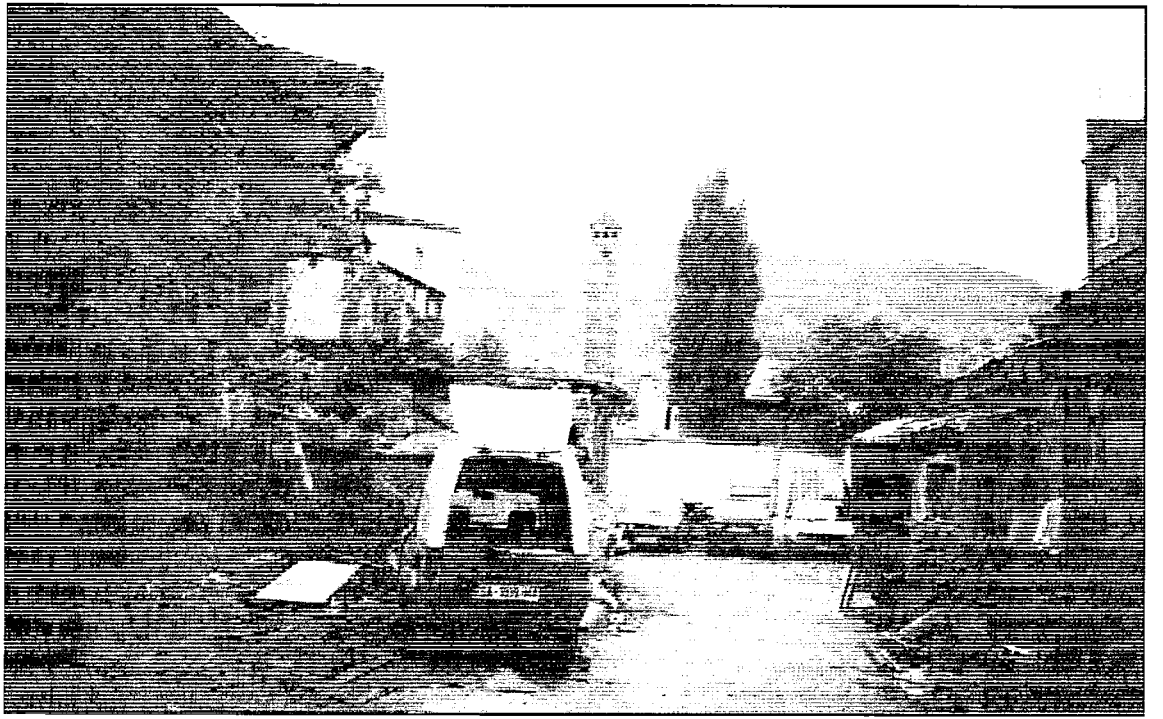
Bosna'da liseden cepheye giden Fahrudin ve Akif'le

Bosna ordusunda Saraybosna'yı Sırplara karşı savunan
Sırp Rade Zoranoviç kızı Olga ile

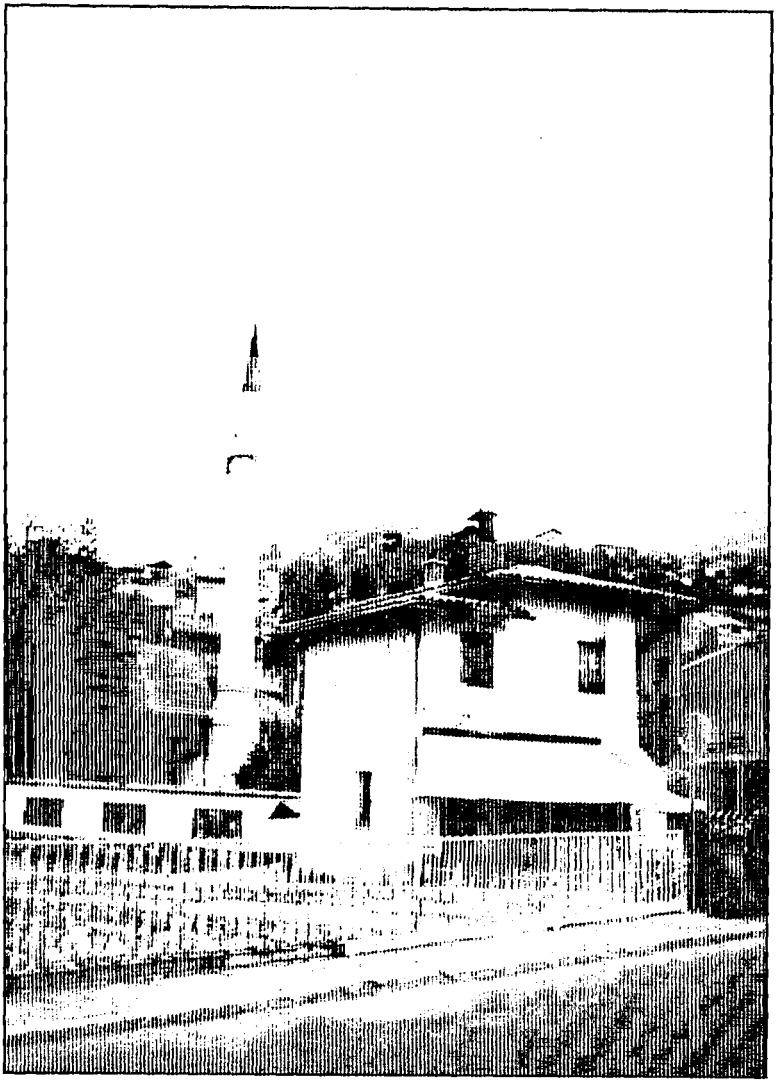
Savaşta bombalanan Oslobodenje gazetesi

Saraybosna'nın sıradan bir görüntüsü

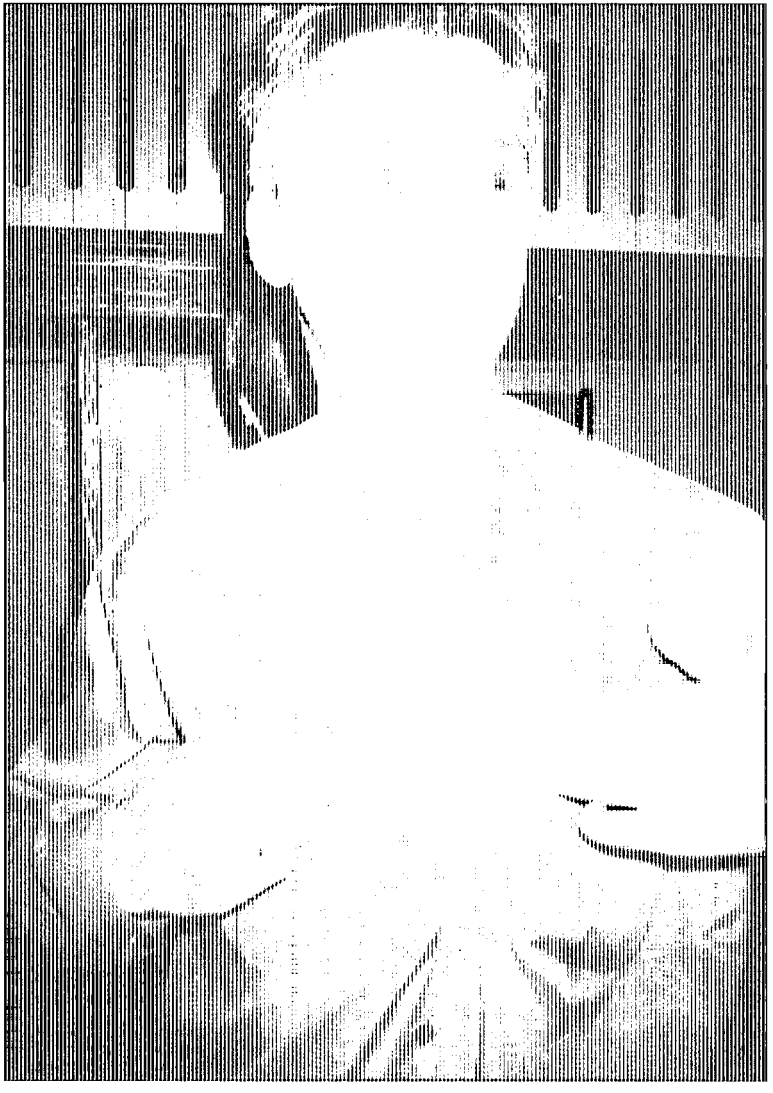
Saraybosna Başçarşı

Saraybosna İnat Evi

İnat Evi'nde beni görünce tedavülden kalkmış
Türk paralarını çıkaran Halit

Saraybosna'da Tito hayranı Arnavut Enver

Mostar Köprüsü'nde

MUSTAFA
BALBAY

BALKANLAR

Balkan yollarına düşmeden önce bölgeye ilişkin kitapları okurken kendi kendime söylenmiştim:
"Ne kadar az şey biliyormuşum."

Balkan yollarında soluklanırken düşüncem biçim değiştirdi:
"Ne kadar az şey okumuşum."

Deliorman'ın Torlak köyünde Şeyh Bedrettin'in izleri... Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bahçesindeki nar ağacı... Üsküp'te içerken "vakit kaybetmemek için" şerefe bile demeyen Torbeşler... Ohrid'de bayrak için iki ölüyü çok az bulan Maksüt Bey... Tiran'da "devrimci" sözcüğünü küfür için kullanan eski komünistler... Belgrad'ın en ünlü yeri Kalemegdan'daki Stambul Kapıya... Saraybosna'nın en yeni yapısı mezarlıklar...

İşte Balkan gezisi dönüşü çantadan dökülüverenler...

ISBN 975-7720-25-9

07.34.Y.0298.039

Cumhuriyet
Kitapları